K. KORSAKAS-RADŽVILAS

RAŠYTOJAI IR KNYGOS

TREČIA KRITIKOS KNYGA

SPAUDOS FONDAS

891.92.09(04)

Šios knygos 1.000 egz., 200 egz. be med. popieriuje, išspausdinta 1940 m. kovo mėn. 30 d. Akc. B-vės „Varpo“ sp. Kaune, Gedimino g. 38.

IDĖJOS IR PROBLEMOS

LITERATŪRINIAI PULSAVIMAI

Vaižgantas kadaise rašė apie lietuvių gyvybės pulsavimus literatūroje. Anot jo, lietuvių tauta niekada nebuvusi visiškai apmirusi, visiškai netekusi gyvybės — tik jos tautinis pulsas plakęs čia smarkiau, čia lėčiau. Tas tautinės gyvybės pulso tempas reiškęsis ir lietuvių literatūroje jau nuo pat tikybinių raštų atsiradimo pradžios. Šis Vaižganto pastebėjimas ypač įdomus savo terminologija, būtent tuo — pulsavimu.

Ar nepastebime panašaus pulsavimo ir mūsų naujoje literatūroje? Ar ir joje taip pat nesireiškia čia stipresnis, čia vėl apsilpstąs kūrybinis plakimas?

Kai kas yra linkęs lietuvių literatūros raidą vaizduotis kaip tolydinį augimą tobulėjimo linkme, kaip nenutrūkstamą kilimą vis aukštyn ir aukštyn. Tokia pažiūra yra per daug idealistinė ir neatitinkanti tikrovės faktų. Vaižgantiškų pulsavimų sąvoka, atrodo, šiuo atveju yra teisingesnė ir geriau tinkanti visai eilei

mūsų naujosios literatūros reiškinių suprasti. Ir svarbiausia, pakeitimas idealistinės pažiūros apie tariamąjį nuolatinį mūsų literatūros tobulėjimą daug teisingesne pažiūra apie atskirus literatūros čia pakilimo, čia vėl smukimo etapus, — gali žymiai paveikti šių dienų mūsų literatūros raidą kaip tik pažangos ir tikro tobulėjimo kryptimi.

Atidžiai sekant literatūrinį gyvenimą, nesunku pastebėti, kad paskutiniaisiais dviem metais mūsų literatūros pulsas vėl ėmė silpnėti ir blankti, netekdamas savo ankstybesniojo pakilimo. Tai ima darytis tiek akivaizdu, kad apie tai jau vis dažniau užsimenama net ir spaudoje. Rašytojams vėl pradedami kelti priekaištai, kurie prieš ketveris penkeris metus buvo lyg ir išnykę iš literatūrinės publicistikos apyvartos.

Kas gi čia kaltas? Ar neturime tik čia reikalo su natūraliu ir normaliu literatūrinio pulsavimo atoslūgiu, kuris priklauso gilesnių priežasčių ir nėra pašalinamas vien laikraštiniais priekaištais?

Mūsų naujojoje, pokarinėje, literatūroje galime aiškiai pastebėti tris ryškius kūrybinio pulsavimo tarpsnius. Pirmasis jų pasireiškė tuoj nepriklausomybę atgavus. Tai buvo natūralus literatūros pakilimas, glaudžiai susijęs su viso krašto atkutimu nepriklausomam gyvenimui. Antra vertus, tai buvo įkūnijimas tų literatūrinių principų, realizavimas tos kūrybi-

nės programos, kurią dar prieš Didįjį karą deklaravo „G a b i j a“, „V a i v o r y k š t ė“, vėliau „P i r m a s i s B a r a s“. Iš dalies tai buvo estetizmo ir simbolizmo iškilimas mūsų literatūroje. Tą pirmąjį naujosios mūsų literatūros pakilimo tarpsnį ryškiausiai žymėjo V. Krėvės redaguotieji „S k a i t y m a i“, gausi knygų produkcija, ypač „Švyturio“ b-vės leistieji mūsų rašytojų raštų rinkiniai, judrus ir intensyvus literatūrinis gyvenimas.

Tačiau tas smarkus mūsų literatūros pulso pakilimas truko neilgai, ir jau apie 1924-25 metus buvo aiškiai pajustas atoslūgis — literatūriniai žurnalai nyko, skurdo, naujų originalių knygų mažai bepasirodydavo, rašytojai neteko kontakto su skaitančiąja visuomene, jų kūrybinis veidas visiems buvo jau pakankamai išryškėjęs, ir jie nebežadėjo jokių naujoviškų užsimojimų. Prasidėjo vadinamasis skilimas tarp literatūros ir visuomenės.

Maždaug tuo metu suplakė naujas mūsų literatūros pulso tvinktelėjimas. Tai jau buvo nebe stabilizavimo, o protesto ir senųjų formų griovimo, laužymo pastangos, — kiek įžūlios, ekstravagantiškos ir triukšmingos. To antrojo mūsų pokarinės literatūros etapo priešakyje atsistojo „K e t u r i ų V ė j ų“ plejada. Ši rašytojų grupė nedavė storų tomų ir nepasižymėjo kūrybiniu produktingumu, tačiau jos potencialinis pajėgumas buvo gana didelis, ir ji apvai-

sino mūsų naująją literatūrą ne viena originalia mintimi ar modernišku formaliniu užsimojimu.

Šis ekspresionistinis ir futūristinis pulsavimas, daugiausia pasireiškęs plonučiais, bet triukšmingais ir pretenzionaliais eilėraščių rinkiniais, kėlusiais senesniojo meninio skonio skaitytojuose neretai pasipiktinimo ir protesto jausmą, mūsų literatūroje truko taip pat neilgai. Jo paskutiniuosius tvinktelėjimus dar galime pastebėti pirmuose „Trečio Fronto" numeriuose, kuriuose, tačiau, jau žymu ir visai kitokios krypties užsimojimų, galų gale nulėmusių bendrąjį to žurnalo ir apie jį susibūrusių rašytojų literatūrinės veiklos pobūdį.

Ir po to vėl seka maždaug penketas metų literatūrinio atoslūgio, vėl įsigali kažkoks apsilpimas, vėl nebėra literatūriniame gyvenime jokio sąjūdžio, jokių naujų užsimojimų ar polėkių, kurie atkreiptų į save visuomenės dėmesį, jaudintų, gaivintų ar bent verstų pagalvoti, pasvarstyti, pasiginčyti. Literatūros pulsas vėl plaka silpnai, vos pastebimai — ir šį mūsų literatūros kūrybingumo apsilpimą konstatuojančių pareiškimų pilna to meto periodinė spauda. Ko tyli, ko nieko vertingesnio nekuria ir nerašo mūsų rašytojai? — kartkartėmis klausiama laikraščiuose.

Taip trunka maždaug ligi 1934-35 metų, kai mūsų naujosios literatūros pulsas vėl suplaka

nauju pakilimu. Šį, tretįjį, literatūrinio pulsavimo tarpsnį pradeda V. Mykolaitis-Putinas savo „A l t o r i ų š e š ė l y“, ir jį, lyg iš gausybės rago pasipylę, seka daugybė naujų romanų, novelių, apysakų, eilėraščių rinkinių. Mūsų knygų produkcija staiga smarkiai išauga, įsteigiamos literatūrinės premijos, visuomenėje pakyla domėjimasis lietuvių rašytojų naujosiomis knygomis, gausiai ruošiami literatūriniai vakarai, gyvėja literatūrinių problemų ir reikalų svarstymas spaudoje, žodžiu, anot L. Giros, prasideda mūsų literatūros „alyvų žydėjimo“ metas.

Idėjiniu atžvilgiu šis tretysis tarpsnys mūsų naujoje literatūroje žymi kritinio požiūrio įsigalėjimą. Rašytojai dabar noriai imasi savo veikaluose visuomenės ydų teisėjo pareigų ar bent siekia atskleisti įvairiausias visuomeninio gyvenimo negeroves, ragindami jų nusikratyti ir jas pasmerkti. Ypač aštrios ir visai nupelnytos kritikos šio meto literatūroje susilaukia mūsų miesčionija, inteligentija, valdininkija; kiek nuolaidžiau vertinamas kaimas.

Literatūriniu atžvilgiu šis tarpsnys rodo aiškų realizmo pasireiškimą naujojoje beletristikoje. Pradedama atsisakyti visokių naujoviškų manierų, nusigręžiama nuo dar taip neseniai vyravusių pastangų sukurti ultra naujovines vaizdavimo formas bei priemones ir vis labiau siekiama paprastumo, aiškumo, tikrumo ir na-

tūralumo. Vietoj manieringo, suraizgyto ir neretai sužaloto sakinio (kaip „Keturiuose Vėjuose“, „Trečiame Fronte“, „Granite“) grįžta paprastas, kasdieninis, bet kūrybiškai perjaustas ir meniškai apdailintas žodis. Vietoj madingai sulaužytos, sąmoningai visaip iškraipytos, schematiškai konstruojamos fabulos vėl atgauna teises paprastas, nuoširdus pasakojimas ir vaizdavimas. Šios bendros linkmės nepajėgia kiek labiau iškreipti nė kai kurių beletristų nukrypimas į stilistinį formalizmą, pamėgimas visaip gražinti frazę, perdėtai apkrauti ją nenatūraliais palyginimais, metaforomis ir šiaip pergausiais poetiniais įvaizdžiais.

Chronologiniu atžvilgiu šis tretysis literatūrinio pulsavimo tarpsnys tebesitęsia ir ligi šiol, tačiau, kaip sakėme, jau vis ryškiau pradeda rodytis jo silpnėjimo požymiai, jo tvinksėjimas kaskart vis labiau duslėja ir menksta. Visa eilė mūsų jaunųjų rašytojų, kurie prieš ketvertą penketą metų darė didelio naujoviškumo įspūdį, dabar išleidžiamose savo knygose jau atrodo sensteleję, gerokai išblukę, „išsirašę“. Skaitytojas jau iš anksto beveik apytikriai nujaučia ir gali nuspėti, apie ką ir kaip rašoma naujai pasirodančiose knygose. Paskutiniu metu išeinančiose knygose nebėra masinančio naujoviškumo, naujų iškeliamų problemų, kaskart vis naujo požiūrio ir naujos tematikos, t. y. viso to, kas literatūrai suteikia nuolatinio žavesio, pa-

trauklumo ir reikšmės. Susidaro įspūdis, lyg dar taip neseniai literatūron įžengusi jaunųjų rašytojų karta jau būtų atlikusi savo misiją, pasakiusi savo svarbiausiąjį žodį ir dabar vietoj kūrybos besiverstų tik literatūrine produkcija, tik prirašomų puslapių gamyba, vertinama honoraro dydžiu ir pigiai laimėjamų premijų sumomis.

Ar tai jau reiškia, kad netrukus mūsų literatūrą vėl kuriam laikui užvaldys naujas eilinis sustingimas, apsnūdimas? Ir kokias pamokomas išvadas turėtume pasidaryti akivaizdoje šitokio mūsų naujojoje literatūroje besireiškiančio periodinio pulsavimo?

Suprantama, čia duotoji tų trijų literatūrinio pulsavimo tarpsnių schema yra perdėm paviršutiniška ir nedatalizuota, — tai tik bendras apytikris vaizdas. Ir išvesti ribą tarp tų trijų kilimo ir smukimo etapų tokiu griežtumu, kaip peiliu nupiaunant, taip pat nebūtų galima, nes vieni literatūrinės raidos reiškiniai siejasi su kitais ir sudaro dažnai nenutrūkstamą grandinę. Tačiau priimant ir tai dėmesin, vis dėlto tebėra perdėm akivaizdūs tie aukščiausiojo literatūrinės raidos pakilimo ir žemiausiojo jos kritimo taškai, kuriuos, sekdami Vaižgantu, ir pavadinome pulsavimais. Kas nulemia šių pulsavimų procesą? Kokie yra tie pagrindiniai varikliai, kurie kartas nuo karto įlieja į literatūrinį gyve-

nimą naujos gyvybės antplūdį ir paskui vėl nusekina pakilusią bangą?

Tai išsiaiškinus, gal galima būtų surasti ir priemones, kaip palaikyti juo ilgiau pakilusį literatūrinės kūrybos pulsą.

Atrodo, kad čia esama dviejų svarbiausių veiksnių: vieno — literatūrinio, ir antro — visuomeninio.

Kiekvienas toks literatūrinis pulsavimas pirmiausia yra glaudžiai susijęs su visa eile visuomeninių veiksnių, kurie veikia to literatūrinio pakilimo intensyvumą, idėjinę kryptį ir pobūdį. Kai išsenka tų visuomeninių veiksnių poveikis — tuo pačiu silpnėja ir literatūrinio pakilimo sąjūdis, menkėdamas, degeneruodamas ir, pagaliau, visai išnykdamas. Taigi, bet kurios literatūrinės akcijos patvarumui būtinas stiprus visuomeninis pagrindas, iš kurio toji akcija kiltų ir kuriuo ji atsiremtų. Bet koks literatūrinis sąjūdis, jei jis nėra natūraliai išaugęs iš socialinio pagrindo ir neturi tame pagrinde reikiamos atramos, yra tik blefas, anksčiau ar vėliau išnykstąs be pėdsakų.

Taigi, tolimesnė dabartinės mūsų literatūros raida, jeigu norima išvengti greito smukimo, turėtų tuojau būti pagrįsta nauju ir patvaresniu visuomeniniu pagrindu, nes atrodo, kad toji socialinė bazė, kuria ligi šiol buvo remiamasi, jau nebegali toliau beskatinti mūsų literatūros augimo. Paskutiniojo meto mūsų litera-

tūros orientavimasis pirmiausia į miesčioniją, į vadinamąją inteligentiją ir valdininkiją, imant romanams, apysakoms, dramoms tiek temas, tiek problemas daugiausia iš miesto ir valdininkų gyvenimo aplinkumos, rūpinantis tik to gyvenimo klausimais ir reikalais, — šiandien jau aiškiai darosi per siaura. Tolimesnį mūsų literatūros augimą reikia pagrįsti plačiausiai suprastu liaudiškumu, pirmon vieton vėl iškeliant ne kurio siauro sluoksnio, o visos tautos bendruosius reikalus ir rūpesčius. Siauromis miestietiškos visuomenės ir valdininkijos problemomis užsiėmusi literatūra neras kelio į mūsų liaudį, jai ji bus svetima ir nereikalinga. O be įaugimo į plačiuosius tautos sluoksnius nėra ko tikėtis tolimesnio mūsų literatūros klestėjimo.

Antras momentas, kuris ryškus kiekviename naujame literatūrinės raidos pakilime ir kuris suteikia naujos galios apsilpusiam kūrybiniam pulsui, be abejo, yra naujų žmonių, jaunosios kartos pasirodymas literatūros gyvenime. Naujai literatūron ateiną rašytonjai debiutantai visada sukelia naujus sąjūdžius, griauna vyraujančias formas ir skelbia moderninius šūkius. „Tėvų" ir „vaikų" kova, konfliktas tarp jų taip pat yra žymus ir mūsų naujosios literatūros raidoje. Pavyzdžiui, daugelis „Keturių Vėjų" pozicijų buvo pagrįstos kaip tik pabrėžtina „vaikų" opozicija prieš „tėvus".

Nuo to, kiek kūrybinių jėgų atsineša lite-

ratūron naujoji karta, kiek ji turi talento ir kiek pajėgia realizuoti savo užsimojimus, aišku, priklauso ir pajėgumas tos naujos bangos, kurią ji iškelia literatūroje. Imdami pavyzdžiu tuos pačius „Keturis Vėjus“, atvirai galime pasakyti, kad ši grupė mūsų literatūrai pagal savo kūrybinę potenciją būtų galėjusi duoti daug daugiau, negu davė, jeigu jai priklausą rašytojai būtų buvę kūrybiškai ištvermigesni ir nebūtų taip greitai poetų plunksnų pakeitę feljetonų eiliuotojų ar žurnalistų „parkeriais“.

Dabartinėje, t. y. to trečiojo etapo, mūsų naujoje literatūroje vyraujanti vieta priklauso vadinamos trečiosios kartos žmonėms. Tai vis dar gana jauni, vos trisdešimtmetį teprašokę rašytojai. Daugelis jų dar tik žengė į gyvenimą, kai „Skaitymuose“, „Bare“ ir kituose to meto žurnaluose pasireiškę rašytojai jau buvo pilnutiniai išryškinę savo veidus ir neretai pasiekę aukščiausių savo kūrybos pakopų.

Koks gi yra šios trečiosios kartos rašytojų kūrybinis pajėgumas, koks jų užsimojimų platumas ir intensyvumas? Juk nuo to, kiek ši rašytojų karta pajėgs išskelti iš savęs kūrybinių gabumų, kiek ji įsitemps ir užsimos literatūriniame darbe, — didele dalimi priklausys ir intensyvumas to pulso, kuriuo šiandien plaka ir ateityje plaks dabartinis mūsų literatūrinis gyvenimas.

Apgailestaujant tenka pasakyti, kad net

pajėgiausieji tos trečiosios kartos rašytojai paskutinuoju metu ima rodyti aiškų kūrybinį apsilpimą. Per daug greitai tenkinamasi jau atsiektais laimėjimais, įgytais pripažinimais ir gautais apdovanojimais. Kūrybiniai užsimojimai siaurinami, literatūriniai polėkiai mažinami ir smulkinami. Uždavinys sukurti plataus turinio, gilios minties, ryškių tipų romaną, novelę, dramą, poemą mūsų jaunosios kartos rašytojų vis dažniau paskutiniuoju metu pakeičiamas vadinamosios jaunimo ar tiesiog vaikų literatūros gaminimu, nes tokia gamyba tereikalauja daug mažiau kūrybinio įsitempimo ir yra žymiai brangiau apmokama. Atrodo, kad jeigu artimiausioje ateity mūsų rašytojai nesigriebs vėl atgaivinti beblėstančio savo kūrybinio entuziazmo ir užsidegimo, nesukels savyje naujų meno laimėjimų troškimo ir nesužadins pasiryžimo net aukotis vardan savo kūrybos pažangos, — tai mūsų literatūrą neužilgo ištiks naujas susmulkėjimas ir nuopuolis.

Mūsų rašytojai linkę per daug greitai senti ir savo literatūrinę karjerą laikyti apvainikuotą vos trisdešimtį metų tesukakę, o turėtų būti priešingai, nes kitur nuo trisdešimties metų tik prasideda tikrasis kūrybinis darbas, kuriam rašytojai, paprastai, atiduoda geriausias savo subrendusių gabumų jėgas. Mūsų gi literatūra, bent pagrindiniuose ir ryškiausiuose etapuose, yra kuriama per daug jaunuoliškų pajėgų, ku-

rioms dažnai trūksta subrendimo, saiko ir ištvermingumo. Štai kodėl mūsų naujosios literatūros pulsavimai yra tokie dažni, jaunatviškai trūkčioją ir šokinėją. Dabartinės mūsų jaunųjų rašytojų kartos svarbiausioji pareiga ir būtų lietuvių literatūros pulsą padaryti pastoviai tvirtą ir intensyvų, teikiantį visam literatūriniam organizmui normalų funkcionavimą.

1939 m.

GYVI IR NEGYVI PERSONAŽAI

Mūsų literatūroje vis dar per maža gyvų žmonių, psichologiškai ir gyvenimiškai įtikinamų bei meniškai pakankamai išryškintų personažų. Ir tai yra vienas pagrindinių mūsų literatūros, ypač beletristikos, meninio silpnumo požymių. Be to, tai yra svarbiausioji priežastis, kodėl mūsų beletristika, nors paskutiniuoju metu ir sparčiai gausėjanti, ligi šiol vis dar nesukelia skaitytojuose tokio atgarsio, kokį turėtų sukelti.

Duoti gyvus žmones natūraliose ir meniškai įtikinamose situacijose, t. y. sukurti iš gyvenimo medžiagos, perleistos per rašytojo fantaziją, intuiciją ir ideologiją, tokius personažus, kurie knygų puslapiuose atrodytų lyg gyvi ir kurių veiksmai, išgyvenimai, mintys išreikštų ką nors tipiška bei charakteringa, — yra didžiausias ir tikrasis kiekvieno rašytojo uždavinys.

Visų žymiausiųjų pasaulio rašytojų pagrindinė reikšmė remiasi jų sukurtais personažais, tų personažų tipiškumu ir charakteringu-

mu. Kas liktų iš Servantes'o be Don-Kichoto ir Šančo Pančo, iš Šekspyro be Hamleto, Ofelijos, Dezdemonos, Otelo, Karaliaus Lyro, iš Goethės be Verterio, Fausto, Margaritos, iš Puškino be Eugenijaus Onegino ir Tatjanos, iš Balzac'o be tėvo Gorito ir Eugenijos Grandė, iš L. Tolstojaus be Anos Kareninos, Natašos, Nechliudovo, iš Flaubert'o be ponios Bovary, iš Stendhal'io be Žulijeno Sorelio?

Deja, daugumas mūsų jaunųjų beletristų, dabar taip gausiai pradedančių užpildyti lietuviškų knygų lentynas naujų romanų ir apysakų tomais, matyt, šito pagrindinio meninės kūrybos uždavinio arba nesupranta, arba nepajėgia realizuoti.

Kiek gyvų, įtikinamų, su kūnu ir krauju personažų mums davė visi tie paskutiniuoju metu pasirodę lietuviški romanai? Daugiausia du tris. O visa kita gausi vadinamų svarbiausiųjų herojų galerija, išleista apyvarton eilėje naujųjų romanų, yra tik pasigailėjimo varti manikenai, plokščios, negyvos, iš kartono iškirptos lėlės, autorių dirbiniai tampomos už baltų siūlų, naudojamų nenatūralioms situacijoms mechaniškai sujungti. Tuose personažuose nėra nei gyvo jausmo, nei gyvos psichologijos, nei žmogiškos šilumos. Jie prieštarauja patys sau ir elgiasi ne taip, kaip turėtų elgtis, jeigu autoriai juos būtų sugebėję apdovanoti nors trupučiu natūralios logikos ir bent elementariškiausiu

gyvenimišku pažinimu. Be to, jie visi kalba vienodu, arba sausu ir mediniu, arba išpūstai dirbtiniu leksikonu, vienas nuo kito skirdamiesi tik savo vardais, o ne gyvąja savo išvaizda ir siela.

Aišku, kad romanai ar apysakos, duodą tik šitokius personažus, yra nevykę, silpni, nemeniški kūriniai. Jeigu tokiose knygose kartais ir pasitaiko net gana reikšmingos gyvenimiškos medžiagos, arba tikrai vertingų idėjų, tai ir visa ta medžiaga ir tos idėjos čia atrodo negyva masė, balastas, nepajėgiąs skaitytojo nei sužavėti, nei įtikinti. Štai kodėl ir daugumas paskutiniuoju metu pasirodžiusių mūsų beletristikos knygų yra kažkaip niekam neįdomios ir nereikalingos, nes jose nėra gyvybės, jos yra gimusios prieš laiką. Iš visko atrodo, jog tai daugiausia literatūriniai išsimetėliai. Jų autoriai, matyt, neturėjo pakankamai rašytojiškų pajėgų, kad juos išnešiotų ligi pilnutinio išsivystymo, arba buvo apsivaisinę sau nepakeliamais siužetais.

Natūralių, gyvenimiškų siužetų ir tuos siužetus įkūnijančių gyvų personažų nebuvimą mūsų jaunieji beletristai savo knygose vis labiau įpranta užmaskuoti įvairiomis nuotaikomis, peizažiukais ir visokia stilistine akrobatika — gausybe nevykusių, dirbtinių, suktų metaforų, tropų, palyginimų. Rašyti paprasta, natūralia, gyva kalba šiandien pas mus pradeda darytis nebe madna, dar daugiau — kai kieno tat jau laikoma netalentinga. Visokie stiliaus

kryvuliavimai, lengvai suplaktos putos, po kuriomis nėra jokios gelmės, šiandien daugelio mūsų autoritetingai kalbančių recenzentų yra laikoma talentingumo sinonimu.

Tokie recenzentai, paprastai, pacituoja savo trumputėse recencijėlėse iš kelių šimtų puslapių romano vieną ar du šiek tiek gerėliau pavykusius sakinius, dažniausiai aprašančius saulėlydį ar saulėtekį, ir jais pasiremdami išduoda pirmo laipsnio pagyrimą visam recenzuojamo romano stiliui. Tuo tarpu reikia tik atidžiau pasižiūrėti, kaip to išgirtojo romano autorius pateikia personažų dialogus, kaip jis grupuoja sakinius, kaip jis parenka žodžius bet kuriam vaizduojamam objektui aprašyti, kokį santykį jis sudaro tarp žodžių ir reiškiamos nuotaikos ir t. t., kad lengvai būtų galima pamatyti, jog tas autorius iš viso pasižymi labai menka nuovoka apie stilių, o savito stiliaus dažnai dar jokio neturi. Tokio išgirto autoriaus romane šalia vykusio peizažiuko, užimančio pusę puslapio, labai dažnai eina dešimtys puslapių, pilnų stilistinių ir turinio nesąmonių, nenatūrališkiausių posakių, replikų, dialogų ir situacijų. Palyginti sniegą su minkšta vata, arba saulėlydžio žarą su išplakta kiaušiniene (šie abu palyginimai paimti iš dviejų mūsų naujų romanų) — dar nėra stilius, ir jeigu tai iš tikrųjų būtų aukščiausio stilistinio tobulumo viršūnė, kaip tat tvirtina kai kurie plačiai skaitomuose leidiniuo-

se įsigyvenę recenzentai, tai visus įžymiuosius pasaulinės literatūros stiliaus meisterius tektų subrukti į antikvariato užpečkį, o jų garbingas vietas užleisti mūsiškiems naujojo stiliaus kūrėjams. Deja, aukščiausias stiliaus meninio tobulumo požymys visada buvo natūralumas ir paprastumas — rodosi, kad tas požymys ir toliau liks pilnai galioti.

Šis visokių nuotaikų, peizažiukų aprašinėjimo ir stilistinių mandravojimų protegavimas, paskutiniu metu taip uoliai vykdomas visos eilės recenzentų kai kuriuose laikraščiuose ir žurnaluose, yra pavojingesnis dalykas, negu pirmu požiūriu gali tai atrodyti. Jis pamažu vis labiau padeda susidaryti neigiamai sugestijai, kad rašytojo meninis tobulumas yra apibrėžiamas jo peizažiukų vaizdingumu ir nenatūraliai iškraipyto stiliaus kultivavimu. Platesnis įsigalėjimas šitokios sugestijos mūsų literatūroje būtų nepaprastai kenksmingas reiškinys, kurio žala jau dabar ryškiai pastebima. Todėl tenka ne tik nusišypsoti, bet ir užsirūstinti, kai, pavyzdžiui, vienas dažnai rašantis recenzentas kaip teigiamą reiškinį pripažįsta tai, jog vieno jauno mūsų beletristo „apysakaičių pirminiai ir antriniai personažai vienas nuo kito nežymiai išsiskiria ir skaitytojo sąmonėn jie ryškiai neįsminga, nes rašytojas kuria ne tiek personažus, kiek nuotaiką, aplinką, gamtą“. Ir tai rašoma su visiškai rimta mina. Tik, deja, šitaip pagirto

autoriaus nelaimei iš literatūrinės praktikos žinome, kad knygos, kurių personažai vienas nuo kito teišsiskiria nežymiai ir skaitytojo sąmonėn ryškiai neįsminga, to skaitytojo sąmonėje kaip tik jokio gilesnio pėdsako nepalieka ir yra tuoj po perskaitymo užmirštamos arba net nebaigiamos ligi galo skaityti, nes literatūros meno atžvilgiu tai yra netobulos, menkavertės knygos.

Mūsų rašytojai kaip tik turėtų stengtis, kad jų knygose personažai skirtųsi vieni nuo kitų juo labiau, juo ryškiau, kad romanuose, apysakose ir pjesėse vaizduojami žmonės būtų juo savarankiškesnės, juo pilniau ir esmingiau apibrėžtos individualybės, kad kiekvienas personažas turėtų juo daugiau tipiškų ir charakteringų bruožų, kad personažai būtų ištisų mūsų visuomenės sluoksnių atstovai ir mūsų buičiai būdingų tendencijų reiškėjai. Tik tokius personažus duodančios knygos susilauks deramo dėmesio mūsų skaitančioje visuomenėje, nes tik tokios knygos yra tikrai reikalingos ir naudingos.

Suprantama, *duoti gyvus žmones, sukurti* plačios psichologinės ir socialinės reikšmės tipus, meniškai ir gyvenimiškai įtikinamus personažus yra kur kas sunkiau, negu vykusiai aprašinėti saulėlydžių peizažiukus arba specializuotis kiek galima prašmatnesnių metaforų ir palyginimų gamyboje. Pirmuoju atveju reikia

ne tik tikro talento, ne tik deramo rašytojiško pasiruošimo bei daug didesnio darbo, bet ir teisingo gyvenimo reiškinių supratimo, t. y. ideologijos, duodančios teisingiausią dabarties pagrindinių problemų išsprendimą.

1936 m.

TURINYS IR FORMA

„Didysis Lamartinas, aprašydamas savo įspūdžius laive vidury jūros, kai tik viena lenta teskyrė jį nuo mirties, norėdamas parodyti kaip puikūs buvo lašai, krentą nuo irklų jūron, sako: „...kaip žemčiūgas krentąs į sidabrinį dubenį". Perskaičius šitą frazę, mano vaizduotė tuojau persikėlė į mergaičių kambarį, ir aš įsivaizdavau kambarinę su paraitytomis rankovėmis, kuri sidabrinėje praustuvėje plauna savo ponios žemčiūginius karolius ir netyčiomis išmeta keletą žemčiūgų, o jūrą ir tą vaizdą, kurį su poeto pagalba vaizduotė prieš minutę man piešė, aš jau pamiršau. Jeigu Lamartinas, genialusis Lamartinas, būtų pasakęs man: kokios spalvos buvo tie lašai, kaip jie krito ir tekėjo šlapiu irklo medžiu, kokius mažus ratelius jie darė, lašėdami į vandenį, mano vaizduotė būtų likusi jam ištikima, bet paminėjimas sidabrinio dubenio privertė ją nuklysti toli į šalį... Iš tikrųjų, pasakykite, ar būna kas nors panašaus? Vandens lašai, mėnesienoje krentą į jūrą, tvaska skaidriau už žemčiūgus, krentančius į dubenį, ir nei lašai nėra panašūs į žemčiūgus, nei dubenis — į jūrą. Aš nedraudžiu lyginti su brangakmeniais, tačiau reikia, kad palyginimas būtų teisingas, nes daikto brangumas neprivers manęs įsivaizduoti palyginamojo daikto nei geriau nei aiškiau".

L. N. Tolstojus

„Meisteris išeina į naktį. Pujoja vėjas. Po kojomis brinksta purvas, ir bliksi užšalusios balutės. Ir tolimos, vienintelės žvaigždės, pasirodžiusios debesų properšoje, spindulėlis at-

sispindi jo ašaroje“. Tai citata iš P. Cvirkos romano „Meisteris ir sūnūs“ (218 p.). Taip autorius vaizduoja meisterio Deveikos sielvartą mirštant šio geriausiam bičiuliui, Pagramančio šauniam siuvėjui Krizui.

„Jos balsas skambėjo nemaloniai, aštriai, erzinamai. Kaip iš karto gali žmogus pasikeisti — net pažinti jo nebegalima. Jos balse skambėjo kylančio įnirtimo ir net paniekos garsai. Tai vedė jį iš pusiausvyros. Jis prieš save nematė nieko, tik prieš akis sukosi baltas jos skrybėlės ratas, akių lėliukės — didelės, piktos, ir pirštinės, kurias ji draskė rankose“. Tai citata iš Ant. Venclovos romano „Draugystė“ (459 p.). Ji — romano veikėja Marija, jis — romano vyriausias herojus Tutkus, aprašoma situacija — jų susikirtimas ir pyktis, Tutkui dėl Marijos įvairių užgaidų išaikvojus kelius tūkstančius valdiškų pinigų.

Abu rašytojai šiose citatose paliečia reikšmingus, sukrečiančius psichologinius išgyvenimus, atvaizduoja svarbius savo kūrinių siužeto plėtotės momentus. Ir koks skirtumas jų vaizdavimo būde, priemonėse! P. Cvirka pirmoje eilėje kreipia savo dėmesį į peizažą, į jo spalvingumą, į frazės žodingumą („pujoja“, „brinksta“, „bliksi“, „properšoje“) bei skambesį, ir psichologiniam savo personažo išgyvenimui parodyti, jį išryškinti bei pabrėžti nukreipia nuo dangaus žvaigždės spindulėlį į meisterio Deveikos aky-

je ištriškusią ašarą! Ant. Venclovos kalba sausesnė, daugiau žiūrinti prasmės, jo frazė neskambi, net neaplyginta (tame pačiame sakinyje: „gali“ ir „negalima“, „prieš save“ ir „prieš akis“), bet užtat tiksli; autorius nesidairo į šalis, o visą savo dėmesį koncentruoja į detalų, gyvenimišką vaizduojamųjų dalykų fiksavimą — žmogaus balso tono, akimis regimų objektų aprašymą. Abu autoriai savo personažų psichologinėms būsenoms išreikšti panaudoja jų akis, tačiau kaip skirtingai. P. Cvirka mums duoda efektingą, žavintį savo nepaprastumu vaizdą, tačiau nesiekiantį toliau bendro pobūdžio konstatavimo: meisteris Deveika verkia. Ant. Venclovos duodamas pavaizdavimas, banališkai tariant, mažiau gražus, jame nėra jokio stiliaus efektingumo, naujumo, o tik gana smulkmeniškas aprašinėjimas, komentavimas, bet užtat jis mums daug pilniau atskleidžia žmonių vidinę būseną, jų dvasinius išgyvenimus vaizduojamos situacijos metu. P. Cvirka mums duoda tik bendrą sielvarto nuotaiką, o Ant. Venclova konkretų pykčio ir susijaudinimo momentą. P. Cvirka šiuo atžvilgiu stilistiškai spalvingesnis ir žavingesnis, Ant. Venclova gilesnis ir tikslesnis.

Šitokią paralelę su tam tikromis variaciomis galima būtų pravesti ištisai per šiuos P. Cvirkos ir Ant. Venclovos romanus. Vienur ji meniškumo atžvilgiu išeitų P. Cvirkos, kitur

Ant. Venclovos naudai, tiesa, visumoje daugiau P. Cvirkos negu Ant. Venclovos naudai.

Ar čia turime reikalo tik su individualiniais rašytojų polinkiais, tik su jų talentų skirtingumo ir literatūrinio skonio pasireiškimu? Iš dalies, žinoma, taip. Tačiau atrodo, kad čia esama ir bendresnio pobūdžio reiškinio. P. Cvirką ir Ant. Venclovą galima būtų palaikyti šiuo atžvilgiu reprezentantais dviejų formalinių tipų, atstovais dviejų rašymo ir vaizduojamosios medžiagos traktavimo manierų, kurios paskutiniojo meto mūsų naujoje beletristikoje jau ryškiai išsiskiria.

Kas šiuo požiūriu gretino mūsų naujuosius romanus, lengvai galėjo pastebėti, kad yra tam tikro formalinio bendrumo iš vienos pusės tarp V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly", J. Grušo „Karjeristų", Ant. Venclovos „Draugystės", J. Marcinkevičiaus „Mes ateinam", J. Paukštelio „Pirmųjų metų", P. Orintaitės „Paslėptos žaizdos", — ir iš antros pusės tarp P. Cvirkos „Meisterio ir sūnų", A. Vaičiulaičio „Valentinos", L. Dovydėno „Brolių Domeikų" ir kitų to autoriaus knygų, K. Jankausko „Jaunystės prie traukinio" ir kt.

Žinoma, griežtų ribų tarp šitų dviejų grupių dar negalima išvesti. Pavyzdžiui, tokia P. Cvirkos „Žemė maitintoja" stovi tartum jų viduryje. Taip pat šiandien dar būtų sunku iš-

samiai detalizuoti ir atskiras šių dviejų literatūrinės kūrybos formalinių tipų ypatybes, tačiau pagrindiniai jų požymiai vis dėlto jau yra pasireiškę tiek apčiuopiamai ir aiškiai, kad jais jau galima vaduotis sudarant šitokios klasifikacijos kriterijų.

Kuo formaliniu atžvilgiu pasižymi pirmojo tipo veikalai?

Nežiūrint jų individualinių ypatybių, nevienokio meninio lygio ir ryškių tarpusavinių ideologinių bei stilistinių skirtumų, jiems visiems yra būdinga tai, kad juose autorių kūrybinės pastangos pirmiausia kreipiamos į juo gyveniškesnį, juo natūralesnį turinio atvaizdavimą, įtikinamą situacijų išryškinimą, psichologinių išgyvenimų analizę ir apibendrinimą, visą tai daugiau ar mažiau vykusiai atliekant tiesioginiais paaiškinimais, dažnai gana smulkmeniškais aprašymais, faktų komentavimu ir pabrėžiamu siužeto plėtotės motyvavimu. Jų visų stilius, vaizdavimo ir išsireiškimo priemonės yra paprastos, natūralios, nuoseklios, neretai net publicistiškos, aiškios ir be efektingesnių stilistinių manierų; žodynas dirbtiniai nepagausintas kalbinėmis retenybėmis, nesivaikoma įvairių stiliaus puošnumų, įmantrių palyginimų ir metaforų, nes pirmoj vietoj siekiama vaizdavimo teisingumo ir įtikimumo, o ne formalinio ar stilistinio efekto bei žavesio.

Tai, ko kaip tik nėra šios pirmosios grupės

veikaluose, net su kaupu vyrauja antrojo tipo mūsų naujojoje beletristikoje. Svarbiausia čia — stiliaus įmantrumas, puošnumas, rafinuotumas, sakinio žodingumas, juo originalesni ir efektingesni palyginimai bei metaforos, daugybė vairiausių įvaizdžių, kartais net ligi balasto prieinantis stilistinis detališkumas ir nepaprastas gausumas peizažų peizažėlių. Dažnai tai sudaro ypatingą žavesį — tie stilistiniai karbiniai, tas žodinis barokizmas. Bet šio tipo beletristikos veikaluose neretai kaip tik pasigendame gilesnio vaizduojamos medžiagos pažinimo, situacijų įtikimumo, ryškesnių, tikresnių tipų ir atidesnės personažų psichologinių išgyvenimų analizės. Čia labai dažnai detališkai aprašinėjamos siužeto plėtotės atžvilgiu antraeilio reikšmingumo scenos, o tais momentais, kai, rodosi, autorius kaip tik turėtų sukoncentruoti visą savo dėmesį į veikėjų poelgių psichologinį pagrindimą ar į jų dvasinės būsenos juo gilesnį išlukštenimą, žiūrėk, jis dažniausia vikriai išsisuka nuo šios atsakingos ir neretai gana sunkios pareigos, skaitytojui vietoj psichologinės analizės pateikdamas kokį stilistiškai nudailintą peizažiuką. Žinoma, taip rašyti lengviau, o paviršutiniškai žiūrint efektas kai kada gaunamas net žavingesnis, negu pastangos įsiskverbti į žmogaus poelgių ir išgyvenimų psichologinius motyvus, ypač jei tos pastangos meniškai ne visada būna nusisekusios.

Jeigu reikalas liestų tik mūsų naujosios beletristikos formalinių tipų klasifikaciją, mes galėtume pirmosios grupės veikalus priskirti prie kritinio ar psichologinio realizmo, o antrosios grupės — prie impresionizmo, tiesa, pas mus gana savotiškai pasireiškiančio ir su įprastine šio termino sąvoka nedaug ką bendra teturinčio. Tačiau reikalas nėra toks akademinis ir tik literatūros istorikui ar klasifikatoriui teaktualus. Jis šiandien, gal būt, visų aktualiausioji mūsų naujosios literatūros problema.

Dalykas tas, kad, vertinant literatūros reiškinius, šiandien jau vis labiau pradeda įsivyrauti opinija, aiškiai palankesnė antrojo tipo veikalams. Ši opinija jau beveik dominuoja spaudoje ir naujai pasirodančių beletristikos veikalų recenzijose; ji vis labiau ima formuoti ir skaitančiosios visuomenės literatūrinį skonį, nors, antra vertus, reikia pažymėti, kad skaitytojų tarpe yra nemaža ir tokių, kurie kol kas dar nepasiduoda šios opinijos sugestijai ir visiškai su pagrindu linksta daugiau palaikyti pirmojo tipo mūsų beletristikos veikalus.

Ar teisinga ir naudinga būtų pritarti šios opinijos skleidimui? Ar jos įsigalėjimas išeitų į naudą mūsų literatūros pažangai? Ir kokią vertę turi šios opinijos skleidėjų teigimai bei argumentai?

Rašyti įmantriai, taip sakant gražiai, prigalvoti juo daugiau įvairių palyginimų, įvaiz-

džių, kartais iš tikrųjų labai vykusių ir originalių, bet neretai ir nežmoniškų, kad tik kitoniškų, priplakti juo daugiau kad ir pigių, bet tik žibančių stilistinių putų ir jomis pridengti negilią turinio seklumą, prirankioti iš žodynų įvairių rečiausių žodžių ir jais kur dera ir kur nedera prikaišioti sakinius, — visa tai paskutiniu metu pas mus pradeda darytis meniškumo sinonimu ir talento požymiu. Atrodo, lyg mūsų recenzentus ir dalį skaitytojų būtų apėmusi kažkokia gražių palyginimų ir retų žodžių literatūroje ieškojimo manija! Kas bando rašyti kitaip, daugiau dėmesio kreipdamas į turinį, į platesnį vaizduojamosios temos traktavimą ar iš viso pirmiausia siekia esmės, o ne paviršutinio efektingumo, to net nuoširdžios ir neretai talentingos pastangos bent recenzentų yra paneigiamos, neįvertinamos ir apskelbiamos nemeniškomis.

Rašykite g r a ž i a i — gražiai banališkiausia šios sąvokos prasme — atrodo, norima padaryti vyriausiu mūsų beletristinės kūrybos devizu.

Akivaizdoje to, su nusistebėjimu skaitai didžiuosius pasaulinės literatūros veikalus — kaip jie „negražiai" parašyti! Kartais kokio Stendhal'io, Balzac'o, Flaubert'o, Dickens'o, Tolstojaus romanuose reikia perskaityti net keletą puslapių, kol surandi juose bent vieną šiokį tokį palyginimą ar metaforą. Ir stilius čia nere-

tai yra paprastas, natūralus, be dirbtinių įmantrumų, nevengiantis ilgų periodų ar sakinio pradžioje žodžių „todėl“, „kadangi“, „nes“, kad tik sakinys būtų juo tikslesnis ir nuoseklesnis, kad tik skaitytojas geriau suprastų reiškiamą mintį ir ryškiau įsivaizduotų aprašomą objektą.

Bet, gal būt, tai tik seni, nebemadnūs, atgyvenę rašytojai? Gal moderniojoje literatūroje išimtinai rašoma tik g r a ž i a i? Tačiau imi tokius įžymius moderninius rašytojus, kaip L. Feutchwangerį, Sinclair Lewis'ą, Aldington'ą, H. Falladą — ir taip pat nerandi jokio „gražumo“ šiandien pas mus propaguojama prasme. Bet, užtat čia, kaip ir pas didžiuosius romano klasikus, randi ryškius tipus, natūralų, gyvenimišką dialogą, gilų psichologizmą, teisingas situacijas, įtikinamą siužeto išvystymą, tikslų žodžio vartojimą, kurią nors aiškią idėją. Ir jų knygos sužavi skaitytoją savo gyvenimiškumu, savo turiniu, savo menine tiesa, įvilkta į paprastą, bet reljefiškai tikslų stilių, papuoštą poetinėmis priemonėmis tik ten, kur to reikia vaizdingesniam minties išreiškimui.

Kaip tai suderinti su mūsuose šiandien proteguojamu rašymu g r a ž i a i? O gal iš viso atmestinas faktas, kad pasaulinėje literatūroje didžiausios vertybės visada yra pirmiausia pažymėtos gilia mintimi, teisingu ir gyvenimišku vaizduojamosios medžiagos išryškinimu, užkrečiančiu meniniu sugestyvumu ir kad litera-

tūroje, kaip ir apskritai mene, niekada nepasiekiama aukštųjų kūrybos viršūnių, jei vaikomasi tik įmantraus, dirbtiniai išgražinto apvalkalo, nesirūpinant kas juo bus apvilkta?

Šiuos prieštaravimus išsamiau apmąstyti bei suderinti paliekame g r a ž a u s rašymo propaguotojams ir praktikams. Tačiau nenorėdami būti suprasti klaidingai, skubame paaiškinti, jog visiškai nemanome teigti, kad rašyti vaizdingu, puošniomis poetinėmis priemonėmis paremtu, žodingu stiliumi yra nemeniška, yra yda ar nusikaltimas. Priešingai — rašytojas, turįs ar sugebąs išugdyti šiuos privalumus, parodo labai vertintiną savo talento ypatybę, žinoma, ta viena sąlyga, jei jis tuos privalumus panaudoja rimtiems kūrybos tikslams, o ne pigiam efektiškumui ir tik paviršutiniškam žavesiui pasiekti. Vadinamas gražusis, puošnusis, įmantrusis stilius pasidaro rašytojo kūrybą ir talentą menkinančia yda tik tada, kai jis rašytojui virsta pats sau tikslas, kai jis išsigema į f o r m a l i z m ą.

Šitokiu neigtinu formalizmu tas puošnusis stilius ir išvirto kai kuriose paskutiniojo meto mūsų beletristikos knygose.

Reikia sutikti, kad formalizmui mūsų literatūroje pasireikšti šiandien gana palankios sąlygos. Kai kieno jis dėl visai suprantamų priežasčių tiesiog proteguojamas, kai kam jis yra priemonė užsimaskuoti. Be to, veikia ir ben-

drosios lietuvių literatūros augimo sugestijos. Lietuvių beletristika ilgą laiką buvo per daug publicistiška, sukoncentruota daugiausia į turinį. Net raštuose tokių vaizdingų, tokių žodingų rašytojų, kaip Žemaitė ar Vaižgantas, dominuoja pirmoje eilėje turinys, o ne forma. Todėl visiškai suprantama, kad šiandien tūlų beletristų pastangos labiau kultivuoti formą, visaip įmantrinti ir gražinti stilių kai kieno nuoširdžiai palaikomos mūsų literatūros augimo žingsniu į priekį, pakopa aukštyn. Ir iš tikrųjų, negalima nepripažinti, kad, sakysim, P. Cvirkos romanų žodingas, žaviu vaizdingumu trykšte trykštantis, ar A. Vaičiulaičio knygų kalbine kultūra ir estetinė nuovoka pasižymįs stilius nesudarytų tam tikro laimėjimo bendroje lietuvių beletristikos plėtotėje. Šių rašytojų formalinėse pastangose neginčijamai yra daug teigiamų užsimojimų bei vertybių.

Tačiau formalizmas vis dėlto niekada nepajėgia išpirkti savo didžiosios nuodėmės, kurią jis padaro literatūros vertei.

Didžioji jo yda yra ne tai, kad jis dažnai būna tuščiaviduris, kad jis numuša literatūros reikšmę ligi paviršutiniško žibėjimo ir efekto, bet tai, kad formalizmas trukdo literatūrai išreikšti tikrąją gyvenimo tiesą ir dažnai ją net falsifikuoja. Formalizmą visada lydi vaizduojamųjų dalykų poetizacija, dažniausiai perdėtas išgražinimas arba neįtikinantis neigimas.

Formalizmas paraližuoja ir iškreipia mintį, natūralią kūrėjo intuiciją, kalbinio saiko pajautimą.

P. Cvirka savo romane „Meisteris ir sūnūs“ pasiekė nepaprasto stiliaus ryškumo, puošnumo. Iš po autoriaus plunksnos išėjęs žodis čia žėri ir žavi. Tačiau daugelyje atvejų jis čia yra pats sau tikslas. Nenuostabu, kad šitasis formalizmas uždėjo ryšką atspalvį ant viso romano turinio. Net jeigu sutiksime, kad romanas „Meisteris ir sūnūs“ nesiekia jokio realistinio uždavinio, kad tai nėra veikalas, turįs tikslą realistiškai atvaizduoti prieškarinės Lietuvos buitį, tai vis dėlto negalėsime nepastebėti, kokia graži ir žavinti išėjo toji carinės vergovės, spaudos draudimo laikų ir 1905 metų revoliucijos buitis P. Cvirkos romane. Autoriaus atvaizduotasis ūkininkų ir meisterių gyvenimas Pagramantyje visumoje atrodo toks visko pertekęs, savo bendra nuotaika toks nerūpestingas, skaidrus, be jokio didesnio vargo ar skurdo, jog stebiesi, iš kur šitoks rojaus kampelis galėjo anų laikų Lietuvoje atsirasti. Tai formalizmas falsifikavo ir iškreipė istorinę realybę. Autorius, begražindamas savo stilių, bepuošdamas jį įvairiais efektingais palyginimais, visokiausiais folkloriniais įmantrumais, gal nesąmoningai, gal nė nepajusdamas, išgražino, išpoetizavo ir pačią vaizduojamąją buitį. Net ten, kur jis no-

rėjo atvaizduoti bėdas ir nelaimes, išėjo gražus arba linksmas vaizdas.

Panaši Lietuvos gyvenimo poetizacija pastebima ir A. Vaičiulaičio „Valentinoje".

Kam gali būti naudingas šitoks gyvenimo realybės iškreipimas, tegu pridengtas ir gražiausiu apvalkalu? Literatūra auga ir pasiekia didžiųjų meno laimėjimų visada tik atsiremdama tiesa, tiktai tiesa, visvien kokia forma ji pasireikštų. Ir mūsų literatūros ugdyme bei jos laimėjimų vertinime svarbiausias kriterijus turėtų būti tiesa, o ne formalizmas.

Todėl mums atrodo, jog tikrieji, vaisingieji tolimesnio lietuvių beletristikos augimo pradai yra pasireiškę ne šiandien kai kieno protéguojamose ir susižavėjimą sukeliančiose formalizmu bei visokiais puošnumais pasižyminčiose knygose, o tuose mūsų naujosios beletristikos veikaluose, kuriuos šio straipsnio pradžioje sužymėjome pirmoje grupėje. Mes tuo nenorime pasakyti, kad tokie romanai, kaip pavyzdžiui J. Grušo „Karjeristai" ar Ant. Venclovos „Draugystė", yra aukštesnio meninio lygio negu P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs" ar A. Vaičiulaičio „Valentina". Mes čia kalbame tik apie bendrąsias tendencijas. Formalizmo antplūdis turės greitai baigtis, nes jis jau pradeda degeneruoti. Jo vaisingumas greit išseks. Sunku tikėti, kad jis naujajai lietuvių literatūrai paliktų ką nors daugiau kaip šiek tiek labiau kultivuotą stilisti-

nę kultūrą. Jau dėl savo esmės formalizmas negali praturtinti literatūros nei naujomis idėjomis, nei visuotinesniais tipais ar charakteriais, nei gilesne vaizduojamojo gyvenimo analize, — žodžiu, visu tuo, kas sudaro kiekvienos literatūros pagrindinių vertybių lobyną ir jos tolesnio augimo pagrindą. Formalizmu pažymėtų kūrinių poveikis visada yra apribotas siauru estetiniu pasigrožėjimu, ir tokia literatūra niekada nedaro visuomenei gilesnės ideologinės įtakos. Tai turėtų suprasti visi rašytojai, ypač pažangieji rašytojai, turį palinkimo apsikrėsti formalizmu. Juk būdinga, kad ir mūsų naujojoje literatūroje tokie romanai, kaip „Altorių šešėly“ ar „Karjeristai“, nors jų autoriai idealogiškai visiškai neatstovauja pogresyvių idėjų, turi progresyvės, demaskuojančios ir pažangiai veikiančios įtakos. Tuo tarpu net pažangios ideologijos rašytojo knyga, išpuošta formaliniais aksesuarais, beturi tik linksmo, sąmojingo, žavingo pasiskaitymo reikšmės. Formališkai išdalinta literatūra yra lyg skanėstas, kuris anksčiau ar vėliau būtinai įkyri, apkarsta ir nusibosta. Ji neturi savyje syvų, kurie išlaikytų jos šviežią gaivumą ir pastovumą ilgesniam laikui.

Nors mes čia kalbame daugiau apie formalines mūsų naujosios beletristikos tendencijas ar tipus apskritai, o ne tiek apie atskirus jos veikalus konkrečiai, tačiau objektyvumo dėliai

turime pažymėti, kad veikalams tos grupės, kurios bendrą formalinę kryptį esame linkę laikyti tikruoju lietuvių beletristikos augimo keliu, šiandien dar toli ligi meninio tobulumo. Išskyrus nebent Putino „Altorių šešėly“, kur jau pasiektas aukštokas meninis lygis, ir Ant. Venclovos „Draugystei“, ir J. Marcinkevičiaus „Mes ateinam“, ir J. Grušo „Karjeristams“ galima padaryti daug didelių priekaištų ir nurodyti ne vieną esminį trūkumą. Tačiau šiose visose knygose mums svarbu bendrasis vaizdavimo būdas, bendroji formalinė ir stilistinė kryptis, visose vienodas autorių užsimojimas apimti gyvenimo bei žmonių psichologijos esmę ir kai kurie jau gana žymūs šia kryptimi pasiekti meniniai laimėjimai. Šio tipo beletristikoje iš karto reikalauti pilnutinio tobulumo neįmanoma, nes ją kurti daug sunkiau, negu drapiruotis stilistinėmis frazėmis. Pastebėti vieną kurį gilesnį žmogaus psichologijos bruožą ir jį įtikinamai išryškinti yra daug sunkesnis uždavinys, negu prigalvoti desėtkus įmantriausių palyginimų ar metaforų. Tačiau tas kūrybinio darbo sunkumas jau pabrėžia ir jo didesnę reikšmę. Vienas ryškiai, įtikinamai sukurtas tipas išlieka literatūroje ilgiau gyvas, negu dešimtys stilizuotų romanų ir šimtai nudailintų peizažiukų.

Naujosios mūsų beletristikos kūrėjai turėtų tai suprasti ir savo užsimojimus bei kūrybines

pastangas kaip tik daugiau kreipti šio uždavinio realizavimo linkme.

„Norint išreikšti visus minties atspalvius, nėra jokio reikalo vartoti įmantrų, sudėtingą, išpūstą, tarškantį žodingumą, kuris mums dabar norima primesti meniško stiliaus vardu. Tačiau būtinai reikia su ypatingu aiškumu skirti visus žodžio reikšmės niuansus, žiūrint to, kurią vietą jis užima frazėje. Tegu mūsų raštuose bus mažiau vos suvokiamos prasmės daiktavardžių, veiksmažodžių, būdvardžių, o daugiau skirtingų frazių, įvairiai sudarytų, sąmojingai išdėstytų, pilnų skambumo ir darnaus ritmo. Geriau pasistenkime būti puikiais stilistais, negu retų žodžių kolekcionieriais.“

Guy de Maupassant'as

Stiliaus meniškumo, jo estetikos klausimas itin opus mūsų naujojoje beletristikoje, ypač toje, kuri yra linkusi į formalizmą. Čia stiliaus pompastiškumu ne tik maskuojamas turinio seklumas, bet labai dažnai ir tas vadinamasis stiliaus gražumas yra gana abejotinės estetinės vertės. Reikalas darosi juo aktualesnis, kad paskutiniuoju metu eilėje beletristikos knygų ypač pasireiškė tendencija, užuot rašius gyva, natūralia, tikslia ir saikinga kalba, nerte nertis iš kailio, beieškant išsireiškimo įmantrumų ir visokių retų žodžių, lyg čia ir būtų visas stiliaus meniškumas. Tiesiog prisimena Lesage'o ro-

mano „Gil Blas“ herojaus Fabriso žodžiai, tartum pasakyti apie kai kuriuos mūsų beletristus: „Argi tu nežinai, kad kiekvienas rašytojas, siekiąs mūsų laikais įsigyti sau įmantraus stilisto garbę, vartoja šį nepaprastą stilių, šituos tave stebinančius išsireiškimus“. Net išimtinę reputaciją įsigijusiuose kai kuriuose mūsų romanuose vyrauja gausybė tokių stebinančių išsireiškimų, besaikio žodžių kreverzojimo. Susidaro įspūdis, jog nuoširdžiai manoma, kad gero meniško stiliaus pirmasis privalumas — būtinai apkrauti kiekvieną daiktavardį bent keliais būdvardžiais, kiekvieną aprašomą daiktą eile palyginimų ir sugretinimų.

Stiliaus žodingumas, paskutiniu metu pasidaręs toks madingas rašytojo talentingumo požymis, suprantamas nepaprastai naiviai. Jis prilygsta retų, mažai kam težinomų žodžių medžiojimui žodynuose. Tuo tarpu tikras rašytojo stiliaus žodingumas pasireiškia ne tuo, kiek jis retų žodžių pavartoja, bet kiek jis sugeba jau iš įprastų, visiems suprantamų žodžių išgauti naujų prasmės atspalvių, sudaryti naujos reikšmės ir naujo vaizdingumo frazių, kiek jis valdo žodžio skambumą. Jeigu gi rašytojas dirbtinai prikaišioja savo sakinius retų žodžių, ir dar dažnai paimtų ne iš gyvosios kalbos ar iš savos tarmės (kaip Žemaitės, Vaižganto, Krėvės raštuose), o iš žodyno, tai tat yra tik nuopelnas to žodyno, kuriuo naudojamasi, bet ne rašytojo stilis-

tinio talentingumo įrodymas. Tur būt, žodingiausios lietuvių kalba knygos yra kai kurie p. St. Dabušio vertimai (A. Čechovo, Ožeškienės). Tačiau apie jų stilių galima būti tik liūdniausios nuomonės. O ar neatrodo, pavyzdžiui, L. Dovydėno romano „Broliai Domeikos“ žodingumas kai kuriais atžvilgiais labai panašus į dabušiškąjį?!

Tai, kas P. Cvirkos stiliuje daugeliu atvejų dar yra gyva, ryšku, persunkta gaivalingumo, originalios fantazijos, kas čia dar tikrai yra gražu, tai, kas Vaičiulaičio novelėse yra saikinga, estetinės nuovokos ir kalbinės kultūros disciplinuota, tai po L. Dovydėno ar K. Jankausko plunksna jau išvirsta maniera, falšu, naivia frazeologija, sausu žodžių balastu, nesudarančiu jokio gyvo vaizdingumo. Pagrindinis jausmas, kuris lydi skaitytoją per visą L. Dovydėno romaną „Broliai Domeikos“, yra nereikalingumas — nereikalingumas to dirbtinio, nesugestyvaus vaizdingumo, to stilistinio kropštumo ir žodingumo, kurį autorius visomis pastangomis kultivuoja savo knygoje. Romanas nuo to tik darosi neįdomu, sunku, nuobodu skaityti. Nors palyginti su ankstybesniu romanu „Ieškau gyvenimo draugo“ L. Dovydėno, reikia pripažinti, čia padaryta jau didelė pažanga, gerokai apvalant ir sudrausminant savo stilių, tačiau ir šiame romane dar gausiai pasitaiko daugiažodžių, detalė ant detalės, sugretinimas ant sugretinimo pri-

krautų charakteristikų bei vaizdų, kaip pavyzdžiui:

„Užubalis perkelia pypkę ant dešinio danties, krėsliniais dantimis sukandęs, nubraukia seiles iš kairio žando grovelio — pypkės lizdo. Tarp nušutusios kailinių apykaklės įtrauktas pailgas veidas. Didelė aukšta, noragu vadinama, nosis, remiasi į aukštą raukšlėtą kaktą. Keliose kaktos raukšlėse žymu suodžių nuosėdos. Kakta plika, tik už ausų kyšo juosvi, tarsi ligotos avies plaukai. Ilgi antakių plaukai, išvertėję į visas puses, dengia tamsius gilius akių įdubimus. Viename įdubime slypi gelsva akis, aptraukta seno vaško spalvos luobu. Antra akis apledėjusi, už tampriai užspausto voko įkritusi, kartais beprasmingai truksi, lyg norėdama anajai akiai pagelbėti.“ (15—16 p.)

Koks neįmanomas veidas, koks neįmanomas žmogus, bet koks dar labiau neįmanomas stilius!*

Vietoj šitokio abakadabriško stiliaus kritikavimo ir platesnių aiškinimų, gal geriausia bus pacituoti didžiojo stilisto Guy de Maupassant'o žodžius iš jo prakalbos romanui „Pjeras ir Žanas“. Šis romanas išverstas ir į lietuvių kalbą,

* Tik įsiklausykite, kaip čia nesklandžiai kartojasi tie patys žodžiai: danties — dantimis, aukšta — į aukštą, kaktą — kaktos — kakta, plaukai — plaukai, įdubimus įdubime, akis — akį — akiai ir t. t. Nuo šitokio nesklandaus žodžių derinimo sakiniai skamba gramozdiškai, gergždančiai.

bet gaila, kad vertime nėra tos įžymios prakalbos, duodančios eilę vertingų nurodymų stiliaus estetikos klausimais. Štai vienas jų, kaip tik tinkąs mūsų atvejui: „Koks bebūtų daiktas, apie kurį nori kalbėti, yra tik vienas žodis, kad jį išreikštum, vienas veiksmažodis, kad jį įdvasintum, ir vienas būdvardis, kad jį charakterizuotum. Taigi, reikia ieškoti šito daiktavardžio, šito veiksmažodžio, šito būdvardžio, kol juos surasi, ir niekada nepasitenkink tariamu panašumu, niekada nesigriebk padirbimų, net jei jie būtų ir vykę, ar kalbos klounadų, kad išvengtum sunkumų".

Kalbos klounadomis kaip tik daugiausia ir verčiamasi mūsų įmantriųjų stilistų, einančių lengviausio pasipriešinimo keliu. Tikslumas, aiškumas, saikas pakeičiama akrobatiškomis frazėmis, falšyvais palyginimais, neatitinkančiais vaizduojamų objektų esmės. Štai tipiškas pavyzdys tokios stilistinės klounados:

„Džiūstąs geležinkelis panašus į geltono gyvulio nugarą. Saulė svyra žemyn, kaip nunokęs obuolys. Saulė keičia spalvą ir horizonto debesų nudažymą. Ji auga kaip oro pūslė ir darosi raudonesnė. Ak, toji saulė! Ji apsisupa debesimis ir atvėsta, it moteris, nustojusi mylėti vyrą. O, saulė krenta žemyn taip smarkiai, lyg norėdama sudužti į kietą žemės veidą. Jonas priėjo mišką, ir minkštai žengia šlapia pieva it katinas... Jonas pasilenkia, pakelia

senų lapų krūvą ir mato baltas būsimos žolės gyslas. Paskui suima beržo šaką. Ji virpa, lyg dora mergaitė, ir kvepia sprogstančiais pumpurais. Viskas kvepia. Žiemą tai miegojo po sniegu, o dabar keliauja po visą mišką ir platina kvapus. Jonas traukia krūtinėn miško malonumus. Reikia pareikšti džiaugsmą laimingo jauno žmogaus! Užrietęs glavą, jis mato baltus debesis, mato pilkas beržų šakas, dangaus fone panašias į milžiniškus voratinklius. Ir dangus va rausta kaip nosinė, pakišta prie savižudžio žaizdos“.

Tai citata iš K. Jankausko romano „Jaunystė prie traukinio“ (113—114 p.). Apie šitokį stilių tikrai galima pakartoti Stendhal'io žodžius iš jo laiško Balzac'ui: „Madnus stilius veda mane iš kantybės“. Kiek šiame nepilname puslapyje palyginimų, ir kokie jie visi pretenzionalūs, falšyvi ligi naivumo — ir toji saulė, kaip obuolis, paskui kaip pūslė, pagaliau atvėstanti „it moteris, nustojusi mylėti vyrą“, ir toji beržo šaka, virpanti, lyg dora mergaitė, ir tas dangus, raustantis „kaip nosinė, pakišta prie savižudžio žaizdos“, — visa tai joks stiliaus vaizdingumas ar poetiškumas, o tik pigi maniera, neturinti nieko bendra su tikru meniškumu.

Ir vėl mums knieti pacituoti iš Guy de Maupassant'o. Jo žodžius galima rekomenduoti kaip nesenstančią teisybę. O jis sako:

„Talentas — tai ilgas kantrumas. Reikia

įsižiūrėti į viską, ką nori išreikšti, pakankamai ilgai ir su pakankamu atidumu, kad pastebėtum tai, ko dar niekas nematė ir neišreiškė. Visame ir visur dar yra neatskleistų bruožų, nes mes pripratome naudotis savo regėjimu tik atsimindami tai, ką galvojo prieš mus apie regimąjį daiktą kiti. Visų nereikšmingiausias dalykas turi savyje kažką dar nežinomo. Suraskime tai. Norėdami aprašyti pleškančią ugnį, arba medį klonyje, stovėkime prieš tą ugnį ar tą medį tol, kol jie nepaliaus mums atrodę panašūs į kitus medžius ir kitas liepsnas.

Štai būdas išugdyti savyje originalumą".

Šį vertą įsidėmėti nurodymą galima papildyti trumpesne jo esmės santrauka — sakiniu kito prancūzų literatūros korifejaus, Stendhal'io: „Aš neturiu stiliaus, bet aš galvoju viską, ką rašau".

Atrodo, kad daugumas mūsų beletristikos knygose pasitaikančių stiliaus falšyvumų, dirbtinumų, pigios manieros, nudėvėtų štampų ir šablono atsiranda tik todėl, kad autoriai rašydami turi per maža kūrybinės kantrybės stebėti vaizduojamų daiktų esmę, gilintis į jos atspalvius, kad jie per lengvai svaidosi žodžiais ir sakiniais, replikomis ir palyginimais, trumpai sakant, kad jie per maža galvoja apie tai, ką rašo.

Iš dalies tai yra gal jų talento menkumo požymis, bet gal dar daugiau užsikrėtimas for-

malizmu. Rašytojas, kuris rašo, negalvodamas ką jis rašo, neparašys nei gražiai, nei teisingai. Rašytojas, kuris nori rašyti aiškiai, tiksliai, vaizdingai — turi ir galvoti taip aiškiai, taip tiksliai, taip vaizdžiai. O tai dažnai yra labai sunku ir reikalauja milžiniškų pastangų.. Nenuostabu todėl, kad ir pasaulinėje literatūroje tiek maža gerų stilistų.

Stilius nėra tik išorinis apipavidalinimas, tik išviršinė forma ar apvalkalas, kaip mano formalistai. Jis yra neatskiriamas turinio, vaizduojamųjų objektų esmės komponentas. Todėl ir mūsų kai kurie beletristai tik tada išvengs daugelio dabartinių savo stiliaus netobulumų bei ydų, kai jie atsikratys paviršutiniško formalizmo, tuščiavidurio stilizavimo, o labiau sutelks savo dėmesį į aprašomųjų objektų ir vaizduojamosios medžiagos esmę, t. y., kai jie rašydami daugiau galvos.

Gal būt, tai kai kam bus per sunkus kelias, bet, deja — tai vienintelis kelias „išugdyti savy originalumą“.

1937 m.

PARADOKSAI IR TIKROVĖ

Baronas Brambeus Lietuvoje

„— Ar jūs turite gerų knygų? — Ne, bet mes turime didelių rašytojų. — Tokiu atveju jūs turite literatūrą? — Priešingai, mes turime tiktai knygų prekybą.“

Šituo epigrafu iš barono Brambeus'o pradėjo pirmąjį savo straipsnį „Literatūrinės svajonės“ genialusis rusų kritikas V. G. Bielinskis. Straipsnį jis pavadino elegija proza — ir iš tikrųjų tai buvo griaudus, liūdnas straipsnis. Dar vieneri metai, ir Bielinskio straipsnis turės už savo pečių visą šimtmetį, nes jis buvo parašytas 1834 metais. Tačiau auksas nerūdyja, o geri žodžiai nesensta. Ir sunku būtų rasti ne tik rusų kritikinėje literatūroje, bet ir kitų tautų kritikų raštuose kitą tokį straipsnį, kaip Bielinskio „Literatūrinės svajonės“, kuris taip atitiktų mūsų dabartinę literatūros būklę. Bielinskio straipsnis — didelė 100 puslapių studija, kurią išsiversti mums būtinai reikėtų. Tačiau šioje vietoje mums užteks tik to vieno epigrafo.

Ar mes turime gerų knygų? Dievaži, mes jų turime labai mažai. Dešimties pirštų pakaks joms suskaityti, ir dar kokie trys liks laisvi. Bet mūsų rašytojai? Jų mes turime labai daug. Ir visi jie tokie genijai! Kiekvienas jų per ketveris penkeris metus parašo tik vieną knygą, bet ir toji pati dažniausiai yra skiriama ateities skaitytojui, nes mūsų rašytojai per daug dideli, kad rašytų dabarties žmogui: smulkiam valdininkėliui, provincijos mokytojui, kultūrėjančiam valstiečiui, darbininkui. Fi! — Toks skaitytojas mūsų rašytojų nevilioja, o tokių rašytojų kūriama literatūra — skaitytojo*.

Kalbos apie mūsų literatūros bėdas eina jau seniai. Kalbėta apie tai liūdnai, kalbėta linksmai ir triukšmingai. Tačiau visų šių kalbų pagrindinė tema buvo: mažai teskaitoma mūsų knyga. Dievaži, bet tai juk „knygų prekyba!“ Mūsų rašytojai ligi šiol nė karto visai rimtai nepasvarstė klausimo: koks santykis mūsų literatūros su gyvenimu, su aplinkos tikrove, ar tikras tas kelias, kuriuo eina mūsų rašytojai, ar tikras yra tas mūsojo gyvenimo vaizdas, kurį duoda literatūra, ir iš viso ar ji duoda tą vaizdą. Nė karto visu rimtumu nebuvo iškeltas ir pa-

---

* Šiandien mūsų rašytojai įpuolė kitan kraštutinuman: ne vienas jų per metus parašo net po penkias knygas, bet nauda iš jų ir vėl nedidelė — jos savo idėjiniu lygiu nepakyla aukščiau to siauro pasaulėlio, kuris jose vaizduojamas.

1940 m. prierašas

svarstytas klausimas: kokie mūsų rašytojų uždaviniai, kokios jų pareigos. Rašytojai visą laiką svarstė (tiesą sakant, jie labai mažai tesvarstė) ne literatūros, bet knygos klausimą.

O pagrindinė mūsų bėda yra ne mažas knygų tiražas, ne knygų prekybos vargai, bet nebuvimas literatūros.

Mes dar neturime literatūros — štai kur didžioji bėda! Literatūra tai nėra rinkinys paskirų veikalų, būrys kad ir talentingų rašytojų, bet einančių kiekvienas savo keliu, gyvenančių atskiruose pasauliuose. Literatūra yra, kaip sako prancūzai, „visuomenės išreiškimas", tikroji literatūra plūsta vienoje srovėje su ta visuomene, iš vienos pusės yra jos maitinama, jos inspiruojama kurti ir augti, o iš kitos pusės pati veikia tą visuomenę, ryškiuose meno vaizduose išryškindama ir kondensuodama vadinamąją visuomenės dvasią. Tas literatūros kelias yra savaimingas, ir ji jokiomis priemonėmis negali būti nukreipta į šunkelius. Ji savo jėga, savo aktualumu užkariauja visuomenę, bet ne maldauja, lyg kokia vargšė, tos visuomenės dėmesio. Ji yra jėga, sąmoninga jėga, ir jau pats jos atsiradimo faktas apsprendžia jos reikšmę: tokia literatūra atsiranda tam tikroje visuomenės augimo stadijoje — ne anksčiau ir ne vėliau.

Kas kaltas, kad mes dar neturime tokios literatūros, o tik „knygų prekybą"? Nebūkime pesimistai ir nerašykime elegijos proza. Rusai jau

turėjo Gribojedovą, Žukovskį ir net didįjį Puškiną, kai Bielinskis išdrįso pasakyti, jog rusai dar neturi literatūros. Ir tai nebuvo paradoksas, nes šiandien niekas neginčija, kad Bielinskis tada teisybę sakė. Galimas dalykas, jog mūsų visuomenė dar per jauna, kad turėtų savo literatūrą, o dar labiau galimas dalykas, kad ji jau per sena, suprantama, istorine prasme.

Išsiaiškinkime. Aiškumas geriau už viską.

O dabar palydėkime baroną Brambeus'ą atgal į Rusiją ir pasistenkime, kad kai jis, Bielinskio „Literatūrinių svajonių" šimto metų sukakties proga, vėl grįš pas mus, kad galėtume jau atsakyti, jog turime maža didelių rašytojų, bet stengiamės rašyti geras knygas, ir jog sprendžiame ne „knygų prekybos" bėdas, o literatūros ir kūrybos klausimus.

Bokštai ir sienos

A. Vinogradovas savo romane apie Stendhal'į („Trys laiko spalvos") pasakoja šitokį anekdotą:

Kai Kantas rašė „Prolegomenas" ir „Grynojo proto kritiką", iš jo kambario lango matomas kirkės bokštas buvo taškas, į kurį jis smeigė savo žvilgsnį, kad galėtų geriau susikaupti. Bet sykį kaimynas pastatė akmeninį degmūrį, kuris uždengė nuo filosofo akių kirkės bokštą. Ir nuo to laiko Kantas ėmė rašyti

„Praktiškojo proto kritiką“, kurioje buvo atiduotos visos pozicijos, tokiomis didelėmis pastangomis žmogaus genijaus užkariautos „Grynojo proto kritikoje“.

Išpirkimas šito degmūrio Kantui labai brangiai atsėjo. Filosofas ilgai taupė šiam reikalui pinigus. Kai darbininkai sugriovė akmeninę sieną, ir prieš Kanto akis vėl iškilo kirkės bokštas, filosofo regėjimas buvo taip nusilpnėjęs, kad jis nebematė bokšto.

Mūsų literatūra ligi nepriklausomybės atgavimo turėjo prieš savo akis ryškų tašką, į kurį, lyg į kokį bokštą, ji kreipė savo žvilgsnį. Formališkai ji tada buvo daug silpnesnė, negu dabar, bet idėjiškai ji galėjo veikti daug daugiau. Ir veikė.

Nepriklausomybė tarp mūsų rašytojų ir idealo pastatė akmeninę sieną, kuri uždengė visokius bokštus. Mūsų literatūros „grynumas“, idėjiškumas sumažėjo. Prasidėjo praktiškumo gadynė, honorarai, „alijošijados“. Akmeninės sienos — to realaus, smulkaus mūsų „nepriklausomo“ gyvenimo — uždengtasis bokštas, nerealizuotasis idealas daugelio buvo lengva širdimi užmirštas. Daugeliui dabartinių mūsų rašytojų kūrybos darbe nebereikia jokio susikaupimo taško, traukiančio žvilgsnį į tolumas ir į aukštį, — jie rašo susikūprinę, įbedę nosis į stalą.

Bet atsirado ir keletas lietuviškų Kantų —

jie nutarė taupyti savo nepasitenkinimą gyvenimo tikrove ir tomis sutaupomis išpirkti akmeninę sieną, kad galėtų ją nugriauti ir prieš akis vėl išvysti į aukštį kylančius bokštus. Mūsų naujojoje literatūroje jų filosofinės pastangos pasireiškė „Pelenais“, „Likimo keliais“, „Patriotų“ komedijomis. Tačiau nė vienas jų nedrįso atvirai, tiesioginiai griauti tą sieną, pulti ją ugnimi. Keistuoliai: jie taupo savo nepasitenkinimą, lyg Kantas pinigus, jie niurna ant pilkų akmenų ir rašo „Pelenus“, nors nieko nedegina. Iš kur gi jums „Pelenai“, jeigu siena stovi kaip stovėjus?

O, pagaliau, argi verta griauti tą sieną? Ar verta dėl jos taupyti? Ką jūs rasite už jos? Kirkę, paprastą paprasčiausią kirkę. Ir nieko daugiau. Ir ar jūs esate įsitikinę, kad ligi to laiko jūsų akys nesusilpnės? Kad dar matysite plačias tolumas ir aukštus bokštus?

Nejaugi mūsų gyvenimo akiratis toks siauras, kad jį galima matyti tik pro vieną langą? Jeigu tą langą užstato akmenine siena — mes sėdime prieblandoje ir taupome savo nepasitenkinimą. Argi nėra kitų langų ir kitų durų? Argi nėra kitų akiračio pusių ir kitų bokštų, į kuriuos galima nukreipti savo žvilgsnį?

Pažiūrėkite! Pažiūrėkime!

Mūsų literatūra turi išauginti naujus idealus, kylančius iš šių dienų, iš paties gyvenimo. Ji turi atskleisti naujus akiračius, surasti nau-

jus langus ir duris, pro kur mes galėtume įsileisti šviežio oro srovę. Kitaip mes būsime tik pasigailėjimo vertas priedas prie to anekdoto apie Kantą, kuris Vinogradovo romane skamba gana linksmai, bet mūsų gyvenime taip liūdnai, jog sukelia ne šypseną, o sielvartą.

Marmeladas ir literatūra

Yra žmonių, kurie aukšta frazeologija ir pasipūtusiu išdidumu nuostabiai moka pridengti savo menkystą. Ypač daug tokių žmonių mūsų visuomenėje. Iš esmės jie nėra per daug pavojingi. Jie tuščios statinės, kurios garsiai skamba. Bet vargas tam, kuris patiki, kad jos pilnos. Toks neišvengiamai nutrokš.

Mūsų literatūrą ištiko toks apgailėtinas lengvabūdžio likimas. Ji patikėjo. Ir dabar trokšta.

Paklauskite jūs kurį nors aukštosios mūsų visuomenės narį — didelės kategorijos valdininką, daktarą, advokatą, pirklį, banko buhalterį, teatro ir operos artistą, o taip pat iš mandagumo paklauskite ir visų tų ponų poniutes: kodėl jie neskaito lietuvių rašytojų knygų? Manote, jog jums atsakys kokiu nors paprastu atviru pasiteisinimu: neturime laiko, užimti kitu darbu. Ne.

Jūs atsakymo vietoje tuoj išgirsite aukščiausios rūšies frazeologiją, griežčiausį kaltina-

mąjį aktą: mūsų literatūra esanti silpna, menka, neįdomi, mūsų rašytojai nesprendžią gilių problemų, jie profanai, menkamoksliai... Ir dar, ir dar. Jūs turėsite malonumo išklausyti visą aukščiausio stiliaus paskaitą, tartum klausytumėtės kokio nors Brandes'o ar Taine'o. Ir jeigu jūs būsite lengvabūdžiai, jūs negalėsite atsistebėti šių kaltintojų literatūrinių reikalavimų aukštumu, jų proto ir skonio gilumu, jų erudicijos platumu. Tačiau būkite mandagūs ir nesiteiraukite, kuo remdamiesi tie ponai daro tokį griežtą mūsų literatūros pasmerkimą, ar daug jie yra skaitę tų peikiamų rašytojų? Jie jums vargu ar galės pasakyti bent trejeto mūsų rašytojų pavardes. Jie nieko neskaitė, neskaito ir neskaitys.

Ir atsirado mūsų literatūroje lengvabūdžių, kurie patikėjo tų ponų frazeologija, kurie orientuojasi į juos, kurie ieško juose sau skaitytojų ir nori jiems įtikti, ruošia anketas, teiraujasi, svarsto, apgailestauja, tartum turėtų reikalo su tikra išmintimi ir rimčiausiais kritikais. Mat, smagu ir garbė būti skaitomais tokių aukštų žmonių! Inčiūros „ant ežerėlių rymo“ ir tas tuščias statines poetizuoja, Alantai savo „užtvankomis“ nori tų ponų frazeologiją padaryti mūsų literatūros stiliumi. Juokinga ir liūdna.

Yra viena sena tiesa, kad rašytojas pirmiausia turi būti geras psichologas, t. y. jis turi gerai skirti tuščia nuo pilna, mokėti priversti

žmones kalbėti savo kalba, o ne skolinta, išpūsta frazeologija. Kaip tai padaryti, labai puikiai pamoko A. Čechovas.

Atėjo kartą pas jį trys ponios, tokios tuščios statinės. Tada kaip tik vyko karas tarp turkų ir graikų. Na, ir ėmė ponios, dėdamosios, jog labai išmintingos ir jog labai domisi politika, kankinti rašytoją:

— Kaip jūs manote, kuo baigsis karas?

— Greičiausia — taika... — atsakė rašytojas.

— Na, aišku! — Bet kas laimės? Graikai ar turkai?

— Man atrodo, laimės tie, kurie stipresni.

— O kurie, jūsų nuomone, stipresni?

— Tie, kurie geriau maitinasi ir labiau apsišvietę...

— Ak, kaip išmintingai pasakyta! — sušuko viena ponia.

— O kas jums labiau patinka, — graikai ar turkai? — paklausė kita.

A. Čechovas meiliai pažiūrėjo į ją ir atsakė šypsodamasis:

— Man labiau patinka marmeladas... o jums ar patinka?

— Nepaprastai! — pagyvėjusi sušuko ponia.

— Jis toks aromatiškas! — solidžiai patvirtino kita.

Ir visi gyvai ėmė kalbėtis apie marmeladą. Pasirodė, jog tikros specialistės ir žinovės ponios buvo tik šioje, marmelado, srityje.

— Reikia, kad kiekvienas žmogus kalbėtų savo kalba, — juokdamasis tvirtino po to A. Čechovas.

Reikia, kad mūsų rašytojai priverstų tuos pasipūtusius direktorius, daktarus, advokatus, bankininkus, tuos tenorus ir baritonus, tas visas šilkines poniutes prabilti savo kalba. Ir tada vietoj aukštos frazeologijos pasigirs toks paprastas žodis apie aromatiškąjį marmeladą. Mūsų vadinama aukštoji visuomenė nesidomi lietuvių literatūra ne todėl, kad jai toji literatūra atrodo silpna, menka, neskaitytina, kaip ji tai išdidžiai tvirtina ir kaip ji jau spėjo daug ką įtikinti.

Ji nesidomi jokia literatūra, nes jai niekas kitas nerūpi, kaip gera alga, šilta vietelė, namas Žaliakalnyje, sotūs pietūs ir minkšta lova. Ko daugiau, jeigu gyvenimo marmeladas toks aromatiškas!

Bet daugelis mūsų rašytojų atkakliai kovoja dėl garbės pripildyti šias tuščias statines. Jiems, matyt, labai malonu, kad jų raštai yra vertinami tiek pat, kiek ir marmeladas. Pasigailėjimo vertas nusižeminimas.

Tačiau mūsų literatūra, jeigu ji brangina save, jeigu ji nori būti kūrybinė vertybė, o ne prekė, turi ieškoti sau kitų skaitytojų, turi orientuotis į sveiką liaudies ir darbo žmogų, o ne į tuščią miesčionį.

1933 m.

RAŠYTOJAI IR PROFESIJA

Nors mūsų naujoji literatūra, ypač beletristika, paskutiniuoju metu gerokai pasuko kasdieninės, konkrečios tikrovės link, tačiau joje vis dar per maža realybės, gyvenimo pažinimo ir tikrosios jo tiesos. Mūsų beletristai šiandien jau imasi realistinių, gyvenimiškų temų, bet tas temas savo knygose jie dar labai dažnai traktuoja nerealiai, dirbtinai, gyvenimo reiškinius vaizduoja lyg iš tolo, neužčiuopdami gyvojo mūsų buities pulso, prieidami prie mūsų realybės gana paviršutiniškai ir aprioriškai jos atžvilgiu nusistatę, subrukdami ją nors ir į teisingas, bet iš anksto numatytas ir suplanuotas schemas. Trūkumą to gyvenimiško pažinimo, tos tikros, natūraliai išreikštos gyvenimo tiesos mūsų naujojoje beletristikoje pastebi ne tik akilesnė kritika, bet ir labiau apsiskaitę, ypač senesnio amžiaus, taigi gyvenime daugiau prityrę ir jį geriau pažįstą, skaitytojai.

Kokia svarbiausia šio reiškinio priežastis? Vargu ar čia tik viena priežastis. Jų gali būti daug.

Išreikšti literatūroje tikrąją gyvenimo tiesą, duoti knygose teisingą gyvenimo reiškinių atvaizdavimą nėra lengvas ir paprastas dalykas. Priešingai, tai yra visų sunkiausias rašytojo uždavinys, daugeliu atvejų tai yra genijaus darbas. Genialiais rašytojais juk ir vadinami tie rašytojai, kurie sugebėjo savo knygose duoti teisingiausią, tikriausią gyvenimo ir žmonių atvaizdavimą.

Tačiau genijai retas reiškinys ir nėra ko jų laukti, kaip kokios dangaus dovanos, kuri duodama vieną kartą per šimtmečius. Genijai taip pat pasirodo ne tuščiame lauke, o tik ten, kur jiems pasireikšti jau yra atitinkamai paruošta dirva, sudarytos visuomeninės bei psichologinės sąlygos. Be to, ir jie patys išsiskiria ne tik savo įgimtais gabumais, ne tik knyginiu ar mokykliniu išsilavinimu, o ir savo gyvenimo keliu. Susipažįstant su didžiųjų rašytojų, ypač realistų, biografijomis, nesunku pastebėti beveik bendrą jiems visiems bruožą. Jie visi, prieš imdamiesi literatūrinio darbo, prieš sukurdami gilia gyvenimo tiesa stebinančius veikalus, pirma turėjo progos gerai pažinti to gyvenimo realybę visame jos nuogume, turėjo progos susidurti su šimtais įvairiausių žmonių, pereiti įvairiausias profesijas, daug ir plačiai keliauti, bastytis, patekti į gana rizikingas ir daug ko žmogų išmokančias situacijas, žodžiu, prieš sėsdami prie rašomojo stalo, daugumas jų gyvenimo buvo ir vėtyti ir

mėtyti. Todėl nenuostabu, kad ėmęsi literatūrinio darbo, jie iš šito gyvenimiško patyrimo, lyg iš kokio rezervuaro, galėjo semtis savo veikalų temoms, situacijoms, personažams kurti gyvos, realios, jų pačių išgyventos ir nuosavais pirštais apčiupinėtos medžiagos, kuri jų knygoms suteikia nemeluotos tiesos ir verčia skaitytojus su pasigėrėjimu bei nuostaba kartoti: kaip teisingai, kaip tikrai parašyta!

Mūsų dabartinės literatūros kūrėjai daugiausia yra jaunosios kartos žmonės. Daugumo jų gyvenimiškas prityrimas dar labai mažas, jų nueitas gyvenimo kelias dar gana trumpas. Todėl per daug nenuostabu, kad jų knygose dar trūksta gyvenimo ir žmonių pažinimo. Yra beveik taisyklė, kad beletristai visu pajėgumu ir ryškumu tepasireiškia tik maždaug keturiasdešimt metų sukakę. Galima būtų laukti, kada ir mūsų dabartiniai rašytojai sulauks šio amžiaus, jeigu vis labiau neryškėtų eilė simptomų, leidžiančių nuogastauti, jog čia nebe tik rašytojų amžiuje visa dalyko esmė.

Koks yra mūsų jaunųjų rašytojų kelias, kaip formuojasi mūsų naujosios literatūros kūrėjų kadrai?

Tas kelias dažniausia prasideda vienoje ar kitoje mokykloje ir baigiasi daugiausia dviejuose punktuose.

Daugumas dabartinių, jau pasireiškusių ir dar tebebandančių pasireikšti mūsų rašytojų

savo literatūrinius mėginimus pradėjo jau žemesnėse gimnazijos klasėse. Gimnaziją baigdamas dažnas jų jautėsi esąs jau tikras rašytojas, todėl apsisprendė toliau studijuoti literatūrą. Kadangi literatūros studijos jas baigusiems pas mus nesuteikia jokių galimybių literatūriniam pragyvenimui ar laisvam literatūriniam darbui, tai daugumas diplomuotų literatūros specialistų vėl grįžo arba ruošiasi grįžti atgal mokyklon, bet jau kaip mokytojai.

Tai yra labai būdingas mūsų literatūrinio gyvenimo faktas. Jeigu dar taip neseniai didžiąją mūsų rašytojų dalį sudarė kunigai, tai dabar vis daugiau mūsų jaunųjų rašytojų atsiduria mokytojų profesijoje.

Bet yra dar ir antra gana gausi mūsų jaunųjų rašytojų kategorija — tai rašytojai žurnalistai, laikraštininkai. Šion rašytojų grupėn atsiduria tie mūsų literatūros darbininkai, kurie taip pat dažniausia jau mokyklos suole pasijuto esą rašytojai, pavaldą plunksną ir „turį stilių“, tačiau, neturėdami galimumų, noro ar valios tęsti aukštesnes literatūrines studijas ir įsigyti bent gimnazijos mokytojo ar kurį kitą cenzą, nutarė gyventi iš plunksnos, t. y. nutarė pasidaryti profesionalais literatais. Tai jie šiandien sėdi daugumoje mūsų redakcijų ir prigamina didžiąją dalį mūsų laikraščiuose spausdinamų straipsnių, vertimų, kompeliacijų, feljetonų, re-

cenzijų ir visokios kitokios laikraštinės medžiagos.

Šis daugumo mūsų rašytojų susitelkimas į dvi profesines grupes — į mokytojus* ir į laikraštininkus — nelieka be įtakos mūsų literatūrai, jos pobūdžiui, jos akiračiui ir plėtotei.

Šios abi profesijos kaip tik yra itin ribotos ir bent mūsų sąlygose, nepasakytume, kad literatūros kūrybai tikrai palankios. Jos atskiria mūsų rašytojus nuo tikrojo, plačiojo Lietuvos gyvenimo, nuo realiųjų liaudies interesų ir buities, jos subruka mūsų rašytojus į uždaras redakcijų patalpas ir į mokyklų klases, kur vyrauja gana specifiška nuotaika.

Laikraštinis darbas pas mus apmokamas mažai ką geriau kaip literatūrinis. Rašytojas laikraštininkas, norėdamas pakenčiamiau išsiversti, turi rašyti daug ir, prasilenkdamas su savo įsitikinimais, dirbti beveik visur, kur tik apmokama. Žurnalistinis kekšavimas šiandien jau dažnas reiškinys mūsų literatūriniuose sluoksniuose. Nuolatinis rašymas, nuolatinis gaminimas visokios laikraštinės chaltūros nebepalieka rašytojams laikraštininkams laiko tikrajam literatūros darbui ir, kas svarbiausia, gadina jų stilių, subanalina jų formą, užteršia turinį, atima norą rašyti ką nors rimtesnio, gilesnio, patvaresnio, pakerta didesnių užsimoji-

* Čia ir toliau turima galvoje aukštųjų, o ne pradinių mokyklų mokytojai.

mų siekimą, apnuodija jų kūrybines aspiracijas, išugdo juose tiesiog neapykantą plunksnos darbui. Juk ne paslaptis, kad daugelis itin talentingų mūsų rašytojų, stoję dirbti laikraštininkų darbo, lietuvių literatūrai dingo, nusirašė, begamindami visokią laikraštinę makulatūrą, nususino savo turėtą talentą visokių eiliuotų ir neeiliuotų feljetonų gamyba. Nors kai kurie jų dar ir tebesistengia atkakliai išlaikyti prieš keliolika metų įsigytąjį rašytojo vardą, tačiau tai numirėlių pastangos pakilti iš karstų, kuriuose palaidotos jų literatūrinės viltys ir talentai. Šiandien šitie buvę rašytojai begyvena tik nerealizuotomis pretenzijomis, tik praeitų dienų atsiminimais, sudarydami nuolatinius Kauno kavinių klijentus, kur prie kavos puoduko šalia kasdieninių smulkių pletkelių kartais dar paplepamą ir literatūrinėmis temomis.

Jeigu baisioji Flaubert'o neapykanta laikraščiams, kaip rašytojų ir tikrosios literatūros didžiausiems priešams, turėjo pagrindo, tai tas pagrindas šiandien mūsų sąlygose yra kaip tik nepaprastai ryškiai pateisintas.

Rašytojų, besiverčiančių mokytojų profesija, medžiaginė būklė gal kiek geresnė, jų uždarbis pastovesnis, jiems nereikia kasdien kombinuoti, kokiu būdu rytoj užkalti litą. Nors tiesioginės pareigos taip pat atima iš jų geriausiąjį dienos laiką, mažai beleisdamos jiems atsidėti kūrybos darbui, tačiau gera nors tai, kad

jie nebeverčiami užsiiminėti gamyba visokios chaltūros, tuo žalodami savo stilių, ir įsigyti neapykantą, tiesiog pasibiaurėjimą pačiu rašymo procesu. Jie bent gali laisvomis nuo tiesioginių pareigų valandomis rašyti ar nerašyti, žiūrint to, kaip yra nusiteikę. Jų nelaukia spaustuvės renkamoji mašina ir redaktoriaus pieštukas. Tačiau didžiausia jų nelaimė, kad jie vis dėlto yra valdininkai. O tai normuoja ir jų darbą, ir jų ideologiją, ir jų psichiką. Jie yra disciplinuoti, apibrėžti, įpareigoti. Jie turi stengtis būti ištikimi, turi nuolat orientuotis ir žvalgytis. Štai kodėl daugumas mūsų rašytojų mokytojų labai dažnai savo literatūrinėje kūryboje daro gana staigias ideologines metamorfozes, prisitaikymus, neturinčius savyje nei vidinio nuoširdumo, nei nuoseklios idėjinės raidos priežastingumo. Tik retas jų teišdrįsta laikytis tikrojo savo veido. Suprantama, iš tokių rašytojų, labiau vertinančių savo profesinę kategoriją, negu literatūros tiesą ir garbę, nėra ko laukti nuoširdaus, atviro, teisingo ir uždegančio, drąsaus ir tikrai idėjiško žodžio. O tokio žodžio mes kaip tik labiausiai mūsų naujojoje literatūroje ir pasigendame. Pasigendame rašytojų, ne tiek formalizmo meisterių ir literatūrinio amato specialistų, kiek rašytojų idealistų, rašytojų, kurių žodis skambėtų kaip griaudžiantis tiesos šauksmas niūrioje aplinkoje, kurie iškiltų vir-

šum abejingumo ir dezorientuotos masės kaip ryškūs individai, kaip tamsą perveria švyturiai.

Mūsų rašytojai, susitelkę laikraštininkų ir mokytojų profesijose, tokių ryškių literatūrinių asmenybių kol kas dar nedavė ir, esant dabartinėms sąlygoms, maža vilties, kad duotų; gali atsirasti nebent viena antra išimtis.

Dar blogiau tai, kad ir toji literatūra, kurią mums pateikia šių profesijų rašytojai, daugeliu atvejų turi tam tikrą siaurumo atspalvį, gyvenimiškos tiesos ir patyrimo stoką, kurią mes akcentavome straipsnio pradžioje.

Nesunku susekti tos stokos priežastis. Rašytojas laikraštininkas mūsų gyvenimą stebi ir bepažįsta dažniausia tik per redakcijos ar kavinės, o mokytojas — per gimnazijos apskrities mieste langą. O tačiau savo knygose šie rašytojai kaip tik ryžtasi vaizduoti mūsų kaimą, mūsų valstiečius, sostinės ir provincijos valdininkiją, vadinamus inteligentus, o neretai ir užsienio didmiesčių buitį, žodžiu, dažniausiai tas gyvenimo sritis, su kuriomis tiesiogiai jie labai mažai tesusiduria, nebent trumpų atostogų metu ar atsitiktinai pasikalbėdami bei kai ką nugirsdami. Gi dabartinio mūsų kaimo vaizdavimui daugiausia naudojamasi atsiminimais iš vaikystės dienų, kai rašytojams teko dar piemenauti. Suprantama, kad šitokia observacija paremtos knygos negali pasižymėti gyvenimišku tikrumu ir užimponuoti skaitytojui.

Akivaizdoje viso to, lietuvio rašytojo profesijos reikalas pasidaro nepaprastai aktualus. Gyventi tik iš literatūros — iš romanų, apysakų, pjesių, eilėraščių rašymo mūsų rašytojas šiandien negali ir, tur būt, dar negreit tegalės. Kokiu būdu jam užsidirbti duoną kasdieninę, kad nereiktų badauti ir būtų galima dirbti švarų, sąžiningą, tikrąjį literatūrinės kūrybos darbą? Kokią pasirinkti profesiją, kad ji leistų rašytojui arčiausiai prieiti prie gyvojo gyvenimo, prie nuogosios jo tiesos, prie liaudies, prie žmonių sielos, kad ji neatskirtų rašytojo uždarame narve, iš kurio gyvenimas atrodo visiškai kitoks, negu jis iš tikrųjų yra?

Štai klausimai, kurių sprendimas provokuoja plačias diskusijas ir, gal būt, gana paradoksališkas išvadas.

Atrodo, jog pirmiausia reikia akcentuoti mintį, kad laikraštininko ir mokytojo profesijos rašytojui nėra nei būtinos, nei vienintelės. Yra dar daug įvairių profesijų, kurios galėtų rašytojams suteikti padorų pragyvenimo šaltinį, leistų jiems daug laisviau pareikšti savo talentą bei kūrybines aspiracijas ir — svarbiausia — įgalintų juos daug geriau, daug arčiau pažinti mūsų gyvenimo tikrąjį veidą. Ar ne parankesnes sąlygas pažinti mūsų žmones ir gyvenimą turi gydytojai, advokatai, agronomai, matininkai, girininkai, inžinieriai? Su tikrąja mūsų buitimi ir jos pulsu šių profesijų žmonės gali

daug geriau susipažinti, negu sostinės laikraštininkai ir gimnazijų mokytojai. O ar daug šiomis profesijomis besiverčiančių yra mūsų rašytojų? Tik vienas antras. Priešingai, mūsų literatūriniuose sluoksniuose net vyrauja tendencija į šių profesijų žmones, bandančius pasireikšti ir literatūroje, žiūrėti su tam tikra panieka, lyg rašytojais tegalėtų būti tiktai tie, kurie pradėjo eiliuoti jau mokyklos suole ir tebeeiliuoja ir šiandien, tik jau laikraštinius feljetonus, ar moko vaikus literatūros teorijos bei istorijos. Šitokiai klaidingai ir kenksmingai sugestijai reikėtų griežtai pasipriešinti, nes atėjimas rašytojų tarpan žmonių iš aukščiau paminėtų profesijų tarpo mūsų literatūros turinį galėtų žymiai praplėsti ir pagilinti, žinoma, ta viena sąlyga, kad tie gydytojai, advokatai, agronomai, inžinieriai kurtų ne savo profesijos, o meno uždavinių aspektu. Svetimųjų literatūrų istorija rodo, kad daugumas didžiųjų rašytojų kaip tik yra buvę ne laikraštininkų ir mokytojų, o kitokių profesijų — Fr. Šiller'is buvo gydytojas, Lermontovas, L. Tolstojus — karininkai, Dostojevskis — inžinierius, A. Čechovas — gydytojas, Balzac'as — notariato kontoristas, vėliau biznierius, Stendhal'is — karys ir diplomatas... Tiesa, daugumas šių rašytojų vėliau, išgarsėję literatūroje, savo tiesioginėmis profesijomis nebesivertė ir gyveno iš honorarų, tačiau kiek tos profesijos daug davė jų kūrybai

— lengva pastebėti ir iš jų raštų, ir iš jų pačių prisipažinimų. Mūsų gi literatūrai būtų daug sveikiau, jeigu rašytojas verstųsi gydytojo, inžinieriaus ar kuria kita praktine profesija ir per visą savo gyvenimą parašytų du tris meniniu požiūriu vertingus veikalus, negu kad jis, perėjęs į profesionalaus literato karjerą, prigamintų daug makulatūrinės vertės knygų.

Ir priaugančiai, jaunajai mūsų rašytojų kartai patartina rimtai susimąstyti, kuriuo keliu pasukti pasirenkant sau profesiją. Kas turi savyje menininko kūrėjo talentą, to nei gydytojo lincetas, nei inžinieriaus brėžtuvas neužslopins, o tikrosios literatūros kūrybai tat gali būti naudingiau, negu pasirinkimas žurnalisto plunksnakočio ar pedagogo liniuotės.

Mūsų rašytojų tarpan, be to, reikia įsileisti naujų pajėgų tiesiog iš liaudies, iš kaimo, iš amatininkų ir tarnautojų, iš darbininkijos. Lietuviškojo kaimo gyvenimą gali išdrįsti meniškai atvaizduoti ir pats kaimo gyventojas. Studentų, laikraštininkų ir mokytojų tarpininkavimas, kaip parodė praktika, šioje srityje dažnai yra bergždžias, iškreipiąs tikrąjį buities vaizdą. Lietuviška dirbtuvė ir lietuviška kontora ar įstaiga gali prabilti taip pat darbininko bei tarnautojo žodžiais. Būti talentingu rašytoju nėra reikalinga būtinai išeiti gimnazijos ar universiteto kursą ir pradėti gimnazistiškai eiliuoti nuo dvylikos metų. M. Gorkio pavyzdys

čia yra geriausias įrodymas. O ar ne paradoksalu, kad mūsų kaimas, anuo metu dar beveik neraštingas, lietuvių literatūrai davė realizmo klasikę Žemaitę, kai tuo tarpu šiandien, jau turint net 6 metų pradinę mokyklą, tas kaimas mūsų literatūrai jokių, vaižgantiškai tariant, „samorodokų“ nebegimdo. Ar jų mūsų kaime nebėra? Nepatikėtina. Jie yra, tik juos reikia pabandyti surasti, kaip P. Višinskis kad surado Žemaitę, juos reikia atvesti mūsų literatūron tiesiog nuo žagrės ir dalgio, jiems reikia išaiškinti, kad tikrasis rašytojas ne tas, kuris daug rašo ir gyvena iš plunksnos, o tas, kuris rašo talentingai ir teisingai, nors jis gyventų ardamas ar sėdamas, arba siūdamas batus. Išleidus vieną talentingą knygą, nėra jokio reikalo tuoj mesti ligi tol turėtą profesiją ir pasidaryti plunksnagraužiu — nuo to didesniu rašytoju netampama ir literatūrai iš to jokios naudos nėra. Štai, dabartinėje Suomijoje gyvena labai talentingas rašytojas Toivo Pekkanen. Jis jau išleido eilę knygų, kurių keletas net išverstos į svetimas kalbas, tačiau jų autorius ir ligi šiol tebėra paprastas šaltkalvis.

Išvada: mūsų literatūron reikia įvesti žmonių iš naujų profesijų, mūsų rašytojų susitelkimą dviejose profesinėse grupėse reikia naikinti, mūsų literatūrinius kadrus turi papildyti žmonės tiesiog nuo arklo, kastuvo, piūklo, lietuvių literatūros pajėgų nėra ko laukti tik iš

gimnazijų suolo ir universiteto auditorijų. Visa Lietuvos žemė ir visi jos gyventojų sluoksniai turi, gali ir privalo duoti kraujo, duoti naujos gyvybės lietuvių literatūrai.

1937 m.

P. S. Jau išspausdinęs periodikoje („Kultūra", 1937 m. Nr. 3) šį straipsnelį, autorius neužilgo po to rusų laikraštyje „Literaturnaja gazieta" (1937 m. Nr. 13) rado paskelbtą įdomų Romain Rolland'o laišką, iš dalies patvirtinantį anksčiau išdėstytus samprotavimus. Romain Rolland'as savo laiške, rašytame vienam sovietų fabriko darbininkui-poetui, šitaip sako apie rašytojo kūrybos ir jo profesijos santykį:

„Kai dėl jūsų palinkimo būti daugiau poetu kaip techniku, aš atvirai duodu jums savo patarimą: nemanau, kad jūs, pasidaręs tik poetu, būsite naudingesnis savo kraštui ir žmonijai.

Pirmiausia, buvimas poetu netrukdo žmogui tuo pačiu metu būti ir techniku. Asmeniškai aš laikausi įsitikinimo, kad visi rašytojai be savo literatūrinio darbo dar privalo turėti kurį nors užsiėmimą ir profesiją. Neįmanoma tarnauti tik literatūrai. Balzac'as buvo kontorininkas, Lukas Durtain'as buvo gydytojas, J. Duhamel'is taip pat užsiėmė medicina ir chirurgija, Paul Claudel'is ir Giraudoux — diplomatai. Ir aš

pats ligi 40 metų buvau istorijos profesorius. Trumpai sakant: būti vien poetu — tai prabanga, kurią leidžia sau turtuoliai ir dykaduoniai dar nesocialistiniuose kraštuose, o jūsų šalyje, kur taip reikalinga visokių profesijų darbininkų, būti tik poetu aš laikau nusikaltimu.

Gal būt, techniko darbas netinka jūsų būdui? Tokiu atveju jūs galite pasirinkti kurį nors kitą darbą. Argi nėra pasirinkimo aplink jus?..“

Šie didžiojo prancūzų rašytojo žodžiai giliai įsidėmėtini ir mūsų rašytojams, ypač jaunesniesiems — pamokomoji jų prasmė yra ta, kad kūrėjas turi būti glaudžiai susijęs su gyvenimo tikrove, su praktiniu darbu ir turi vengti atitrūkimo nuo realybės, užsisklendimo siaurame literatūrinio profesionalizmo kiaute.

1940 m.

VISUOMENINIAI MOTYVAI NAUJOJOJE LIETUVIŲ LITERATŪROJE*

Lietuvių literatūroje niekada nebuvo dominuojanti srovė „menas menui“, ir net labiausiai linkę individualizman lietuvių rašytojai visada parodydavo savo kūryboje tam tikro susidomėjimo visuomeniniais klausimais. Tačiau kaip tai nekeista, po nepriklausomybės atgavimo beveik ištisą dešimtmetį vyravo nuomonė, kad naujoji lietuvių literatūra yra nutolusi nuo gyvenimo, nuo konkrečiųjų momento aktualijų ir kad rašytojai tūno užsidarę siaurame individualizme. Dėl to lietuvių rašytojams savo metu buvo daroma daug skaudžių priekaištų, o kritikoje tuo reikalu vyko aštrios diskusijos. Tų nau-

* Šio straipsnio pirmoji redakcija buvo specialiai skirta estų literatūros žurnalui „Looming“, kurio 1937 m. Nr. 4 straipsnis ir buvo išspausdintas. Toji aplinkybė paaiškina ir straipsnio pobūdį. Dabar jame teko padaryti kai kurių neesminių pakeitimų bei papildymų, liečiančių daugiausia po 1937 m. išėjusius veikalus, ir gerokai praplėsti pabaigą, kur nurodomi mūsų beletristikoje dar nepakankamai paliesti visuomeniniai motyvai.

jajai lietuvių literatūrai metamų kaltinimų įkarštyje nebuvo pastebimi net gana konkrečius gyvenimo reiškinius liečią veikalai, nes iš literatūros reikalauta per daug jau publicistinio aktualumo.

Apkaltinti naująją lietuvių literatūrą vengimu gyvenimo konkrečiųjų klausimų gal ypač davė toji aplinkybė, kad kone visą pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį lietuvių literatūroje vyravo lyrika, kurioje juk apskritai visada mažiau pasireiškia visuomeniškumas ir kuri kaip visur, taip ir Lietuvoje, nesinaudojo dideliu visuomenės domėjimusi. Beletristika naujoje lietuvių literatūroje ilgoką laiką stovėjo kaip ir antroje vietoje. Tik keleri paskutiniai metai beletristikos veikalų skaičius nepaprastai pagausėjo ir šiandien jau dominuoja lietuvių literatūroje.

Paskutiniojo meto lietuvių beletristikoje kaip tik daugiausia vyrauja aktualūs visuomeniniai motyvai, dažnai užstelbdami romanuose ir apysakose gilesnį psichologizmą ar platesnes idėjines problemas. Reikia manyti, kad tai yra jaunumo požymys ir, gal būt, savotiška reakcija prieš siaurą individualizmą, dominavusi pokarinėje lietuvių lyrikoje.

Visuomeniniai motyvai, kaip būdingiausias naujosios lietuvių beletristikos bruožas, daugiausia iškeliami vaizduojant pokarinį Lietuvos kaimą, naujai besiformuojančios lietuviškos mies-

čionijos bei valdininkijos gyvenimą ir kai kurias vadinamas epochines temas.

Jeigu senesniojoje lietuvių literatūroje kaimas ir jo buitis buvo dominuojanti tema, tai to negalima pasakyti apie naująją lietuvių beletristiką. Dabartinį kaimo gyvenimą vaizduoją veikalai joje sudaro nedidelį skaičių ir daugiausia teliečia tik vieną pokarinio Lietuvos kaimo naujovę — žemės reformą. Žemės reforma, be abejo, buvo didžiausias socialinis įvykis nepriklausomoje Lietuvoje ir reiškė ilgametės valstiečių kovos prieš nutautusią dvarininkiją laimėjimą. Ji padidino Lietuvos ūkininkijos sluoksnį ir įvedė kaiman naują ūkininką, kurio tėvai dažnai buvo arba bežemiai, arba miestiečiai. Taigi, jau pats gyvenimas sukūrė valstiečio naujakurio tipą, kurį rašytojams belieka tik fiksuoti literatūroje.

Pirmasis žemės reformos motyvą naujojoje lietuvių beletristikoje palietė dar prieškarinės kartos talentingas rašytojas A. Vienuolis savo apysakoje „Vėžys“ (1925 m.), tačiau autorius čia atkreipė daugiau dėmesį į iš gyvenimo pasitraukiančius, o ne į gyvenimą ateinančius, nes atvaizdavo vienos dvarininkų šeimos žlugimą, pribaigiamą žemės reformos. Žemės reforma A. Vienuolio apysakoje parodoma kaip neišvengiama pasėkmė dvarininkijos istorinės degeneracijos. Ta pati dvarininkijos istorinės degeneracijos tema po dvylikos metų buvo panaudota

J. Marcinkevičiaus romane „Benjaminas Kordušas“ (1937 m.), tik čia tas degeneracijos procesas parodomas jau vėlesniajame nepriklausomos Lietuvos gyvenimo periode. Senosios dvarininkų kartos atstovas Benjaminas Kordušas po žemės reformos nebegali prisitaikyti prie pakitusių naujo gyvenimo sąlygų ir nesulaikomai smunka žemyn. Šito išmirštančios dvarininkijos, kaip socialinio sluoksnio, atstovo paskutiniąsias dienas J. Marcinkevičius atvaizdavo daugiau humoristiniu, net šaržuojančiu požiūriu. Deja, panaudojimas romano pabaigoje perdėm atsitiktinio kriminalinio motyvo žymiai susilpnino veikalo visuomeniškai idėjinę reikšmę. Tačiau reikia pripažinti, kad J. Marcinkevičiui vis dėlto pavyko sukurti gana ryškų sulenkėjusio Lietuvos dvarininko tipą, jau baigiantį galutinai išnykti iš lietuviškojo gyvenimo. Benjamino Kordušo vardas šiandien lietuviui skaitytojui pasidarė neigiamas bajoriškumo ir lenkiškumo sinonimas — tai rodo autorių sugebėjus savo herojuje sukaupti pakankamai būdingų ir tikslių bruožų.

Nei A. Vienuolis, nei J. Marcinkevičius šiuose savo kūriniuose dar neduoda jokio ryškesnio naujųjų laikų žmogaus tipo. Po A. Vienuolio „Vėžio“ pasirodymo reikėjo laukti ištisą dešimtmetį, kol lietuvių literatūroje atsirado veikalas, paskirtas išimtinai tokiam naujam, žemės reformos dėka atsiradusiam valstiečiui ir jo gy-

venimui atvaizduoti. Tokį veikalą davė vienas talentingiausių naujosios kartos beletristų — Petras Cvirka. Tai jo geriausias, jau net į porą svetimų kalbų išverstas romanas „Ž e m ė m a i t i n t o j a“ (1935 m.). Autorius žemės reformą savo romane atvaizdavo neigiamai. Ne todėl, kad jis būtų adoratorius žlugusios dvarų kultūros, bet kad jo manymu žemės reforma Lietuvos kaimui nesuteikė žadėtosios laimės ir socialinės lygybės. Išnykusios senosios generacijos tituluotų dvarininkų vietoj likusiuose dvarų centruose autorius rodo vėl augant naują dvarininkiją, kuri spaudžia ir išnaudoja valstietį naujakurį. Nežiūrint P. Cvirkos talentingumo, jo nepaprastai ryškaus ir spalvingo stiliaus, vis dėlto reikia pastebėti, kad šitokia „Žemės maitintojos“ tendencija griežtai paneigti agrarinės reformos teigiamuosius rezultatus neatitinka objektyvių gyvenimo faktų ir net meniškai romane nėra įtikinamai išvesta. Tačiau P. Cvirkai vis dėlto pavyko duoti daug ryškių pokarinio Lietuvos valstietijos gyvenimo vaizdų, ir šiuo atžvilgiu jo romane skamba gana griežta socialinio protesto gaida. Naujojoje lietuvių beletristikoje „Žemė maitintoja“ kol kas yra vienintelis panašios temos ir krypties veikalas. Iš esmės tą pačią socialinę idėją, kaip P. Cvirka, iškelia ir J. Marcinkevičius savo naujausiame romane „N e m u n a s p a t v i n o“ (1939 m.). Čia taip pat iš vienos pusės rodomas po žemės

reformos susikūrusių naujakurių skurdus likimas, o iš antros — naujųjų, jau iš tos pačios liaudies tarpo kilusių dvarininkų parazitizmas ir degeneravimas. Autoriaus tendencija, atrodo, buvo pavaizduoti šiame savo romane „naujuosius kordušus“ — jų karjeros kelią ir jų tikrąjį dvasinį bei moralinį veidą, kuris rodomas gal dar net šlykštesnis, negu „senųjų kordušų“. Romane yra daug teisingų, aštrių frazių, nukreiptų prieš naująją socialinę būklę, nors visumoje romanas dėl savo meninio silpnumo, stilistinio neapdorojimo ir neišlaikytos siužetinės linijos neįtikina nei psichologiškai, nei idėjiškai. Jis yra vertintinas daugiau kaip būdingas mūsų dabarties atspindys ir gyvenamojo meto literatūrinis dokumentas, o ne kaip nusisekęs meno veikalas.

Daug siauresnį Lietuvos kaimo buities bruožą teapėmė L. Dovydėnas savo valstybinę premiją laimėjusiame romane „Broliai Domeikos“ (1937 m.). Romanas turi daugiau didaktinio pobūdžio: parodyti bylinėjimosi pragaištingumą. Du broliai Domeikos iš pavydo pradeda dėl menknieko bylą ir taip nusibylinėja, kad vos nepraranda savo ūkių. Toks romano turinys. Pokarinio Lietuvos kaimo koloritas ir specifiniai naujojo Lietuvos gyvenimo bruožai romane, deja, užfiksuoti labai nežymiai, todėl romanas neduoda kokio ryškesnio nepriklausomos Lietuvos kaimo buities atvaizdavimo.

Suprantama, yra dar visa eilė smulkesnių užsimojimų trumpesnėse apysakose, novelėse, ar šalutiniuose didesnių veikalų epizoduose iškelti tą ar kitą pokarinio Lietuvos kaimo gyvenimo motyvą, kaip tai mes matome to paties P. Cvirkos novelių rinkiniuose „Saulėlydis Nykos valsčiuje“ (1930 m.) ir „Kasdienės istorijos“ (1938 m.), talentingo stilisto ir didelės literatūrinės kultūros novelisto J. Savickio knygoje „Ties aukštu sostu“ (1938 m.), K. Kielos, J. Šukio, J. Grušo, L. Dovydėno, K. Jankausko novelių rinkiniuose, to paties K. Jankausko romane „Vieškelyje plytų vežimai“ (1938 m.), K. Inčiūros sentimentališkame romane „Prie ežerėlio rymojau“ (1930 m.), naujausioje Ant. Venclovos apysakų knygoje „Naktis“ (1939 m.) ir kt., bet ir čia visur daugiausia liečiama arba žemės reforma, arba socialinis skurdas ir neteisybė, arba ūkių atstatymas po Didžiojo karo, arba valstiečių gobšumas, nekultūringumas ir jų išnaudojimas — tiek dvasinis, tiek ir medžiaginis.

Daug plačiau naujojoje lietuvių beletristikoje pasireiškia miestietiško gyvenimo motyvai. Pokarinė lietuvių kritika net sąmoningai skatino rašytojus atkreipti daugiau dėmesio į visuomeninį Lietuvos miestų buities ir čia naujai besiformuojančios valdininkijos vaizdavimą, nes senesnioji lietuvių literatūra iš tikrųjų buvo per

daug valstietiška tiek tematiniu, tiek idėjiniu atžvilgiu.

Imdami temas iš miesto buities, rašytojai daugiausia koncentruoja savo dėmesį į valdininkiją, mažiau tesidomėdami kitais visuomenės sluoksniais, pav., darbininkais, amatininkais, verslininkais ar intelektualais. Tinkamų valdininkijos kadrų paruošimas jaunai Lietuvos valstybei, be abejonės, buvo ir dar tebėra vienas svarbiausių reikalų. Natūralu, kad jis susilaukė didesnio akcentavimo ir literatūroje. Pirmoj eilėj iškeliami, žinoma, valdininkijos neigiamumai. Ir čia A. Vienuoliui taip pat priklauso pirmenybė. Savo romane „P r i e š d i e n ą“ (1925 m.) jis pirmasis naujojoje lietuvių beletristikoje pamėgino gana atvirai ir realistiškai atvaizduoti eilę valdininkijos ydų iš to laikotarpio, kai Lietuvos valstybės administracinis aparatas dar buvo tik pačioje kūrimosi užuomazgoje. Romane taip pat duodama ir ryškių kaimo buities vaizdų. Tiktai romano antroji dalis, kurioje dominuoja su veikalo realistine visuma sunkiai suderinamas religinis misticizmas, autoriaus propaguojamas kaip vienintelė išeitis iš esamų blogumų, žymiai sumažina romano „Prieš dieną“ visuomeninę reikšmę.

Trumpesnėse apysakose lietuvių miesčionijos gyvenimą visuomeniniu požiūriu vienas pirmųjų bandė pavaizduoti Ant. Venclova savo knygoje „B e r ž a i v ė t r o j e“ (1930 m.), kur

jis davė keletą vis dėlto dar gana schematiškų miesčionių tipų.

Jei A. Vienuolio romane veiksmas vyksta daugiausia provincijoje, savivaldybės (valsčiaus valdybos) tarnautojų tarpe, tai J. Grušo dešimtmečiu vėliau pasirodęs romanas „Karjeristai“ (1935 m.) vaizduoja laikinosios Lietuvos sostinės valdininkijos aplinkumą. Kaip jau rodo pati antraštė, romane prieš skaitytojo akis išvedama visa eilė valdininkijos tipų, daugiausia karjeristų ir žemos moralės žmonių. Autorius yra pakankamai epiškas ir objektyvus, nes karjeristus suranda visose politinėse srovėse, net ir sau artimoje, nors jo teigiamasis herojus, idealistas patriotas, romane neatstovauja jokios pozityvios, prieš karjerizmą nukreiptos ideologinės programos. Romane, be to, vaizdžiai parodomas miesčioninės aplinkumos idėjinis nusmukimas ir stoka tvirtesnių moralinių principų šeimos gyvenime.

Ta pati moderniosios miesčioninės šeimos opi problema lietuviškos valdininkijos gyvenimo ir visuomeninių santykių fone dar sprendžiama P. Orintaitės romane „Paslėpta žaizda“ (1934 m.) ir J. Marcinkevičiaus romane „Jis turi mirti“ (1937 m.), nors šie abu romanai, deja, nepasižymi kiek stipresniu meniškumu.

Valdininkijos tarpe pasitaikančių įvairių karjeristų, išeikvotojų ir ideologinių persime-

tėlių pajuokimui daug vietos yra paskirta ir P. Cvirkos dviejų tomų satyriniame romane „Frank Kruk“ (1934 m.). Daugiausia čia pajuokiamas provincijos valdininkų buities dvasinis tuštumas, kortavimas, apkalbinėjimai, visokios intrygos ir nesąžiningumai. Tačiau romano centre stovi lietuvių literatūroje visiškai naujas personažas — dar prieš karą Amerikon emigravęs ir ten į didelius biznierius iškilęs graborius Frank Kruk. Romane satyriškai vaizduojama jo karjera, kuri baigiasi tragišku bankrotu grįžus nepriklausomon Lietuvon. Frank Kruko asmeny autorius siekė sukurti lietuviško Babbit'o tipą. Pirmajame romano tome veiksmas vyksta daugiausia Amerikoje. Kadangi pats autorius ten nėra buvęs, tai jis galėjo duoti tik įsivaizduotą ir iš literatūros susidarytą amerikietiškos buities vaizdą. Reikia pripažinti, kad jam tai neblogai pavyko, nors ir jaučiama kai kurių Amerikos rašytojų (Upton Sinclair'o, Sinclair Lewis'o, Natan Ash'o) įtaka. Bendra romano tendencija yra nukreipta prieš aukščiausįjį mastą žmogaus vertei nustatyti — prieš pinigą. Romane yra daug aštrios, piktos satyros, nors vietomis neišvengta ir pigaus triviališkumo.

Satyriškai vienos ministerijos valdininkų gyvenimą bandė atvaizduoti labiau pasižymėjęs kaip poetas, negu kaip beletristas, rašytojas Teofilis Tilvytis savo romane „Kelionė aplink stalą“ (1936 m.), kur daugumo valdininkų nei-

giamybių šaknys parodomos kylant iš prieškarinės rusų santvarkos palaikų Lietuvoj. Tačiau vargu ar būtų galima su tokia autoriaus interpretacija sutikti.

Miesčionės, smulkios valdininkėlės gyvenimą, nepasižymintį jokiais aukštesniais siekimais, ir todėl iš vienos pusės menkavertį, o iš antros — tragišką dėl žmogaus vertės nužeminimo tas pats autorius bandė atvaizduoti jau ankstesniame savo dienoraščio forma parašytame romane „M i n i s t e r i j o s r o ž ė“ (1931 m.). Dėl nedidelės meninės vertės šis romanas beveik neatkreipė į save skaitytojų dėmesio.

Kaip pirmąjį bandymą įvesti naujojon lietuvių literatūron panašios valdininkėlės tipą ir per jos išgyvenimus išryškinti kai kuriuos mūsų miesčioninės visuomenės moralinius bei dvasinius bruožus, tektų nurodyti J. Švaisto apysaką „Š i l k i n ė s u k n e l ė“ (1938 m.). Kai kurie toje apysakoje vos užuomazgoje teduoti motyvai vėliau naujoje mūsų beletristikoje susilaukė daug platesnio išryškinimo.

Studentija, užimanti nepriklausomos Lietuvos kultūriniame ir net valstybės administraciniame gyvenime reikšmingą vietą, nes daugelis studentų šalia studijų dažnai dar dirba įvairiose įstaigose, ilgai laukė savo atvaizdavimo naujoje lietuvių beletristikoje. Tiesa, vieną kitą studentų buities bruožą bandė užfiksuoti savo novelėse K. Inčiūra, V. Alantas, J. Šukys (rin-

kiny „Vieškelis pro kaimą“, 1935 m.), bet tai nedavė pilno vaizdo. Plačiau apimti lietuviškos studentijos gyvenimą užsimojo Ant. Venclova savo dideliame romane „Draugystė“ (1936 m.). Romanas visose savo dalyse nėra vienodo meninio lygio, šalia studentų buities čia vaizduojamas ir kaimas, ir Lietuvos pradžios mokykla vokiečių okupacijos metu, ir Kauno restoranų naktinis gyvenimas, ir darbas valdinėse įstaigose, ir darbininkų kultūrinis veikimas, ir d. k. Stoka vieno centrinio motyvo daugiausia ir silpnina meninį romano įspūdį, nors jame yra ne vienas ir tikrai stiprus epizodas. Autorius lietuviškoje studentijoj suranda lyg ir trijų grupių tipus: jaunuolių idealistų, kurie atkakliai, per vargą ir skurdą siekia savo tikslo, karjeristų, kurie žiūri lengvesnio, patogesnio gyvenimo ir greit demoralizuojasi, ir pasyviųjų, kurie pasiduoda tėkmės nešami ir paskęsta pilkoje kasdienybėje. Romane yra daug satyros prieš studentų korporacijas, prieš miesčioniškumą ir agitacijos už kairiąją ideologiją.

Naujojoje lietuvių beletristikoje lyg ir savotišką grupę sudaro veikalai apie mokytojus, kuriuose iškeliamas ir ne vienas apskritai visuomeninis motyvas ar problema. Mokytojas yra dažnas personažas naujuose romanuose. Iš dalies jis čia vaizduojamas kaip didelį šalies kultūrinimo darbą atliekąs idealistas auklėtojas, o iš antros pusės iškeliamos ir mokytojijoje vy-

raujančios ydos, būdingos apskritai valdininkams — biurokratizmas, karjerizmas, pataikavimas, stoka aukštesnių idealų. Iš tokių mokytojų buitį, jų visuomeninį ir pedagoginį darbą liečiančių romanų pirmoje eilėje paminėtini: J. Paukštelio „Pirmieji metai“ (1936 m.), Br. Buivydaitės „Atversti lapai“ (1934 m.), St. Būdavo „Mokytojas Banaitis“ (1935 m.). Visuose šituose romanuose yra daug gyvenimo neigiamumus demaskuojančių puslapių, bet jų literatūrinė vertė neperdidžiausia, ir jie ne visada duoda teisingą mokytojų buities atvaizdavimą. Aštria kritika ir gana tikru pradinės mokyklos mokytojo buities, o taip pat ir Lietuvos pokarinio kaimo gyvenimo pažinimu šioje grupėje teigiamai išsiskiria V. Žilionio romanas „Būdviečių mokykla“ (1938 m.), nors ir jam, kaip grožinės literatūros veikalui, galima prikišti ne viena žymi yda. Pradžios mokyklos mokytoja yra vyriausia personažė ir L. Dovydėno, deja nevykusiame, romane „Ieškau gyvenimo draugo“ (1934—1935 m.), kur tarp kita ko daug vietos paskirta ir Kauno miesčionijos gyvenimui pavaizduoti.

Pradedančio rašytojo, bet talentingai pasireiškusio, J. Jankaus romanai iš mokytojų gyvenimo „Egzaminai“ (1937 m.) ir „Be krantų“ (1938 m.) yra jau daugiau psichologinio pobūdžio ir neakcentuoja taip pabrėžtinai visuomeninių pedagogikos ar mokytojų aplinkos

klausimų, kaip kiti tos grupės veikalai, nors ir juose, ypač „Egzaminuose“, yra paliesta ne viena opi auklėjimo problema, išeinanti iš siaurų individualizmo ribų ir įgyjanti aiškų visuomeninį pobūdį.

Beveik visuose šių dviejų grupių beletristikos veikaluose, vaizduojančiuose iš vienos pusės nepriklausomos Lietuvos kaimą, o iš antros — miestą, suprantama, yra labai daug bendrų ir turinio, ir siužetinių motyvų.

Anksčiau paminėtų veikalų tarpe beveik nerasime knygos, kurioje būtų vaizduojamas vien tik kaimas, ar vien tik miestas. Ir kaimiškoji, ir miestiškoji buitis naujojoje lietuvių beletristikoje daugiausia jungiasi į vieną neperskiriamą visetą ir sudaro glaudų kompleksą, kaip tai yra ir realiame Lietuvos gyvenime, kur kaimo ir miesto diferenciacija dar nėra pasiekusi kitiems kraštams būdingo aštrumo. Šitokio proceso tendencija Lietuvos gyvenime dar tik tepradeda pasireikšti, nors ir ji jau duoda lietuvių beletristams pagrindo visu griežtumu savo kūriniuose kelti vadinamąją kaimo ir miesto problemą. Kaimas ir miestas paminėtuose beletristikos veikaluose dažniausia vaizduojami kaip du aiškūs kontrastai, kaip vienas antrą paneigią buities, moralės ir pasaulėžiūros principai. Kaimietis beveik visada čia yra parodomas daugiau ar mažiau idealizuojamoje šviesoje ir vertas simpatijos, o miestiečiai ar inteligentai

atstovauja dvasinio tuštumo, moralinio pakrikimo ir liaudies išnaudojimo įkūnijimą. Nukrypimai nuo šios pažiūros gana reti net kūryboje tų rašytojų (pav., P. Cvirkos, J. Grušo, Ant. Venclovos), nuo kurių žvilgsnio nepasislepia ir Lietuvos kaimo buityje ar mūsų kaimietyje taip dažnai pasireiškią žemieji polinkiai, grubus egoizmas ir gobšumas, dvasinė tamsa ir socialinis išnaudojimas. Be abejo, šitoks perdėtas kaimo idealizavimas ir miesto neigimas, a priori nebeskiriant nei kur balta nei kur juoda, yra šališka ir schematiška. Jei kitose naujosios lietuvių beletristikos knygose šitokia neteisingai moralizuojanti schema yra tik antraeilis, šalutinis siužeto elementas, tai naujausiame J. Paukštelio romane „K a i m y n a i“ (1939 m.) toji pažiūra sudaro pagrindinį veikalo motyvą, kuris, perdėtai iškreipdamas gyvenimo tikrovę, žymiai sumenkina šios gana talentingai parašytos knygos meninę vertę.

Visai priešingą tezę iškelia V. Mykolaitis-Putinas savo romane „K r i z ė“ (1937 m.). Nors čia taip pat parodoma ne viena mūsų miesčionijos neigiamybė, tačiau autorius pareiškia nemažai tam tikrų rezervų ir lietuviškojo kaimo atžvilgiu. Būdamas meniniu atžvilgiu gana silpnas ir neprilygdamas kitiems to paties autoriaus kūriniams, romanas „Krizė“ įdomus kaip atvira kai kurių ieologinių ir politinių principų deklaracija naujojoje lietuvių beletristikoje. Ne-

vengdamas publicistinio tono, V. Mykolaitis - Putinas savo romane įrodinėja maždaug šias tezes: lietuviai inteligentai turį įsitvirtinti ūkiuose, ir kiek galima stambesniuose, užimdami kadaise viešpatavusios, bet dabar jau bebaigiančios išnykti bajorijos ir dvarininkijos socialines bei visuomenines pozicijas, nes liaudis savo istorinę lietuvių tautos misiją jau esanti atlikusi, išsaugodama per ilgus vergijos metus lietuvybę, ir dabar ji vadovavimą šalies gyvenimui turinti užleisti inteligentiniam elitui ir naujiems stambiųjų ūkių savininkams. Dabartinėje lietuvių beletristikoje vargu ar atsiras antras veikalas, taip atvirai reiškiąs tokias atžangiai luomines ir lietuvių liaudžiai nepalankias idėjas.

Visai kitokios reikšmės turi ankstybesnis V. Mykolaičio - Putino 3 tomų romanas „Altorių šešėly" (1933—34 m.), kuris ir ligi šiol savo gilia psichologine analize ir ryškiais tipais tebestovi naujosios mūsų beletristikos viršūnėje. Paliesdamas kai kurias vadinamas epochines lietuvių buities temas, jau vienu savo pasirodymu šis veikalas sudarė įvykį naujojoje lietuvių literatūroje ir skaitančiąją Lietuvos visuomenę paskatino atkreipti daugiau dėmesio į lietuvišką knygą. Nuo V. Mykolaičio - Putino romano pasirodymo, galima sakyti, prasidėjo naujosios lietuvių beletristikos vešlus augimas. Romanas yra daugiau psichologinio pobūdžio ir traktuoja, svarbiausia, gana specialią temą: poeto ir ku-

nigo pašaukimų santykiavimo problemą. Tačiau toji aplinkybė, kad pats autorius buvo drauge ir kunigas ir žymus poetas, o taip pat faktas, kad lietuvių literatūra yra turėjusi daug rašytojų iš kunigų luomo ir kad kunigija, apskritai, vaidina tiek visuomeniniame, tiek kultūriniame Lietuvos gyvenime labai didelį vaidmenį, romanui suteikė nepaprasto populiarumo. Aukštas meninis V. Mykolaičio - Putino romano lygis tik padidino tą populiarumą, juo labiau, kad šalia pagrindinės temos autorius savo romane palietė visą eilę šalutinių, labai aktualių ideologinių ir visuomeninių klausimų. Romano vyriausias herojus poetas Vasaris, negalįs suderinti kūrybinių aspiracijų su kunigo pareigomis ir todėl romano pabaigoje atsisakąs kunigo sutanos, turi savyje visą eilę bruožų, būdingų apskritai naujajai lietuvių inteligentijai. Todėl romanas „Altorių šešėly" pasižymi sintetiniu pobūdžiu, ypač kad jo veiksmas apima gana ilgą lietuviško gyvenimo laikotarpį — maždaug nuo 1905 metų ligi 1926 m. ir vyksta tiek provincicijoje, tiek Kaune. Romane išvedama daug įvairių kunigijos ir visuomenės tipų, sprendžiama klero pareigų ir uždavinių Lietuvoje problema, atskleidžiama daugelis kunigų luomo paslapčių, vertinama politinių partijų veikimas, kuriam autorius kaip teigiamą valstybinį principą priešpastato autoritetinio režimo santvarką. Tačiau pagrindinė romano ideologija yra paremta indi-

vidualizmo ir hedonizmo adoravimu, todėl romanas turi dekadentiško atspalvio. Dėl šios priežasties, nežiūrint didelio išpopuliarėjimo, „Altorių šešėly“ nedavė lietuvių literatūros tolimesniam augimui jokio pozityvesnio ideologinio impulso, nors romano literatūrinis poveikis ir reikšmė neabejotini.

Nemažesnio užsimojimo, bet daug silpnesnis meniniu atžvilgiu už „Altorių šešėly“, yra J. Marcinkevičiaus taip pat 3 tomų epochinis romanas „Mes ateinam“ (1936 m.). Šiame romane autorius bando meniškai atvaizduoti tris svarbiausius naujosios Lietuvos istorijos laikotarpius: 1905 metų revoliuciją, Didįjį karą bei vokiečių okupaciją Lietuvoje ir nepriklausomosios Lietuvos atstatymo pirmuosius metus. Kiekvienam šių laikotarpių paskirta po tomą, plačiau ar siauriau paliečiant svarbiausias tų laikotarpių ideologines, socialines ir kultūrines problemas. Tačiau kurios nors vienos aiškesnės idėjos romanas neturi. Pagrindinis romano tikslas, atrodo, buvo parodyti atėjimą gyveniman tų naujų visuomeninių jėgų, kurios dar vakar buvo nežinomos ir persekiojamos, o šiandien jau lemia Lietuvos likimą. Tačiau toje evoliucijoje iš pavergtųjų ir kovojančiųjų į laimėtojus autorius parodo ir nusivylimo ar net idėjinio sunykimo momentų.

Prieškarinį Lietuvos gyvenimą ir iš dalies 1905 metų visuomeninius įvykius Lietuvoje pro-

bėgom palietė ir P. Cvirka spalvingai parašytame romane „Meisteris ir sūnūs" (1936 m.), tačiau čia vyrauja daugiau folkloriniai negu realistiniai elementai. Jei neimti dėmesin romane neryškiai pasireiškusios ateistinės tendencijos, tai romanas jokio aiškesnio visuomeninio motyvo neiškelia.

Taip pat jokio platesnio visuomeninio sąjūdžio vaizdo ir išsamesnės istorinio proceso analizės nerandame J. Šukio romane „Komunistas" (1937 m.), kur bandoma atvaizduoti 1919 metų politinės kovos Lietuvoje. Romano autoriaus, matyt, buvo norėta kiek galima nešališkiau ir net su tam tikromis simpatijomis atvaizduoti nepriklausomos Lietuvos santvarkai priešingų doktrinų kovotoją komunistą, tačiau, deja, jam tai perdėm nepavyko. Romano pabaigoje (berods, prieš paties autoriaus valią) pagrindinio veikėjo charakteris ir ideologija yra taip sužalota ir iškreipta, kad virsta tikra realybės falsifikacija.

Kaip išskirtinį reiškinį naujojoje lietuvių beletristikoje tenka pažymėti Klaipėdos krašto rašytojos Ievos Simonaitytės talentingai parašytą romaną „Aukštujų Šimonių likimas" (1936 m.), kuris gavo pirmąją valstybinę premiją. Romanas išsiskiria savo kalbos, stiliaus ir vaizduojamosios buities koloritu, nes lietuviškasis Klaipėdos kraštas, keletą amžių priklausęs ir dabar vėl atitekęs Vokietijai, tebeturi

dar daugelį specifinių ypatybių. Romanas yra lyg kokia istorinė, net porą amžių apimanti kronika, kurioje atvaizuojama vienos lietuvių šeimos Klaipėdos krašte likimas. Vokiečių kolonizacinė politika yra tas piktasis fatumas, kuris naikino ir vedė prie išsigimimo lietuvius. Ievos Simonaitytės romanas, iškėlęs šiuo metu tokį aktualų tautiškumo klausimą, Lietuvoje buvo ypač palankiai įvertintas dar ir todėl, kad jis tartum atnaujino literatūrinius ryšius tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos.

Meniniu atžvilgiu daug silpnesni ir idėjiškai mažiau reikšmingi yra vėlesnieji tos pačios autorės taip pat klaipėdietiškomis temomis rašyti romanai: „Pavasarių audroje“ (1938 m.) ir „Vilius Karalius“ (1939 m.). Juose abejuose apstu visuomeninio pobūdžio motyvų. Pirmame gana sentimentališkai vaizduojamas Klaipėdos krašto prijungimas prie atgimusios Lietuvos valstybės ir lietuviškosios sąmonės budimas klaipėdiečių tarpe, o antrame, kurio kol kas teišėjo tik pirma dalis, duodamas platus, epiškas, tik gal jau per daug ištęstai smulkmeniškas ir jokios siužetinės akcijos nepagyvinamas, klaipėdiečių lietuvininkų buities, jų papročių ir jų suvokietėjimo vaizdas.

Iš dalies nacionalizmo, o ypač rasizmo problemą gana paradoksališkai bandė išspręsti dar prieš Didįjį karą meniškais beletristikos kūriniais pasireiškęs rašytojas Ign. Šeinius savo fan-

tastiniame romane „S i e g f r i e d I m m e r s e l b e a t s i j a u n i n a“ (1937 m.). Čia autorius iš tikrųjų duoda ne tiek rasizmo problemos sprendimą, kiek aižia ir gana vykusia satyra pajuokia fašistiniuose kraštuose šiuo metu vyraujantį tos problemos traktavimą. Tačiau nors šio romano tema itin aktuali, jis kažkodėl nesusilaukė didesnio skaitytojų susidomėjimo ir lietuvių literatūros visumoje pasirodė per daug internacionalinio pobūdžio.

Kaip Ign. Šeiniaus „Siegfried Immerselbe atsinaujina“, taip ir Kazio Borutos romanas „M e d i n i a i s t e b u k l a i“ (1938 m.) nėra realistinis veikalas. Tačiau negalima sakyti, kad jame nebūtų paliesti ir kai kurie itin aktualūs visuomeniniai motyvai. Autoriaus atvaizduotasis dievdirbis Vincas Dovinė — svarbiausias romano herojus, — aišku, nėra tipiškas to amato atstovas Lietuvoje. Koloritiška dievdirbio asmenybe autorius tik pasinaudojo savo paties idėjų bei nuotaikos įkūnijimui ir deklaravimui. K. Borutos dievdirbis iš vienos pusės yra laisvas, savo kūryboje jokių suvaržymų nepripažįstąs, kiek bohemiškų palinkimų menininkas, o iš antros — maištininkas ir esamos socialinės santvarkos neigėjas, kuriam daugiau aiškus pačios maištavimo akcijos reikalingumas, negu jos politinė programa ar galutinis tikslas. Autorius savo herojų veda per ištisą epochą, atskleisdamas skaitytojui gana platų jos foną, pradedant prieška-

rinio kaimo buitimi ir baigiant jau nepriklausomos Lietuvos gyvenimo vaizdais. Nors šio ilgo periodo reiškinių, įvykių ir žmonių traktavimą autorius persunkia aiškiai individualine nuotaika, tačiau čia ne mažiau ryškus lieka ir jo ideologinis požiūris, pasižymįs aktingu visuomeniškumu, griežta socialine kritika ir progresyvinėmis tendencijomis. Todėl romanas „Mediniai stebuklai", iš esmės būdamas individualinės nuotaikos kūrinys, įgyja neabejotinės visuomeninės reikšmės.

Šiokiu ar tokiu būdu paliečiančių vieną kitą visuomeninį klausimą beletristikos veikalų naujoje lietuvių beletristikoje, žinoma, būtų galima nurodyti ir daugiau, bet tai jau būtų antraeilės reikšmės ir neperdidžiausios ar net visai menkos meninės vertės veikalai, arba veikalai, svarbūs ir žymūs pirmiausia kuriuo nors kitu atžvilgiu, o ne keliamais visuomeniniais klausimais.

Jau ši paviršutiniška apžvalga rodo, kad naujoji lietuvių beletristika toli gražu dar nėra apėmusi visų pokarinio Lietuvos gyvenimo sričių, kad daugelis visuomeninio sąjūdžio reiškinių ir idėjų dar tebėra palikti literatūros nuošalyje. Ištisi platūs visuomenės sluoksniai dar tebelaukia, kada galės įžengti su savo buitimi ir interesais, su savo siekimais ir mintimis į lietuvių literatūrą. Daugelis aktualių visuomeninio gyvenimo klausimų ir problemų vis dar nerado savo atgarsio naujojoje beletristikoje, ar teskam-

ba čia tik kaip silpnas, tolimas aidas. Pavyzdžiui, vien iš naujosios beletristikos būtų gana sunku susidaryti kiek įmanomesnį nepriklausomos Lietuvos politinio gyvenimo vaizdą. Taip pat naujojoje beletristikoje nerandame nė vieno platesnio užsimojimo sukurti lietuviško politikos veikėjo tipą. Net garsieji „seimų laikai", davę pagrindo ryškiai pasireikšti visai eilei politinių veikėjų ir gyvenime jau sudarę gana reljefišką „politikieriaus" tipą, mūsų beletristikoje tepavaizduoti epizodiškai tik kaip „bačkinės agitacijos" periodas (palyg. P. Cvirkos „Žemę maitintoją" ar K. Borutos „Medinius stebuklus"). Vienas J. Grušas savo „Karjeristuose" bandė atskleisti mūsų partinės veiklos užkulises ir duoti šiokį tokį politinio agitatoriaus, greičiau avantiuristo tipą, bet ir tai gana blankiai. Ryškesnį ir tipiškesnį klerikalinės partijos lyderį randame pavaizduotą V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly" prof. kun. Meškėno asmeny, tačiau ir jis čia teparodomas tik kaip epizodinis veikėjas.

Neturime naujojoje lietuvių beletristikoje taip pat nė vieno didesnio veikalo, tikrai meniškai pavaizduojančio mūsų kariuomenę, jos kasdieninę buitį, duodančio mūsų jau gana gausios ir Lietuvos visuomeninį bei politinį gyvenimą itin stipriai veikiančios karininkijos ryškesnius tipus. J. Švaisto apysaka „Kerpių berniūkštis", parašyta bene 1924—25 metais, dar ir ligi šiol tebėra vienintelis bandymas duoti mūsų beletri-

stikoje lietuviškos kareivinės gyvenimo vaizdą. Visa kita, kas vėliau pasirodė beletristikoje apie mūsų kariuomenę, yra tik sentimentalūs, dažniausiai literatūrinių debiutantų ir trečiaeilių rašytojų sukurti patriotiško, idealizuojamo pobūdžio vaizdeliai, neturį jokios didesnės meninės vertės. Dar rečiau mūsų naujojoje beletristikoje sutinkame karininką, tokį dažną personažą, pavyzdžiui, senesniojoje rusų literatūroje. Atrodo, lyg mūsų karininkija būtų virtusi kažkokiu tabu, kažkokiu privilegijuotu luomu, apie kurį nevalia nė užsiminti, o juo labiau pavaizduoti jį šiek tiek objektyvesniu ir realistiškesniu požiūriu. Gal dėl šios karininkijos privilegijuotos padėties mūsų beletristai ir vengia imti savo veikalams personažus iš karininkų tarpo, nenorėdami suvaržyti sau vaizdavimo laisvės.

Taip pat mūsų beletristikoje kol kas pasigendame ir plataus, epiško nepriklausomybės kovų atvaizdavimo, kokį latviams, pavyzdžiui, yra davęs A. Grinas savo trilogijoje „Sielų audra“. Kaip ligi šiol lietuvių literatūra dar nėra susilaukusi meniškai sukurto carinės priespaudos laikų knygnešio tipo, taip ji kol kas neturi ir kiek ryškesnio nepriklausomybės kovų savanorio atvaizdo. Ir knygnešis, ir savanoris, kaip tam tikri Lietuvos visuomeninio gyvenimo idėjų kovotojai, dar tebelaukia savo meniško įkūnijimo mūsų literatūroje, kad galėtų lietuvio

skaitytojo sąmonėje sudaryti ryškius tautiškumo ir patriotizmo tipus.

Jeigu užsimojimui realistiškai beletristikoje pavaizduoti mūsų atskirų politinių grupių veikimą ir jų ryškesnius reprezentantus kartais iš tikrųjų trukdo pašaliniai veiksniai, jeigu kariuomenės ir karininkijos gyvenimas iš viso dažnai mūsų rašytojams yra nepaliečiamas tabu, tai, atrodo, niekas beletristams netrukdo atkreipti savo žvilgsnį į jau gana gausų intelektualinį sluoksnį naujojoje Lietuvos visuomenėje. O vis dėlto ir šiam intelektualų sluoksniui mūsų beletristai ligi šiol nėra buvę pakankamai atidūs. Ar daug naujosios beletristikos veikaluose randame veikiant mūsų mokslininkų, profesorių, medikų, inžinierių, architektų, advokatų, menininkų, muzikų, žurnalistų, rašytojų ir kitų intelektualinių profesijų asmenų? Ar jau yra išryškintas mūsų literatūroje lietuvio intelektualo tipas? O juk šiame intelektualų sluoksnyje, paprastai, ryškiausiai persilaužia daugelis svarbesnių visuomeninio gyvenimo klausimų, jie čia susilaukia giliausio ir sąmoningiausio savo interpretavimo ir jautriausio išgyvenimo, todėl intelektualo tipas literatūroje visada reprezentuoja aukščiausią tautinio, visuomeninio ir idėjinio susipratimo laipsnį, iš jo pagrindinių bruožų galima lengviausiai pažinti, kokie yra visuomenės idėjiniai vadai, kokie yra tautos priešakyje stovį jos siekimų ir vilčių formuotojai. Deja,

naujoji mūsų beletristika kol kas dar neduoda medžiagos tokiems apibendrinimams. Gal būt, tai yra todėl, kad daugelio pačių mūsų jaunųjų beletristų intelektualinis lygis, atvirai sakant, tebėra gana žemas, ir kad jie todėl nepajėgia įsijungti į mūsų intelektualų gyvenimą ir deramai pažinti jų profesinius interesus. O be tokio pažinimo, aišku, negali būti jokios kalbos apie bandymą meniškai atvaizduoti mūsų intelektualų buitį ir ryškesnius tipus literatūroje.

Mūsų beletristika taip pat kol kas dar palieka nuošalyje ir nepriklausomos Lietuvos ekonominio gyvenimo veikėjus bei kūrėjus, kurie dažniausiai kaip tik lemiamai veikia visuomeninės raidos linkmę. Kad Lietuva daugiau žemės ūkio kraštas, tai iš to dar neseka, jog joje šiandien jau nebūtų gana ryškiai pastebimo visokių verslininkų, stambių akcininkų, biznierių, žodžiu, kapitalistų sluoksnio. Koks to sluoksnio tikrasis veidas, kokios jo šaknys lietuviškoje žemėje ir kokia iš jo nauda mūsų tautai — viso to mums net nei paviršutiniškai neparodo naujosios beletristikos knygos. Biznieriaus ir verslininko atsitiktinis asmuo mūsų naujojoje beletristikoje dažniausia vis dar tebešaržuojamas ir teberodomas per siaurai suprasto, schematiško tendencingumo prizmę. O užuot jį karikatūrinus ir paviršutiniškai neigus, daug verčiau būtų duoti ryškų jo, kaip socialinio tipo, atvaizdą. Toks meniškai realistinis tikro lietuviško biz-

nierio, verslininko pavaizdavimas padėtų žymiai geriau suprasti dabartinio Lietuvos visuomeninio gyvenimo raidos pagrindinę linkmę ir atskleistų daugelio mūsų valstybės socialinėje struktūroje pastebimų neteisybių priežastis.

Tačiau gal visų labiausiai tebėra užmirštas, o dažnai net ir sąmoningai ignoruojamas mūsų naujojoje beletristikoje darbo žmogus. Ligi šiol dar nėra pasirodę nė vieno meniškai vykusio romano ar kiek didesnės apysakos iš nepriklausomos Lietuvos darbininkijos gyvenimo. Darbininkui vis dar ir literatūron tebėra užvertos durys, kaip daug kur ir realiame gyvenime. Jaunieji mūsų beletristai Lietuvos miestuose beveik be išimties temato tik biurokratiją, tik tvankią miesčionijos aplinką, tik siaurutį valdininkijos, pas mus vadinamos inteligentija, pasaulėlį, lyg čia visai nė nebūtų gausios darbo žmonių masės, šimtų įvairių dirbtuvių ir dirbtuvėlių, ištisų darbininkijos kvartalų, kur taip pat verda gyvenimas, — ir dar koks gyvenimas! — dažnai daug prasmingesnis ir vertingesnis, negu savanaudžių karjeristų tarpusavinės piautynės. Taip pat ir kaime mūsų beletristų dėmesį kol kas tepatraukia tik ūkininkija, tegu ir naujai po žemės reformos besikurianti, bet vis dėlto ūkininkija — didesnio ar mažesnio žemės sklypo savininkė, tačiau nematome nė vieno beletristo, net ir iš tų tarpo, kurie turi užsipelnę pažangiosios ideolo-

gijos rašytojų vardą, atkreipiant kiek atidesnį žvilgsnį į kaimo samdinių, šimtų tūkstančių pas ūkininkus tarnaujančių bernų ir mergų gyvenimą. Jeigu ir pasitaiko vienas kitas bandymas paliesti to gausaus mūsų tautos sluoksnio buitį, tai vis dėlto dar taip epizodiškai, taip probėgomis, jog neduoda jokio ryškesnio vaizdo. Apskritai, liaudies žmogus mūsų naujojoje beletristikoje yra gerokai pamirštas, o jo veidas, jo visuomeniniai siekimai ir interesai jei čia ir vaizduojami, tai dažniausiai inteligentiniu, miestietišku požiūriu. Todėl ligi šiol naujojoje beletristikoje dar nėra nė vieno plataus, epiško veikalo, kuris duotų tikrą nepriklausomos Lietuvos laikotarpio mūsų liaudies atvaizdavimą, jos buities ir jos būdingesniųjų tipų išryškinimą. Užtat toje beletristikoje per daug jau pastebimai vyrauja lėkšta, paviršutiniška kritika, smulkus miesčionijos neigiamybių demaskavimas, aiži, tačiau betikslė, satyra ir beviltiškas pesimizmas. Joje pasigendame kokios nors aiškesnės teigiamosios idėjos, kokio nors pozityvesnio principo, kuris žymėtų kelią į teisingesnę ir šviesesnę visuomeninę santvarką, o nesiribotų vien papeikimu ar smulkmeniška didaktika. Jei mūsų beletristai, imdamiesi savo kūryboje visuomeninių temų, daugiau nukreiptų žvilgsnį į tą ligi šiol jų mažai tepastebimą darbo ir liaudies žmogaus gyvenimą tiek mieste, tiek kaime, — jie čia

rastų tokių idėjų ir tokių siekimų, kurie galėtų visai kitaip nušviesti ne vieną dabartinėje lietuvių literatūroje negrinėjamą socialinę problemą, ne vieną joje keliamą visuomeninį motyvą ir, tikriausiai, mūsų literatūrai atskleistų visai naują plėtojimosi perspektyvą.

1937—1940 m.

V. KRĖVĖS „RAGANIUS"

„Aš irgi, kiek išgalėdamas, dariau žmonėms gera, o dėlto manęs niekas ne tik kad negerbė, bet dar raganiumi vadino."

V. Krėvė, „R a g a n i u s" (259 p.)

Teisingai sakoma, kad literatūra išreiškia tautos dvasią. Kiekvienos tautos literatūroje, jeigu tik toji literatūra jau yra išaugusi savo vaikystės amžių, būtinai randame veikalų, kuriuose tartum sukaupti būdingiausieji tautos dvasiniai bruožai, išryškintos svarbiausiosios tautinio būdo ypatybės ir pažymėti patys reikšmingiausieji, patys esmingieji tautos istorinio likimo momentai. Tokie veikalai yra aukščiausias bet kurios tautos literatūrinės kūrybos tipas ar, kaip sakė Bielinskis, „vidinio tautos gyvenimo, tautinio įsisąmoninimo simbolis". Kol bet kurios tautos literatūra dar nėra susilaukusi tokių veikalų, — ji dar negali vadintis tos tautos sąmonės reiškėja, ji dar nėra tikrąja prasme tautinė literatūra.

Ir didžiausias įvertinimas, kurį galima suteikti rašytojui, yra pavadinimas jo kūrybos tautine kūryba, t. y. kūryba, bendra ir artima visai tautai, plačiausioms tautos masėms, išreiš-

kiančia savyje tai, kas yra esmingiausia visos tautos gyvenime ir epochoje.

Tačiau net ir didžiųjų pasaulio tautų literatūrose nedaug terandame rašytojų, kuriems būtų galima suteikti tautinio rašytojo vardas. Nedaug jų tėra ir mūsų literatūroje, tik neseniai tepradėjusioje savo brendimo amžių. Vincas Krėvė kaip tik priklauso prie to nedaugelio mūsų rašytojų, kurie savo kūryba yra neginčijamai užsipelnę tautinio rašytojo vardą. Teisę į šį aukštą ir retai kam tepriklausantį kūrybinį titulą V. Krėvė dar kartą patvirtino savo naujausiuoju kūriniu — apysakų knyga „R a g a n i u m“.

Iš tikrųjų, „Raganius“ yra daugiau negu atskirų apysakų rinkinys — tai beveik romanas. Nors ši V. Krėvės knyga ir neturi vieningo siužeto, vienos nuosekliai plėtojamos fabulos, tačiau ją sudarančios šešios apysakos pasižymi tokiu nuotaikos vieningumu, tokiu kolorito bendrumu, kad jos suauga į vieną darnią visumą, apimančią vieną ir tą patį vaizduojamąjį objektą — mūsų liaudies buitį ir jos dvasinį gyvenimą. Pagrindinis siužetinis veiksnys, kuris knygoje atskiras apysakas sujungia meninėn vienovėn, yra skerdžius Gugis, žmonių vadinamas raganiumi. Šia skerdžiaus Gugio pravarde autorius pavadino ir visą knygą, tuo, atrodo, pažymėdamas ne tik jos siužetinį, bet ir dvasinį vieningumą — skerdžiaus Gugio „raganiškume“, toje jo primityvioje, bet drauge nepaprastai nuoširdžioje ir giliai intuity-

vioje pasaulėžiūroje bei pasaulėjautoje, besireiškiančioje per visą knygą, V. Krėvė siekė pavaizduoti mūsų liaudies išmintį, išreikšti jos aukščiausią moralinį principą, žymintį vieną, tiesa, šiandien jau išgyventą, lietuvių tautos dvasinės raidos etapą. Tai nurodė pats autorius, pavadindamas savo „Raganių" „prieškarinių laikų sodžiaus gyvenimo šešėliais" — šešėliais to gyvenimo, kuris jau praėjo ir nebegrįš, bet kurio pėdsakai tebėra dar aiškiai pastebimi dabartinėje mūsų buityje ir kurio dvasinis palikimas tebesireiškia mūsų naujo tautinio veido formavimesi.

V. Krėvės „Raganius" yra ryškus tikros tautinės literatūros pavyzdys, tautinės literatūros ne vien todėl, kad čia vaizduojamas mūsų liaudies, mūsų lietuviškojo kaimo gyvenimas. Vien liaudiška ar kaimiška tematika dar nesudaro kūrinio tautiškumo požymio. Ak, juk ir mūsų pačių literatūroje, tiek senesnėje, tiek naujausioje, kiek yra knygų, kuriose bandoma vaizduoti lietuvių liaudies buitis, tačiau niekam nė į galvą neateina tų knygų autorius apšaukti tautiniais rašytojais, suteikiant jų kūrybai tautinio visuotinumo pripažinimą. Priešingai, daugelyje tų knygų, iš paviršiaus dažniausiai imituojančių tautiškumą ir liaudiškumą, iš tikrųjų terandame tik kreivų kreiviausią tautos gyvenimo atvaizdą, nieko bendra su tikrąja liaudies dvasia neturinti nusiteikimą, nuogą sodžiaus buities natūralizmą ir vulgarų kaimiečio

sielos supratimą, trafaretišką, sušablonėjusį, feljetoninį liaudies kalbos leksikoną, nė iš tolo nepanašų į tikrąją spalvingą, sodrią ir skambią mūsų žmonių kalbą, pagaliau, išpūstą, vandeningą ir oficialų pseudo patriotizmą.

Ne, V. Krėvės „Raganius" neturi nė vienos šitų ydų, ir todėl kai kam jis gali pasirodyti esąs visai netautinis, net per mažai patriotinis veikalas. Kaip ankstesniuose savo kūriniuose, vaizduojančiuose mūsų liaudies buitį, taip ir šiame V. Krėvė nė vienu atveju nenusideda gyvenimo tikrovei, neiškreipia jos ir nefalsifikuoja realybės kokių nors iš anksto užsibrėžtų sumetimų vardan. Jis gyvenimą rodo tokį, koks yra, vergiškai jo nekopijuodamas, o tik sintetindamas bei išryškindamas būdinguosius jo bruožus, — ir jo „Raganiui" visiškai tinka Bielinskio žodžiai, pasakyti apie Gogolio apysakas: „Kiekvienos tautos gyvenimas pasireiškia savomis, jai vienai būdingomis formomis, taigi, jei to gyvenimo atvaizdavimas yra teisingas, tai tuo pačiu jis yra ir tautiškas".

„Raganiuje" skaitytojas nukeliamas į prieškarinių laikų, atrodo, dar į devynioliktojo amžiaus pabaigos Lietuvos sodžių, ir jam prieš akis atskleidžiama visa eilė ryškių, episkai nutapytų ano meto gyvenimo vaizdų. Tas gyvenimas čia nėra nei kažin kiek platus, nei per daug sudėtingas. Jis nesireiškia čia jokiomis visuomeninėmis formomis, nes, iš tikrųjų, to me-

to mūsų kaime jų nė nebūta. Viskas čia sukasi šeimos, daugiausia vieno kaimo ir neplačios apylinkės rate. Senosios ir jaunosios kartos santykiai, bernų ir merginų meilė, tėvų pastangos tą meilę palenkti medžiaginiams išskaičiavimams, valstiečių siekimas pralobti ir juo daugiau susikrauti turto, stropus paisymas savo šeimos ir giminės šlovės, didelis bažnyčios autoritetas kaimo žmonių tarpe, gilus jų religingumas, bet tuo pat metu ir nuoširdus tikėjimas raganavimo galia, atkaklus senovinių tradicijų žiūrėjimas ir nuolatinis prietaringumas, tvirtas patriarchalizmo, kaip socialinio ir moralinio principo, pasireiškimas šeimoje ir pirmieji ateinančios naujos gadynės reiškiniai, jau griauną tą patriarchalizmo vyravimą ir iškelią kitokį gyvenimo supratimą, — štai toji aplinka ir tie pagrindiniai rėmai, kuriuose veikia ir gyvena V. Krėvės „Raganiuje" atvaizduotieji žmonės.

Nors ir neplati „Raganiaus" gyvenimiškoji aplinka, tačiau jos rėmų visai užtenka, kad išryškėtų joje veikiančių žmonių individualybės, kad išbujotų jų aistros ir kad tų žmonių tarpusaviniai santykiai atskleistų tikrąją šitoje uždaroje sodžiaus visuomenėje vykstančio socialinio proceso kryptį, atspindinčią bendrąją istorinę gyvenimo pažangą.

„Raganius" prasideda ryškiu ir senovinei, patriarchalinei mūsų sodžiaus buičiai labai būdingu vaizdu. Turtingo, taupaus ir net šykš-

taus ūkininko Grigo sūnus suvilioja savo tėvo samdinę tarnaitę, devyniolikametę gražuolę našlaitę Eleną. Suvilioja ne bloga norėdamas, o iš meilės. Tačiau tai jaunųjų meilei stoja skersai kelio nepalenkiama turtingo gaspadoriaus ir griežto šeimos galvos valia.

„— Ne tam savo sūnų auginau ir turtą jam kroviau, kad jis kampininko dukterį man į namus parvestų" (46 p.), — sako senis Grigas net pačiam klebonui į akis.

Griežtasis šeimos galva, nors ir kaltindamas dėl įvykusios nelaimės savo sūnų, nors ir vadindamas jį drigantu ar net ruošdamasis vadelėmis jį nuvanoti, vis dėlto nė valandėlei nesudvejodamas nusprendžia atsikratyti nuskriaustąja mergaite — išvaryti ją iš namų. Gi sūnus, veikiamas įsigalėjusių gyvenimo tradicijų, yra dar tiek paklusnus tėvo valiai, kad nė nebando tam priešintis.

Žodžiu, tai dažnas mūsų prieškarinio, o kartais dar ir dabartinio kaimo gyvenime įvykis, o taip pat nereta tema ir mūsų literatūroje. Tačiau V. Krėvė, vaizduodamas šią jau beveik nudėvėtą temą, atskleidžia joje dar tiek daug ligi šiol niekieno nepaliestų motyvų, parodo tiek daug naujų jos atspalvių, išryškina visoje situacijoje tokią gilią ir teisingą žmogaus išgyvenimų psichologiją, kad visa apysaka spindi tokiomis naujomis ir šviežiomis spalvomis, lyg šios temos dar nebūtų pridengusi nė viena literatūrinės

praeities dulkelė. V. Krėvės apysakoje nėra nė trupučio panašias temas traktuojant kai kuriems rašytojams taip įprastos didaktikos, moralizavimo ar smerkimo, o tik gilus gyvenimo tikrovės ir lietuvio valstiečio sielos pažinimas.

Rūstus, šaltas ir negailestingas egoistas atrodo senis Grigas, pasiryžęs išvaryti sūnaus nuskriaustąją Eleną iš savo namų. Bet jis toks nėra iš prigimties, jo širdis irgi moka žmogiškai jausti, suprasti ir atleisti, tik ji yra valdoma griežto, nepalenkiamo ir nepakeičiamo konvencionalizmo. Įprastoji gyvenimo tvarka, senoviniai papročiai ir pažiūros, per ilgus amžius nusistovėjusios buities ir moralės tradicijos, pagaliau, viską valdanti ir viską nulemianti žmonių socialinio santykiavimo norma — turtas, — pinigai, žemė ar kuris nors kitoks lobis, — visa tai lyg geležiniu lanku sukausto mūsų valstiečio iš prigimties jautrią ir teisingą širdį, kad ji žiaurioje gyvenimo realybėje dažnai nebesuvirpa nė vienu tikrai žmoniško jausmo virpuliu, kaip tai matome V. Krėvės atvaizduotojo senio Grigo elgsenoje su Elena. Bet reikia tik tą širdį kokiu nors būdu išvaduoti iš geležinio senovinių, neteisingų ir nežmoniškų tradicijų, socialinių normų varžto, reikia tik joje kaip nors prislopinti tą įsišaknijusį medžiaginio prado geismą, — ir ji tuoj vėl suplaka tikrąja žmogiška meile, nuoširdumu ir užuojauta.

Kokia staigiai pikta, kokia nirši yra V. Krėvės apysakoje atvaizduotoji senė Grigienė,

kai ji pradžioje sužino teisybę apie savo sūnaus santykius su samdine mergaite! Ji elgiasi dar net aršiau ir pikčiau už savo griežtąjį vyrą. Ji ne tik išplūsta nelaimingąją mergaitę „kale, paleistuve, visų patvorių ištrama", bet ją, sielvartingai beraudančią, dar net ir primuša:

„Pripuolusi gal norėjo mergą tik nuo grindų pakelti, bet pačios rankos įkibo į jos plaukus. Kada merga, stiprių Grigienės rankų pešama, pakėlė galvą ir atsisėdo ant aslos, ėmė ją abiem rankom daužyti per veidus". (27 p.)

Tačiau koks trumpas yra tas Grigienės pykčio antplūdis, kaip greitai praeina įnirtimas, kurio vietą jos širdyje netrunka užimti moteriškasis smalsumas ir motiniškoji užuojauta:

„— Tai nusidėjom Dievuliui geriausiam!.. Nuskriaudėm našlaitėlę ir primušiau vargšelę, kad tos mano rankos būtų nudžiūvusios... Juozukas išdykėlis kaltas... Bet kuo ir jis čia kaltas?.. Gal gi tokia Dievo valia, ar gal raganius skerdžius glumą užleido?..." (28 p.)

Ir senė Grigienė, slėpdamasi nuo vyro, ima globoti ir gailėtis nuskriaustosios mergaitės. Visa tikroji jos širdis pasirodo tada, kai ji besiruošiančiai per prievartą apleisti namus Elenai švelniai sako:

„— Šilčiau apsirengtai, dukrele... kelias neartimas, o žinai, rudens dranga". (36 p.)

Šie žodžiai savo tikru žmoniškumu paveikia ne tik Eleną, kuri sudrimba pas stalą, atsiremia

alkūnėmis ir ima striūbaudama, kaip mažas vaikas, raudoti, visu kūnu drebėdama, lyg epušės lapas, bet jie sujaudina ir skaitytoją, atskleisdami jam gilią žmogiškos širdies prošvaistę.

Keliais stambiais, tačiau meistriškai tiksliais bruožais nubrėžė V. Krėvė senės Grigienės asmenyje tokį tikrą, nuoširdų ir patraukiantį lietuvės kaimietės atvaizdą, taip giliai išryškino jos vidinį dvasios pasaulį, kad ji lyg gyvut gyva iškyla mums prieš akis ir atstoja ištisą psichologinę studiją.

Tas pašalinis veiksnys, kuris sutrauko Grigų širdis aprėpusius konvencionalizmo, patriarchalinių ir socialinių tradicijų varžtus, kuris numalšina jų sąmonėje giliai įaugusį turtėjimo geismą ir tuo būdu visą šeimos gyvenime iškilusią dramą pasuka laimingon išeitin, — yra apysakoje veikiąs klebonas, pravarde Žemaitukas. Tai labai ryškus, nors autoriaus tik keliais glaustais bruožais tepavaizduotas, tačiau mūsų literatūroje visiškai originalus kunigo tipas.

Savo dvasinį autoritetą parapijonių akyse Žemaitukas palaiko gana savotiškomis ir gyvenamąją gadynę atitinkančiomis priemonėmis. Būdamas geros širdies, dosnus ir žmonėms lengvai prieinamas, Žemaitukas vis dėlto skirsto žmones rūšimis pagal kalbą, tuo pabrėždamas poniškumą ir chlopiškumą. Su kaimiečiais ir miestelėnas jis kalbėdavo vien lietuviškai, nes,

jo manymu, lenkų kalba pritinkanti vien bajorams ir bažnyčios tarnams. Užtat ir bažnyčioje, nors visa parapija buvo grynai lietuviška, teskambėjo vien lenkų kalba. „Tokią tvarką jis rado atvažiavęs, ir jam neatėjo galvon, kad ją reikia pakeisti. Gal net manė, kad Dievui labiau patinka poniška lenkų kalba, negu mužikiška lietuvių.“ (11 p.)

Klebonas Žemaitukas jaučiasi esąs tikras savo parapijonių dvasinis valdovas ir neribotas jam pavestų žmonių ganytojas. Šiandien jis jau tik praėjusios gadynės atstovas, tos gadynės, kai kunigas Lietuvos liaudžiai buvo ne tik religinių tiesų skelbėjas, bet ir dorovės mokytojas, ir teisėjas, ir žmonių gyvenimo tvarkytojas, kai kunigas dar drąsiai galėjo, atvykęs kaiman, čiupti nusikaltusiam bernui už ausies ir tempti jį, lyg jautį už virvės, kaip tai daro Žemaitukas su Grigo sūnumi Juozu, kuris klūpščias puola klebonui po kojų ir duodasi šio pešiojamas už plaukų. —

„Žemaitukas, sėdėdamas dabar ant suolo, abiem rankom ėmė už plaukų linguoti jo galvą čia į vieną, čia į kitą šoną. Neskaudu buvo, bet tokia didelė sarmata, jog, rodos, širdis štai ims ir sprogs.

Kodėl gi žemė neprasiskiria po kojų! . .

Pagaliau Žemaitukas atlošė Juozo galvą į aukštą ir pasižiūrėjo jam į akis.

— Na, ką dabar man pasakysi?

Bernas tylėjo.

— Sugriešijai... Dabar vesti ją turėsi. Ar vesi? — žiūri Žemaitukas rūsčiai jam akysna.

Juozui pasivaideno, kad ne kunigas, bet patsai šventas Mykolas su ugniniu kalaviju stovi jam ant sprando.

— Kaip tėvai palieps... — išstenėjo Juozas, ir jo veidas dar labiau suliepsnojo, visos gyslos ant kaklo išsitempė, kaip stygos. Štai, rodos, ims ir sprogs, ir bernas čia pat, prie kunigo kojų, papliups krauju.

Žemaitukas išleido iš rankų jo plaukus.

— O kai pas mergą ėjai, ar tėvų klausei? — ir stūmė jį nuo savęs. — Eik man iš akių, nedorėli, ir atgailauk savo kaltę...

— Bučiuok, bučiuok kunigėliui ranką! — vėl kušta jam motina. — Padėkok už pamokymą...

Bet Juozas, pajutęs, kad už plaukų jau kunigas jo nelaiko, ir dargi pastūmėtas, pašoko, kaip gyvatės įgeltas, ir spruko pro duris, lyg iš ugnies ištrūkęs..." (43—44 p.)

Išrašėme visą šią nepaprastai būdingą ir nuostabiu menišku ryškumu pavaizduotą netolimos praeities mūsų kaimo gyvenimo sceną. Bet ar bebūtų galima kas nors panašaus šių dienų Lietuvos kaime?! Ar daug besusirastų bernų, kurie leistųsi kunigo šitaip maltretuojami?

Bet ir klebonui Žemaitukui, besiremiančiam net visu savo dvasiniu autoritetu, vien

doroviniais pamokymais nepavyksta palenkti tradicijų ir medžiaginio išskaičiavimo kevale užkietėjusios valstiečio širdies. Moralizavimas ir argumentavimas Dievo valia čia, kur paliečiami turto reikalai, nieko neveikia, nes į vieną antgamtinio svorio argumentą senis Grigas tuojau suranda ne mažiau svarų kitą tokio pat pobūdžio argumentą:

„— Ne Dievo tai valia, bet velnio pikta pagunda“ (47 p.), — atšauna Grigas klebonui, įkalbinėjančiam sutikti su įvykusiu faktu.

Bet užtat jei nieko negelbsti Dievo žodis, tai labai gerai padeda pažadėjimas šio to, kas primena pinigą. Kai tik klebonas Žemaitukas pažada seniui Grigui sudaryti jo būsimajai marčiai šiek tiek kraičio ir atiduoti jam vietoj pasogos naudotis savo šieningąja pieva, — atkakliai priešinęsis šioms savo sūnaus vedyboms tėvas bematant nusileidžia, jo širdis suminkštėja, o pyktis atlyžta:

„— Tai jau sutiksiu, dvasiškas tėveli. Tik kad savo žodį išlaikytut“ (51 p.), — besirūpina jis vien klebono pažadėtąja pasoga.

Medžiaginio prado galia, ir ligi šiol tokia akivaizdi ir būdinga mūsų kaimo buičiai, daugeliu atvejų nepalenkiamai tebevaldanti lietuvio valstiečio sąmonę ir jo dvasios polėkius, šioje V. Krėvės apysakoje susilaukė giliai meniško, įtikinamo ir ryškaus atvaizdavimo.

Tas pats susikirtimas tarp senovinių tradicijų, tarp medžiaginių išskaičiavimų ir žmogaus širdies troškimų sudaro teminį pagrindą ir kitai V. Krėvės apysakai „Kukis ir Gugis“. Tik čia toji tema plėtojama jau kiek kitokiu požiūriu ir jos išryškinime jau matyti daugiau naujoviškų motyvų, rodančių, kaip gyvenimo pažangos poveikyje gūra senasis, apkerpėjęs, savo nepajudinamu patvarumu įsitikinusis patriarchalinis mūsų prieškarinio sodžiaus pasaulis.

Turtuolio ūkininko Jono Kukio sūnus, taip pat vardu Jonas, įsimyli neturtingo kaimyno Kazio Žlabio gražuolę dukterį Verutę. Sūnaus pasirinkimas tėvui aiškiai nepatinka, ir jis nė girdėti nenori apie šias vedybas.

Jono Kukio asmenyje V. Krėvė mums duoda ryškų senosios lietuvių ūkininkijos atstovą. Senasis Jonas Kukis — tai darbštaus, pasiturinčio, išdidaus ir dievobaimingo, moralizuoti linkusio ūkininko tipas. Štai kaip atrodo jo ūkis:

„Jono Kukio aruodai buvo visuomet, net vasaros pabaigoje, pilni javų, o tvartai įvairaus plauko ir rūšies gyvulio. Svirne šatros lūžte lūžo taukų bandomis, lašinių paltimis, kumpiais, dešromis. Jis turėjo daugel gražaus rūbo ir padaro. Kas šventadienis, ir patsai švariai pasirėdęs, ir žmona gražiai pasipuošusi, ir vaikai, kaip kažkokio pono, išlepinti, išpuošti, važiuodavo Merkinėn, bažnyčion. Ir važiuodavo ne bet kaip, tik gerų arklių porą pasikinkę, nudažytoje, ge-

rai apkaustytoje bričkoje, o padaras buvo vis diržinis, su žvangučiais, su blizgučiais, jog ir didelis ponas nepasigėdytų tokiu vežimu važiuoti." (82—83 p.)

Tvirta, darbščia, tvarkinga ranka vadovaudamas savo ūkiui, Jonas Kukis jaučiasi jame lyg kokioje valstybėje. Šeimos gyvenime jis vykdo griežtą patriarchalinės valdžios principą. Niekas neturi priešintis jo valiai ar prieštarauti jo norui. Aišku, ir savo sūnų jis pasiruošęs apvesdinti su ta mergina, kurią pats jam išrinks, o ne su ta, kurią šis įsimylėjo. Į savo sūnaus širdies jausmus jis nekreipia jokio dėmesio:

„— Suvaikysi dabar čia jo norus! Pienas iš panosės dar neišdžiūvo, tai ir pūsto tušti vėjai galvoje. Tėvas jam esu, Dievui už jį atsakyti turėsiu!... Negi blogo jam noriu, kad mano valiai priešintųsi. Juk ir Viešpats Dievas liepia vaikams tėvų klausyti..." (119 p.)

Štai ir visa Jono Kukio tėviškoji filosofija, dar taip neseniai valdžiusi šimtus tūkstančių mūsų liaudies protų ir lėmusi ištisų kartų likimą. Brutalus ir nė trupučio nebojąs žmogaus individualinių polinkių, šis nusistatymas buvo remiamas aukščiausiu vyraujančios pasaulėžiūros moraliniu principu — Dievu, palaikomas religijos ir bažnyčios, visai nesirūpinant tuo, kad jis prieštarauja elementariškiausiam žmoniškumui. Kai senoji Kukienė bando prikalbėti vyrą

atidėti pavasariui savo sumanymą apvesdinti sūnų, jis šiurkščiai atkerta jai:

„— Kiaušinis vištos nemokina, ir tu manęs nemokink ... Kad sumaniau, tai visa su Dievo pagalba ir apgalvojęs esu.“ (118 p.)

Tačiau ir pati Kukienė laikosi ne kitokių pažiūrų. Autorius ją charakterizuoja kaip tylią, bespalvę moteriškę, pripratusią gyventi vyro galva, kuri „nei galvoti niekados negalvodavo, kad vyras gali suklysti, kad jo galima būtų nepaklausyti ar ginčytis su juo — juk visuomet buvo tokis protingas, dievobaimingas!“ (113 p.). Pačios Kukienės visas gyvenimas buvo nulemtas šitos tradicinės pasaulėžiūros ir šitų ištisus amžius mūsų liaudyje vyravusių moralinių normų. Tai ji nuoširdžiai ir atvirai prisipažįsta, beguosdama savo sūnų:

„— Neverk, sūneli, neverk, vaikeli ... Ne su tavim vienu tai atsitinka, su visais ... Ir aš, jauna būdama, vieną mylėjau, o teko tekėti visai už kito ... Paverkiau tekėdama ir nurimau ... Jau visuomet taip būna, ir su tėveliu tas pat buvo ... Pamilsti savo sodžiaus bernelį, rodos — gyventi be jo nebegalėsi, o tenka tekėti už svetimo, už nepažįstamo ... Nuo amžių pradžios, vaikeli, taip buvo ir, matyti, visados taip bus. Dievulis panorėjo tokią tvarką nustatyti, ir mes turim visi Jo šventai valiai pasiduoti ...“ (125 p.)

Tačiau Kukių sūnus Jonas jau nebenori pa-

siduoti panašiam likimui, jis jau nebepripažįsta tos „nuo amžių pradžios“ nustatytosios tvarkos ir nebesutinka taip lengvai nusileisti tėvų valiai, kaip tai daro Grigo Juozas, klebonui Žemaitukui tepajėgiąs atsakyti tik tą vieną: „Kaip tėvai palieps...“

Jaunasis Kukis jau žiūri nebe tiek nusistovėjusių papročių, paiso nebe tiek tėvo valios, o klauso savo širdies balso. Jis jau kelia maištą prieš sodžiaus buityje vyraujantį patriarchalizmą ir vietoj tėvo medžiaginių, ūkinių, šeimyninių sumetimų jau iškelia savo individualinius troškimus: „Ne, tėvuli, aš gerai nusimanau, kas man patinka!‘ — atrėžia jis tėvui. Nors ir nepakankamai ryžtingai, jis vis dėlto jau pradeda kovą dėl naujų pažiūrų ir naujų principų mūsų sodžiaus gyvenime. Į tėvo griežtą spyrimą atsisakyti pamiltosios Verutės jaunasis Kukis jau drįsta atsikirsti griežtu žodžiu, paremtu gana svariu ir visiškai naujovišku argumentu:

„— Jei man neleidi Verutės vesti, gali nesirūpinti: vis tiek kitos nebevesiu. Greičiau Amerikon paspruksiu, negu kitą vesiu!“ (94 p.).

Amerika — tai jau kažkas visai nauja ir negirdėta, nesutalpinama senųjų sąvokų rėmuose, nebeatremiama senoviniais argumentais.

„— Iš kur ji atsirado toji Amerika? Kai buvom jauni, nei girdėti negirdėjome...“ — reiškia savo susirūpinimą patriarchalinis senimas.

Ir yra iš esmės jau didelis skirtumas tarp to nusiteikimo, kuriuo senis Grigas draudžia savo sūnui vesti suviliotąją Eleną ir kuriuo senis Kukis nori atskirti savo sūnų nuo jo pamiltosios Verutės. Pirmuoju atveju tevyrauja tik nuogas medžiaginės naudos reikalas, kai tuo tarpu šiuo antruoju atveju jau iškyla gilesnis idėjinio pobūdžio žmogaus laimės klausimas. Senių Kukių širdis jau graužia, lyg kinivarpas, nors dar labai neaiški, bet kankinanti ir nerimą kelianti abejonė, ar gerai jie daro, kad nori jėga sūnų atskirti nuo mylimos merginos ir apvesdinti su nemylima. Ši abejonė, tartum nejučiomis knietinti jų sąžinėse, jau žymi aukštesnį dvasinio žmogaus gyvenimo laipsnį.

Apysakoje yra ištisas skyrius (V), paskirtas žmogus gyvenimo sėkmės, džiaugsmo, laimės ir tikslo klausimui. Pirmu pažvelgimu šis skyrius net atrodo nereikalingas bendrajai apysakos konstrukcijai, tačiau iš tikrųjų jis yra būtinas jos vidinės prasmės išryškinimui. Gražus ir giliai nuotaikingas, vienas gražiausių ir nuotaikingiausių visoje knygoje, yra šis skyrius, vaizduojąs Ramūnų kaimo vyrus kaitrų, ramų, giedrą vasaros šventadienio vidudienį susirinkusius Jono Kukio sodelyje, susėdusius vienmarškinius, basus ant vėjelės po žalia liepa ir tingiai, iš lėto besišnekučiuojančius. Netenka abejoti, jog autorius visai sąmoningai suvedė juos čia, norėdamas išryškinti lietuvio valstiečio

vidinį pasaulį, atskleisti jo galvosenos būdinguosius bruožus, nušviesti jo dvasinį veidą ir parodyti, kad jo sielai nėra svetimas gilusis aukštesnės gyvenimo prasmės nujautimas, nors jis ir būna dažnai pridengtas storo, neperregimo materializmo kiauto. Bet būna valandėlės, kai ir nuo kaimo žmogaus iš pažiūros, atrodo, aprambėjusios širdies nukrenta ją dengiantis kasdienės pilkumos kevalas, kai ir žemės kurmio akys pakyla aukštyn ir įsminga savo žvilgsniu į mėlynąsias tolumas, ieškodamos gilesnės buities prasmės.

„— Kokis gilus dangus, kai žiūri į jį per lapus! Pirmą kartą pastebėjau.

— Taigi, — sako Kraigis, krimsdamas žalią lapelį: — kai žmogus dirbi, žiūri, kaip kiaulė, sau po kojų, į dangų nė nepažvelgdamas...“ (103 p.)

Šis dviejų ūkininkų pokalbis kaitrų vasaros vidurdienį rodo, lyg skaidrios prošvaistės nušviestą, valstiečio dvasią, atsiskleidusią nekasdieniam nusiteikimui. Tokią valandą kaimo žmogaus ausis atkursta garsams, kurių ligi tol, darbo dienos ūžesyje, ji nė neužgirsdavo. Tada su baimingu pasigėrėjimu klausomasi, „kaip maži paukščiukai lipinėja medžių šakelėmis, kaip kruta jų pajudinti medžių lapai...“

Pats autorius pabrėžia tą nepaprastą nuotaiką:

„Ir vėl visi nutilo, lyg klausydami paslaptingos vasaros vidudienio tylos kalbų, kuždėjimų...

Čia vieversys užtrililiuoja ir nutilsta, čia kregždė, raižydama kaitrią padangę, sučirškia, čia varmas subimbia...“ (104 p.)

Ir tokiu dvasinio susikaupimo, tokiu žmogaus susiliejimo su gamta, su joje šimtais garsų ir virpulių plazdančia gyvybe momentu paprastoje, primityvioje, bet giliai ir nuoširdžiai jaučiančioje mūsų kaimiečio sieloje iškyla didysis gyvenimo prasmės ir tikslo klausimas, kurį ne kiekvienam žmogui pavyksta deramai įspėti.

Svarsto, laužo galvas vejelėje sugulę vyrai ir niekaip negali išspręsti, kodėl vienam žmogui gyvenime viskas sekasi, o kitam ne, kodėl vienas jaučiasi savo buitimi patenkintas, o kitas nuolat sielvartauja ir aimanuoja. Jiems į tai atsako skerdžius Gugis:

„Todėl, vyručiai, kad žmogus nemoka savo laimės atspėti...“ (105 p.)

Ir pavyzdžiu, kaip žmogus neprotingai stengiasi atstumti laimę, skerdžius atvirai nurodo čia pat esančio senio Kukio elgimąsi su savo sūnumi:

„— Dievaži, tiesą sakau ir dar tau pasakysiu: štai tavo Jono laimė, kad su Žlabio Verute gyventų, o tu ką darai?.. Tavo sūnus ieško laimės ten, kur ji lemta jam, o tu kelią pastoji — štai kas yra“. (110—111 p.)

Nors senis Kukis ir smarkiai atsikerta skerdžiui, išvadindamas jį raganium ar net išsiplūsdamas, nors jis po to dar ir veža per prievartą piršliuosna savo sūnų pas nemylimą merginą, tačiau jam jau nebepavyksta įvykdyti ligi galo savo sumanymo. Pirmoji atsitiktinė kliūtis, pasipainiojusi kelyje, priverčia jį rimtai suabejoti savo elgesio teisingumu, ir jis, net pats aiškiai nebesuvokdamas kodėl, pagaliau sutinka, kad sūnus vestų savo pamiltąją Verutę. Tai rodo, iš vienos pusės, kad patriarchalizmo galia jau yra pakirsta, kad ji jau nebepajėgia atsispirti naujai gyvenimo tėkmei, o iš antros pusės tai rodo, kad po senio Kukio griežtu tėvišku smarkavimu, po jo atkakliu savo valios demonstravimu slypi kitas, gilesnis ir žmoniškesnis, jokių pašalinių sumetimų nebevaldomas jausmas, kuris geriau dera gyvenimo prasmei atspėti ir yra tikresnis žmogiškos laimės pagrindas, negu turtai, lobiai ar rūpinimasis giminės garbe.

Tačiau šis tikrojo žmoniškumo jausmas ir ligi šiol mūsų liaudies žmoguje dažniausiai vis dar tebėra dengiamas tokio storo visokių atgyvenusių pažiūrų, papročių ir tradicijų sluoksnio, tebėra varžomas tokio stipraus įvairių medžiaginių išskaičiavimų kevalo, kad tik retais atvejais jis tyras ir nesuluošintas tepajėgia pasireikšti gyvenimo kasdienybėje. Gi atpalaiduoti šį gerąjį mūsų liaudies dvasioje tvyrantį pradą iš tradicinių varžtų, skatinti ir puoselėti jį, o ne

varžyti, stelbti ar luošinti, išugdyti jį ligi pilnutinio suklestėjimo ir iškelti kaip teisingąjį gyvenimo prasmės kelrodį — reikštų išryškinti tikrąjį mūsų liaudies dvasinį veidą, reikštų išgydyti ją nuo vergijos amžiais primestų jos būdui sužalojimų, reikštų sudaryti vienintelį galimą pagrindą laisvos žmogaus asmenybės plėtojimuisi ir taurios laimės siekimui. Kiek skaudžių tragedijų, kiek nereikalingo sielvarto, kiek be laiko sunykusių, jau pačioje jaunystėje sužalotų, išniekintų ir pažeistų asmenybių būtų tada išvengta mūsų liaudies gyvenime... Žinoma, visa tai dar tik idealas, tolimas ir dabarties sąlygose nepasiekiamas, tačiau V. Krėvės apysaka sužadina tokią stiprią jo viziją, kad nejučiomis imi svajoti...

Antra vertus, žinoma, būtų kraštutinumas manyti, kad mūsų liaudies buityje vyraujama tik nuogo materializmo, kad visais atvejais čia pirmauja tik šaltas medžiaginis išskaičiavimas, blaivus apdairumas, sutramdąs bet kokį gaivališką aistrų ir širdies polėkių išsiveržimą. Erotinis žmogaus prigimties pradas, šalia medžiaginių gėrybių geismo bene stipriausiai įaugęs liaudies žmoguje, neretai ir mūsų kaimietyje pasireiškia tokia gaivališka aistra, išsiveržia tokiu jausmo siautuliu, kad apima visą jo sielos esmę, plūsta lyg patvinęs, viską laužąs pavasario sriautas ir nustumia šalin visokius pašalinius išskaičiavimus, atmeta bet kokį praktišką

apdairumą, bet kokį dorovės nuostatų, papročių ir tradicijų paisymą, bepalikdamas širdyje tik nenumalšinamą meilės troškulį ir kankinantį nerimą.

Vieną tokį gaivalingą liaudies žmogaus erotinio jausmo išsiveržimą ir pavaizduoja V. Krėvė savo apysakoje „Pramuštgalvis". Dvidešimt penkerių šešerių metų bernas Petras Lukošiūnas yra apimtas nesutramdomos ir nenumalšinamos erotinės aistros antplūdžio. Jis nėra koks ištvirkėlio ar donžuano tipas, o tik, anot skerdžiaus Gugio, jo širdis „merginų meilės reikalinga". Įsimylėjęs tą pačią Žlabio Verutę, kurią myli ir Kukio Jonas, jis jai apie savo meilę nieko nė nesako, o tik kremtasi ir kankinasi pats savyje, ėdamas neišreiškiamos ir nenumalšinamos gėlos, nesitikėdamas galėsiąs kada patenkinti savo aistrą, besiveržiančią čia gaivališku siautuliu, čia vėl širdį geliančiu sopuliu. Mūsų literatūroje ligi šiol dar nebuvo pavaizduotas šitoks vyro kankinimasis dėl meilės. Ir iš tikrųjų ne tik skaudu, bet ir klaiku darosi, matant žaliūką berną šitaip besikankinant:

„Staiga, kaip ylos įdurtas, pašoko ir atsisėdo: prisiminė, kas jį vakar kankino, kodel užmigti ilgai negalėjo, kokie sapnai jį kamavo — Verutė už vyro teka, šiandien pas Žlabį vakaronės!..

Petras pajuto tokį skausmą, jog nenoromis sudejavo.

Atsisėdo ant lovos, surietė kojas po savim ir, susiėmęs abiem rankom už galvos, ėmė linguoti čia į vieną, čia į kitą pusę, lyg žydas poteriaudamas.

Motina, stovėdama pas pečių, neramiai į jį pažvelgė.

— Kas tau, sūneli? Ar skauda ką?

Sūnus nieko neatsakė, galvos nepakėlė, tik dabar ėmė linguoti į priešakį ir į užpakalį.“ (182 p.)

Šitokia erotinė depresija, apnikusi žmogų, neišvengiamai baigiasi katastrofa. Ir Petras Lukošiūnas neišvengia jos. Deginamas vidinės aistros, genamas jos karščio, jis blaškosi, nerimsta, siaučia ir trankosi, lyg nesuvaldomas kumelys, iš sielvarto girtuokliauja ir ieško priekabių, susimuša su kaimynais, išdaužo pirkių langus, pagaliau, nusigėręs miestelyje užpuola vestuvininkus, primuša rusų policininkus ir, gresiamas katorgos, turi slapta bėgti Amerikon.

Apysakoje, be to, parodyta labai būdinga mūsų liaudies pažiūra į šitokį reiškinį. Nors Petro Lukošiūno elgesiu visi piktinasi, tačiau niekas jo per daug nesmerkia, o tik vadina pramuštgalviu ir bėdon pakliuvusio gailisi ar net jam pagelbsti. Lyg visi būtų apie tai tos pat nuomonės, kaip ir skerdžius Gugis: „Pats jaunas buvau ir žinau, kaip sunku, kada širdis nepatenkinta.“ (143 p.)

Petro Lukošiūno asmenyje V. Krėvė atvaizdavo kitą mūsų liaudies žmogaus dvasios pusę — gaivališką, jokių konvencionalizmo saitų nesuvaržytą, primityviškai brutalią ir nesutramdomą, siaučiančią lyg viesulas. Šį, iš esmės teigiamą, slepiantį savyje brangintiną vitalinę jėgą, mūsų žmonių prigimties gaivališkumą galėtų apvaldyti ir nukreipti tinkama vaga tik aukštesnė lietuvių tautos kultūra, nes kol kas ši liaudies potencija, deja, dažniausiai tepasireiškia tik „bernų muštynėmis", apie kurias taip neretai praneša laikraščiuose provincijos korespondentai ir teismų kronika.

Tokia yra V. Krėvės „Raganiuje" veikiančių svarbesniųjų mūsų prieškarinės liaudies tipų galerija. Bet čia taip pat randame pavaizduotą ir visai naujos formacijos lietuvį ūkininką, kaip autorius sako, „visai kito plauko" žmogų — Juozą Misiulį. Jis veikia apysakoje „Pramuštgalvis", kur jo kondensuotai, bet nepaprastai ryškiai charakteristikai paskirta apie dvi dešimtys puslapių. Tai jau aiškiai naujų laikų žmogus, kokio dar negalima būtų buvę rasti mūsų kaime prieš keletą dešimtmečių. Juozas Misiulis taip pat godus turto ir žemės, taip pat darbštus ir nusimanąs savo vertę, kaip ir jo kaimynai Grigas ar Kukis, tik jis jau nebeturi savyje šių abiejų senosios generacijos atstovų patriarchalinių, konservatyvinių bruožų, savo gyvenime jis jau vadovaujasi kitokiais principais

ir kitokiais veikimo metodais, kuriuos mūsų kaiman atnešė naujas socialinio gyvenimo posūkis. Juozas Misiulis nebesitenkina vien žemės darbu, kaip aplinkiniai jo kaimynai, o griebiasi visko, kas tik žada šiokį tokį pelną ar naudą. Jis ir vėžius vasaros šeštadienių vakarais gaudo, ir rudenio sekmadienių rytais baravykus renka, kad paskui šiuos „produktus" miestan nugabenęs pasipelnytų. Žiemos gi naktimis jis valdinį mišką kerta ir slapta veža sienojus žydams, dalydamasis pelnu net su savo samdiniais bernais, kurie, pas jį betarnaudami, lyg kokioje Amerikoje, šitokiais nakties darbais „grynų pinigų keturias penkias algas per metus" užvaro. „Jis vienas daugiau išnaikina valdžios miško, negu visi Ramūnų vyrai, kartu paimti... Ir kokio dar miško: ne sausmedžių, ne padžiūvusių, bet žaliokų, ištekinių pušų..." (162 p.). Misiulis — smarkaus būdo, drąsus ir su iniciatyva: kur reikia, pinigais atsiperka, kur gali, kuolu pagrasina pastojusiam kelią...

Uždirbto tokiais „bizniais" pinigo Misiulis neslepia svirno pogrindyje, kaip tai daro senis Grigas, po aruodo grindimis ištisą banką įsiruošęs, iš šykštumo net virdulio keletas metų sau nenusiperkąs, nors klebonas kalėdodamas kasmet jam tai primena. Antra vertus, Misiulis ir „nesineša" taip puošniai kaip Kukis, visada švariai pasirėdęs, į bažnyčią tik pora arklių ir kaustyta bryčka tevažiuojąs. Misiulis gi, nors

ir pralobęs, ir praturtėjęs, į miestelį vasarą visada pėsčias eidavo ir „nei kaustytų bričkų, nei dažytų važių neįsigijo, namų nei langinėmis, nei raižytais prieangiais nepadabino, gyveno senose pirkiose, nors erdviose, bet su mažais keturių stiklų langeliais, kurias surado, atsikraustęs užkuriuosna. Puoštis nemėgo. Vos ne tuos pačius drabužius vilkėjo ir namie ir bažnyčioje šventadieniais bei miestely.“ (165 p.)

Bet užtat Misiulis, kad ir nesigirdamas, nesislėpė, kaip senis Grigas, turįs pinigų, nekimšo jų į butelius ir nekasė į žemę, o savotiškais būdais leido juos į apyvartą, mielai skolindamas kiekvienam, kuris tik sutikdavo jam už tai atidirbti jo ūkyje ar užleisti vietoj palūkanų „šniūrelį“ savo lauko apsisėti. Tokiais už paskolas prisigrobstytais „šniūreliais“ Misiulis buvo jau gerokai padidinęs savo žemę. „Biznio“ reikalais jis nevengė susidėti net su žydais, skolindamas jiems pinigų ar savo vardu atstovaudamas jiems visokiose varžytynėse bei parangose.

Misiulio santykiuose su šeima nebėra beveik jau nė šešėlio tų patriarchalizmo tradicijų, kurios dar taip stipriai vyrauja Grigų ir Kukių namuose:

„Sūnumis Misiulis per daug nesirūpino. Patys turėjo sau įsitaisyti drabužius, jei norėjo gražiau apsirengti. Kaip anksčiau samdininkui, taip dabar sūnums atiduodavo jų uždarbių dalį, dargi iš ūkio, pardavęs javus, pa-

kišdavo jiems algą. Kaip sūnūs savo uždarbius sunaudodavo, visai nesirūpino, nesidomėjo, kur pinigus išleidžia. Bet tik negirtuokliautų, namo girti nepareitų ir nerūkytų.“ (168 p.)

Misiulio sūnūs taip pat nebepanašūs nei į Grigo Juozelį, nei į Kukio Jonelį, jie taip pat jau eina tėvo pėdomis, gal dar net toliau, negu jis, jie taip pat jau elgiasi naujaip ir vadovaujasi naujoviška „morale“:

„Sūnūs mėgo puošniai apsirengti, „nešėsi“ prieš kitus, nosį rietė — temato žmonės, kad jie ne taip sau, prasti bernai, bet Misiuliai, Juozo Misiulio sūnūs. Kai pritrūkdavo skatiko, nesidrovėjo, tėvui dažnai nesant namie, parduoti slaptai vieną kitą javo pūrelį.“ (168 p.)

Masiulis rūpinasi jau nebe vien tik uždaru savo namų pasaulėliu, siaura savo šeimos gūžta, o jam jau nesvetimi ir kai kurie platesni visuomeniniai interesai: jis labai domisi, nors pats ir su nieku nesibylinėdamas, kitų bylomis, pretenduoja į juridinius patarėjus, pagaliau esti išrinktas net kaimo seniūnu. Visuomeniniame, viešajame gyvenime Misiulis autoritetų jau ieško kitur, negu senosios kartos žmonės: ne klebonijoje, kur patekti kiti laiko sau didžiausia garbe, o valsčiaus valdyboje; jis draugauja „su valsčiaus ponais — su raštininku, su uriadninku, net su žandaru“; vaišina juos ir kviečiasi pas save svečiuosna, tokį savo elgesį pateisindamas tuo, jog „tai reikalingi žmonės. Ranka ranką plauja . . .“ (171 p.)

Tačiau visa tai jokiu būdu nereiškia, kad Misiulis būtų koks išgama, tautos parsidavėlis ar bedievis. Kleboną kalėdojant jis pavaišina skaniau, negu bet kas kitas, o pats, nors melsdamasis iš lenkiškų knygų ir vos temokėdamas pasirašyti rusiškai, savo vaikus vis dėlto išmoko lietuviškai ir skaityti, ir rašyti, priperka jiems visokių „Šaltinių", „Aukso altorių"...

Misiulio asmenyje V. Krėvė ryškiais, gal tik kiek schematiškais bruožais pavaizdavo itin būdingą naujojo tipo Lietuvos valstietį, jau nebe baudžiavinio, patriarchalinio, o kapitalistinio periodo žmogų — praktišką, savo pažiūras ir savo moralę derinantį prie to, kas teikia daugiau naudos, bet ne atvirkščiai. Tai šitokie mūsų Misiuliai pirmieji ėmė leisti savo vaikus į gimnazijas, mokydami juos „ant" inžinierių, gydytojų, advokatų, o ne tik ruošdami kuniguosna. Tai šitokie Misiuliai išugdė pirmąjį lietuviškosios miesčionijos ir inteligentijos sluoksnį, tai jų anūkai šiandien mūsų miestuose ir miesteliuose veržiasi į visokius verslus, griebiasi visokių išmonių, statydinasi „namelius" ir perkasi „centrukus", gal kartais nė nebenujausdami, koks „misiuliškas" kraujas teka jų gyslose.

Būtų labai pageidautina, kad V. Krėvė dar kartą grįžtų prie šito „misiuliško" tipo mūsų liaudyje ir duotų platesnę, išsamesnę jo genezę, labiau išryškintų jo dvasinį veidą ir socialinę prigimtį. Mūsų literatūrai ir mūsų visuo-

meninės psichologijos raidos istorijai tuo grįžimu būtų padarytas didelis įnašas, įnašas, kokį, be abejo, galėtų duoti tik tokio masto rašytojas kaip V. Krėvė.

Per visą šią mūsų prieškarinio sodžiaus buitį, meniškai atvaizduotą „Raganiuje", eina koloritiška skerdžiaus Gugio figūra. Vos neaiškiai šmėštelėjusi knygos pradžioje, ji paskui, čia daugiau, čia mažiau pasireikšdama kitose apysakose, tolydžio vis labiau ryškėja, kristalizuojasi ir galų gale išauga visą mūsų liaudies dvasią apimančiu simboliu.

Tiesa, skerdžius Gugis, nors ir labai originalus, bet jau nebe naujas tipas. Nėra reikalo daug įrodinėti jo artimos giminystės su to paties V. Krėvės garsiuoju skerdžiumi Lapinu.* Ką ir bekalbėti — V. Krėvės „Skerdžius" — tas puikusis Lapino portretas — jau seniai visų pripažintas mūsų literatūros šedevru. Ar susilauks tokio pat pripažinimo ir skerdžiaus Gugio istorija, aprašyta „Raganiuje", — tai parodys mūsų literatūrinės kritikos sprendimai. Viena tik aišku, kad Gugio atsiradimas šalia Lapino nieko nepakenkė nei vienam, nei antram, o tik labiau išryškino jų bendrąjį prototipą. Gugis nėra kokia gryna skerdžiaus Lapino variacija ar pakartojimas, kaip tai tvirtina M. Banevičius, nors jie

* Tai jau visai teisingai nurodė M. Banevičius, nagrinėdamas pirmuosius „Raganiaus" fragmentus, išspausdintus „Gaisų" žurnale 1930 m. (žiūr. „Darbai ir Dienos", II t., 203—204 p.).

abu ir turi labai daug bendrų bruožų. Gugyje vis dėlto nemaža yra ir tokių ypatybių, kokių nematome Lapino asmenyje. Jeigu Gugio atvaizdas, reikia pripažinti, ir nebespindi tokiu poetiškumu, tokiu epinio tono žavesiu, kaip Lapino, tai čia kalta ne tiek toji aplinkybė, kad su Gugiu mes vis dėlto gauname susipažinti jau po to, kai turėjome progos pakankamai prisigėrėti Lapinu, todėl naujasis atvaizdas mums jau savaime nebedaro tokio stipraus įspūdžio, nebeatrodo toks šviežias ir naujas, — bet gal čia daugiau lemia kaip tik toji aplinkybė, kad autorius skerdžių Gugį apskritai traktuoja mažiau idealizuojamai, mažiau poetiškai kaip Lapiną. Gugis vaizduojamas daugiau realistinėje projekcijoje, vietomis net su palinkimu į natūralizmą. „Raganiuje" Gugis nėra centrinis veikiamasis asmuo kaip „Skerdžiuje" Lapinas, o greičiau atlieka tik tam tikrą ryškintojo vaidmenį. Paties vieno Gugio gyvenimas ir žygiai nedaug tepatraukia autoriaus dėmesį, skerdžius visą laiką sukinėjasi kitų žmonių tarpe, kaip tam tikras jų buities ir likimo veiksnys. Iš to ir kyla tas Gugio „raganiškumas".

Skerdžiaus Gugio asmenyje yra įkūnyta mūsų vadinamų senųjų žmonių išmintis, primityviškai paprasta ir intuityviškai gili. Gugis daug ką žino, išmano ir supranta iš ilgamečio savo patyrimo, daug ką nuspėja tiesiog iš intuicijos, o dar daugiau visokios išminties jis yra paveldė-

jęs iš senosios kartos. Jis pats atvirai sako apie savo „raganiškumą":

„— Kaip galiu netikėti, jei aš patsai patyriau, kad senų laikų žmonės tiesą kalba. Jūs, aš žinau, sakote: raganius skerdžius, — o kokis aš raganius? Senų laikų patyrimų daugel girdėjau, naudojuosi jais ir dažnai tiesą atspėju — štai tau ir raganius!" (109 p.)

Tačiau liaudis savo primityvine galvosena visada yra linkusi viską, kas jai nesuprantama, neaišku, laikyti nuostabiu antgamtiniu dalyku, ir kiekvieną veiksmą, prašokantį įprastąjį, kasdieninį žmonių sugebėjimą, sieti taip pat su antgamtinėmis galiomis, vadindama tai raganavimu, burtais ir pan. Todėl nenuostabu, kad ir mūsų sodžiuje dar taip neseniai žmonių buvo randama tiek daug visokių „raganių", „burtininkų", „kerėtojų", „varduotojų" ir kit. Vieno jų titulas atiteko ir skerdžiui Gugiui, kurio senovinę išmintį, gyvenimišką prityrimą ir pastabumą žmonės kvalifikuoja kaip raganiškumą, o „moterys giliai tikėjo, kad jis raganius ir dar ne bet kokis raganius, ir kai vyrai paabejodavo, turėjo šimtus įrodymų, kad skerdžius neabejotinas raganius, tik tokis, kuris savo galią vien tik žmonių labui panaudoja". (86 p.)

Tačiau pats skerdžius dėl šitokio vertinimo visai neįsižeidžia ir nedejuoja, nes, anot jo, „Kai moterys mano, kad esu raganius, gardžiau mane valgydina". (72 p.) O valgydina jos jį

gardžiau ir dėl to, kad „jis buvo geras skerdžius, ir jam gyvulius beganant karvės niekados nepareidavo namo plokščios, nepriėdusios. Kai atmena, jam beganant neatsitikdavo su gyvuliais nelaimių, nesirgdavo karvės, negaišdavo . . .“

„ — Raganius ne raganius, bet gyvuliuose daugel nusimano, — kalbėdavo vyrai. — Ir nieko nuostabaus: tiek metų skerdžiauja, visokio gyvulio yra matęs.

— Ir ranką tikrai lengvą turi. Naudingas žmogus, ką bekalbėsi. Bet ar jis raganius, vienas Dievas tik gali žinoti“. (86 p.)

Iš tikrųjų, Gugis joks raganius, o tik tipiškas gamtos žmogus, kurį turtingas gyvenimiškas prityrimas, įžvali akis ir iš senolių paveldėtos žinios apie visokias gydomąsias žoleles, apie žmonių ir gyvulių ligas daro pranašesnį už kitus žmones, besikreipiančius į jį visokių patarimų. Blaiviau galvoją vyrai ir mano, kad „skerdžius tik paprastas senų laikų žmogus, daug ką nusimanąs, ko jau dabar žmonės nežiną.“ (73 p.)

Be abejo, skerdžius Gugis yra itin originali, savaiminga, iš eilinių liaudies žmonių išsiskirianti asmenybė. Pirmiausia, jis tikras „natūrmenšas“, tiesiog augte įaugęs į gamtą, susijęs nenutrūkstamais ryšiais su gamtiniu pasauliu, maitinančiu jo dvasią ir persunkiančiu visą jo individualybę. Net krikščioniškoji religija,

tas stipriausiai mūsų liaudies sąmonėn įsibrovęs abstraktinis, teorinis elementas, nepajėgia užvaldyti Gugio sielos. Išskyrus lenkiškai pramoktus poterius, jis jokių kitokių maldų nežino ar jas jau seniai yra užmiršęs, tikybines pareigas (pav., velykinę išpažintį) atlieka tik todėl, kad „kaip čia neisi, jei visi žmonės eina", bažnyčia jo netraukia, ir jis nežino, ką joje veikti, kur taip „tamsu, drėgna, šalta ir nejauku". Jo visos mintys, net ir po išpažinties, „su Dievuliu susitaikius", nesulaikomai krypsta į gamtą:

„Kiek besistengė Gugis galvoti tik apie Dievulį, vis jam nesisekė — galvon lindo vis kažkokios nereikalingos mintys — kad jau netrukus sužaliuos laukai, ir žmonės išvarys gyvulius ganytis, kad jau kovai ar tik nebus atlėkę iš dausų, kad teks jam ir šiais metais, matyti, savo kaime skerdžiauti...

Ir maža kokios dar mintys lindo jam į galvą! Nusikrato vienos, jau kita panaši lenda. Veltui kalba poterius, veltui kužta maldos žodžius, mintys jo vis tiek kažkur toli toli klaidžioja, giriose, pievose apie gyvulėlius, apie paukščius galvoja Gugis, o ne apie geriausiąjį Dievulį..." (230—31 p.)

Bet užtat Gugio religiškumas reiškiasi ten, kur tai, paprastai, mažiausiai dera, kur žmonės mažiausiai yra pratę reikšti savo religinius jausmus. Itin mėgstąs išlenkti stiklelį, nors nuo dviejų trijų taurelių jau svirduliuojąs, Gugis

kaip tik šitokiais atvejais „ima garbinti Dievulį“:

„ — Aš Dievulio Aukščiausio niekados nepamirštu. Išgeriu stiklelį ir Dievulį pagarbinu, kad suteikė savo malonėje man progos pasilinksminti. . .“ (77 p.), — sako jis pats.

Kai jam prikišama, kad tai Dievo vardo niekinimas, jis atsikerta:

„ — Žmogau, persižegnok! Argi aš jį niekinu?. . Aš visur ir visuomet Jį miniu ir garbinu, ir valgydamas, ir gerdamas, ir darbą dirbdamas, ir gyvulėlius ganydamas. Geri žmonės seniau, kai dar aš buvau jaunas, man sakydavo, kad taip reikia daryti, visur ir visuomet Dievulio vardą minėti. — Neužmiršk Dievulio niekados, ir Jisai tavęs neužmirš, patardavo man. Ir matai, su Dievo pagalba kokio amžiaus susilaukiau! (78—79 p.).

Tai nuoširdus, nedirbtinis naivumas, išplaukiąs iš skerdžiaus primityviškos, negudrios galvosenos, paremtos tikrai žmoniška morale, ir iš jo didelio vitalinio džiaugsmo, pasitenkinimo gyvenimu. Tie du pagrindiniai Gugio pasaulėjautos ir pasaulėžiūros motyvai autoriaus geriausiai išreikšti pomirtiniame skerdžiaus ginče su šventu Petru prie dangaus vartų, kur skerdžius deklaruoja svarbiausiąjį savo gyvenimo principą: „Aš visus mylėjau, pikto niekam nedariau, ir man niekas pikto nedarė. . . Man buvo gera ir linksma, aš norėjau,

kad ir kitiems būtų gera ir linksma, todėl džiuginau žmones, kaip išmaniau". (262 p.)

Ir iš tikrųjų, skerdžiaus mėgstama pasilinksminti, paulioti, neaplenkti nė vienų savo kaimo vestuvių ar krikštynų ir jose būtinai nusigėrus visokių pokštų prikrėsti, juokingų dainų pridainuoti, smuikeliu pagriežti ir dar net apie mergų meilę pasvajoti — ir visa tai jau žiloje senatvėje. O kokio neišsenkamo vitalinio jėgų šaltinio skerdžiuje plūsta jaunystėje! Jis pats prisipažįsta: „Mergininkas aš buvau, paleistuvis, girtuoklis, nepraustaburnis ir blevyzgoti mėgau. Kiek man teko dėl to kentėti ir iš bernų ir iš žmonos!... Būdavo, tiek primuša, jog kelias savaites su mėlynėmis vaikščiodavau. Na, būdavo, kad ir iš manęs vienas antras gaudavo atminčiai apsčiai... Nemenkus ir aš turėjau kumščius". (98—99 p.) Ir su pasigėrėjimu prisimena skerdžius senąją gadynę ir jos žmones: „Gyvendavome, kaudavomės, pešdavomės, sirgdavom, pagydavome, jokių daktarų nežinodami. Ar žiema, ar vasara, šilta ar šalta — mums būdavo vis tiek. Išgirdai, kur mergos, per ugnį pralįsi, vandenimi nesulaikysi". (100 p.) Jau būdamas net vedęs, kaip jis pats prisipažįsta, skerdžius vis dar „į mergas vis tiek — kaip katinas į lašinius" linkęs, ir savo atviroje „erotinėje filosofijoje" iškyla jis prieš mūsų akis kaip koks vakchanalijų satyras, atgimęs Lietuvos žemėje: „Būdavo, barasi žmona, verkia, pyksta, kai grįžtu iš vaka-

ruškų, mergininku pravardžiuoja... Ji, būdavo, koliojasi, keikia, o man tai tik linksma! Ir Dievas žino, kodėl taip? Rodos, būdavo, kalbi sau, kad tu esi jau vedęs, kad merga tai merga, ne tau, o kitiems skirta, bet norisi pasibučiuoti, pasiglamonėti ir gana. O kai, užtikęs kur pakampėje, išbučiuoji, išglamonėji kurią, net tau diena šviesesnė pasidaro. Tris dienas jauti džiaugsmą... Su žmona, būdavo, pasibučiuoji, pasiglamonėji, ir nėra tau nei to džiaugsmo, nei to malonumo. Ir Dievas vienas žino, kodel taip? Žmoną myli ir gailiesi, o mergos nei tu tiek myli, nei tu tiek gailiesi, o dažniausiai nei kiek nemyli, bet visgi ji malonesnė ir gana!..“ (98 p.)

Šimtamečio senio lūpose panašūs prisipažinimai ir samprotavimai skamba gana pikantiškai, tačiau čia reikėtų įžiūrėti ne vien Gugio fizionomijos išryškinimą, bet ir apskritai mūsų liaudies žmogaus prigimties erotinio prado, taip stipriai dominuojančio sodžiaus buityje, pabrėžimą.

Ne per daug simpatiškas atrodytų mums skerdžius Gugis, vis girkšnojąs degtinę ar bent nuolat svajojąs apie pusbonkį, apsamanojęs, apkerpėjęs savo primityviškame konservatyvizme, jokia aukštesne intelektualine kultūra nepasižymįs padaras, jei ne jo širdies gerumas, naivus paprastumas ir atlaidumas, įgimtas humoro jausmas, jei ne jo nuoširdus altruizmas ir noras kiekvienam padėti, jei, pagaliau, ne

jame glūdįs kūrybinis krislas, jo fantazijos ir intuicijos polėkiai, kurie iškelia jį aukščiau pilkos realybės, suteikia jam savotiško kolorito ir žavesio.

Tai tokie Gugiai daugiausia sukūrė mums pasakų, legendų, poringių, dainų, mįslių, patarlių, išreikšdami šioje tautosakoje ne tik savo, bet ir visos lietuvių liaudies pažiūras, įsivaizdavimus, svajones, jausmus ir nuotaikas. Štai kad ir tas pats Gugis, autoriaus apibūdinimu, yra didelis dainininkas ir pasakorius. — „Niekas tiek nemokėjo dainų, liūdnų, linksmų, rimtų ir juokingų, kiek senas Gugis. Nei vieno stiklelio jis neišgers be atitinkamos dainelės; niekas tiek nežinojo ir senoviškų padavimų, baisių pasakų apie šmėklas, monus, apie pasivaidinimus, kiek jisai. Kai ima pasakoti apie senovės laikais buvusius baisius nuotykius, net šiurpuliai žmones krečia. Senesni ir jaunesni glaudžiasi tada prie sienų ir rango kojas pasuolėn, o mažesni vis kampan patekti stengiasi, kad vis toliau nuo langų. Pasigėręs mėgdavo pokštus krėsti, juokingas dainas dainuoti, taip pritaikintas tai esamoms aplinkybėms, tai atskiriems žmonėms, jog seni ir jauni vos iš juoko nesprogdavo". (88 p.)

Jeigu ieškoma mūsų folkloro kūrėjo tipo, tai V. Krėvė skerdžiaus Gugio asmenyje davė ryškų jo atvaizdą — natūralų ir neišidealizuotą, spalvingą ir nepakartojamą. Visa Gugio as-

menybė, jo galvosenos forma ir jo žodžių, jo kalbos tonas yra persunkti mūsų tautosakos elementų, lietuviškojo folkloro dvasios. Skerdžius Gugis ir kalba, ir samprotauja dažniausiai priežodžiais, patarlėmis, įprastiniais liaudies posakiais, ir tat visam V. Krėvės veikalui suteikia nelyginant folklorinio pobūdžio, kuris ypač ryškus paskutinėje knygos apysakoje — „Prie dangaus vartų".

Išryškinęs mūsų prieškarinio kaimo realios buities fone Gugio fizinę ir psichinę struktūrą, autorius knygos pabaigoje savo senąjį skerdžių iškelia viršum žemės, kad galutinai atbaigtų jo dvasinį paveikslą, kuriame ryškiai atspindi per amžių amžius susidarę mūsų liaudies pažiūros ir įsivaizdavimai apie antgamtinį pasaulį bei pomirtinį gyvenimą.

Skerdžius Gugis, gerokai įsigėręs senojo Kukio laidotuvėse, begrįždamas žiemą namo išsimuša iš kelio, nuvargsta ir, užuot parėjęs pirkaitėn, įsiruošia nakvynę lauke. „Ant rytojaus eidami žmonės surado Gugį sušalusį. Jis gulėjo ant kūdros liūno vienmarškinis ir basas. Viršutiniai rūbai ir autai kabojo ant alksnio krūmo, o šalia gulėjo jo naginės. . ." (243 p.)

Taip mirė didysis Ramūnų sodžiaus pasakorius ir dainininkas, girtuoklis ir latras, visų gyvulėlių draugas ir žmonių bičiulis „raganius" Gugis, tačiau mirtimi dar nesibaigia jo gyvenimo istorija. Autorius mums suteikia pasigėrė-

tinos progos pasekti jo kelionę drauge su senuoju Kukiu į dangų.

Šis iš dalies fantastinis veikalo epizodas yra davęs pagrindo smarkiai pakaltinti autorių kompoziciniais apysakos defektais. Antai, M. Banevičius prikiša V. Krėvei, kad autorius čia norėjęs „iškelti miego motyvą, bet labai nevykusiai“. O nevykusiai, esą, todėl, kad „su mirtimi jau viskas baigiasi ir, kaip žinome, nė vienas menininkas, išskiriant Dantę, neaprašė mirusio žmogaus pomirtinės kelionės... Mirtis ir visa tai, kas bus po mirties, jau yra už mūsų pažinimo ribų; mirtyje yra per daug tragiško elemento, ir rašytojas, lydįs mirusįjį į aną pasaulį, peržengia meniškos laisvės ribas.“ M. Banevičiaus manymu, esą, autorius šiuo atveju turėjęs pasinaudoti s a p n o motyvu, kaip tai padaręs Korolenko „Makaro sapne“ ar tas pats V. Krėvė savo apysakoje „Silkės“, kur Marcelė sapnuoja, kad patekusi į dangų. „Tada, — sako kritikas, — kompozicijos atžvilgiu viskas būtų tvarkoje: girtas Gugis patenka į balą, sušąla — ir visa jo kelionė prie rojaus vartų jam tik rodosi jo mirties agonijoje, tai jo paskutinioji vizija“.

Kiek turi pagrindo šie priekaištai? Ar jie kartais nėra tik per daug griežtas sprendimas, paremtas literatūriniu šablonu ir fragmentišku susipažinimu su V. Krėvės veikalo visuma? (Kai M. Banevičius tai rašė, V. Krėvės „Raga-

niaus“ tebuvo išspausdinti dar tik atskiri fragmentai). Atrodo, kad taip. Kodėl V. Krėvė būtinai turėjo laikytis Korolenkos kompozicinių priemonių ar kartoti pats save iš „Silkių“? Ir kodėl jam paverčiama priekaištu tai, kuo visai teisėtai pasinaudojo jau prieš keletą amžių Dantė? Ar Dantei tai buvo leistina tik todėl, kad jis genijus? Bet juk vienas genijaus nuopelnų ir yra, kad jis įteisina ir padaro galima, visiems leistina tai, kas ligi jo buvo arba visai nežinoma, arba smerkiama ir neigiama, arba neįmanoma.

Sprendžiant iš „Raganiaus“ visumos, mums atrodo, kad V. Krėvė visai sąmoningai pirma numarino savo skerdžių, o paskui jį vėl atgaivino jau antgamtiniame, fantazijos sukurtame pasaulyje. Atrodo, kad šiame epizode autorius siekė ne tiek išryškinti paties skerdžiaus psichiką, kiek norėjo Gugį parodyti kaip visos mūsų liaudies tam tikrų pažiūrų ir įsivaizdavimų atstovą. Jeigu V. Krėvė būtų pasielgęs M. Banevičiaus patariamu būdu, t. y. pasinaudojęs sapno motyvu, jis būtų žymiai susiaurinęs savo meninį užsimojimą. Vaizduodamas sušąlančio žmogaus sapną, autorius būtų turėjęs apsiriboti vien galima tokioje situacijoje skerdžiaus psichine ar net fizine būsena ir atsisakyti plataus epinio vaizdavimo masto, nes kitaip tokiu atveju būtų dar labiau nusikalsta realybei, negu dabar, pasinaudojant fantazijos

priemonėmis. Nukeldamas savo skerdžių į antgamtinę plotmę kaip visai realų, tebeveikiantį personažą, sustatydamas jį akis į akį su dangaus šventaisiais, kaip su realiais veikėjais, V. Krėvė nuostabiai įtikinamai išlaikė visos savo knygos realistinį toną ir dar kartą parodė gilų mūsų liaudies dvasios pažinimą. Tas įsivaizduotas dangiškasis pasaulis V. Krėvės sukurtas taip realistiškai, jog nė nepajuntame čia esant kokio fantastinio, mistinio nukrypimo į šalį, išsiskiriančio iš realistinės veikalo visumos. O svarbiausia, kad ir mūsų liaudies buityje vaizduotės padariniai dažnai yra taip glaudžiai susiję su realybe, sumišę su ja į vieną neišskiriamą kompleksą, jog kartais nė neįmanoma išskirti, kur baigiasi tikrovė ir kur jau prasideda fantazijos sritis, kaip tai matome to paties V. Krėvės šioje knygoje įdėtoje apysakoje „Simajudas".

Dangus, į kurį patenka Gugis drauge su senuoju Kukiu, yra tipiškas mūsų sodiečio dangus, sukurtas jo neįmantrios vaizduotės; dangaus gyventojai ir šeimininkai tiek savo išvaizda, tiek būdu lyg du vandens lašai yra panašūs į mūsų sodiečius, į paprastus liaudies žmones. Štai kaip atrodo angelas, kuris pažadina Gugį iš mirties miego:

„Pravėrė skerdžius akis ir mato, kad šalia jo stovi nepažįstamas bernas, balta miline švarką apsitaisęs. Kelnės irgi tokio pat balto milelio, o kojos apautos naujomis raudonomis naginėmis." (244 p.)

Kelias, kuriuo šis kaimišku bernu atvaizduotas angelas veda mirusius į aną pasaulį, taip pat yra pagimdytas mūsų liaudies vaizduotėje. Gugis su Kukiu, samprotaudami apie žvaigždes, tik išreiškia liaudišką „kosmografiją“:

„— Matai, aš netikėjau, kad žvaigždės tai dangaus langeliai. Dabar, matai, — parodė pirštu Kukis į žvaigždes.

— Šviesu ir, matyti, šilta tenai...“ (248 p.)

Į dangų, be abejo, čia galima patekti tik pro vartus, kuriuos saugo šventas Petras. Tiesa, tie vartai truputį kitokie, negu lietuviškos sodybos vartai, ir jų aplinka kiek savotiška, tačiau ir jos nuostabiąsias ypatybes sudaro tie patys žemiškos realybės elementai:

„Kai bešnekučiuodami priėjo dangaus vartus, papūtė staiga šiaurus vėjas, ir ėmė kristi didelėmis plaštakėmis sniegas. Tik keistas buvo šis sniegas, ant žemės žmonių gyvenančių neregėtas: kur tik snaigė nukrisdavo, ten suliepsnodavo, ir todėl dangaus vartai atrodė liepsnojantieji, ugnies apgaubti“. (250 p.)

Sniegas ir ugnis — juk tai paprasti, visuotiniai dalykai ir Lietuvos sodžiuje. Tik sujungdama šių dviejų griežtai priešingų elementų ypatybes (sniegas dega!) liaudies (ar autoriaus) fantazija sukūrė neįprastą, stebuklingą dalyką. Bet už tai, kai skerdžius ima smarkiai belstis į tuos ugnies apgaubtus dangaus vartus, — mes vėl pasijuntame visai realioje žemiškoje aplinkumoje:

„Už vartų niekas neatsiliepė, tik atbalsis skambėjo, nelyginant vasaros metu girioje". (251 p.)

Šventas Petras taip pat nepasižymi jokiu dangaus vartų šeimininkui pritinkančiu išdidumu, o elgiasi kaip paprastas, kalbus, į ginčus lengvai įsileidžiąs simpatiškas kaimietis, nors jis, anot žmonių, kaip sako Kukis, „už vyskupus net didesnis". Šventą Petrą autorius mums pristato kaip sugurusį senuką, barškinantį raktais. — „Po kurio laiko pasigirdo anoje vartų pusėje žingsniai. Lyg ėjo kažkas labai senas, vos kojas panešdamas." (251 p.) Tai ir ėjo šventas Petras — geraširdis, nuolaidus, net paslaugus žmogelis. Kai, besiginčydamas su Gugiu, jis nebegali šio užkalbėti ir nutaria ginčan pasikviesti kurį iškalbingesnį šventąjį, į skerdžiaus Gugio nusiskundimą: „Tik neužtruk ilgai, šventasis Petrai. Neužmiršk, kad čia už dangaus vartų labai nemalonu stovėti", — jis nuolankiai atsako: „Tuojau, tuojau!" — ir susirūpinęs tekinas bėgte nubėga dangaus gilumon. (256 p.)

Kiek daug šioje replikoje naivaus, tikrai liaudiško nuoširdumo ir koks nuostabiai ryškus tekute bėgančio švento Petro vaizdas! Reikia būti dideliam menininkui, kad šiais keliais žodžiais taip reljefiškai ir nuotaikingai išreikštum šį primityvia vaizduote pagrįstą vaizdą.

Kai ateina disputan prie dangaus vartų švento Petro pakviestas vyskupas Mikalojus, jis taip pat tuoj pasirodo esąs artimas ir lietu-

viškai savas, nes Kukis pakužda skerdžiui į ausį, kad „tokis šventasis yra Nemunaičio bažnyčioje". (257 p.)

Net ir pats Dievas čia atrodo visai paprastas ir žmogiškas. Kai Gugis nesiliauna beldęsis į dangaus vartus, šventasis Petras prašo jį:

„— Palauk, palauk, nesibelsk tiek smarkiai, susimildamas! Pažadinsi poną Dievulį, teks tuomet tau, bus ir man nemalonu." (260 p.)

Šitoks dangaus ir visų jo šventųjų sužmoginimas, sukasdieninimas visai atitinka tas, galima sakyti, giliai demokratines pažiūras, kurias reiškia prie dangaus vartų skerdžius Gugis, tartum paėmęs jas tiesiog iš liaudies lūpų. Jis nebijo švento Petro, nors tas „už vyskupus net didesnis", nes „ar tai aš jo duoną valgau, kad turiu jo bijoti". (251 p.) Kokia natūrali, teisinga ir tikrai liaudiška pažiūra! O štai liaudies visuomeninis idealas, perkeltas į dangų: „Čia juk, sako, ponų nėra, visi esame lygūs, tad kodėl neturiu kalbėti, kaip su lygiais sau. Užteks, kad ant žemės buvo man visi ponai!" (261 p.). Dangus liaudies žmogaus vaizduotėje yra ne tik aukščiausios laimės ar gėrio, bet ir didžiausio teisingumo vieta, kaip su tam tikros ironijos atgarsiu vaizdingai sako skerdžius: „Jei danguje nekalbėsiu tiesos, tai kur aš ją turėsiu kalbėti." (256 p.)

Tačiau šioje fantastinėje kelionėje į aną pasaulį ir nuostabiai spalvingame, giliai natūralia-

me dispute prie dangaus vartų pasireiškia ne tik mūsų liaudies naivios religinės pažiūros, bet galutinai išryškėja ir dvasinis skerdžiaus Gugio veidas, reprezentuojąs lietuvio žmogaus tikrąjį charakterį: paprastą ir atvirą, atkaklų ir tiesų, gudrų ir sumanų, sąmojingą ir naivų, esmingą ir nepaviršutinišką, žiūrintį pirmiausia savo naudingumo, bet nepamirštantį ir artimo. Tai jau teisingai pastebėjo M. Banevičius, ir mums belieka tik jam pritarti ir pakartoti jo sprendimą: „Šitie dialogai pilni puikaus liaudies jumoro, kuris yra toks nuosaikus, kad nepaisant ypatingo temos švelnumo, vietos ir asmenų, jis niekur netampa šaržu. Drąsiuose skerdžiaus atsakymuose šv. Petrui yra tiek daug kaimiško paprastumo, naiviškumo, mandagumo ir tuo pačiu metu — gudrumo ir tikro kaimiško atkaklumo; taip puikiai nupieštas ir prasčiokas apaštalas, kuris pralaimi su paprastu skerdžium disputą, kad šiuos puslapius tenka priskirti prie geriausiųjų Krėvės kūrybos puslapių. Čia labai įdomu ir tai, kad Gugio asmenyje vidujinė teisybė nugali formališką ir, nepaisant to, kad formališkai skerdžius yra kaltas, jis laimi per savo vidujinę teisybę, kam, be abejo, turi pritarti liaudies sąmonė!“ („Darbai ir Dienos“, II t., 172 p.)

Nors skerdžius Gugis ir girtuokliavo, ir retai bažnyčioje tesilankė, ir iš svetimo miško niekieno neklausęs sau malkas gabenosi, jis vis

dėlto atrodo tyraširdis, teisingas ir doras žmogus, daug teisingesnis ir doresnis, negu jo bendrakelionis į dangų senasis Kukis, kuris gyvas būdamas ir pamaldumu pasižymėjo, ir bažnyčioje kas sekmadienis meldėsi, ir aukščiau save už kitus dorovės atžvilgiu statė, nors iš tikrųjų buvo gerokas savanaudis, turčius ir veidmainis žmogus, net ir prie dangaus vartų dar stengiąsis įskųsti skerdžių. Tačiau skerdžius Gugis nepyksta ant jo ir visus skundus prieš save atmeta su nuoširdžia pašaipa, o įleistas dangun būtinai reikalauja šventą Petrą atidaryti vartus ir Kukiui:

„— Leisk jį dangun ir gana! Vis tiek neleisiu tau užkelti vartų, kol jo neįleisi. Pamanyk tik patsai, ar aš galiu apleisti kelionės draugą, palikti žmogų vieną ir dar tokį, kuris visko bijosi. Juk dėl to vieno būtau vertas, kad mane vėl iš dangaus išvarytų. Vėl, kaip aš galėsiu džiaugtis dangaus laime, žinodamas, kad už mane geresnis žmogus skaistykloje kankinasi“. (264 p.)

Kai šventas Petras sakosi turįs Dievo įsakymą neįleisti Kukio į dangų, skerdžius pats sauvališkai įsitempia Kukį dangiškon karalystėn ir šventam Petrui belieka tik su nusistebėjimu pratarti:

„— Pirmą kartą matau tokį atkaklų žmogų, kuris net su Dievo sprendimais nesiskaito“. (264 p.)

Šia replika, prasmingai atbaigiančia veikalo visumos pagrindinę idėją, lyg kokiu įspūdingu akordu, baigiasi puikioji V. Krėvės knyga. Žemiškasis, žmogiškasis pradas čia iškyla aukščiau „dangiškojo“, „dieviškojo“, taip pat, kaip ir realiame gyvenime, kur patys žmonės nustato savo buities pagrindus, ir jų fantazijos polėkiai, jų dvasinės, religinės ir dorovinės idėjos, normos, principai yra tik atspindys jų realių gyvenimiškų santykių. Jų Dievas yra toks, koks jis jiems atrodo ir kôkį jie savo vaizduotėje jį susikuria. Kaip visa V. Krėvės knyga, taip ir paskutinysis jos epizodas, nors ir nukeltas į antgamtinę plotmę, yra persunktas realios, grynai žemiškos nuotaikos. Ir šiame, antgamtinėse sferose vykstančiame, dispute V. Krėvė nesikelia į jokias metafizines ar ontologines problemas, nepasineria į jokius miglotus mistinius samprotavimus, kaip tai matome pas daugelį pasaulinių rašytojų, lietusių panašią temą. V. Krėvė čia nekelia maišto prieš Dievą, kaip aukščiausįjį visatos principą, jis nemeta jam kovos iššūkio ir nesvaido prakeiksmų dėl žmogiškosios buities niekybės ar beprasmiškumo, kaip tai daro panašiais atvejais kiti rašytojai, o tik leidžia savo skerdžiui, gyvenime dažnai visų niekintam ir jokia ypatinga išmintimi nepasižymėjusiam, ramiai ginčytis su „dangiškosios“ tvarkos ir „dieviškųjų“ principų atstovais ir juos pagaliau vykusiai įveikti. V. Krėvės filosofija tokiu būdu

yra perdėm žemiška, grynai liaudiška ir realistinė, tačiau ne mažiau gili ir daugeliu atžvilgių netgi prasmingesnė, negu anos kai kurių net pasaulinio masto rašytojų iliuzorinės spekuliacijos. V. Krėvė savąja šitų klausimų koncepcija įneša ne tik mūsų, bet ir pasaulinėn literatūron naują, originalų, tikrai lietuvišką požiūrį.

V. Krėvės „Raganių" pavadinome tautiniu veikalu. Tautiniu dėl to, kad jame nuostabiai giliai išreikšta lietuvių liaudies dvasia, duoti ryškūs jos dvasinio ir medžiaginio gyvenimo atstovai, tipiški jos sielos, būdo, papročių reprezentantai ir gyvas, realus, teisingas ištiso mūsų tautos istorinės raidos etapo atvaizdavimas, kuris lietuvių literatūroje ilgiems laikams išliks kaip teisingas meninis dokumentas, iliustruojąs mūsų tautos praeitį ir padedąs geriau išsiaiškinti jos dabarties bei ateities kelius.

Tas tautiškumas, kuriuo pasižymi V. Krėvės knyga ir kurio mes kaip tik ieškojom šioje apžvalgoje, neturi nieko bendra su tuo trafaretiniu, nuvalkiotu, oficioziniu tautiškumu, šiandien jau virtusiu tikrojo tautiškumo priešprieša ir karikatūra. Šiandien tautiškumo sąvoka yra taip labai iškreipta, suluošinta ir falsifikuota, kad tautiškumo epitetas, prisegtas rašytojui, pavadinimas jo veikalo tautiniu veikalu kartais gali ne vieną smarkiai suklaidinti ir privesti prie visai neteisingų išvadų. Iš esmės gi tautiškumas yra neatskiriamas bet kurios tautos egzistenci-

jos požymis, yra būdingiausia ir vertingiausia tikrosios meninės kūrybos ypatybė. Viskas, kas pasauliniame mene ir literatūroje tikrai didinga ir vertinga, — yra giliai tautiška, nes tikrasis tautiškumas visada remiasi liaudies dvasia, plačiųjų tautos sluoksnių pažiūromis ir interesais — jis yra bendras visiems žmonėms ir savo turinio esme internacionalus. Amžių bėgyje keičiasi visuomeninės santvarkos, evoliucionuoja žmonių socialiniai santykiai, išnyksta valstybiniai ir politiniai režimai, persiformuoja žmonių galvosena, pasaulėžiūra, tikėjimas, pakinta fantazijos ir vaizdavimo formos, žodžiu, viskas ilgainiui sensta ir miršta, tik ilgiems amžiams išlieka gyva liaudis, platieji tautos sluoksniai, kurie, taip pat kisdami dešimteriopai ir šimteriopai, tačiau visada sudaro vienintelį pagrindą naujoms idėjoms iškilti ir naujai gimstančioms gyvenimo formoms įsišaknyti. Tikroji, internacionalinė žmoniškumo idėja, būdama universali ir bendra visoms tautoms, geriausią savo išraišką gali rasti tik nacionaline, tautine forma. Štai kodėl tie meno ir literatūros kūriniai, kurie atstovauja tikrajam tautiškumui, visvien kurios tautos liaudies dvasią ir interesus išreiškiantį, yra artimi ir bendri visų tautų žmonėms, visus jungią ir artiną, visiems mieli ir brangūs.

Kaip tik šitokiu tautiškumu ir pasižymi V. Krėvės „Raganius“.

Be to, gilus demokratizmas, taip būdingas liaudies dvasiai ir tikrajam tautiškumui, žymi visą šį V. Krėvės veikalą. Ne veltui svarbiausias jo herojus yra vargšas skerdžius, stovįs ant žemiausios socialinės pakopos. Tačiau visoje knygoje jis niekur dėl šitokios savo socialinės padėties nėra išskiriamas iš bendrosios liaudies masės ar žeminamas. Tai, žinoma, nereiškia, kad mūsų sodžiaus buityje nebūtų socialinių skirtumų, klasinių prieštaravimų. Jų yra, ir pats autorius, kaip matėme, ryškiai juos parodo. Tačiau tikroji šio atvejo esmė yra tai, kad liaudies dvasios gilumoje, kiek ji dar tebėra nesužalota ir neiškreipta brutalios socialinės tikrovės, glūdi tikras demokratinis žmoniškumas, pirmiausia vertinąs žmogų, o ne jo socialinę padėtį. Ryškią šio mūsų liaudies dvasioje tvyrančio demokratinio prado iliustraciją V. Krėvė ir duoda paskutiniuose savo knygos epizoduose, iškeldamas aukščiau už visus vargšą skerdžių. Jo sąmojingoje replikoje: „— Kai aš buvau ant žemės, visi man buvo šeimininkai. Tepabūsiu ir aš nors valandėlę danguje šeimininku!“ (264 p.) — kaip tik išreikšta toji liaudinė demokratizmo mintis.

Iš tikrųjų, niekada nenusipelnys tautinio vardo ir neužkariaus plačiųjų tautos sluoksnių tie literatūros veikalai, kurie propaguoja išrinktųjų kastos, vadinamojo elito ir valdančiosios viršūnės dominavimo idėją. Visada ga-

na demokratiškoje ir daugiausia liaudies teises bei aspiracijas atstovaujančioje lietuvių literatūroje, deja, paskutiniuoju metu kaip tik ėmė pasireikšti šitokios idėjos adoravimas ir propaganda. V. Krėvė savo „Raganiumi“, pasižyminčiu giliu demokratizmu, vėl nurodo mūsų literatūrai tikrąją jos orientavimosi linkmę.

Ir dar dėl vienos ypatybės galima laikyti V. Krėvės „Raganių“ tautiniu veikalu, būtent, dėl šios knygos vaizdinių, stilistinių priemonių paprastumo, aiškumo, ryškumo ir natūralumo. V. Krėvė rašo taip paprastai ir suprantamai, bet drauge ir taip ryškiai, taip spalvingai, duoda tokį tikrą, aiškų buities vaizdą ir tokius teisingus, plastiškus žmonių atvaizdus, kad jo knygą gali skaityti, suprasti, pajusti jos meninį grožį ir vienodai ja žavėtis įvairiausio tipo skaitytojai — ir moksleivis, ir išprusęs inteligentas, ir paprastas kaimietis ar darbininkas, ir senas, ir jaunas — visiems ji bus tikrai artima ir miela. Tai tikra liaudies knyga.

Dėl šitokio savo paprastumo V. Krėvės „Raganiaus“ kai kam gali pasirodyti nepakankamai meniškas, atsilikęs nuo mūsų literatūrinės pažangos, senstelėjęs savo stiliumi ir vaizdinėmis priemonėmis, parašytas, kaip sakoma, lengvai ir dar lengviau imituojamas. Iš tikrųjų, kai kas tokį įspūdį ir yra susidaręs, tačiau jo klaidingumui ir nepagrįstumui įrodyti geriau-

sia gal bus pacituoti šiuos giliai įsidėmėtinus Bielinskio žodžius:

„Tikrai meniškas veikalas visada stebina skaitytoją savo tiesa, natūralumu, teisingumu, tikroviškumu ligi tokio laipsnio, kad, skaitydami jį, jūs nesąmoningai, bet giliai esat įsitikinę, jog viskas, kas jame vaizduojama ar pasakojama, vyko būtinai taip, ir kitaip įvykti jokiu būdu negalėjo. Kai jūs baigiate jį skaityti, — jame atvaizduoti žmonės stovi prieš jus, tartum gyvi, visa savo povyza, su mažiausiomis savo ypatybėmis — su veidu, su balsu, su eisena, su savo galvosenos būdu; jie visiems laikams ir neišdildomai įsispaudžia jūsų atmintin, kad jūs niekada jų nebepamiršite. Veikalo visuma apima visą jūsų esmę, persunkia ją, o veikalo detalės jums darosi atmintinos ir gyvos tik sąryšyje su ta visuma. Ir juo daugiau jūs skaitote šitokį meninį veikalą, juo giliau, arčiau ir glaudžiau vyksta jumyse vidinis, dvasinis suartėjimas su juo ir jo pasisavinimas. Paprastumas yra būtina meninio veikalo ypatybė, savo esme atmetanti visokius išviršinius pagražinimus, visokį įmantrumą. Paprastumas yra tiesos grožis, — ir tikrai meniški veikalai stiprūs juo, kai tuo tarpu pseudo meniniai dažnai žūva nuo jo, ir todėl būtinybės verčiami griebiasi įmantrumo, nepaprasutmo ir neaiškumo. Štai kodėl, kai karštas jaunuolis perskaito tikrai meninį veikalą, jis pasiryžęs klausti save: „kodėl jis pat ne-

parašė jo? juk tai taip paprasta ir neypatinga: atrodo, užtektų tik prisėsti ir parašyti"; bet užtat pseudo meniniai veikalai beveik visada pirmu požiūriu sukelia nusistebėjimą: jie atrodo tokie nuostabiai naujoviški, tokie nepamėgdžiojamai originalūs, tokie giliai išmintingi, — ir jauna, neprityrusi siela nė pagalvoti nedrįsta apie pasiryžimą stoti su jais rungtyniaviman ir nusileidžia, su prietaringu nuolankumu pajutusi savo bejėgiškumą sukurti ką nors panašaus..."

Mūsų naująją beletristiką apvaldžiusio visokeriopo stilizavimo ir manieriškumo akivaizdoje V. Krėvės „Raganius" atrodo nuostabiai paprasta ir neįmantriai parašyta knyga, tačiau taip tik atrodo žiūrint paviršutiniškai. Iš tikrųjų tai yra meistriškai ir talentingai sukurtas meno veikalas, toks originalus ir savo stiliumi ir dvasia, kad jo negalima nei imituoti, nei kaip nors kitaip pamėgzdžioti.

Tiesa, pasitaiko ir „Raganiuje" kai kurių silpnesnių vietų, kai kurių redakcinių netikslumų ar stiliaus nelygumų, nereikalingų pasikartojimų ir ištęsimų, net prieštaravimų. Pav., autorius, apibūdindamas skerdžių Gugį, sako: „Gal jisai buvo protingas, nekvailesnis protu, negu daugelis kitų, kurie buvo ir yra laikomi protingais, net gudruoliais, bet jo protu niekas nesidomėdavo, patarimų pas jį niekas sunkiuose gyvenimo sląstuose nebesiklausdavo". (85 p.) Tuo tarpu visas knygos veiksmas rodo, kad žmonės,

ištikti bėdos ar nežinodami ką kuriuo atveju daryti, kaip tik kreipdavosi įvairiausių patarimų į skerdžių ir dėl jo išmintingumo jį net raganium vadino. Pasitaiko „Raganiuje“ ir tokių puslapių, kur stilius atrodo išblukęs, nebeturįs savyje to meniško ryškumo, spalvingumo, sultingumo, kuriuo pasižymi ankstybesnieji V. Krėvės kūriniai. Randame čia net pastraipų, primenančių publicistinio straipsnio toną:

„Buvo laimingi prieškariniai laikai, kada Amerikon važiuoti nereikėjo nei pasų, nei vizų, tik reikėjo sveikam būti, nesirgti trachoma ar kita kuria užkrečiamąja liga ir turėti šimtą rublių kišeniuje — susiras tada, kas tave paglobos, slaptai nakčia per sieną perves, į jūras nuveš, laivan pasodins, bilietu aprūpins ir dar, Amerikon atvažiavus, ant kranto tave sutiks“. (181 p.)

Tai iš tikrųjų nėra verta V. Krėvės plunksnos.

Tačiau šitokių nekūrybiškų vietų „Raganiuje“ vis dėlto neužtinkame tiek, kad jos sumažintų bendrą viso veikalo meninę vertę ir neleistų jam atsistoti šalia geriausiųjų V. Krėvės kūrinių.

Daugiau kaip prieš šimtą metų rašytame, rusų kritikos istorijoje ištisą epochą sudariusiame straipsnyje „Literatūrinės svajonės“ Bielinskis iškėlė tėzę, kad rusų tautą, esą, tuomet sudarę du sluoksniai: visuomenė, t. y. rinktinis, išmokslintasis, privilegijuotasis ir valdantysis

sluoksnis, kaip prancūzai vadina beau monde, o antrą — visa likusioji tautos masė, platieji liaudies sluoksniai. Remdamasis šia, rusų tautos istorine raida pagrįsta, teze, Bielinskis ėmė svarstyti klausimą, ką atstovavo, kieno dvasią ir aspiracijas reiškė ano meto rusų literatūra — visuomenės, ar liaudies; siauro, nedidelio aukštuomenės sluoksnelio, ar plačiųjų tautos masių?

Ar negalima būtų tam tikra prasme pakartoti šio klausimo ir dabartinės mūsų literatūros atžvilgiu? Mūsų literatūra, tiesa, išaugo iš liaudies aspiracijų, atspindėjo savyje plačiųjų mūsų tautos sluoksnių troškimus ir nuotaikas, tačiau jai teko užgimti, augti ir bręsti tokiose sąlygose, kai mes beveik dar neturėjome lietuviškosios visuomenės — savo inteligentijos, valdininkijos, *miesčionijos. Tokiu būdu mūsų literatūrai savaime* nebuvo kito orientavimosi taško, kitos plėtojimosi krypties, kaip tik liaudis — tik čia ji galėjo tikėtis rasianti sau palankų skaitytoją.

Tačiau ši padėtis iš esmės pakito atgavus nepriklausomybę, kai ir mūsų tautoje išsiskyrė, anot Bielinskio termino, visuomenės sluoksnis, stojęs tautinio ir valstybinio gyvenimo priešakyje. Ir štai paskutiniuoju metu pastebime vis ryškesnį mūsų literatūros orientavimąsi kaip tik į šį visuomenės sluoksnį ir tuo pačiu jos nusigręžimą nuo liaudies. Keliolikos paskutiniųjų metų mūsų literatūros vyraujančios idėjos ir siekimai yra beveik išimtinai išaugę iš visuomenės

ir nukreipti į ją. Mūsų literatūra vis labiau ima užsikrėsti ta, dažniausiai nesveika, miesčioniškumo dvasia ir domėtis išimtinai tik tais klausimais, kurie įdomūs ir svarbūs lietuviškosios inteligentijos ar valdininkijos sluoksniui. Todėl gal ir nestebėtina, kad paskutiniuoju metu liaudis, plačiosios tautos masės taip mažai ir teskiria dėmesio mūsų naujajai literatūrai — liaudis joje neberanda nieko sau artima ir įdomu.

Šitokioje būklėje slypi didelis pavojus ne tik mūsų literatūrai ilgainiui galutinai nutolti nuo liaudies, bet ir mūsų vadinamosios visuomenės sluoksniui visiškai atitrūkti nuo visos tautos, iš kurios masių jis yra išaugęs ir susiformavęs. Jeigu nenorima, kad mūsų visuomenė neužilgo pasidarytų uždara išrinktųjų kasta, tokiu atveju neišvengiamai nulemta degeneruoti ir savo puvėsių mikrobais užkrėsti net visos tautos kūną, reikia stengtis visais galimais būdais mūsų ir valstybinį, ir visuomeninį, ir kultūrinį, ir kūrybinį gyvenimą pasukti liaudies link, o visuomenės luobą, šakas ir viršūnę nuolat gaivinti sultimis iš tautos šaknų.

V. Krėvės „Raganius“ ir šiuo atžvilgiu yra reikšmingas įvykis mūsų literatūros gyvenime. Šia knyga V. Krėvė vėl atnaujina stiprią tikrojo liaudiškumo srovę mūsų literatūroje. Tiesa, V. Krėvės apysakose nevaizduojamas dabartinis Lietuvos kaimas ir dabartinio meto mūsų liaudies buitis. Tačiau kaip tik iš tos liaudies, kuri

davė „Raganiaus“ apysakoms medžiagą, ir išaugo dabartinė mūsų visuomenė, dar ligi šiol tebeturinti savo veide daugelį tų bruožų, kuriuos ji atsinešė iš lietuviškojo sodžiaus. Norėdami geriau pažinti dabartinę mūsų visuomenę, tą kultūriškai sąmoningą ir vadovaujantį mūsų tautos sluoksnį, turime juo geriau pažinti mūsų liaudies dvasią ir buitį visuose jos istorinės raidos etapuose. V. Krėvės „Raganius“ šiuo atžvilgiu duoda nepaprastai vertingos medžiagos, vienodai svarbios ir visuomenės, ir liaudies žmogui. Štai kodėl ši V. Krėvės knyga turi visiško pagrindo pasidaryti vienu populiariausių mūsų literatūros veikalų. Galimas dalykas, kad ji ne iš karto pasieks to populiarumo mūsų liaudyje ir visuomenėje, nes ji priklauso prie tokių literatūrinių reiškinių, apie kuriuos teisingai yra pasakęs Bielinskis: „Atidus žvilgsnis lengvai atskleidžia naujųjų tautų literatūrose gyvą istorinę masių dvasios plėtrą, nors tos masės dėl savo neišprusimo nė nenujaučia esant literatūrą, išreiškusią jų pačių dvasinio gyvenimo esmę“.

Kaip tik dėl šito mūsų liaudies masių dvasinio gyvenimo esmės giliai meniško išreiškimo V. Krėvės „Raganius“ ir nusipelno ryškią vietą naujojoje lietuvių literatūroje.

1939—1940 m.

A. VAIČIULAIČIO „VALENTINA"

Yra tiek daug gražių stilių ir knygų, kuriose nieko nėra.

Thomas Carlyle'is

1936 metais susilaukėme epochinio veikalo. Apie tai mūsų skaitančiajai visuomenei pranešė kai kurie kritikai ir recenzentai. Bene pirmasis to veikalo didžiulę reikšmę mūsų naujojoje literatūroje iškėlė kritikas J. Ambrazevičius dienraštyje „XX amžiuje", paskelbdamas, jog — „galėtume Vaičiulaičio „Valentiną" palyginti su „Jaunojo Verterio kančiomis". Netrukus tam pritarė ir „Naujojoje Romuvoje" miglotai iškalbingas recenzentas A. Vengrys, jau atvirai pavartodamas terminą „epochinis": „Ir jeigu „Valentiną" reiktų pavadinti epochiniu reiškiniu mūsų literatūroj"... Pagaliau, šį A. Vaičiulaičio romano karūnavimą pabaigė „Židinyje" Lietuvos kultūrinio gyvenimo 1936 metais apžvalgininkas p. S. B., oriai paskelbdamas, kad: „Valentiną" galime statyti greta „Viktorijos", „Pauliaus ir Virginijos" ar net „Hermano ir Doro-

tejos". Tiesa, p. S. B. nepaaiškino, ar „Valentiną" galima statyti šalia tų pasaulinės literatūros šedevrų bibliotekos lentynoje, ar literatūros istorijoje. Tačiau sprendžiant iš kitų p. S. B. komplimentų „Valentinai", aiškėja, jog darydamas šitokį sugretinimą, jis — kaip ir J. Ambrazevičius — turėjo galvoje literatūros istoriją.

Didelis džiaugsmas turėjo sukilti kiekvienam mūsų literatūros augimu besidominčiam skaitytojui šitokių pareiškimų akivaizdoje: pagaliau ir lietuvių literatūra bent kartą susilaukė pasaulinio masto šedevro! Ir kaip malonu, kad šis šedevras išvydo knygynų vitrinas kaip tik mūsų dienomis, kai ir mes, paprasti eiliniai knygų mėgėjai, galime būti tokio įžymaus įvykio liudininkai.

Reikėtų būti didžiausiu obskurantu ar aršiu mūsų literatūros neapkentėju, jeigu nepasistengtum susipažinti su šitokios reikšmės naujai pasirodžiusia knyga. Tačiau imti ją į rankas teko su geroka baime: kritikai ir recenzentai, apskelbę „Valentiną" epochiniu mūsų literatūros reiškiniu, jau iš anksto darė įspėjimus, kad tie, kurie nepritars jų duodamoms šiam romanui atestacijoms, tik parodys savo estetinio skonio bukumą, savo literatūrinės nuovokos seklumą.

Skaityti šitaip atestuotą knygą iš tikrųjų didelė rizika. O jeigu ji tau nepatiks? Niekas gi nenori pajusti savo estetinio skonio bukumą.

Prieš išleisdamas „Valentiną“, A. Vaičiulaitis jau buvo davęs mūsų literatūrai tris beletristikos knygas: „Vakaras sargo namely“, „Vidudienis kaimo smuklėj“ ir „Mūsų mažoji sesuo“. Jose pasireiškė jo, kaip beletristo, veidas. A. Vaičiulaičiui pirmiausia būdinga: impresionistinė nuotaika ir impresionistinis kūrinio konstruavimas, gamtos, ypač peizažo, motyvų pamėgimas ir nuolatinis jų jungimas su vaizduojamų personažų išgyvenimais, pagaliau, kruopščiai išdailintas, išlygintas, žodingas stilius, tiksliau sakant, sakinys. Tačiau A. Vaičiulaičiui dažnai trūksta gyvo jausmo, uždegančios emocijos, dialogų natūralumo, lietuviško vaizduojamos realybės kolorito. Jo kūryboje per daug jaučiamas dirbtinis stilizavimas, ieškojimas įmantraus žodžio ar palyginimo, užšaldančio intuityvinį vaizdo šiltumą, jaučiamas per daug didelis knebinėjimasis žodinėje medžiagoje ir manieringas rūpinimasis kaip čia įmantriau pasakyti, kad būtų gražiau... Susidaro įspūdis, tartum knygos, svetimi autoriai ir stilistai būtų jo svarbiausieji įkvėpėjai, o ne tiesioginė gyvenimo aplinkuma. Visumoje A. Vaičiulaičio kūrybos forma yra šaltoka, neimpulsyvi ir primena greičiau graverio, o ne tapytojo darbą. Tai gal nėra jau taip neigiama ar kritikuotina, nes ir graviūroje gali pasireikšti didelis menas.

Būdingieji A. Vaičiulaičio talento, — o A. Vaičiulaitis, be abejo, talentingas rašytojas, —

bruožai ryškiai pasireiškia ir jo romano „Valentinoje". Jie čia pasireiškia ryškiau negu kitose jo knygose su visais savo teigiamumais ir neigiamumais, ir gal daugiau su neigiamumais, negu su teigiamumais.

Knut Hamsun'as savo garsiojo romano „Viktorijos" paantraštėje padėjo: „Vienos meilės istorija". Tokią pat antrinę antraštę galėtume įrašyti ir „Valentinos" tituliniame puslapyje. „Valentinos" siužetas — tai vienos meilės istorija. Bet meilė yra toks universalus, toks visažmogiškas reiškinys, kad jo vieno visiškai gali pakakti dideliausiam, tikrai epochiniam meno kūriniui. A. Vaičiulaičiui dėl šitokios temos pasirinkimo priekaišto netenka daryti. Rašytojo idėjinis siaurumas ar platumas, jo meninis pajėgumas pasireiškia ne tuo, kokią jis temą imasi vaizduoti savo kūrinyje — individualinę, socialinę ar filosofinę, o tuo, kaip jis tą temą traktuoja ir kokius impulsus bei emocijas jis sukelia skaitytojams.

Bendra nuotaika, kuri susidaro skaitant „Valentiną" (bent šias eilutes rašąs jautė tokį įspūdį), yra abejingumas, pasyviškumas romano įvykių vyksmo atžvilgiu, jo svarbiausiųjų personažų likimo ir išgyvenimų atžvilgiu. Skaitytojo niekas čia neužintriguoja, nesujaudina, skaitytojui visvien kaip pasisuks romano siužeto eiga. Dar net daugiau — kažkoks nereikalingumo jausmas lydi skaitytoją per visus romano puslapius,

ir klausi savęs — kam visa tai rašyta? A. Vaičiulaičio romano žmonės nepririša prie savęs nei skaitytojo dėmesio, nei simpatijų, nei jausmų. Ar čia kaltas impresionistinis autoriaus vaizdavimo būdas, t. y., jog teparodomi tik atskirų momentų konkretūs įspūdžiai bei išgyvenimai, duodami tik greitai besikeičiančios nuotaikos fiksavimai, išdėstyti fragmentiškai, epizodiškai, be sujungiamojo ir paaiškinamojo ryšio, taigi reikalaują paties skaitytojo intuicijos ir jautresnio įsivaizdavimo, — ar čia kaltas tik impresionizmas?

Impresionizmo teoretikas Richardas Hamann'as pripažįsta buvimą neimpresionistinio pajautimo, kuris reikalauja iš bet kokio meno priežastingumo ryšio ir apčiuopiamos prasmės ir kuriam šitokia fantazija (t. y. impresionistinė), šitokie tipai (t. y. impresionistiniai), priimami kaip gražūs vaizdai arba groteskiški siluetai, yra tik simboliai, ir todėl atrodo nesuprantama, kad jie patys savaime turi daryti kokį nors poveikį, įspūdį.

Tačiau A. Vaičiulaičio romano atžvilgiu gal netektų savęs priskirti prie su neimpresionistiniu pajautimu apsigimusiųjų kategorijos ir tuo aiškinti „Valentiną" beskaitant gautojo įspūdžio pobūdį. Juk kai skaitai tokio impresionizmo meistro, kaip Knut Hamsun'as, knygas, nejauti jokio abejingumo jų herojams, matai juos ryškiai, lyg gyvus, užsikreti jų jausmais, jų liki-

mu, jų aistromis — gyveni, džiaugiesi ir kenti draugе su jais. Ir daraisi toks pat impresionizmo adoratorius, koks esi realizmo šalininkas, skaitydamas Balzac'ą, Stendhal'į ar Flaubert'ą. O A. Vaičiulaitį skaitydamas tik ir tepriimi jo fantaziją kaip „gražius vaizdus", kaip išidailintus peizažėlius, gi jo personažus — kaip blyškius siluetus tų gražių vaizdų fone. Pilnutinės gyvybės, kraujo, — štai ko trūksta A. Vaičiulaičio romano personažams, nors jie autoriaus ir yra apdovanoti subtiliausiais išgyvenimais, detaliausiais psichologiniais niuansais, kaip pavyzdžiui:

„Juodu susėdo, tarp savęs palikę išmintingą tarpą. Antanas manė, geriau būtų, kad nuotolis tarp juodviejų sumažėtų. Pavydžiai žvairavo į tuščią vietą, lyg ją būtų užėmęs žmogus ar nematoma, kliudanti dvasia, drąsinosi arčiau pasislinkti, tačiau jį varžė mažiausias palinkimas į Valentinos pusę, nes galvojo, kad jinai žino slaptą jo troškimą, skaito jo smegenyse: išsiduoti, padaryti tai, ką tave mano padarysiant kitas, — jam atrodė savęs pažeminimas. Ir juo geidė, kad juodviejų keliai, juodviejų alkūnės susiliestų, juo jautėsi kebliau, stiprėjo įsitikinimas, kad jis nė sprindžio nepriartės, lyg juodu būtų skyręs koks daiktas, sunki nepajudinama uolos skeveldra. Šita kliūtis ėmė jam augti, tapo akla, būtina siena, nors draugе jame ruseno viltis, kad visa painiava, ta sunkenybė turėtų

kažkaip netikėtai dingti. Po kojomis, kvepiančiam šiene, mirguliavo nuo šakų atsimušę šviesos ir šešėliai — jie žaidė, čia geso, čia vėl skaidrėjo ar raibuliavo, kaip vanduo, derindamiesi į lapų virpėjimą ir lėtą viršūnės sūpavimąsi. Geltoni, vėsūs ruožai glaustėsi Valentinai ant kojų, drebėjo ir slankiojosi, tarpais visai išnykdami, susimaišydami. Štai spindulys prasiveržė tiesiai ant bato smaigalio, ant pakilusio, nuogo pėdos gūbrelio už baltos sagties.

— Laiminga saulė, — šiurkščiai ir nuoširdžiai sumurmėjo Antanas.

— Na, dar pradėsit ant jos pykti, — nusijuokė Valentina.

Ir ji atrėmė ranką į tuščią vietą. Oda ties riešu ir ties alkūne pasiraukšlijo, smulkios vagutės susipynė ten viena su kita. Jis stebėjosi šitais plonais, ilgais pirštais, stebėjosi baltomis delčiomis naguose. Tenai, kur baigėsi rankovė su raudonomis strigomis, jis matė tris rudus spuogelius, — ir jam viskas buvo taip miela, kad manė: štai apkabins jos įremtą plaštaką, suspaus ją taip smarkiai, taip smarkiai, kad Valentinai net ašaros ištrykš. Ir juodu paskui abu juoksis, ir ji bars jį. Graudžiai jis galvojo, kad to niekados nepadarys — tai neperšokamas šuolis, tai žingsnis, kuris nebus nužengtas. Ir kas jam kliudė, kas kliudė! Papurtė galvą, su savim ginčydamasis, susikrimtęs. Anoj pusėj antai mažasis pirštas išsiskyrė nuo kitų ir ties sąna-

riais atrodė truputį išlinkęs, lyg kreivas". (138—40 p.).

Negalima nesigėrėti autoriaus psichologiniu pastabumu šiame puslapyje, o šitokių puslapių A. Vaičiulaičio romane yra ne vienas. Ir vis dėlto čia per daug knebinėjimosi tiek žmonių psichologijoje, tiek aprašyme, per daug detalių, kurios sugriauna psichologinės situacijos vientisumą, per daug to šviesos ir šešėlių raibuliavimo, kuris dvelkia stilizacija ir skaitytojui sudaro įspūdį: gražu, bet nereikalinga.

Toks nereikalingumas jaučiamas daugelyje „Valentinos" vietų, kur autorius daro ekskursus į gamtą, į peizažą, šoka iš personažų psichologijos į išorę ir grįžta vėl atgal, siedamas gamtą su žmogaus išgyvenimais. Štai pavyzdys:

„Su šituoju „tu" Antanas nuleido galvą; nusiminęs žiūrėjo į šakutę, maigė trupinius. Nerimastis ir liūdesys skleidėsi iš laukų, ir lankose lėtai skambanti daina buvo tokia nelaiminga. Kerdžius rėkaudamas ginė karves. „Jis šiandien pasiankstino", tarė sau vaikinas, nugirdo kažkur vėlybą kregždę čyptelėjus ir bailiai sušnairavo į Valentiną" (50 p.).

Ką paryškina, pabrėžia personažo psichologiniame išgyvenime tas čia užfiksuotas kregždės čyptelėjimas?

Arba štai ritminga, skambanti lyg muzika (įsiklausykite į tą nuolat pasikartojantį i r) pastraipa:

„Ir paskui ji nuėjo, ir vakaro tyluma snaudė šitoj lygumoj, girių apjuostoj, snaudė miežiuos ir žydinčiose bulvėse — tose nedrąsiose, niekeno nemylimose taurelėse su geltonais taškais viduryje. Ir jinai nuėjo taku, paskendus rugių lauke — ir javai skyrėsi jai iš kelio ir linkčiojo. Ir vienplaukė jos galva buvo šviesi kaip ta nokstanti žiemkenčių jūra. Pirmi šešėliai ją pasivijo, žaidė aplink ją ir buvo toki linksmi. Štai rymojo čia jos petys, ir štai nulaužtas, plaušuotas obels ūgis. Ir kaip miela savo saujoj laikyti jos ranką, šituos trapius josios pirštus... Ir tai buvo ne vakar, ne šiandie, o toli, toli kažkur saulėtų amžių pradžioj. Nūn Antanas stovi ir stebi ir klausosi, o vyturio giesmių pilna visam ore, ir pempė atlekia, švaistosi aplink galvą ir baugina, išgąstingai šaukdama. Ir jinai nuėjo...“ (81 p.).

Ir dar:

„Ir tiesiai per girią jis nutraukė Geisaties linkui. Vėjo nebuvo. Medžiai snūduriavo, nebylūs. Iš jų dvelkė neaiškus ilgesys, toks graudus aptingimas ir rimtis. Iš lėto sušnabždėdavo lapai, sušnerėdavo viršūnė — ir vėl klausėsi, kaip tiršti syvai siurbiasi į kūną ir gyvybė plazda be žado kiekvienam šaknies plauke, kiekvienoj lapo gysloj. Paukščių giesmės nešėsi toli ir skambiai, ir jos krūmų ir medžių tankmėje liejosi į vieną aidesį, į vieną čiulbančią ir nesuprantamai zurziančią vilnį, kuri plaukė ir

liepos šerdimi, ir lapės urve, ir žagaraujančios senutės akyse. Klausėsi mėlyni drugiai, atsitūpę juodoj lendrės buožėj ir mirguliuodami savo sparnų žėručiais. Antanui dumstelėjo širdy, lyg kad už šitų kamienų slypėtų arti laimė ir neregima žvagždėtų: „Jūs manęs niekados, niekados neturėsit...“ O ežeras buvo didelis, balzganas, lygus, tik šen ten jo paviršiuj alsavo bejėgė vilnis ar sūpavosi antis, kaip juodas taškas. Aplinkui girios buvo sustingę, apsisklostę šėmomis plono rūko dulkėmis. Ir vienuolynas mirkė savo aukštą bonią vandeny.“ (77 p.)

Tačiau per puslapių puslapius einąs šitoks, tegu paskirai paimtas ir gražus, bet manieringas, perdėm formališkas estetizmas, visumoje įkyri ir pasidaro nuobodus, juo labiau, kad ir jam, kaip ir romano personažams, trūksta tiesioginio emocingumo, betarpiško gaivališkumo, netgi reljefiškumo: matai paskiras detales, bet nesugauti ištiso vaizdo, jis neiškyla priešais vientisas, ryškus ir apčiuopiamas, ir tada smelkiasi klausimas: kam visas tas gražus apgramozdinimas?

Iš vasaros gamtos A. Vaičiulaitis stengiasi ištraukti kiek galima daugiau įvairiausių niuansų, spalvų, kvapo ir garsų. Jam, tiesa, pavyksta daug ką nepaprastai vaizdingai detalizuoti, vykusiai ir meniškai apibrėžti žaliuojančio medžio šešėlius, saulės spindulio žaidimą, paukščio čiulbėjimą, vasaros giedrą ir audrą, dieną

ir vakarą, bet jo romane nėra vasaros nuotaikos, tiesioginio jos alsavimo, šilimos. Beveik kiekviename puslapyje žydi, kvepia, raibuliuoja, zyzia, čiulba, bet visa tai tik popieriuje, tik raidėse — ir todėl nesukelia skaitytojui vasaros jausmo, jos visumos įspūdžio, kaip tai mes, pavyzdžiui, pajuntame latvių rašytojo, taip pat impresionistinio stiliaus kūrėjo, J. Akuraterio geriausioje novelėje „Samdinio bernioko vasara" (yra ir lietuvių kalba vertimas rinkiny „Latvių novelės"), kur daug mažiau įmantriomis stilistiniu atžvilgiu priemonėmis pasiektas žymiai didesnis meniškumo efektas.

Atrodo, kad A. Vaičiulaitis per daug jau viską išskaičiuoja, surašo, lyg kokiame kataloge, užuot vienu dviem įvaizdžiais davęs esmingiausią bruožą, išreiškiantį pagrindinį vaizdo ar nuotaikos įspūdį. Pav., šitoks vasaros aprašymas, nežiūrint puikaus stilizavimo, primena jau realistinio peizažo detališkumą:

„Vasara brendo laukuose. Soduose bei dirvose krovėsi derlius. Rugiai linko nuo grūdo, miežių lysėse, kaip dūmas, kilo balzgani, tiesūs akuotai. Žvangučių buoželės buvo pilnos sėklų. Jau gegės nešaukė viena kitai iš liepyno į liepyną, iš šilo į šilą. Geisaties krūmuose nutilo lakštingalos balsas. Iš lizdų jau skrido jaunutės kregždės, tūpė jos kriaušėj ant šakos ir, krutindamos rudus gurklius, laukė motinos su kirminu. Lankose avys skabrinėjo žolę, o ėriu-

kai striuoksėjo ir bandė muštis. Iš avilių lėkė spiečiai ir metėsi į aukščiausias viršūnes. Piemenys vartė samanų kupstus ir rinko laukinį medų. Jei ne šiandien, tai rytoj vartuose sužvilgės dalgiai, išeis vyrai ir moterys. Dirvose guls šiaudas prie šiaudo, kris pėdas prie pėdo, išsities geltonos rikių eilės, o nusigandus putpelė su mažaisiais bėgs dar nenukirstu plotu" (175 p.).

Ypač formalistiniai yra A. Vaičiulaičio romano personažų dialogai. Daugumas jų tokie sausi, abstraktiški, negyvi, lyg kalbėtų ne žmonės, o schemos. Galima prileisti, kad tai yra ne todėl, jog autorius neįstengtų pajusti natūralios žmonių šnekos ir nepajėgtų jos rekonstruoti savo personažų lūpose. Galima prileisti, kad autorius sąmoningai vengia realistinio kalbos kopijavimo, jog jis sąmoningai suschematina savo vaizduojamų žmonių dialogus, išreikšdamas juose tik pokalbio pagrindinę esenciją, ekstraktą. Žinoma, negalima iš esmės neigti šitokio principo, bet jis meno veikale turi būti vis dėlto įkūnijimas taip, kad dialogų ekstraktiškumas nesuschematintų pačių personažų, nepražudytų jų gyvybės, kad jis vis dėlto vienu ar kitu būdu pajėgtų skaitytojui sudaryti meninę iliuziją, jog kalba gyvi, tikri, realūs žmonės, kurių tariami žodžiai atitinka vaizduojamą situaciją, nuotaiką, psichologinius išgyvenimus ir neprieštarauja nei meniškajai, nei gyvenimiškajai logikai.

A. Vaičiulaičiui tai pasiekti kaip tik retai tepavyksta. Galima suprasti, kokią ydą tat sudaro jo romane. Kokiais formalizmo argumentais begalima būtų pateisinti nefalšyvumą, pavyzdžiui, kad ir šitokio dialogo:

„— . . . Ar pas senelį einat?

— Ne, šiandien pas jį būsiu po pietų.

— Ar jis nesibara?

— Barasi, kartais ir pyksta.

— Už ką pyksta?

— Daug už ką. Pavyzdžiui, kad žmonės blogi . . .

— Tu gi nekaltas dėl to . . .

— Vietoj visų žmonių jis mane išbara. Gaunu bartis ir dėl ministerių. Vakar jis man griaudėjo: „Suprantu, kad baustų vagis ar paleistuvius, bet jei į kalėjimus grūda už tai, kad kitaip mano, ne, to nesuprantu". Ir tai kalbėdamas jis į mane žiūrėjo taip, lyg aš šaudyčiau žmones . . . Bet tau čia neviskas aišku.

— Na, aš nėsu kvailas, aš žinau, kad ne visi aukšti ponai yra geri.

— Gerumo tik Dievas žiūri. Štai dėl ko reikia dangaus. Ten ministeriais bus paskirti tie, kurie buvo doriausi." (76 p.)

Ir apie tokias aukštas politines problemas kalbamasi su kelerių metų vaiku, kuris ką tik gavo lupti už tai, kad tyčia užmynė katinui ant uodegos!

Bet gal gi A. Vaičiulaičio romane visą svarbumą sudaro ne personažų tipiškumas, ne jų reljefiškumas ir gyvybė? Gal' tai yra tik nuotaikos, tik psichologinių meilės išgyvenimų fiksavimo kūrinys? Nors sunku pripažinti kiek didesnę meninę vertę veikalui, kurio personažai šmėsčioja prieš mūsų akis, lyg blankūs, bekraujai siluetai, tuoj išnykstą iš mūsų atminties vos užskleidus paskutinį knygos puslapį, tačiau padarykime šitokią nuolaidą ir pažiūrėkime: kokia gi ta A. Vaičiulaičio romane atvaizduota meilės psichologija? Gal joje atskleista kas nors nepaprastai originalaus, dar niekur nematyto? Gal išryškintas koks nors ligi šiol niekieno dar nepastebėtas niuansas besimylinčiųjų išgyvenimuose, gal duota čia kokia nors psichologinė naujovė, kuri iš tikrųjų nupelnytų veikalui epochinį vardą?

Nereikia didelių įrodinėjimų ar sugretinimų, kad lengvai pastebėtum, jog A. Vaičiulaičio romane vaizduojami meilės išgyvenimai yra pažymėti hamsunizmo atspalviu. Kai kurie „Valentinos“ recenzentai visiškai su pagrindu tai pastebėjo ir net davė eilę sugretinimų (J. Domeika „Vaire“, V. Maciūnas „Židiny“). Nėra reikalo visa tai čia kartoti ar plačiau aiškinti. Žinoma, kai didelis rašytojas, kokiu, be abejo, tenka laikyti Knut Hamsun'ą, atskleidžia ką nors nauja, tat tuoj pasidaro visų savastis, nes atskleistoji naujovė tampa pastebima ir akivaizdi

kiekvienam ten, kur jos ligi tol nematyta. Ji pasidaro visų pripažįstama ir visų akcentuojama tiesa, dažnai visiškai nė neturint sąmoningo noro sekti ar imituoti. Tačiau jeigu jau užvedamos kalbos apie epochinių titulų teikimą, tai reikia pabrėžti, kad kartojimas ir epigonizmas, tegu ir talentingiausias, negali būti statomas aukščiau originalo. „Valentinos“ atžvilgiu tai pasakytina juo labiau, nes net mūsų literatūroje A. Vaičiulaitis nėra pats pirmasis, pavaizdavęs hamsuniškuosius meilės išgyvenimų bruožus, nes tai jau daug anksčiau padarė Ig. Šeinius savo „Vasaros vaišėse“, duodamas gal dar net nuotaikingesnę ir — kas svarbiausia — kolorito atžvilgiu daug lietuviškesnę hamsunizmo transpoziciją lietuvių literatūroje.

Lietuviško kolorito stoka — štai vėl vienas priekaištas, kurį tenka padaryti „Valentinai“, juo labiau, kad ji keliama į epochinius veikalus lietuvių literatūroje. Kai skaitai A. Vaičiulaičio knygą, tai daugelyje vietų susidaro įspūdis, lyg skaitytum kokį gerai išverstą prancūzišką romaną. Net ta iš tikrųjų graži bičių kopinėjimo scena, kurią kai kurie recenzentai jau pasiūlė įtraukti į chrestomatijas, — net ji per daug „internacionališka“. Reikia tik palyginti ją, sakysime, su Žemaitės „Bičiuliais“, kad lengvai pastebėtum, ko joje trūksta lietuviško kolorito atžvilgiu. Senoji Žemaitė, nesivaikiusi jokių stilizavimų ar sakinio įmantrumų, tik dabar — pa-

lyginimo plotmėje — parodo mums visą savo meninę galią, dabar, kai mes visi pasidarėme tokie dideli stiliaus mokovai ir gražaus rašymo meisteriai!

Matyt, A. Vaičiulaičio „Valentinoje" lietuviškojo kolorito stoka yra taip jaučiama, kad net didžiausieji šios knygos adoratoriai rado reikalo jau aprioriškai ją (t. y. tą stoką) neigti, lyg iš kalno gindami romaną nuo galimų šituo atžvilgiu priekaištų. „Gal kas galėtų statyti problemą, ar „Valentinos" gamta yra Lietuvos gamta, ar pagaliau visi porsonažai Lietuvos vaikai?" — iškėlė klausimą A. Vengrys „Naujojoje Romuvoje" ir į jį atsakė sąlyga: jei „mokėsi įsijausti pagrindiniuose Vaičiulaičio gamto gaivalo motyvuose, o iš antros pusės jei turėsi akį pastebėti smulkiausius tos gamtos atstovus bei reiškinius, tai nepaabejosi „Valentinos" Lietuva". Per daug jau subjektyvus receptas. Ne visi gi vienodai jaučia ir ne visi vienodai stebi — rašytojo pareiga pajėgti savo skaitytojus priversti jausti ir stebėti taip, kaip jis pats jaučia ir mato. Jei to jo knyga nepajėgia padaryti — jokie patarimai „mokėti įsijausti ir turėti akį" čia nepadės, — skaitytojas liks šaltas, nieko nepajutęs ir nieko nepastebėjęs.

Kritikas J. Ambrazevičius taip pat prileidžia, jog „galėtumėm pamanyti, kad tai svetimas kraštas čia vaizduojamas: apie lietuviškas aktualijas beveik nieko nekalbama". Tačiau jam tat

netrukdo ten pat teigti, kad: „Valentina“ iš tikrųjų yra dabartinės lietuvių dvasios sintetiškas paveikslas. Kolektyvinis paveikslas, kuriame dabartinės kartos žmonės įvesti priešakyje, o senesniosios sustatyti užpakalyje, perspektyvoje“.

Mes jau pabrėžėme „Valentinos“ žmonių meninį blankumą, siluetiškumą — jų nematai gyvų, juos reikia stengtis įsivaizduoti, bet ir įsivaizduoti sunku. Dabar iškyla klausimas, kiek „Valentinos“ personažai yra gyvenimiški, realūs, kiek juose yra tipiškų ir mūsų buičiai charakteringų bruožų? Senosios kartos žmonės, jeigu jau priimti šitokią „Valentinos“ personažų klasifikaciją, romane yra tokie epizodiški, antraeiliai, kad jie nesudaro kiek ryškesnių tipų. Nėra ko ginčyti, kad mūsų gyvenime nebūtų galimi ir profesorius Tomas Žiobrys, ir kunigas Motiejus, ir Antanas Kurpliukas, bet kad jie būtų jau tokie perdėm charakteringi senosios kartos atstovai — tam jie per maža teturi ir gyvenimiško, ir meniško pilnumo, įtikimumo, ko pirmiausia reikalaujama iš personažų, pretenduojančių išreikšti kurią nors sintezę. Kad senoji mūsų karta būtinai buvo tokia, o ne kitokia — to A. Vaičiulaičio duotieji jos atstovai nepajėgia įtikinamai ir ryškiai parodyti, bent tiek, kad nebekiltų noras paprieštarauti: o gal ta senoji mūsų karta visiškai nebuvo jau tokia idea-

listinė ir tokių kilnių doktrinų normuojama, kaip kad autorius mus nori įtikinti.

Jaunosios kartos žmonės A. Vaičiulaičio romane duoti tipiškesni, bet jeigu jie turi atstovauti mūsų jaunuomenės idėjinį lygį, J. Ambrazevičiaus žodžiais tariant, reikšti dabartinės lietuvių dvasios sintetinį paveikslą, — tai, Dievuli, kokia liūdna sintezė ir koks liūdnas paveikslas! Svarbiausias romano personažas, Antanas, jį idealizuojančio kritiko J. Ambrazevičiaus apibrėžimu, yra „naujasis žmogus ir savo ideologija, ir gyvenimo drama ... Į gyvenimą jisai išeina ne su senąja ideologija, kurioje viskas buvo aišku, normomis nužymėta. Į jo gyvenimą įsipina ne patriotiniai, visuomeniniai idealai, tik grynai asmeniniai. Šiuo atveju — moteris". Kaip matome, net A. Vaičiulaičio romaną sintetiniu meno kūriniu tituluojančio kritiko atestacija, išduodama jo vyriausiam herojui, nėra per daug heroiška. Vyriausias „Valentinos" herojas Antanas, naujosios mūsų kartos atstovas, yra ne tik individualistas, viską suvedąs į savo asmens reikalus, neturįs jokių platesnių visuomeninių interesų, bet perspektyvoje ir karjeristas. Jis pats savo ateitį štai kaip charakterizuoja:

„... Pavyzdžiui, ko aš galiu besitikėti — nebent skatikinės tarnybos ir lankstymosi prieš kokį ministerijos asilą ... Graži mūsų kartos dalia ... Ne, bet vistiek nenusimenu: kada nors aš būsiu viršuj." (109 p.)

Būti viršuje — štai idealas.

Antano partnerė Valentina, nors ji yra pamokyta mergaitė, savo psichologija ir aspiracijomis beveik nėra prašokusi akiračio tos mūsų moters, kurią taip ryškiai atvaizdavo savo apysakose Žemaitė. Valentina taip pat religinga, kukli, nuolaidi, „moteriška". Ir ji taip pat nori paaukoti save, savo gyvenimą ir savo meilę šeimos, tėvų labui. Nykumo, gyvenimo beprasmiškumo, menkystos, fatalizmo kompleksas tvyro jos psichikoje, ir ji beveik teisingai charakterizuoja save:

„Vos nenumarmėjau gilyn... Kai atsimenu, visados man esti nyku... Iš tikrųjų, gal ir geriau būtų buvę: žmogus nieko čia neužgyveni. Juk tai nulis ir baisiausias skurdas. Tik išeikvoji pinigus, kuriuos Dievas tau mažam davė, ir grįžti tuščias. Tikra mizerija aš!" (105—106 p.). Ir jos mirtis romano pabaigoje yra kažkokia betikslė, neįprasminanti jokio idealo ar principo, nepateisinta jokios ryškesnės tragedijos.

Skurdūs, dekadentiški savo dvasia ir realia buitimi yra „Valentinoje" parodomi mūsų naujieji žmonės. Bet jeigu jau siauras individualizmas, visko suvedimas tik į moterį ir į meilę, tik į individualius išgyvenimus ir siekimus yra charakteringiausieji bruožai „dabartinės lietuvių dvasios sintetiškame paveiksle", tai V. Mykolaičio - Putino Vasariui čia reikia atiduoti visų pirmąją vietą, ir „Altorių šešėly" šiuo atžvilgiu,

t. y. epochiniu atžvilgiu, jeigu jau taip būtinai norima operuoti epochiniais titulais, stovi lietuvių literatūroje nepalyginti aukščiau už vidutiniško masto „Valentiną". Todėl p. S. B. pastangos „Židinio" apžvalgoje įžiūrėti „Valentinoje" kažkokį protestą (kad ir netiesioginį) ir drąsų žingsnį, būtent, kad Vaičiulaitis iškėlęs savo personažus „toli už miesto, už visos kasdienybės su visomis jos kombinacijomis ir rūpesčiais", — švelniai tariant, yra tik nesusipratimas. Mišinys susenusio verterizmo, russoizmo, natūrromantizmo, stilizuotai atskiesto impresionistiniu hamsunizmu — tai dar jokia revoliucija ir jokia nauja epocha mūsų literatūroje. Sveiko, aktingo ir progresyvaus visuomeninio motyvo lietuvių literatūroje kol kas dar tiek maža ir reta, jis dar tik tepradedamas kiek stipriau reikšti, kad jaustis juo jau persisotinus ir bėgimą nuo jo į natūrromantizmą, į individualizmą, į erotiką laikyti kažkokiu drąsiu protestu, galima tik iš tikrųjų arba labai suktais sumetimais, arba visiškai netekus mūsų realybės pajautimo.

Ne mažiau pagyrimų buvo prikalbėta ir „Valentinos" kompozicijai. Iš visų — jie gal labiausiai pagrįsti. Vaičiulaitis rašo viską gerai apgalvodamas, suderindamas, darniai sukonstruodamas. Kaip jo novelėse, apysakaitėse, taip ir romane, apskritai, nėra blaškymųsi, nereikalingų nukrypimų į šalis — viskas sukama apie vieną centrinę ašį. Šiuo atžvilgiu A. Vaičiulaitis

mūsų naujojoje beletristikoje yra vienas disciplinuočiausių, santūriausių rašytojų. Tačiau negalima pasakyti, kad jam visur pasisektų darnią kompoziciją sujungti su vidiniu įtikimumu, paslėpti jos konstrukcinius griaučius. Štai, ir „Valentinoje“ aiškiai matome autoriaus sąmoningą planą atskirus siužeto elementus komponuoti taip, kad jie nuo nežymių, nereikšmingų, švelnių, giedrių niuansų kiltų ligi rimtumo, dramatiškumo ir romano pabaigoje išsiveržtų šiurpiu tragiškumu. Ežero peizažas, kuris romano pradžioje duodamas švelnios mėnesienos šviesoje ar vasaros vidudienio kaitroje, romano pabaigoje ūžia įbingęs audros griausme, savo bangų siautimu simboliškai derindamasis su žmonių išgyvenimais ir situacijos tragiškumu. Tačiau su apgailestavimu reikia pastebėti, kad visa tai „Valentinoje“ yra per daug teoriška — tiesiogiai, betarpiškai mes nepajuntame to tragiško jausmo, to nuolatinio kilimo tragizman, nes per daug jau akivaizdus yra autoriaus sąmoningas stengimasis jį mechaniškai sukonstruoti. Ir todėl mes vienodu nusiteikimu priimame tiek tą švelnų mėnesienos, tiek siautėjančios audros peizažą — yra atitinkama kompozicija, bet nėra atitinkamo jausmo. O tobulame kompozicijos atžvilgiu literatūros veikale mes tiesiog nepastebime to kompozicijos mechanizmo, jo sudedamųjų dalių, mes jį priimame betarpiškai, ištisai, lyg realią gyvenimo eigos iškarpą, mus

įtikinančią, jaudinančią ar žavinčią. Tai ir yra rašytojo kompozicinis meistriškumas. Tuo tarpu, pavyzdžiui, A. Vaičiulaičio romano skyrius „Margas raštas“, kurį sudaro vyriausiojo personažo Antano laiškas draugui ir kuris kompoziciškai pakankamai derinasi su romano visuma, savo nenatūralumu, psichologiniu falšyvumu (kaip laiškas) yra toks nevykęs, neįtikinąs, netgi komiškas, kad jam daug geriau tiktų epigrafu ne John Keats'o žodžiai: „Esu laimingas, kad neturėjau progos Jums išsiųsti laiško, kurį parašiau“, bet šių žodžių parafrazė: „Esu laimingas, kad neturėjau progos išspausdinti šio romano skyriaus, kurį parašiau“.

A. Vaičiulaičio romanas „Valentina“, žinoma, nėra joks epochinis veikalas mūsų naujojoje literatūroje. Daugiausia, ką apie jį galima pasakyti teigiamo, tai — kad jis parašytas literatūriniu atžvilgiu kultūringai, švariai, su nemaža dalimi talento, bet jam trūksta vidinės šilimos, gilesnio jausmo, ir šiuo atžvilgiu jis neprilygsta net to paties autoriaus apysakai „Mūsų mažoji sesuo“, kurioje yra daug daugiau emocingumo ir tiesioginio meninio grožio.

Recenzentų perdėti komplimentai „Valentinai“ yra mažiausiai naudingi pačiam jos autoriui, nes verčia jį savo romanu, gal būt, ir prieš savo paties norą, juos pateisinti, t. y. verčia išpirkti tokį vekselį, kokio A. Vaičiulaitis savuoju romanu nei mūsų literatūroje, nei skaitančioje

visuomenėje jokiu būdu nepajėgs išpirkti. Be to, jeigu recenzentai šią eilinę A. Vaičiulaičio, palyginti dar gana jauno rašytojo, knygą jau gretina su pasaulinės literatūros šedevrais, tai su kokiais kolosaliais kūriniais jie turės lyginti sekantį to paties autoriaus veikalą, jeigu nenorės prileisti, kad jis regresuoja ir pradeda rašyti prasčiau? Atrodo, daug protingiau manyti, kad A. Vaičiulaitis dar tik pradeda savo literatūrinį darbą ir kad todėl galima iš jo laukti ateityje žymiai tobulesnių veikalų, negu „Valentina", kuriems todėl ir palaikykime panegirikas.

1937 m.

T E Z I Ų   R O M A N A S

> „Nors ir labai gilias bei aktualias problemas mes keltume savo veikaluose, jei tie veikalai bus blogai, nemeniškai parašyti, juos nedaug kas skaitys ir jie mažą ką įtikins. Tokia jau yra meno kūrinio prigimtis, kad jis įtikina ne proto argumentais, bet meniškumu pagaudamas skaitytojo vaizduotę, sielą ir jausmus".
>
> V. Mykolaitis - Putinas, „Literatūros etiudai" (269 p.)

Anglų romanistas Hugh Walpole vykusiai pastebi, kad antrasis romanas rašytojo, kuris ypač išgarsėjo pirmuoju savo romanu, dažnai nebesusilaukia skaitytojuose tokio pasisekimo, kaip pirmasis, ir būna žymiai menkesnis už šį. Kodėl taip atsitinka? Esą todėl, kad skaitytojai, nepaprastai žavėjęsi pirmuoju to rašytojo romanu, antrajame tikisi rasią dar įdomesnių, dar žavingesnių vertybių, rasią kažką visiškai nepaprasta. Antrajam romanui jie tuo būdu statą perdėtai didelius reikalavimus. Tuo tarpu pats išgarsėjusio romano autorius, šiek tiek jau apsvaigęs nuo pasisekimo ir nuo kritikos liaupsini-

mų, antrąjį savo romaną dažniausiai rašąs su daug mažesne savikritika, pasitikėdamas, kad skaitytojai ir taip žavėsis viskuo, kas tik jo bus parašyta, kad jie priims palankiausiai viską, kas tik išeis iš po jo plunksnos.

Kai abiejų pusių apskaičiavimai bei viltys nepasitvirtinę prasilenkia, įvyksta liūdna literatūrinė istorija: skaitytojai nusivilia autorium, antrasis jo romanas nesusilaukia pasisekimo.

V. Mykolaičio-Putino antrasis romanas „Krizė“ (1937 m.) nė iš dalies nebesukėlė mūsų skaitytojuose tokio susidomėjimo, kaip „Altorių šešėly“, nors „Krizė“ ir liečia daug aktualesnius ar net daug svarbesnius mūsų gyvenamojo meto dalykus, negu tie, kuriuos autorius nagrinėjo pirmajame savo išgarsėjusiame romane. Ar čia turime panašios rūšies literatūrinį įvykį, apie kurį pasakoja anglų romanistas?

Iš dalies taip, bet ne visiškai.

V. Mykolaitis-Putinas kažkokių subjektyvių, bet, netenka abejoti, kilnių intencijų vedamas užsimojo deklaruoti mūsų skaitančiajai visuomenei savo socialines, kultūrines, moralines ir net politines pažiūras. Ir tai jis nutarė padaryti ne publicistinių straipsnių, apžvalgų ar šiaip kokių traktatų, o romano forma. Žinoma, kiekvienas autorius turi visišką teisę pasirinkti minčių reiškimui sau patinkamą literatūrinę formą. Tačiau pasirenkant bet kurio literatūrinio žanro formą, atsimintina, kad pasirinktoji for-

ma taip pat įpareigoja ir autorių laikytis tam tikrų dėsnių ir tęsėti savuosius užsimojimus. Juk kiekvienas sąmoningesnis žmogus, juo labiau rašytojas, turi kartais net gana savarankiškų ir originalių pažiūrų į gyvenimą, į konkrečiuosius dabarties reiškinius. Tačiau ar tokių pažiūrų turėjimas jau yra pakankamas pagrindas jomis atsirėmus rašyti romanus ar kurio kito žanro meno veikalus? Meno veikalui sukurti reikalinga idėjas ištraukti iš paties gyvenimo, iš pačios vaizduojamosios medžiagos, natūraliai jas išugdyti iš gyvų žmonių ir realių situacijų, o ne gyvenimą ir vaizduojamus asmenis konstruoti pagal jau iš anksto turimas subjektyvines pažiūras ir kriterijus, gyvą buities medžiagą paversti tik savo susidarytų sprendimų iliustracija.

Šitokiu dirbtiniu būdu parašytas veikalas, nors ir apvilktas menine forma, neturės savyje tikrojo meno, bus sausas, negyvas, mechaniškai sukonstruotas, publicistiškas ir visais atžvilgiais tendencingas.

V. Mykolaitis-Putinas savo antrajame romane ir stojo į šį menininkui pavojingą kelią. Būdamas perdėm lyrinės nuotaikos kūrėjas, aukščiausios meniškumo pakopos pasiekiąs tik reikšdamas pats save, analizuodamas savo jausmus ir apipavidalindamas savo išgyvenimus, V. Mykolaitis-Putinas negalėjo tesėti „Krizėje“ pasiimtojo uždavinio — pakankamai neišgyvento,

aprioriškai užsibrėžto ir todėl jo talento kūrybinei prigimčiai aiškiai svetimo. Vietoj meno veikalo, jis davė vieną tendencingiausių romanų mūsų naujojoje literatūroje. Neperdėdami sakome, vieną tendencingiausių, nes ir pats V. Mykolaitis-Putinas sutinka, kad „tendencingais kūriniais mes vadiname tokius, kuriuose idėja, tezė iš vienos pusės drumsčia autoriaus menininkui privalomą blaivumą ir objektyvumą, iš kitos pusės ardo kūrinio menišką konstrukciją, daro jį hibridišką, neįtikinamą, gyvenimo ir tikrovės falsifikatą" („Literatūros etiudai", 126 p.). Visomis šitomis tendencingumo ydomis yra apsikrėtęs romanas „Krizė". Iš esmės jis ir tėra tik autoriaus pastanga įrodyti keletą savo apriorinių tezių. Pagal tų tezių įrodymo argumentus autorius konstruoja visą savo romano medžiagą, turinį ir siužetą, daugeliu atvejų prasilenkdamas su gyvenimo tikrove, psichologine tiesa ir meniškumo reikalavimais.

Tiesa, negalima sakyti, kad V. Mykolaičio-Putino romanas būtų parašytas be literatūrinio įgudimo ir sugebėjimų. Autorius, kaip prityręs savo amato meisteris, ko ir privalu iš jo tikėtis, pagal visas romano teorijos taisykles tvarko savo veikalo siužetą ir personažus. Tiesiog pavyzdingu tikslumu jis romano pradžioje, skyrius po skyriaus, supažindina skaitytoją su savo herojais, duoda jų trumpas biografijas, charakteristikas bei išvaizdos aprašymus, suveda

juos tarpusavin kontanktan ir bando užmegzti šiokią tokią intrigą. Tačiau intrigą užmegzti, deja, nepasiseka — per daug jau aiškiai pačioje romano pradžioje autorius išdeda visas savo tezes, per daug jau primygtinai jis nori aprėpti savo romane visas mūsų gyvenimo sritis ir, pagaliau, per daug jau griežtai skirsto savo herojus į dvi kategorijas — teigiamus ir neigiamus. Tai, žinoma, taip pat literatūrinio tvarkingumo požymys, bet jau kiek senamadiškas ir nemeniškas.

Romano pradžioje atrodo, kad jo intriga svarbiausia suksis apie „Tautos fondo" realizavimą ir tam realizavimui sutinkamų kliūčių nugalėjimą. „Tautos fondas" — tai išidealizuoto ir teigiamiausio romano herojaus, seno, dar „Aušros" laikų veikėjo, žymaus rašytojo Visvydo idėja, jo puoselėjama svajonė. Pagal to fondo projektą, jį įgyvendinus, anot Visvydo žodžių, „lietuvių kultūros kūryboje prasidės nauja epocha. Bibliotekų ir skaityklų tinklas skleis šviesą krašte ir platins lietuvišką knygą. Kiekvienas provincijos miestas bus prieinamas dramai, operai, koncertui, simfonijai. Visa Lietuva suskambės chorais ir orkestrais. Kultūrinės pramogos atitrauks kaimo jaunimą nuo „samagono", smuklių ir peštynių. Lietuvių tautai tada nebus pavojingas joks priešas, net ir politinės nepriklausomybės netekimas". (35 psl.). Ką ir bekalbėti — žavinčios, kiekvieną lietuvį vilio-

jančios perspektyvos. Nors jos čia išdėtos per daug jau programiniu stiliumi, tačiau vis dėlto vertos ištiso romano. Bet autorius, vos spėjęs skaitytoją užintriguoti šitokiu vertingu ir realizuotinu dalyku, toliau jį savo romane palieka nuošaliai. Versdamas Visvydą beveik per pusę romano vis dar tik ruošti to fondo projektą, autorius šia idėja toliau pasinaudoja tik kaip gera proga kartas nuo karto pareikšti savo pažiūras mūsų kultūrinio gyvenimo klausimais. Tačiau romane visiškai neparodomos Visvydo konkrečios pastangos realizuoti „Tautos fondo" projektą, neparodoma jo kova už savo idėjos įgyvendinimą. Ir kai į romano pabaigą skaitytojas sužino, kad Visvydo svajonei nebus lemta įsikūnyti, — jam taip ir nepaaiškėja, kodėl; nepaaiškėja, kas, būtent, yra tie piktieji nevydonai, kurie trukdo tokio kilnaus sumanymo realizavimą. Trumpas paaiškinimas, kad „Tautos fondo" projektą „priimti sutrukdė šių dienų ekonominiai sunkumai Lietuvoje. Krizė ir čia tarė savo veto..." (181 p.), — yra aiškiai per menkas ir neįtikinąs. Nes dar ir šiandien, kai skelbiama tąją krizę jau seniai praėjus, panašūs projektai vis dar tebėra tik nerealizuojami planai.

Užtat autorius, palikęs nuošaliai beužsimezgančią intrigą apie „Tautos fondą" ir jo projektuotoją Visvydą, pradeda intriguoti skaitytoją flirtu tarp vyriausiojo romano herojaus Sarge-

nio — banko juriskonsulto, teisių fakulteto docento, poros bendrovių valdybos nario — ir ponios Kristinos Maleišienės — flirtininkės, kurtizanės, gana laisvo elgesio ir ne per aukščiausios dorovės moters. Tačiau tas flirtas taip pat labai greitai išblėsta, nespėjęs duoti jokių konkretesnių pasekmių, ir skaitytojo dėmesys nukreipiamas į „Importo" bendrovės machinacijas bei aferas. Vos spėja skaitytojas pasipiktinti mūsų biznieriais, kurie skaudžiai apmauna jiems pasitikėjusius patriotus, kaip tuoj vėl tenka rūpintis bankrutuojančiu dvarininku ir žiūrėti, kaip gelbstimas vienas užsilikusių Lietuvos dvarų iš jam gresiančio pavojaus atitekti tariamiems vokiečių kolonistams. Ir tik į pabaigą autorius, lyg norėdamas vienu ypu perkirsti visus mazgus, kurių jis gerokai primezgė, skubiai ima koncentruoti romano veiksmą: vieną savo herojų tragiškai nužudo, antrą garbingai numarina, trečią subankrutina, o likusius du apvesdina. Visas romanas turi 330 puslapių, o šitam visų mazgų atmezgimui pakanka lygiai 30-ties puslapių. Galima įsivaizduoti, kaip autoriui tenka skubėti ir kaip vikriai suktis.

Šitokiu būdu per visą romaną blaškęs skaitytojo dėmesį nuo vieno dalyko prie kito, nuo vienos temos prie kitos, autorius, be to, daro dar daugelį publicistinių nukrypimų visiškai į šalį. Laikraštiniu stiliumi per ištisus puslapius atreferuojami ekonominės krizės padariniai Lie-

tuvoje, vokiečių nacionalistų priešvalstybinė veikla Klaipėdos krašte (175—181 pp.), net Klaipėdos vokietininkų byla ir jos sprendimas (288—292 ir kiti X skyriaus puslapiai). Romanui tai, žinoma, yra kenksmingas balastas, dar labiau sumažinąs jau ir taip ne per didžiausį jo meniškumą.

Apskritai, visam romanui būdingas stiliaus ir konstrukcijos publicistiškumas. Išskyrus kelias nežymias išimtis, autorius beveik per visą romaną naudojasi maždaug šitokiu metodu: pirma publicistinio tono aprašymais, apibrėžimais ar charakteristikomis supažindina skaitytoją su savo tezėmis, situacijomis bei personažais, o paskui dar kartą visa tai pailiustruoja ir išryškina vaizdais ar dialogais, kurie daugeliu atvejų taip pat nėra nei pakankamai natūralūs, nei gyvi. Susidaro savotiškas stiliaus ir veiksmo dvilypumas. Skaitytojui visą laiką šitie autoriaus publicistiniai komentarai trukdo sekti natūralią romano siužeto plėtotę. Šitas V. Mykolaičio-Putino palinkimas į publicistinius atrefeeravimus jau buvo pasireiškęs ir „Altorių šešėly“, tik vis dėlto dar ne taip stipriai ir kenksmingai, kaip „Krizėje“. Čia gi yra ištisi skyriai, kurie atlieka tik jau anksčiau publicistiškai papasakotų teigimų ar faktų iliustravimą. Antai, 195—197 puslapiuose autorius išsamiai išdėsto ištisų dviejų tolimesnių romano skyrių planą ir motyvus. Skaityti po to tuos du romano sky-

rius yra tikrai neįdomu, nes jau viskas iš anksto žinoma. Panašus jau žinomų faktų atpasakojimas yra ir romano antrosios dalies II skyrius — apie Kristiną Maleišienę ir jos nuotykius. Anksčiau aprašytų įvykių nereikalingu pakartojimu galima laikyti ir per keletą puslapių išrašomus tos pačios Kristinos laiškus (266—270 p. p.) Andriui Malešiui. Kristinos charakteristikai tie laiškai neduoda nieko nauja, o Andriaus psichologiniams išgyvenimams pavaizduoti ir jo santykiams su savo broliene išryškinti būtų pakakę ir mažiau balastiškų priemonių.

Iš viso būdinga, kad autorius, nesigailėdamas savo romane vietos ir plačiausių dialogų antraeiliams dalykams pavaizduoti, rodo nuostabų ekonomiškumą pagrindinius siužeto plėtotės momentus išryškindamas. Iš romano turinio, pavyzdžiui, sužinome, kad Kristina pameta savo vyrą, kurį laiką gyvena su biznieriu ir aferistu Keršiu, o paskui vėl grįžta pas Maleišį. Jeigu mažiau reikšmingose situacijose (gegužinėse, vaišėse ir kt.) autorius plačiai leidžia veikti ir kalbėti pačiai Kristinai, stengiasi ją parodyti gyvu žmogumi, tai apie šituos daug reikšmingesnius jos biografijos momentus pasitenkina arba keliais paaiškinimo žodžiais, arba netiesioginiu atpasakojimu kitų personažų lūpomis (pav., Sargenio pašnekesys apie Kristiną su banko tarnautoju kavinėje). Net ir Kristinos nusižudymo scenai taip pat tepaskirta vos pusė puslapio.

Netenka įrodinėti, kiek daug meniniu atžvilgiu būtų laimėjęs visas romanas, jeigu autorius, užuot pasitenkinęs trumpu tų dalykų atpasakojimu, būtų gyvais vaizdais parodęs Maleišių persiskyrimo ir susitaikinimo scenas, jeigu jis būtų pavaizdavęs su visomis smulkmenomis jų psichologinius išgyvenimus tais momentais, jeigu mes būtume išgirdę gyvų žmonių žodžius, pamatę jų gyvus judesius. Tai būtų buvęs menas, o dabar teduotas tik sausokas protokolas. Romanas nuo to nebūtų žymiai pastorėjęs, nes jame yra apsčiai balastinės medžiagos, kurią būtų buvę galima be jokio nuostolio pašalinti.

Tačiau taip rašyti — meniškai rašyti, žinoma, yra daug sunkiau, nes reikalinga daug didesnių kūrybinių pastangų, negu publicistiškai viską protokoluojant.

Apskritai, „Krizės“ personažai iš viso labai retai tekalba kaip gyvi žmonės. Dažniausia jie tik kartoja autoriaus jiems į lūpas įspraustas mintis, tezes, teigimus ir samprotavimus. Išidealizuotasis Visvydas daug kartų yra verčiamas romane sakyti programines kalbas keturiose savo kambario sienose — apie lietuvių tautos kultūrinius uždavinius, apie Lietuvos praeitį ir ateitį, apie šeimą ir dorovę. Sargenis kiekviena proga samprotauja apie krizę, apie ideologines mūsų miesčionijos pozicijas, apie reikalingumą būti doru žmogumi. Viktutė Maleišytė

drožia ilgas oracijas, kuriose smerkia kurtizanes ir byloja apie kilnias moters pareigas. O aprašydamas vaišes pas Maleišius, autorius savo veikėjus priverčia suruošti tikrą ideologinį disputą, kurio metu „Visvydas, pamiršęs šąlantį kepsnį, pakeltu balsu, kaip koks senovės vaidila, šaukė dievų keršto išgamoms ir visiems tėvynės priešams“. (223 p.)

Iš tikrųjų, kaip komiška — tas vaidila prie šąlančio kepsnio, šaukiąs dievų keršto. Bet autorius, matyt, tai rašo visiškai rimtai.

Kur šitokios programinės kalbos romane duodamos atsijusios nuo veiksmo, nuo žmonių psichikos, jos dar šiaip taip pakenčiamos. Jas galima priimti kaip tezių deklaravimą, kaip *savotišką ideologinę deklamaciją.* Tačiau kai autorius verčia savo herojus panašiai deklamuoti ir tokiose situacijose, kur jie turėtų pasirodyti vis dėlto kaip gyvi žmonės, įspūdis susidaro labai nemalonus. Antai, koks netikras, koks dirbtinis yra Sargenio ir Viktutės Maleišytės pasikalbėjimas jų sužiedotuvių vakarą. Pats autorius, matyt, pajutęs situacijos falšyvumą, bando gelbėti reikalą, priversdamas Viktutę pastebėti:

„Štai ypatingas įsimylėjusių pasikalbėjimas sužieduotuvių vakarą! Meskim tas ideologijas, klases ir visuomenes! Papasakok man ką nors linksmesnio“.

Tačiau „įsifilosofavęs“ Sargenis nesiduoda taip greitai paverčiamas natūraliu, gyvu žmogumi ir savo deklamacijas baigia dar šitokiu išmintingu pamokymu, kurį mes citatoje pabraukiame:

„— Šis pasikalbėjimas — geras mudviejų laimingo sugyvenimo ženklas, Viktute. *Šeima yra visuomenės ir tautos narvelis. Kada, jei ne kuriant šeimą, pravartu prisiminti savo visuomeninius uždavinius.* Šiais klausimais nesantarvės tarp mudviejų, matyt, nebus. Na, tai pradėk ką nors linksmesnio.“ (269 p.)

Ką jie toliau pradėjo kalbėti linksmesnio, skaitytojas, deja, taip ir nebesužino, nes skyrius toje vietoje baigiamas. Tačiau galima būti tikriems, kad jie nieko linksmesnio ir nebekalbėjo — per maža tikrosios, meninės gyvybės suteikė autorius šiems savo personažams, kad iš jų lūpų išeitų gyvas, žmogiškas žodis. Tokie personažai, paprastai, nekalba, o tik deklaruoja ir deklamuoja. Kur jau jiems kokios nors linksmesnės ir natūralesnės pašnekesio temos!

Jie ir galvoja ir jaučia taip pat tik tezėmis, tik silogizmais. Jų galvose nėra jokių psichologinių asociacijų, o širdyse jokių jausmų. Visur tik sausa ir negyva „filosofija“.

Štai, autorius išveda savo herojus — Sargenį ir ponią Kristiną — šiltą vasaros dieną į laukus. Kristina nedviprasmiškai siekia flirto su

Sargeniu ir tai nuo jo neslepia. Sargenis taip pat nelaisvas nuo masinančių pagundų. Abudu jie atsiduria „gražioje dauboje, iš visų pusių javų lauko apsuptoje. Laukinė obelis, išsišakojusi, pakrypusi, ramiai snaudė daubos pakraštyje ir jos šakos beveik siekė ramunėmis ir čiobreliais apaugusį padirvį“.

Šitame poetiškame gamtos prieglobstyje Kristina drimba „į žolę obelies pavėsyje“ ir išsitiesia visu pikantišku, masinančiu savo gražumu. Net jeigu Sargenis ir pajėgtų atsispirti jos viliojantiems kerėjimams, tai vis dėlto būtų galima laukti jį šiuo momentu į Kristinos masinimą reaguosiant gyvais, realiais išgyvenimais

Tačiau autorius Sargenį pastato prie obelies, nuskina jam keletą mažutyčių obuoliukų, kuriuos jis valandėlę žiūrinėja, o paskui priverčia jį staiga imti drovėtis ir filosofuoti šitokiomis abstrakcijomis:

„Jis pajuto, kad dabar štai atsistojo prie ribos, kurią peržengęs supančios save kažkokiais voratinkliais, susiriš su ta jaudinančiai gražia, patrauklia, pavojinga moterimi, kurios pasaulis buvo jam svetimas ir tuščias.

Jis dar gyveno Visvydo idėjų rate, kur viskas buvo šviesu, kilnu, prasminga, aukšta ir gilu, kur žmogaus veiksmai buvo skatinami derintis su tautos idealais ir siekti amžinybės ribų. Jis jautė savyje ir šildantį Viktutės žvilgsnį, reiškiantį visai kitokius jausmus, einantį iš ki-

tokių dvasios polėkių, negu šitos apnuogintu grožiu jį traukiančios moteries. Ir jis pasiryžo tą dviprasmišką žaidimą baigti". (101—102 p.)

Iš tikrųjų Sargenis to žaidimo dar nebuvo nė pradėjęs. Autorius nedavė jokio konkretaus jo išgyvenimų vaizdo, neišgriebė iš jo dvasios jokio ryškesnio asociacijų vingio, jokių momentui atitinkančių psichologinių smulkmenų, kaip jis tai puikiai sugebėjo padaryti „Altorių šešėly", vaizduodamas Liudo Vasario abejones ir erotinius išgyvenimus. Ten buvo gyvi vaizdai, reali psichologija, natūralūs žmogaus jausmai, o čia tik abstraktus ir, žiūrint situacijos momento, gana falšyvas samprotavimas.

Ir kai autorius sako, kad po šitų Sargenio samprotavimų bestovint prie obelies, „Kristina staiga pajuto besikeičiančią momento nuotaiką", — skaitytojas nemato, iš ko ji galėjo pajusti tą „besikeičiančią nuotaiką". Jam lieka aišku tik viena, kad šitais Sargenio abstraktiškais samprotavimais autorius negailestingai sužalojo vieną nuotaikingiausių savo romano scenų.

Deja, tokių sužalojimų „Krizėje" yra ne tas vienas.

„Krizės" veikėjai — tai daugeliu atvejų tik tam tikrų idėjų ir principų personifikacijos, kuriomis autorius operuoja pagal savo sumetimus ir iš anksto nusistatytą planą. Ar bereikia aiškinti, kad skaitytojui neįdomus nei jų gyvenimas, nei jų likimas, nei jų poelgių motyvai.

Skaitytojas lieka šaltas ir abejingas visam šitų manekenų pasauliui.

Ar mus jaudina Sargenio ir Kristinos beužsimezgančio flirto pasekmės? Nė kiek. Ar mes piktinamės, kai Keršys su aferistų kompanija skaudžiai apgauna jam pasitikėjusius patriotus? Nė kiek. Ar mes rūpinamės Andriaus Maleišio planų pagerinti savo dvarą pasisekimu, ar mes užjaučiame Povilui Maleišiui, kai jį pameta Kristina, prie kurios net bendrame miegamajame jis turi gretintis tik vogčiomis? Nė kiek. Ar mums sukelia užuojautą kilnaus patrioto Visvydo nepasisekimai, ar mus nuliūdina Andriaus Maleišio bankrotas, ar mes džiaugiamės Sargenio ir Viktutės vykusia, nors ir gana šaltai apskaičiuota meile? Taip pat nė kiek. Pagaliau, ar mus sukrečia Kristinos sau į smilkinį paleistas šūvis, jos sudužęs gyvenimas? Nė kiek.

Kur yra V. Mykolaičio-Putino romane tai, kas jaudintų, kankintų, džiugintų ir žavėtų skaitytoją? Kur yra jame tai, kas visam veikalui suteiktų meninės ugnies, įlietų tikros gyvybės ir sielos? To nėra.

Užtat autorius savo apriorines tezes ir publicistinius samprotavimus, kad jie visiškai neįvarytų nuobodulin jautresnio skaitytojo, stengiasi atmiešti lengva pikanterija, moteriško tualeto masinančiais aksesuarais, miesčionišku rafinuotumu ir geroku kiekiu melodramiškumo.

Be abejo, itin pikantiška skaitytojui sužinoti V. Mykolaičio-Putino romano herojaus Sargenio nuomonę, kad „kam čia vesti, kalbėdavo jis draugų pritariamas, jei Kaune yra daug gražių moterų, kurias paimti taip pat lengva, kaip ir papirosą užsirūkyti!“ (16 p.). Skaitytojui, kuris apie Kauno panelių ir ponių dorovę buvo susidaręs geresnę nuomonę, toks pareiškimas pačioje romano pradžioje yra iš tikrųjų nelaukta staigmena, skatinanti su nekantrumu ryti tolimesnius romano puslapius. Toliau beskaitydamas, skaitytojas gauna susipažinti su šilkiniu peniuaru, kuris ne per daug pavydulingai slepia ponios Kristinos laibas kojas, apvalias rankas ir viso stuomens linijas (88 p.), su ištisa jos suknelių garderoba ir, pagaliau, turi progos drauge su Povilu Maleišiu pasigėrėti visu pajūrio saulėje nudegusio nuogo kūno žavesiu, kai ponia Kristina —

„Vakarais ir rytais savo miegamajame išsirengusi ilgai sukinėdavosi prieš veidrodį, panaši į atgijusią bronzos statulą, savim gėrėdamasi ir tyrinėdama, ar rūbų paslėptas nuo saulės kūnas neima šviesėti. Ji pasidarė meilesnė net savo vyrui, norėdama išgirsti ir jo nuomonę apie savo patamsėjusį grožį.

— Povil!.. Poviliuk!.. — šaukdavo ji vyrą, — žiūrėk, kaip tau atrodo, ar šitas šonas nepasidarė šviesesnis?

Ji nusileisdavo peniuarą nuo vieto peties ir,

pakėlusi ranką, praskleisdavo šoną nuo pažasties ligi juosmens. Povilas, retai turėdamas progą pasigėrėti savo žmona, naudodavosi patogiu momentu.

— Iš tiesų, Kristute, — sakydavo jis paglostęs šoną, — pečiai tamsesni. Nagi, pasisuk šitaip. Prasidenk dar truputį... Ir nugara tamsesnė... ir krūtinė. Na, o kitas šonas? Ne, abudu lygūs. Matyt, šonai buvo mažiau nudegę. Ot, kojos ir rankos, tai kaip varinės!

Kristina stovėjo jau visiškai nuoga, susirūpinusi vien savo kūno apžvalga. Bet Povilui jos nudegimas maža rūpėdavo. Įsidegusiomis akimis jis spoksodavo į savo gražuolę žmoną ir kuždėdavo:

— Ak, kokia tu puiki, Kristute!

Jis glostydavo jos rankas, pečius, norėdavo apsikabinti, pabučiuoti, bet ji išsprukdavo iš jo, vėl įsisiausdavo į peniuarą ir stumdavo pro duris“ (143—144 p.).

Tai scenelė, dėl kurios vienos tam tikrų pomėgių skaitytojai nepatingės „Krizę“ perskaityti antrą kartą. Tačiau šitokios rūšies pikantiškame skaitytojo masinime svarbiausias vaidmuo „Krizėje“ atitenka ypačiai ponios Kristinos ... kojoms.

Vos pristatęs skaitytojui ponią Kristiną Maleišienę, autorius tuoj pastebi: „Ji atsisėdo tiesiai, pasitaisė suknelę, grakščiai sukeitė k o-

jas..." (41 p.)*. Kiek toliau: „Parangiusi po savimi kojas, ji tarsi žaidė šilkiniais savo keliais" (47 p). Kitoje vietoje viešą padorumą gelbsti Viktutė, kuri „pašlijo ant šono, pasirėmė ant alkūnės, savimi užstodama kuklumo nepaisančios brolienės (t. y. Kristinos) kelius." (94 p.)

Tačiau ponia Kristina nėra linkusi pasimokyti kuklumo iš giminaitės. Ji per daug aukštai vertina savo kojų grakštumą ir kita proga jau nė kiek nebesivaržydama jas demonstruoja Sargeniui: „Žinai, po Petrai, kad aš štai vienos kojos nemainyčiau ant šimto Tamstos giliai mąstančiųjų , rimtųjų, dorovingųjų storablauzdžių kreivakojukių! Ji pradengė savo koją aukščiau kelio ir, aukštyn patempdama, išlygino kojinę" (103 p.). Tai duoda pagrindo Sargeniui, tam nenuilstamam samprotautojui, išvydus Kristiną kitoje situacijoj, nustebusiam savęs paklausti: „Ar tai ta pati flirtininkė kokietė, kuri, progai esant, nesivaržydavo demonstruoti savo apvalias blauzdas?" (108 p.). O dar vėliau tos „apvalios blauzdos" Sargeniui sukelia itin nedviprasmiškų asociacijų: „Keistas, aistrai artimas jausmas perliejo Sargenio krūtinę, kai jis įsivaizdavo, kad šita Kristina, iškilmingai pasirėdžiusi ir dekoltuota, gali išdykauti, sukinėtis ant vienos kojos, dribti nesivaržydama į žolę

---

* Pabraukimai visur mūsų. K. K.-R.

ir pradengus rodyti savo apvalius kelius" (113 p.). Tačiau netrukus bešokant Sargenio kelis „pro suknios akosoną" jau gauna pajusti „jos kojos artumą" (117 p.). Bet ne tik Sargenį ponia Kristina intriguoja savo kojomis. „Ji laisvai užsimetė koją ant kojos, ir pro tamsią aksomo užlanką vyrų akiai prasidengė kojinės šilkas" (119 p.). Kita vėl proga „ponas Andrius ir Sargenis nesivaržydami glostė akimis visą ją, atsišliejusią fajetone, nuo juodos garbanotos galvutės ligi grakščios į priešakinę sėdynę atremtos mažutės kojos" (129 p.). Pagaliau, ponas Andrius, daug donžuaniškesnių palinkimų negu Sargenis, vienos vakarienės metų turi progos „tarpais vogčiomis prisitaikydamas paglostyti ir paspausti jos šilkinį, pro servetėlę švelniai baluojantį kelį." (149 p.)

Ponia Kristina ne tik demonstruoja savo kojas ir leidžia jų masinančiu žavesiu gėrėtis kitiems, bet, pasirodo, turi tam net savotišką pasiteisinimą, savotišką „kojų filosofiją" susidariusi, „Žinai, Tamsta, aš, o gal ir kiekviena moteris kartais pajunta nenugalimą norą parodyti save, pradengti savo sielą, nors ten būtų ir nelabai gražių dalykėlių. Aš pati pažįstu vieną moterį, kuri sakosi jai esą nepaprastai malonu rodyti vyriškiams savo kojas, o jos kojytėmis tai jau Tamsta tikrai nesusižavėtum.. Štai ir man užėjo panašus noras" (53 p.). Juo labiau

ji gali nesivaržydama tenkinti tą savo norą, kad jos kojomis galima tikrai susižavėti.

Kojos, keliai, blauzdos — per visą romaną einąs savotiškas motyvas, pasakytume, tikra kojų manija. Vargu greitai atsiras lietuvių literatūroje kitas rašytojas, kuris šiam moteriško kūno sąnariui savo veikale paskirs tokį ryškų vaidmenį.

V. Mykolaičio-Putino romane toji ponios Kristinos ir jos kojų poetizacija savo kulminacinį tašką pasiekia bene šitoje gana pikantiškoje scenelėje:

„Išsirinkusi deramą suknelę, ji senąją nutraukė per galvą ir likusi su tokiu tualetu, kuris buvo tinkamiausias karščiausiam metų sezonui, neiškentė nepasigėrėjusi savimi veidrodyje.

Ji matė paveikslą. kuris galėjo sužavėti kiekvieną — tiek vyrą, tiek moterį. Tiesos ir lygios, kaip nutekintos*, blauzdos, lieknas liemuo, be jokios rakšlelės kaklas, klasiška galva su juodomis, vingiais ligi pečių krintančiomis garbanomis sudarė tobulą atramą, kurioje šimtais atmainų ir detalių reiškiasi moteriškas ponios Kristinos žavesys ir grožis. Ji keliomis pozomis pademonstravo save ir, dievaž, būtų

---

* Spausdinant „Krizę“ „Liet. Aido“ atkarpoje, kiek atsimename, šioje vietoje blauzdos atrodė, „lyg šampano buteliai“. Iš tikrųjų, tai buvo jau per daug neskoningas palyginimas.

nieko neturėjusi prieš, jei smalsus vyriškas žvilgsnis, neišskiriant nė pono Andriaus, būtų slapta ją stebėjęs...

Bet visa tai truko tik kelias akimirkas. Bematant lengvi drabužėliai apsiautė stuomenį, šilkinės kojinės aptempė blauzdas, gėlėta vasarinė suknelė pridengė, kas dengtina, ir ponia Kristina iš mitologinės deivės tapo linksma, grakšti, jaunatvės skaistumu žavinti moteris" (71—72 p.).

Pasaulinėje literatūroje yra daug drastiškesnių ir atviresnių moters atvaizdavimo scenų — ir pas Flaubert'ą („Ponia Bovary"), ir pas Stendhal'į („Raudona ir juoda"), ir pas Maupassant'ą („Mielas draugas", novelės), ir pas Zola („Nana"), ir pas Ch. L. Philippe'ą („Mari Donadije", „Biubiu iš Monparnaso"), ir pas Lawrence'ą („Ponios Četerlei meilužis"), ir pas visą eilę kitų didžiųjų realistų. Tačiau jų visų veikaluose kažkokia rūsti, nuoga gyvenimo tiesa pridengia vaizdų ir situacijų drastiškumą ir pašalina bet kokį pikantiškumą. Jie nelygina tokiais momentais savo išrengtų herojų nei su „atgijusiomis bronzinėmis statulomis", nei su „mitologinėmis deivėmis" ir, apskritai, tokio tipo moterims netaiko patetiškų komplimentų á la: „ji buvo verta marmūro ir skulptoriaus kalto". (54 p.)

Šitokia patetiška pikanterija yra neapsakomai pigi ir neturi nieko bendra nei su tikrąja

tiesa, nei su meniniu vaizdingumu. Su nusistebėjimu ir giliu apgailestavimu tenka konstatuoti ją V. Mykolaičio-Putino romane.

Įspūdžio nepagerina nė tas rafinuotumas, kuriuo autorius stengiasi apdovanoti ponios Kristinos manieras — visi tie jos: „atsilošė fotelyje, užsirūkė papirosą ir, žiūrėdama į vingiuojančią nuo galo papiroso mėlynų dūmų srovę..." (75 p.), visos tos „kvepalų srovės", kurios „pukšteleja į veidą" (87 p.), kurios sklinda nuo Kristinos įteikiamos kortelės ir kurių „aromatą" su pasigardžiavimu traukia į save Sargenis (43 p.), ir t. t., ir t. t...

Nėra reikalo plačiau įrodinėti šitokių priemonių meninį bevertiškumą. Tai aiškiai matyti jau iš konteksto.

Ir vis dėlto reikia pripažinti, kad Kristina Maleišienė „Krizėje" yra gyviausias personažas, daugiausia turinti savyje kraujo ir realumo. Yra vietų, kur mes jau galime patikėti jos žodžių ir jos poelgių tikrumu, kuo labai retai tepasižymi kiti „Krizės" personažai. Tiesa, Kristina nei mūsų naujojoje literatūroje, nei paties V. Mykolaičio-Putino kūryboje nėra iš esmės naujas tipas. Per daug jau aiškūs Kristinoje „Altorių šešėly" romano personažių — baronienės ir trečiojo tomo Liucės — bruožai. Tiktai kas taip labai tiko baronienei, čia daug mažiau betinka banko tarnautojo žmonai, ir kaip

trečiame „Altorių šešėly" tome Liucė, taip „Krizėje" Kristina yra gerokai sumelodraminta.

Mėgsta V. Mykolaitis-Putinas žudyti savo herojes. Ir žudo jis jas labai panašiose aplinkybėse — nusivylusias gyvenimu, išsekusias ir dvasiškai ir fiziškai, žodžiu, žudo melodramiškai. Tiktai Kristinos Maleišienės nusižudymas mus dar mažiau įtikina, negu Liucės mirtis. Kristinos įsitraukimas į kortavimą ir jos prijungimas prie Keršio aferos bylos romane yra per menkai pagrįstas. Atrodo, jog Kristinos prasilošimas kortomis yra dirbtiniai sugalvotas tik todėl, kad būtų proga išbraukti ją iš gyvųjų romano personažų tarpo, ar išvesti pamokomą moralą — koks gyvenimas, toks ir mirimas. Jei ne toji grynai mechaninė ir atsitiktinė priežastis, mes nepatikėtume, kad Kristina jau buvo prigyvenusi tiek, jog jai būtinai reikėjo žudytis.

Panašaus tipo moterų nusižudymai nėra tipiškas reiškinys. Ir pas mus tai geroka retenybė. Žudytis iš nusivylimo gyvenimu — reikia truputį daugiau ko nors tikėtis ir reikalauti iš to gyvenimo, reikia žiūrėti į jį kilnesnėmis akimis ir ieškoti jame didesnių vertybių, negu tai daro Kristina, kad paskui būtų galima taip tragiškai nusivilti. O žudytis dėl garbės netekimo, dėl atsidūrimo kaltinamųjų suole juo mažiau galėjo tokia moteris, kaip Kristina, kuri garbę suprato labai reliatyviškai. Kitaip argi ji

būtų bėgusi nuo savo vyro, uliojusi naktiniuose restoranuose, gyvenusi susidėjus su Keršiu ir leidusi save plakti visiems Kauno ponių liežuviams, o po to vėl kaip niekur nieko ramiausiai grįžusi atgal pas vyrą, ta proga dar gerokai „apvalydama" savo meilužį?! Moteris, kuri taip elgiasi ir kuri jau išgyveno šitokią avantiūrą, nepasiųs sau kakton kulkos ir kažin kokion aferon įvelta.

Autorius norėjo iš Kristinos sukurti slaptingą, viliojančią ir tragišką asmenybę. „Linksma, vikri ponia, išdidi dama, sentimentali, melancholikė, ar ambicinga kurtizanė — kas ji yra iš tiesų?" (56 p.) — buvo klausiama romano pradžioje. Miesčioniška menkysta — atsakytume romano pabaigoje, bet vien dėl to jos žudyti nereikėjo. Kristinos tipas realiame gyvenime yra daug paprastesnis ir aiškesnis, negu tai buvo norėta parodyti „Krizėje".

Ką galima pasakyti daugiau apie kitus „Krizės" personažus?

Nebent tai, kad išidealizuotajam patriotizmo įsikūnijimui, rašytojui Visvydui, autorius prie visokeriopų jo turimų dorybių pridėjo dar ir gerokā antisemitizmo kiekį. Šis senas veteranas remia savo autoritetu aiškių aferistų steigiamą bendrovę, tikėdamasis, kad „tai būsianti grynai lietuviška bendrovė, kuri padėsianti lietuviams įsistiprinti prekyboje ir atimti šią pelningą sritį iš žydų ir kitų svetimtaučių" (131 p.).

Net ir tada, kai toji bendrovė bankrutuoja, jos vadovui pabėgus su bendrovės kasa į užsienius, Visvydo pirmasis įsitikinimas yra, jog tai „žydų darbas“ (242 p.). Ne per daug jis sielvartauja net ir tada, kai už pasirašytus tai bendrovei vekselius antstolis jį išvaržo. Su šitokiomis pažiūromis Visvydas visiškai tiktų ideologu mūsų verslininkams. Tačiau romane jam pavedama kilnesnė misija — planuoti lietuvių tautos kultūrinę pažangą ir ideologiškai auklėti naujuosius Lietuvos dvarininkus.

Užtat Visvydo sūnėnui Juozui romane paskirtas labai jau neigiamas vaidmuo. Tačiau jo evoliucija iš lėbauti mėgstančio korporanto į Kominterno agentus yra perdėm neįtikima. Galima būti priešingiausių pažiūrų tam sąjūdžiui, kurio aktingu veikėju autorius padaro Juozą, tačiau neprivalu iškreipti tikrovės. Kas bent kiek turėjo progos arčiau pažinti tą sąjūdį, tas gerai žino, kad tokio tipo žmonės, kaip studentas Juozas, nėra tam sąjūdžiui charakteringi. O autorius, rodos, Juozo asmenyje kaip tik norėjo pavaizduoti tipišką reiškinį. Tačiau išskyrus naivų dirbtinumą, jis Juozo asmenyje nieko daugiau nepavaizdavo. Juozo pasikalbėjimas kavinėje su Andrium Maleišiu yra ryškiausias to pavyzdys (274—78 p.).

Andrius Maleišis šalia Kristinos — gyviausias „Krizės“ personažas. Yra romane vietų, kur tas degenaravęs dvarininkėlis, nešiojąsis

su planais apie kažkokius vandens malūnus ir elektrines stotis savo apspurusiame dvarelyje, bet visas gautas tam tikslui paskolas prašvilpiąs Kauno restoranuose, — iškyla prieš mūsų akis pakankamai ryškiai ir įtikinamai. Tačiau ir jo liūdna istorija neišvengė melodramiškumo. Autorius pakiša jam Vytauto parke čigonę, kurios sapaliojimais šis nusigyvenęs bajorėlis, svajojęs savo dvarelį padaryti „naujo lietuviško aristokratiškumo lopšiu" (218 p.), paskui dar ilgai kvaršina sau galvą, kol visiškai nusmunka nuo koto.

Ta „romantiška" čigonė, tas būrimas iš kortų, toji „Kryžminė dama", kuri viską gadina, tie „nuostabūs" sapnai apie „smulkių, smulkių pinigėlių srovę" ir tikėjimasis išlošti loterijoje, — Dievuli, kaip visa tai inčiūriška!

Po to, kai susipažinome, kaip V. Mykolaitis-Putinas vaizduoja pasiimtąją temą, dabar tariamės galį pažiūrėti ir ką, būtent, jis įrodinėja savo romane, kokios yra pagrindinės jo veikalo tezės ir bendroji tendencija.

„Krizė" — aktualus veikalas. Net per daug aktualus. Kai kurie romane paliestieji dalykai jau spėjo sensteleti. Jie bėra įdomūs tik kaip pergyvento momento užfiksavimas mūsų literatūroje. Šiaip ar taip, grožinės literatūros veikaluose pageidautina, net ir aktualius dalykus vaizduojant, gilesnio jų traktavimo.

Antras dalykas, tai nepaprastai didelis „Krizėje“ paliestų klausimų bei temų skaičius. Čia rado atgarsį beveik visos paskutiniojo meto lietuvių periodinėje spaudoje iškeltos aktualijos. Ir V. Mykolaičio-Putino romaną skaitai, lyg kokią mūsų dienraščių kroniką.

Savaime suprantama, kad neįmanoma kritikos straipsnyje išsamiai išnagrinėti visų tų klausimų ir aktualijų. Juo labiau, kad ir romane daugelis jų yra iškelti tik keliais sakiniais, perdėm publicistiškai, tartum pacituoti iš kokio laikraščio vedamojo.

„Krizės“ tezės, sprendimus ir, apskritai, ideologines pozicijas galima sugrupuoti į dvi linijas, kurios eina per visą romaną. Vienoje linijoje — neigimas, kritika. Antroje — idealizavimas, teigiamoji, pozityvi ideologija.

„Krizėje“ yra nemaža kritinio realizmo bruožų. Autorius, reikia pripažinti, kai kur gana atvirai demaskuoja mūsų gyvenimo neigiamybes ir pasako joms aštrių smerkimo žodžių. Jis griežtai smerkiai nesąžiningumą, karjerizmą, sumiesčionėjimą, dvasinį tuštumą, stoką nuoširdaus patriotizmo, savanaudiškumą, kortavimą ir d. k. Visų šitų neigiamybių įsikūnijimas romane pavaizduojamas aferisto Keršio, lėbautojo Andriaus Maleišio, kurtizanės Kristinos Maleišienės, jos vyro miesčionio Povilo Maleišio ir „amžino studento“ Juozo asmenyse. Šiai neigiamai galerijai juo tamsiau

apibūdinti autorius paskiria ne vieną publicistinį ekskursą, o taip pat ir visą savo romano siužetą konstruoja tokiu būdu, kad nedorybės išeitų pasmerktos, nubaustos ir sužlugdytos.

Šie kritinio realizmo, lietuviškosios tikrovės demaskavimo elementai ir suteikė „Krizei" tam tikro progresyvaus atspalvio, atkreipė į romaną dėmesį tų mūsų skaitytojų sluoksnių, kurie literatūroje pirmiausia ieško atviresnio žodžio ir pažangesnės minties.

Tačiau V. Mykolaičio-Putino demaskavimo būdas yra savotiškas ir, pasakytume, gana siauras. Visų mūsų gyvenimo neigiamybių priežastis savo romane autorius daugiausia mato ekonominėje krizėje, kurią stengiasi išplėsti ligi psichologinės ir moralinės krizės. Krizė — štai visų blogybių didžiausias kaltininkas:

„...Visi mes norime gyventi taip, tarsi krizės visai nebūtų. Maža uždirbdami, mes norime lėbauti, vogdami valstybės pinigus, mes norime būti garbingi piliečiai, išsižadėję visų tautinių interesų, mes norime būti patriotai, apgaudinėdami vieni kitus, mes dedamės esą nuoširdūs bičiuliai... Esu tikras, jeigu kas nors nuplėštų kaukę nuo viso mūsų gyvenimo ir nuo mūsų pačių, krizė tuoj pasibaigtų." (206 p.)

Tačiau autorius, įdėdamas savo mintį į Visvydo lūpos , šią krizę laiko natūraliu procesu, pereinamu etapu:

„Dabar drumsčiasi mūsų gyvenimas, kaip užraugtas midus. Tegu rūgsta — išsifermentuos ir nusistos. Putas ir padugnes laukan išliesime. Sakau aš tau, mielas bičiuli, kad krizė mus išsijos, išskirstys ir surūšiuos, kaip piktas arpas, kurs ir krato ir mėto ir iš grūdų pelus išvėto". (187 p.)

Todėl nenuostabu, kad žiūrint šitokiu požiūriu į mūsų gyvenimo neigiamybių priežastis, autorius jų kritiką galėjo baigti optimistiškomis to paties Visvydo mintimis:

„Kiek yra dorų, sąžiningų, gerų darbininkų kiekviename luome, kiekviename versle, kiekvienoje įmonėje, įstaigoje, ministerijoje? Jų vardai negarsūs, apie juos romanai nerašomi, jie pilki, tylūs žmonės, bet ar ne jais Lietuva laikosi? Ką reiškia prieš juos saujelė sukčių, apgavikų, triukšmadarių, kurie, kaip piktos vapsvos, įkyriai zvimbia ir skaudžiai įgelia, bet gyvybei pavojaus nesudaro! Be to, kiek yra žmonių su vardu ir talentu, kurie dieną —naktį rūpinasi Lietuvos likimu!" (298 p.)

Nieko negalima būtų prikišti autoriui dėl šitokio šviesaus optimizmo. Aišku, Lietuva laikosi šiais pilkaisiais masės žmonėmis, kurie joje viską pagamina ir pastato, o ne „viršūnėmis" ir „vadais". Tačiau, kad didžiųjų mūsų gyvenimo blogybių priežastis glūdėtų tik laikinoje krizėje, vargu galima sutikti. Atrodo, kad ji

glūdi kažkur giliau, pačiame pagrinde, pagrindinėje gyvenimo santvarkos struktūroje.

V. Mykolaitis-Putinas savo romane kaip tik ir nebandė pažiūrėti giliau į mūsų gyvenimo blogybių šaltinį, paieškoti pagrindinių jo versmių, trykštančių karjerizmu, savanaudiškumu, aferomis ir moraliniu pakrikimu. Autorius per daug įsitikinęs, kad po šita krizės kauke, ją nuėmus, būtų sveikas ir švarus veidas. Giliau patyrinėjus, kažin ar nepasirodytų, kad ir tame veide jau yra įbrėžtų degeneracijos bruožų. V. Mykolaičio-Putino duodamoji mūsų visuomenio gyvenimo, mūsų mieščionijos kritika todėl yra paviršutiniška. Autorius smerkia tik nukrypimus, bet ne pačią sistemą. Mato šapą, bet dažnai nemato rąsto.

Dar daugiau.

Perėję prie „Krizėje“ duodamos pozityviosios ideologijos, matome, kad V. Mykolaitis-Putinas miesčioniją iškelia kaip pagrindinį savo socialinį idealą, pastato ją priešais liaudį ir propaguoja naujos dvarininkijos atgimimą.

Žinoma, dėl to per daug stebėtis netenka. Tai visiškai derinasi su visa V. Mykolaičio-Putino ideologija, kiek ji mums jau yra žinoma iš kitų jo raštų. Juk jam priklauso įsidėmėtinas posakis, kad „įsikurti namuką taip pat yra kaikuria prasme visuomeninis ir valstybinis darbas“. („Literatūros etiudai“, 242 p.)

Šitokių namukų savininkų ideologija ir iškeliama „Krizėje" kaip teigiamasis principas.

Ligi šiol ir mūsų laikraštinėje publicistikoje, ir literatūroje buvo įrodinėjama, kad mūsiškė inteligentija, lietuviškoji miesčionija esanti tos pačios liaudies atžala, kuri dar mažai kuo tesiskirianti nuo paties kamieno, nuo kaimo. O jeigu ir atsirandą jau kokių skirtumų tarp mūsų kaimo ir miesto, tai, esą, reikią stengtis juos mažinti, švelninti, artinti miestiečius su kaimiečiais. Tai buvo vyraujantis tonas, kuris nors dažnai jau ir nebesiderino su tikrovės faktais, tačiau vis dėlto turėjo oficialumo pobūdžio.

Dabar, štai, V. Mykolaitis-Putinas savo romane pirmą kartą mūsų naujojoje literatūroje visiškai atvirai ir nedviprasmiškai akcentuoja lietuviškos miesčionijos socialinį savarankiškumą ir jos ateities uždavinių klasinį savaimingumą. Ištikimas autoriaus minčių rezonuotojas, Sargenis, pateikia savo sužiedotinei, dvarininkaitei Viktutei, tuo klausimu šitokia deklaraciją:

„Mus niekina, kaip buržujus, kaip liaudies priešus. Liaudies priešais mes nesame, bet, vis dėlto, nuo jos nutolome. Štai mes kartais ir pasijuntame tarsi kokie pabėgėliai iš savo stovyklos". (263 p.)

Tačiau, anot Sargenio, pasiduoti mūsų miesčionijai, tam „netikrumo ir nerimasties

jausmui“ visiškai nedera ir nėra reikalo, nes jau „praėjo tie laikai, kada lietuvybė buvo identifikuojama su liaudim. Tu ir aš priklausome lietuviškosios inteligentijos klasei, kurią uja mūsų marksistai. Mes per greit išsigąstame to ujimo ir pašaipų, kurių nesigaili mums mūsų priešai. Aš manau, kad mums atėjo metas mesti visokias psichologijas, keliančias netikrumo jausmą, ir visokius silpninančius sentimentus. Mes turime aiškiai susiformuluoti savo visuomeninę, tautinę ir valstybinę ideologiją ir dėl jos kovoti“. (264 p.)

Ar bereikia pabrėžti šios deklaracijos atvirumą ir klasinį pobūdį?! O kai kieno vis dar atkakliai įrodinėjama, jog pas mus nėra nei klasių, nei luomų, ir nirštama, jeigu kas su tuo nenori sutikti.

Kokia gi ta ideologija, kurią skatina susiformuluoti ir dėl kurios ruošiasi kovoti Sargenis?

Ją išryškinti Sargeniui padeda Visvydas, nes Sargenis, pagal autoriaus apibūdinimą, „žmogus gan minkšto būdo ir pats savyje vargu ar būtų radęs pasiryžimo ir pakankamai stiprybės“ (16 p.) stoti į aktingų miesčionijos ideologų eiles. Tik vėliau, pabuvęs trejetą metų užsieniuose, „sugrįžęs į tėvynę ir apsižiūrėjęs aplinkui, Sargenis greitai ėmė pasigesti to aktyvumo bei dinamizmo, kurį stebėjo Vakaruose ir kurį žinojo priešinga kryptimi besi-

tvenkiantį Rytuose" (187 p.). Užtat pradžioje Sargenį įkvėpia Visvydas. Kokios šio, „Krizėje" taip išidealizuoto, senosios kartos patrioto idėjinės pozicijos?

Visvydas pirmoje vietoje stato kultūrinius tautos uždavinius. Per visą romaną jis daug kartų pakartoja savo pagrindinę tezę: „Valstybę mes sukūrėm ne biurokratizmui auginti, bet tautinei kultūrai kurti. Valstybė tarnauja tautai, o ne tauta valstybei" (303 p.). Šiai savo tezei paremti jis turi net istorinių argumentų: „Vytautinės Lietuvos tragiška klaida buvo ta, kad valstybei buvo aukojama viskas, o tautai nieko. Ir šiandien jau kaikas pamiršta, kad turime ne tik valstybę, bet ir tautą. Valstybė yra tam, kad sudarytų kuo tinkamiausias aplinkybes tautinei kultūrai kurti, o ne biurokratiniais varžtais ją į Prokrusto guolį sprausti". (165 p.)

Žinoma, būtų sunku ką nors prikišti šioms Visvydo pažiūroms. Ir visiškai galima solidarizuoti jo neapykantai biurokratizmui, slopinančiam kultūrinę pažangą. Tačiau prieš pasidarant visišku jo bendraminčiu, tenka pirma dar išsiaiškinti: o kaip Visvydas supranta tautos sąvoką, ką jis laiko tauta, kokie yra tie pagrindai, ant kurių jis skatina statyti tautinę kultūrą? Išsiaiškinti šiuos klausimus juo svarbiau šiandien, kai tautos sąvoka labai įvairiai interpretuojama, kai ji dažnai suplakama su

siauros grupės interesais, kai plačiąsias liaudies mases skelbiasi atstovaują tie, kurie su tomis masėmis neturi beveik jokio kontakto. Gal išsiaiškinus šiuos klausimus, Visvydo kultūrinės pozicijos pasirodys visiškai nebe tokios jau idealios? Gal jo projektuojamasis „Tautos fondas" ir rūpinimasis „šviesti liaudį" yra pagrįstas ne pačios liaudies gerove, o kuriais kitais interesais?

Visvydas neslepia savo pažiūrų į mūsų šių dienų liaudį ir atvirai jas išdeda pas jį atsilankiusiems Sargeniui ir Viktutei. Štai ką jis sako tuo klausimu:

„Liaudis atlaikė. Liaudis ir savo kultūrą sukūrė ir štai nepriklausomą Lietuvą atstatė. Bet ar ir toliau vien liaudžia tepasikliausime? Ne. Liaudies kultūra ir kūryba pasibaigė. Liaudis kuria, kai niekas jos neprašo, kad ji kurtų ir neklausia, ką ir kaip ji kuria. O šiandien jau yra specialūs mokslai liaudies kūrybai tirti, dainoms surašinėti ir skiriamos lėšos smūtkeliams, rūpintojėliams iš pakelių rankioti. Liaudies kūryba jau muziejuose konservuojama. Ir pati liaudis savo pobūdžio nebeteko — miestiškas madas vaiko. Visa mūsų gražioji Lietuva šunmiesčiu, „provincija" tamsa ir samagone skęsta, gerai dar jei bekonus ir pienines karves augina. Štai, mieli bičiuliai, kuo baigėsi liaudies kūryba po herojiškų kovų dėl laisvės". (164—65 p.)

Atviros, charakteringos ir griežtos pažiūros. Naujoje lietuvių literatūroje bent ligi šiol dar niekur neteko užtikti labiau neigiamos nuomonės apie mūsų liaudį, kaip šitoji. Ir juo būdingiau, kad V. Mykolaičio-Putino romane šią nuomonę reiškia teigiamiausias veikėjas, idealizuojamas patriotas, kurio vertais būti autorius kviečia visus savo skaitytojus.

Bet ar bereikia aiškinti, kad po šitokių pažiūrų į mūsų liaudį deklaravimo, Visvydo kultūriniai projektai ir jo patriotinės intencijos įgyja visiškai kitonišką pobūdį. Pasirodo, jog šis išidealizuotas patriotas, iškilmingai kalbąs apie tautos švietimą, apie tautinę kultūrą, mūsų liaudį laiko jau beveik degeneravusią. Jis nebetiki jos kūrybinėmis galiomis, jam liaudies kultūra tereiškia tik medinius dievukus, užkonservuotinus muziejuose, tik pakulinius marškinius, nagines ir žemaitiškas klumpes, kurių nusimetusi liaudis jo akyse jau nebetenka visos savo kultūros ir viso savo žavingumo. Apsiavusi miestiškais batais, apsirengusi fabrikiniu drabužiu, liaudis, jo manymu, betinkanti tik samagonui maukti, bekonams ir pieninėms karvėms auginti.

Ką reiškia šitokios pažiūros? Ar nėra tai naujoviškas recidyvas tos „aristokratiškos“ ideologijos, kurios vyravimo metu mūsų seneliai buvo plakami baudžiavos rimbu? Ar nekalba Visvydo lūpomis atstovas to moderniojo

elito, kuris liaudį, tautos mases laiko tik juodnugariais jaučiais, tetinkančiais kantriai traukti vadinamosios elitinės kultūros vežimą?

Netenka abejoti, jog taip, nes Visvydas, „stabtelėjęs prie stalo ir nugėręs gurkšnį kavos", garsiai samprotauja toliau:

„Liaudis savo kultūrinį vaidmenį atliko, išsaugojo kalbą, papročius, sukrovė daug gražaus kūrybos lobio, išaugino mus, šviesuolius, ir į mūsų rankas atidavė savo pačios ir visos tautos likimą. Švieskime ją, naudokimės jos sukrautu lobynu ir ženkime toliau tautinės kultūros ir kūrybos keliu". (165 p.)

Po šitokių Visvydo deklaracijų jau labai aišku, koks gali būti tas jo propaguojamas ir projektuojamas „tautinės kultūros ir kūrybos kelias", į kurį stoti jis skatina Sargenį ir kitus „Krizės" veikėjus ir pagal kurio pagrindines gaires autorius konstruoja romano siužetą. Paniekinęs liaudį savo deklaracijose, Visvydas, o drauge su juo ir kiti romano veikėjai, ir praktiniame gyvenime neturi jokio kontakto su liaudies žmonėmis. Jau eilinis skaitytojas teisingai pastebėjo, kad visame „romane vienintelis liaudies atstovas yra Maleišio kučeris, apie kurį težinom, kad jis sako „pons", žodį, primenantį vergiškumą — ir daugiau nieko" („Kultūra", 1938 m., 144 p.). Iš romano mes nematome, kad būtų nors kokie artimesni santykiai tarp liaudies ir tarp tų, į jos vadovautojus pre-

tenduojančių, „šviesuolių“ — Visvydo ir jo idėjinių auklėtinių: Sargenio su Viktute.

Romane vaizduojama, kaip Visvydas su Sargeniu vasaroja provincijoje, arti liaudies žmonių. Čia jiems kaip tik buvo geriausia proga konkrečiais veiksmais parodyti, kiek ir kaip jie rūpinasi kėlimu tos tautinės kultūros, apie kurią tiek daug šneka. Tačiau mes nematome, kad jie ką nors šiuo atžvilgiu darytų, kad jei ne veiktų, tai bent pasikalbėtų su liaudies žmonėmis, pasidalytų su jais mintimis, pasirūpintų jų vargais ir nedaliomis, pasiteirautų ko jie siekia ir ko trokšta. „Šviesuoliai“ gyvena ir vasaroja visiškai izoliuotai nuo liaudies, jos nematydami ir ja nesirūpindami, o tik visaip projektuodami, kaip čia pasidaryti „tautos kultūrintojais“ ir naujaisiais aristokratais. Visas kontaktas su liaudimi romane pasireiškia tuo, kad suruošto poniško baliuko, kuriame garbingai dalyvauja Visvydas ir Sargenis, proga Maleišių dvaro „tarnams bei darbininkams paskirta šulė alaus ir du literiai degtinės“ (107 p.). Tegu geria ir linksminasi mužikai: vis geresnis gėralas, negu naminis samagonas! Ir „kai darbininkai, tą rytą taip pat pamigę, ėjo į darbą, iš rūmo langų dar sklido kimūs patefono garsai, vyrų klegesys ir moterų juokas“ (123 p.) — toks yra finalas „kultūrtregeriškų“ santykių tarp V. Mykolaičio-Putino „šviesuolių“ ir liaudies.

Tačiau dėl to netenka stebėtis, nes „Krizės“ ideologai nė nesiekia artimesnio kontakto su liaudimi. „Tautinės kultūros“ pagrindą ir didžiausią ateities ramstį jie mato naujoje dvarininkijoje, naujai besiformuojančiame dvare.

Patriarchas Visvydas yra tiesiog apsvaigęs nuo susižavėjimo dvarais ir mūsų išlikusiais bajorais. Jau pačioje romano pradžioje, charakterizuodamas dvarininką Maleišį, jis su pagarba pastebi, jog tai „bajoras ir vis dėlto dvarininkas“, ir dar pamoko Sargenį, kad „tokių nereikia atstumti“ (17 p.). O atsidūręs Maleišių dvare, vardinių puotos metu jis susijaudinęs džiūgauja:

„Ar galėjome prieš 20 metų tikėtis, — sako jis kunigui, su kuriuo šnekasi, — kad Maleišių dvare matysime tik lietuvius šviesuolius ir girdėsime tik lietuvių kalbą? Pasakysiu Tamstai atvirai: štai jau 12 metų gyvename Nepriklausomoj Lietuvoj, o kai atsimenu anuos priespaudos laikus, negaliu nesusigraudinęs galvoti apie dabartį: Klevuose poniškas, lietuviškas balius! Ar ne sapnas?“ (121 p.)

Šituos savo bajoriškus sentimentus Visvydas aiškina praeities įtaka. Jis prisipažįsta Sargeniui:

„Ak, kaip mes troškom kadaise bajorus į lietuvybę atversti! O juk dėjomės revoliucionieriais, socialistais, ne tik demokratais. Kaip mums būtų buvę miela, jei dvaro ponai būtų

lietuviškai kalbėję. Už tą vieną mes būtume jiems šimtus nuodėmių atleidę". (19 p.)

Tačiau susikūrus nepriklausomai Lietuvai į dvarus buvo pažiūrėta kiek kitaip. Buvo pravesta žemės reforma, ir didesnieji dvarai išdalyti. Dvaro ponams, kad jau ir lietuviškai ėmusiems kalbėti, prasidėjo liūdnesnis gyvenimas. Lietuvos liaudis nesutiko atleisti dvarininkams bajorams šimtus nuodėmių, kaip tai mielai padaryti buvo pasiryžęs patriotas Visvydas.

Ir liūdnu apgailestavimu skamba „Krizėje" dvarininkės Maleišienės nusiskundimas, „kad dabar sunku esą dvarams: nėra darbininkų, kas reikia parduoti — pigu, kas reikia pirkt — brangu, o svarbiausia — nėra to tarpusavinio ryšio, tos dvasinės atmosferos, kuri anais laikais gaivino dvarų gyvenimą. Dabar dvarai — tai retos oazės — ir tose pačiose kažkaip vieniša, liūdna, nejauku... Nėra dvarams ateities Lietuvoje". (82 p.)

Taip, iš tikrųjų liūdnas vaizdas: Lietuvos dvarai šiandien didžiai praretinti ir apkarpyti, nebeskamba jų rūmų salėse polonezo ir krakoviako melodijos, nebedulka Lietuvos vieškeliais šešiais arkliais kinkytos grafų karietos, nebėra dvokiančių, į žemę susmegusių kumetynų, t. y., V. Mykolaičio-Putino žodžiais tariant, nebėra tos dvasinės atmosferos, kuri anais gerais bau-

džiavos, lenkybės ir rusų priespaudos laikais gaivino dvarų gyvenimą. •

Liūdna dabartis, bet užtat daug šviesesnės ateities perspektyvos. Senasis patriotas Visvydas nuramina aimanuojančią ir besiskundžiančią dvarininkę:

„Tai dėl to gerbiamoji ponia taip atrodo, — aiškina Visvydas , — kad dvaras dabar turi persiorientuoti nauja, ne tik ekonomine, bet ir visa kultūrine kryptimi. Senoji kultūra dvare mirė, o naujoji dar neįsigalėjo... Vieni Lietuvos dvarai dar tebemerdi senųjų tradicijų likučiais, kituose sėdi nauji šeimininkai, naujakuriai, kurie nesuspėjo dar jokios kultūros, jokios atmosferos sukurti. Dėl to ir vieniša šiandien Lietuvos dvaruose. Bet tai tik pereinamasai laikotarpis“. (82 p.)

Žodžiu, nėra per daug ko nusiminti: dvarai dar gali atgimti. Ir užtat dvarininkas Andrius Maleišis „optimistiškai žiūrėjo į dvarų ateitį ir visai pritarė Visvydo žodžiams. Tik reikėtų apsaugoti dvarus nuo tolimesnio naikinimo“. (82 p.)

Iš kur senosios kartos patriotų tarpe V. Mykolaitis-Putinas ir surado šitokį dvarų garbintoją, bajorų adoratorių ir mūsų liaudies niekintoją, kaip Visvydas? Ligi šiol bent nei mūsų literatūroje, nei gyvenime toks asmuo, kaip tipiškas senosios kartos pažiūrų reprezentantas, nebuvo kiek ryškiau pasireiškęs. Kai kurie

„Krizės“ recenzentai ir net skaitytojai darė aliuzijų, esą, Visvydo personažo prototipu buvęs paimtas J. Tumas-Vaižgantas. Būtų per daug nediskretiška plačiau nagrinėti klausimą, kokia medžiaga naudojosi „Krizės“ autorius savo personažams kurti. Ir iš viso juk literatūros veikale pirmiausia svarbu ne tai, į ką nusižiūrėta, bet kaip nusižiūrėta. Žinoma, J. Tumui-Vaižgantui būtų padaryta didelė moralinė skriauda, jeigu putiniškąjį Visvydą palaikytume jo atvaizdu. Tačiau jeigu jau eina kalba apie senosios mūsų patriotų kartos aspiracijas, apie jų pažiūras į Lietuvos dvarus ir dvarininkus, tai J. Tumas-Vaižgantas čia mums gali būti labai patikimas liudininkas.

Savo raštų X-me tome Vaižgantas išspausdino šiuo atžvilgiu nepaprastai būdingą beletristinę apybraižėlę „Aš — nepriklausomas!“ Apybraižėlė skirta „Tėvynės Nepriklausomybei paminėti“ (paties autoriaus dedikacija) ir parašyta 1927 metais. Štai ką Vaižgantas, atsimindamas savo vaikystę, kai drauge su tėvu dažnai gaudavo važiuoti pro garsų visoje apylinkėje puošnųjį Jonavos dvarą, savo apybraižėlėje rašo:

„Aš nežinojau, kas ten viduje darėsi, kodėl Jonava net enciklopedijon pateko. Mačiau tik, kad visa buvo gražu, brangu, išmislinga, ne taip, kaip mūsų kieme.

— Tėveli, kas gi visa tai čia padarė?

— Mužikai, baudžiauninkai. Jie čia ėjo sunkią dvarystę. Žūrauskai — nedideli poneliai (maždaug tokio tipo, kaip Putino Maleišiai — pridėsime mes), mužikų nedaug teturėjo, o nešės didžiu. Sunku buvo žmonėms ištesėti visiems jų užmetimams — kasti, statyti, sodinti, užsienio daiktams ir meistrams pinigų uždirbti. Tai vargo, kaip pragare, pernelyg spaudžiami dvarystėmis ir taip pliekiami, kaip niekur kitur visame apskrityje. Žūrauskai sunaikino savo žmones; jie ir dabar negali atsigauti; tebėra pajuodėliai ir apšepėliai; iš tolo juos išskirsi. . .

Klausiau - klausiau aš tėvelio, ir pirmą kartą man pasidarė nebegera, kam jis nebara Žūrauskų. Kai aš išvydau jų levus, tokius rūsčius, tokius karčiuotus, pritūpusius lyg šokti ant tavęs, man jie pabaiso; aš nenoromis prisiglaudžiau nuo jų prie tėvelio šono ir neišmaniau, kam tokias baisybes žmonės dirbasi sau pamaloninti, jomis pačias meiliąsias vietas pasipuošti. Išklausęs pasakojimo apie žmonių vargintojus, aš lyg supratau, kad nuožmūs levai pritiko jiems, ir visa graži Jonava man pasidarė biauri; kitą kartą aš nebebūč važiavęs nei per dvarą, nei pro levus.

Tėvelis vergiją besivaizdino gal tik kaip nemalonų sapną; nubudai, nebėra jo, tai nebėra ko nė skaitytis su juo. Man gi vergija tebebuvo gyvas faktas: jis tebesireiškė tėvelio nejučiomis

tebesilaikomo ir kitiems tebepatariamo dėsnio: lenkis, kad ir tau nekliūtų. Manęs tai nebeįtikino; manęs nebeėmė noras lenktis, ir aš paskui nebesilenkiau, daug kam galingam pasipriešindamas. Išdygęs laisvas, augau laisvas, galop, apsisprendžiau laisvas, laisvą savo sumetimais sudaręs savo valstybę. Man buvo nebepakenčiami bet kurie pančiai, ne tik išnykusi baudžiava". (195—196 p.)

Skaitytojas, tikimės, su įdomumu perskaitė šią ilgoką citatą. Štai tikrasis Vaižgantas! Jis čia iškyla prieš mus, lyg gyvas: temperamentingas, tiesus, mylįs laisvę, liaudiškumą ir nebeapkenčiąs bet kokios baudžiavos, vis vien kokia poniška ji bebūtų. Dvaras, prisisiurbęs mūsų žmonių prakaito ir kraujo, nors ir žibąs visu savo puošnumu, jam sukelia tik pasibiaurėjimą. Ar bereikia įrodinėti, kiek kartų Vaižgantas yra didesnis tautininkas tikra to žodžio prasme, kiek kartų jo pažiūros yra teisingesnės ir artimesnės mūsų liaudžiai, negu V. Mykolaičio-Putino išidealizuotasis Visvydas su savąja liaudies neigimo ir dvarų aukštinimo ideologija.

Jeigu ir sutiktume, kad ne viską galima idealizuoti mūsų šių dienų liaudyje, tai vis dėlto šitokiems ideologams, kaip Visvydui, pirmiausia reiktų atsiminti, kad jei mūsų liaudis šiandien dar gana tamsi, nekultūringa, jei ji dar per maža turi savarankiškumo, kūrybinės iniciatyvos, jeigu ji dar per daug lenkiasi vi-

sokiems poneliams, tebesilaikydama dėsnio: „lenkis, kad nekliūtų", jeigu ji per daug mėgdžioja visokias miestiškas, atseit „poniškas" madas, tai gal viso to didžiausia priežastis tebėra baudžiavos liekanos mūsų liaudies sąmonėje, baudžiavos meto pėdsakai jos gyvenime. Ag ir Vaižgantas teisingai pastebi, kad visokių dvarininkų - feodalų per ilgus dešimtmečius kankinti ir išnaudoti mūsų žmonės nė dadar negali dar atsigauti, tebėra pajuodėliai ir apšepėliai.

Bet ar dėl to jau reikia taip besąlygiškai niekinti mūsų liaudį, skelbti jos kultūrinį išsigimimą, paneigti jos savarankiškumą, bepalikti jai tik teisę auginti bekonus ir veisti pienines karves?

Dar nėra nei šimto metų, kaip mūsų šalyje buvo panaikinta baudžiava, dar nėra nei dvidešimties metų, kaip Lietuvoje buvo įvykdyta žemės reforma ir išdalyti didesnieji dvarai. Negalėjo mūsų liaudis, alinta ir tamsinta per ilgus amžius, girdoma degtine per prievartą iš dvarų pilstytuvių, kad dvarininkai iš to turėtų didesnį pelną, negalėjo mūsų vargo žmonės taip greitai nei nuo samagono atprasti, nei sukultūrėti, juo labiau, kad jų kultūrinimu ligi šiol niekas rimtai nė nesirūpino. Tai, kas įspausta tautos dvasion per amžius, negali išdilti per keletą metų. Kad baudžiavos dvasia dar giliai tebetvyro lietuvių sąmonėje, rodo ir tie mūsų naujo-

joje literatūroje kartas nuo karto prasiveržią dvarų garbinimai, visokių bajorų, grafų, baronų ir kitokių tituluotų dvarininkų liaupsinimai.

„Pakliūti į dvarą buvo ilgametė Vasario svajonė.

Dvaras jam visuomet atrodydavo apgaubtas romantiško grožio. Dvaras jį traukė, kaip kokia užburta pasakos pilis, kurioje piktas raganius slepia ir auksą, ir sidabrą, ir deimantus, ir žemčiūgus, ir kalina gražuolę karalaitę. Vasaris, nekultūringojo kaimo vaikas, apdovanotas jautria menininko siela, poeto talentu ir dideliu įspūdingumu, instinktyviai ilgėjosi kultūros, meno, aristokratiškos atmosferos, kurioje pagyventi jį taip traukė, kaip paliegėlį traukia saulės šiluma ir sultingas šilo kvapas. Jis žinojo, kad Lietuvos dvarai slepia didelius kultūros lobius, bet kad tie lobiai tebeglūdi tobulai izoliuoti ir neprieinami jiems, išsiilgusiems kultūros šiaudinės pastogės vaikam“.

Skaitytojas jau bus atspėjęs, iš kurio mūsų naujosios literatūros veikalo yra pacituota ši dvaro adoracija. Tai taip pat V. Mykolaičio-Putino žodžiai, įsprausti į „Altorių šešėlį“ vyriausiojo veikėjo, kunigo ir poeto Liudo Vasario mintis. Jeigu Liudas Vasaris ieškojo prieškariniame Lietuvos dvare aristokratiškos kultūros, tai Visvydas ir jo idėjinis auklėtinis Sargenis nori išlikusiame nepriklausomos Lietuvos dvare naujai tą aristokratišką kultūrą išauginti,

sukurti. „Krizėje“ duodama dvarų atgaivinimo ideologija yra iš dalies dekadentiško, sumiesčionėjusio poeto Liudo Vasario pažiūrų ir siekimų variacija. Dvarų idealizavimo daigas, pasirodo, V. Mykolaičio-Putino kūryboje glūdi jau iš seno. Tačiau labai tenka abejoti, ar jis bus paveldėtas iš senosios mūsų patriotų kartos idėjinio lobyno. Reikia tik sugretinti kad ir Vaižganto aukščiau cituotas pažiūras į dvarą su Liudo Vasario ar Visvydo reiškiamomis tuo pačiu klausimu mintimis, kad pamatytume didžiausį tarp jų skirtumą. Atrodo, kad V. Mykolaičio-Putino idealizuojamieji Vasariai, Visvydai ir Sargeniai reiškia ne senųjų patriotų idėjas, bet pažiūras mūsų naujosios miesčionijos, kurios didžiausias idealas: Kaune namukas, provincijoje „centrukas“.

Tiesa, šis palinkimas į „centrukus“, į naujų dvarų steigimą „Krizėje“ yra pridengtas labai kilniomis intencijomis ir motyvuojamas labai svariais argumentais. Esą, lietuvių inteligentijai reikią grįžti į žemę, reikią užmegzti betrūkstančius saitus su žeme. Per visą romaną Visvydas atvejų atvejais visokiomis progomis ir visokiais variantais kartoja šią mintį. „Aš visuomet sakydavau, kad mūsų inteligentams, užuot skverbusis į biurokratiją, į įstaigas, reikėtų grįžti į žemę“ (83 p.) — pabrėžia jis pats. Per visą romaną Visvydas neduoda ramybės Sargeniui, — inteligentui, universiteto docentui,

banko juriskonsultui, — įkalbinėdamas jį įsigyti dvarą. Tai yra tiesiog mėgiamiausioji Visvydo svajonė, ir jis negali atsigėrėti perspektyva, kaip būtų puiku, jeigu Sargenis nusipirktų „dvarą, įsikurtų jame ir būtų vienas iš tų tikrųjų lietuvių šviesuolių, kurie, susieti su žeme, kaip kokie inkarai, laiko tautą visokiose audrose ir nepalaimose. Lietuviams reikia įsistiprinti žemėje ne tik smulkiaisiais ūkiais, bet ir didžiaisiais, kiek tai galima šių dienų santvarkoje. Visvydas manė, kad inteligentines lietuvių pajėgas reikia grąžinti žemei ir išauginti savąją žemės aristokratiją, kuri pakeistų svetimąją — nutautusią ir išsigimusią“. (27 p.)

Ir pagaliau, pasitelkęs perdėtai padidintą vokiečių kolonizacijos pavojų bei gražios dvarininkaitės meilę, Visvydas įperša Sargeniui dvarą. Romano pabaigoje senasis patriotas su pasitenkinimu gali kelti iš lovos naujuosius Lietuvos aristokratus ir vesti juos žiūrėti simboliško saulėtekio, ta proga pasakydamas jiems iškilmingą oraciją apie gamtos grožybes ir apie gimtąją žemę.

Šie Visvydo samprotavimai apie „didžiuosius ūkius“ ir, apskritai, visas „Krizės“ turinys pakankamai aiškiai rodo, kokio pobūdžio „grįžimas žemėn“ turima galvoj ir kiek iš panašių „aristokratų“ gali būti naudos visai tautai, ypač plačiosioms liaudies masėms. Tas grįžimas žemėn, pridengtas kilniais patriotiškais

išvedžiojimais, iš tikrųjų yra tik turtėjimo siekimas, tik tam tikros klasės noras stipriau įsitvirtinti sociališkai ir saugiau investuoti savo kapitalus ar sutaupas. Ir pats Visvydas praktiškai pataria Sargeniui: „Neniekink, pone Petrai, žemės ir nesibaidyk ūkininko vardo. Įsigysi turtą, kurio nei krizės, nei valiutų nuvertinimai, nei karai tau nesunaikins". (250 p.)

Tačiau kiek iš to naudos kraštui ir tautos kultūrai — tai dar daug didesnė abejonė, negu tat prileidžia „Krizės" autorius. Reikia tik atidžiau įsižiūrėti į tuos mūsų naujoviškų „centrukų" savininkus, į tas dabartines „žemės aristokratijos" užuomazgas. Savo ūkių tie aristokratai patys, paprastai, nedirba. Dirba už juos nuomininkai, samdininkai. Į ūkius jie iš miestų parvažiuoja tik atostogų, kaip seniau kad iš užsienių parvažiuodavo į savo dvarus atostogauti visokie grafai. Analogija ta pati, tik šiandien gal proporcija mažesnė. Kol tokie „centrukų" savininkai turi pašalines tarnybas ar verslus, jie visas savo pajamas, tiesa, sukiša į tuos ūkius. Vardan „centrukų" jie atsisako nuo deramo kultūrinio gyvenimo, nuo lietuviškos knygos, žurnalo, laikraščio, nuo lietuviško meno ir lietuviškos kultūros parėmimo. Nėra pinigų — viskas reikalinga ūkiui. Ir kai kuriems jų iš tikrųjų pasiseka laikinai pakelti tų savo ūkių lygį, geriau juos įruošti, aprūpinti geresniais trobesiais, geresniais darbo įrankiais,

padidinti laukų našumą. Tada jie perdėtai didžiuojasi savo laimėjimais ir išdidžiai kaltina paprastuosius apylinkės ūkininkus nesumanumu, nekultūringumu, nenuovoka ir net nedarbštumu. Suprantama, bepigu ponams kultūringai ūkininkauti ir būti „žemės aristokratais", kai jie pelno ne vien iš ūkių, kai jie sugeba daug lengviau išsirūpinti visokių paskolų, lengvatų, kai jiems nereikia traukti pinigo vien iš javo, karvės ar bekono. Tačiau tai nėra natūralios pažangos, normalios ūkio gerovės kelias. Ir reikia tik tokiam „kultūringam" ūkininkui netekti mieste tarnybos, nustoti pašalinių pajamų, kai tuoj pasirodo visas jo nesugebėjimas ūkininkauti. Jis beregint nuskursta, užleidžia ūkį, įsiskolina, ir jo „aristokratinė misija" lietuviškoje žemėje dažniausia baigiasi varžytynėmis. Tada iš jo jau šaiposi paprastieji ūkininkai — tikrieji žemės kurmiai.

Mes bijome, kad panašus likimas neištiktų ir V. Mykolaičio-Putino herojų, nes jie taip pat naujai įsigytame dvare pirmiausia šoka tvarkyti tvoras, lopyti stogus, baltinti rūmų kolonas ir dažyti langines, žodžiu, viską gražinti, kad dvaras bent iš dalies vėl primintų „praėjusius, gerus laikus". (319 p.)

Tačiau, jeigu norima įrodyti, kad visa tai reikalinga svetimųjų invazijai į Lietuvą sulaikyti, tai vargu galima priimti šitokį naivų ir net pavojingą argumentą. Norint atsispirti

prieš visokias vidaus kolonizacijas ar išorės invazijas, mums reikia pirmiausia kelti visos tautos kultūrinį lygį ir ekonominę gerovę, o ne projektuoti naujų aristokratų gaminimą. Aristokratinės oazės pavojaus metu bus mažiausiai patikimi tautos laisvės ir kultūros ramsčiai. Aristokratai bajorai vieną kartą istorijoje jau išdavė mūsų tautą. Ir nėra jokios garantijos, kad tai nepasikartotų ir ateityje, jeigu likimo nelaimė vėl ištiktų Lietuvą. Todėl lietuvių literatūra, ypačiai šiuo metu, turėtų pirmiausia propaguoti ne dvarų didinimą ir atgaivinimą, ne aristokratinių oazių steigimą, kurios sociališkai tik skaldytų ir kiršintų mūsų tautą, o principą, jog Lietuvoje žemė turi priklausyti tiems, kurie patys ją dirba, kurie patys savo prakaitu ją laisto ir savo raumenimis ją purena. O lietuviškoji inteligentija ir be „grįžimo žemėn“ ar dvarų pirkimo ras pakankamai darbo tiek Lietuvos miestuose, tiek provincijoje bendram lietuvių tautos kultūriniam lygiui pakelti, žinoma, jeigu tik ji atsikratys siauro luominio egoizmo ir liausis iš aukšto žiūrėjusi į mūsų liaudį.

Tokios yra išvados, kurios peršasi iš pagrindinių V. Mykolaičio-Putino romano tezių. Ar bereikia pabrėžti, kokios reakciškos ir didžiajai lietuvių tautos daliai griežtai nepriimtinos yra tos tezės?!

Mūsų nagrinėjimas baigtas. Antroji jo dalis išėjo gal daugiau publicistinė, negu tai derėtų grynai literatūrinės kritikos straipsniui. Tačiau ir „Krizė“ juk daugiau publicistinis, negu meno veikalas.

V. Mykolaičio-Putino „Krizė“ — gilios idėjinės ir kūrybinės krizės vaisius.

1938 m.

J. PAUKŠTELIO „KAIMYNAI"

Per keliolika paskutiniųjų metų Lietuvos kaime įvyko ir tebevyksta didelės pakaitos. Keičiasi ne tik medžiaginis mūsų liaudies gyvenimas, socialiniai santykiai ir ekonominis kaimo buities pagrindas, bet taip pat, suprantama, žymiai pakito ir tebekinta žmonių psichologija, pasaulėžiūra, papročiai, moralė. Tai aiškiai rodo tiek tiesioginiai kaimo buities stebėjimai, tiek gausūs publicistiniai rašiniai kaimo temomis mūsų periodinėje spaudoje. Tačiau negalima būtų pasakyti, kad šis didžiulės reikšmės procesas jau būtų radęs pakankamai ryškų atspindį ir mūsų naujoje literatūroje. Priešingai, daugelis rašytojų paskutiniuoju metu kaip tik buvo benukrypstą nuo mūsų kaimo buities vaizdavimo beveik išimtinai į valdininkijos ir miesčioninės aplinkumos aktualiųjų reikalų svarstymą.

J. Paukštelio romanas „Kaimynai" (1939 m.) jau vien dėl to yra vertas dėmesio, kad jame vėl atsigręžiama į mūsų liaudies buitį ir kaip tik bandoma meniškai pavaizduoti tas bū-

dingąsias pakaitas, išryškėjusias mūsų kaime naujųjų laikų poveikyje.

Taip pat šis romanas yra žymus žingsnis į priekį ir kūrybiniame autoriaus kelyje. J. Paukštelis, nors jau išleidžiąs nebe pirmą knygą, ligi šiol mūsų naujojoje literatūroje nebuvo užėmęs kokios žymesnės vietos. Dabar savo „Kaimynais" jis atsistoja pirmose jaunųjų beletristų eilėse ir nusipelno atidesnio vertinimo.

Toji gyvenimiška medžiaga, kurią J. Paukštelis padėjo savo romano pagrindan, atrodo, jam yra gerai ir artimai pažįstama. Ją jis vaizduoja ir aprašo su neslepiamu nuoširdumu ir simpatija, kartais net įpuldamas į per didelį lyrizmą, ne visai tinkantį epiniam veikalo tonui. Ypač tas lyrizmas ryškiai pastebimas peizažuose, kuriais, lyg kokiomis nuotaikingomis vinjetėmis, autorius pradeda ar užsklendžia kone kiekvieną savo romano skyrių. Pavyzdžiui, romano nuotaikai itin būdingas kad ir šis vakaro aprašymas:

„Vakaras. Užsimerkė gėlės, sugrįžo paskutinė bitelė į savo avilį. Diendaržyje sunkiai dūsauja sugulę gyvulėliai, gale klėties retkarčiais suampsi šunelis. Pagaliau ir jis nutyla — užmigo po kūties slenksčiu išsitiesęs. Tik nenutyla dainos aidas kažkur toliuose skundęsis, ir kiemo žolelė vis labiau mirksi sidabriniais rasų lašeliais. Čiobreliai, ramunėliai, dobilai nesiliauja ir naktį smilkę savo kvepalų. Žvaigždės mirkčioja, tylu, nors dūsauk ar verk krūtinę susiėmęs,

kad pasaulyj tiek daug nepasiekiamo, kad dienos gęsta, kaip tie vakaro aidai tolumoj, kad prieš tas erdves, tas tolumas, tą mintimi neaprėpiamą dangų tu, kaip menka sraigelė prie juodos velėnos prigludusi. . .“ (63 p.)

Iš tikrųjų, šitokius aprašymus tektų laikyti pigiu, gana banaliu sentimentalizmu. Ir jei J. Paukštelio romane jie išvengia lėkštaus sentimentalumo atspalvio, tai tik dėl gilaus autoriaus nuoširdumo, kurio persunkti visi romane vaizduojami įvykiai ir žmonės. Tačiau vis dėlto tai nėra teigiamybė tas primygtinai akivaizdus autoriaus noras sudaryti skaitytojui būtent kaip tik tokią nuotaiką, tas jo nuolatinis tiek peizažų, tiek apskritai vaizduojamų objektų komentavimas ir nušvietimas pagal savo nusiteikimą, toji gana lėkštutė ir dažna filosofija apie žvaigždeles, apie neaprėpiamas dangaus erdves ir tolumas, apie melancholiškas pavakares mūsų kaime su liūdnai skambančiomis dainomis ir verkiančia armonika, žodžiu, visas tas išskydęs sentimentalizmas, autoriaus nuomone turįs paskatinti skaitytoją imti dūsauti ar verkti krūtinę susiėmus. Paprastai, tikrai epiškame veikale autorius panašiais atvejais pasitenkina duodamas gyvą peizažo aprašymą ar natūralų situacijos atvaizdavimą be jokių subjektyvinių savo komentarų ir filosofavimų. Skaitytojas taip ar kitaip nusiteikti objektyvių meno vaizdų poveikyje paliekamas pats sau. Autorius su savo

jausmais ir nuotaikomis nelenda atkakliai jam į akis. Ir tai yra daug aukštesnio lygio, galima sakyti tikrasis menas, kurio J. Paukštelis, deja, dar kaip reikiant nevaldo.

Atrodo, jog taip yra ne tiek dėl J. Paukštelio talento nepakankamo subrendimo, kiek dėl jo sąmoningo noro daug ką savo romane poetizuoti, sujausminti, o ne atvaizduoti objektyviškai ir realistiškai. Šią autoriaus manierą pastebime ne tik gamtos ar įvykių, bet ir žmonių vaizdavime, ypač dviejų svarbiausių romano personažų — Jono Luknos ir Saliutės — charakteristikose. Štai kaip autorius vaizduoja sėjantį Joną:

„Ir jis šiandien toks taurus atrodo su grūdų sieku po krūtine, lyg archangelas didžiulį aukso trimitą pasirišęs — saulės virpančių spindulių apibertas, lyg jos laiminamas, ties galva vyturėliai sidabrinėmis srovėmis švirkščia". (60 p.)

Tas „archangelas, didžiulį aukso trimitą pasirišęs", čia atsiranda taip nevietoje, kad iš karto sugadina meninį įspūdį viso, šiaip itin nuotaikingo romano epizodo. Tai rodo, jog šitokia poetizavimo maniera labai lengvai gali išvirsti banaliausiu pretenzionalumu. Panašių pretenzionalių palyginimų, sugretinimų, atseit poetinių „pagražinimų", galima užtikti beveik kiekviename J. Paukštelio romano puslapyje. Juos išvalius, romanas meniniu atžvilgiu daug laimėtų.

Vienus savo personažus per daug poetizuodamas ir net idealindamas, o kitiems nesigailėdamas ironijos, sarkazmo, pašaipos ir satyros, J. Paukštelis „Kaimynuose“ neišvengė ir tam tikro žmonių charakterių schematiškumo. Beveik visus „Kaimynų“ veikėjus lengvai galime suskirstyti į teigiamuosius ir neigiamuosius. Jau iš pat pirmųjų puslapių pastebime šią romano meniškumui gerokai kenkiančią klasifikaciją. Štai kaip autorius pačioje pradžioje pristato mums vieną svarbiausiųjų romano veikėjų — Pilę Balzaraitę:

„Aukšta, balta, ant kaktos suraityta garbana, po naujų raudonų kailinėlių trumpas, siaurutis sijonukas, batukai su aukštomis kulnimis. Pasakiusi „labas“, ėmė stebėtis, kad Luknos taip anksti vakarienę valgo — jie dar tik ugnį užkūrę...

Viešnia maivėsi, kraipėsi po vidurį āslos, lyg rodydama savo judėsių grakštumą, ir kartas nuo karto meiliai žvylgčiojo į Joną, kuris ramus kampe rūgštų pieną srėbė“. (13 p.)

Šis tikrai gyvai nubrėžtas naujųjų laikų mūsų kaimo mergaitės — su trumpu, siauručiu sijonuku, su aukštomis kulnimis batukais, su „labas“ vietoj „tegu bus pagarbintas...“ — atvaizdas iš karto parodo, prie kokios savo veikėjų kategorijos autorius yra nusistatęs priskirti šią „emancipantę“. Tolimesnis romano veiksmas skaitytojo pirminį įspūdį be rezervų pa-

tvirtina. Ir taip atsitinka ne tik su Pile Balzaraite, bet ir su visa Balzarų šeima, kuriai romane skirtas ypač neigiamas vaidmuo, ir su Jonu Lukna bei jo motina — sveikųjų mūsų sodžiaus buities pradų reprezentantais, ir su Saliute Klybaite ir jos tėvais, socialinio kuklumo atstovais, ir su meistriuku Indreika, kaimo donžuanėliu, ir su visais kitais antraeiliais „Kaimynų" veikėjais — visi jie jau per pirmąjį prisistatymą skaitytojui iš karto atskleidžia savo tikrąjį veidą, savo charakterį ir psichologiją, iš karto atsistoja su visa išorine povyza ir dvasiniu vidumi — pasaulėžiūra, morale, temperamentu, kad tolimesnėje jų veikloje nebematyti beveik jokios evoliucijos.

Ir vis dėlto „Kaimynų" personažų negalima būtų pavadinti sausomis, dirbtinėmis schemomis, autoriaus tendencingai stumdomais manikenais. Visi „Kaimynų" žmonės yra gyvi, su kūnu ir krauju, su savaiminga, autoriaus tendencijų nepriklausoma, dvasia. J. Paukšteliui pavyko savo romane duoti ištisą galeriją įtikinamų mūsų dabartinės liaudies tipų, kurių psichologijoje ir gyvenime atsispindi būdingieji naujųjų laikų reiškiniai. J. Paukštelio romanas nepriklauso prie tų paskutiniojo meto mūsų beletristikoje taip dažnų knygų, kuriose, be subjektyvinės nuotaikos fragmentų ir gausybės peizažų peizažėlių, nėra nei ryškių tipų, nei dabarčiai būdingo turinio. J. Paukštelio „Kaimy-

nai" pirmiausia kaip tik yra gyvų žmonių istorija, dominanti ir jaudinanti mus jų išgyvenimais, jų tarpusavine kova ir, pagaliau, jų likimu.

Jeigu J. Paukštelis savo romano veikėjus klasifikuoja pagal teigiamųjų ir neigiamųjų schemą, tai jis juos apipavidalina jau kaip tikras menininkas. Jei Pilė Balzaraitė, pavyzdžiui, romane pasirodo kaip negatyvus mūsų jaunosios kartos sodietės mergaitės tipas, tai ne tik todėl, jog taip nori autorius, o todėl, kad to tipo natūralūs bruožai, visa jo gyvoji psichologija ir reali elgsena, visas jo kasdieninis gyvenimas mums prieš akis sudaro neigiamą vaizdą. Konstruodamas savo veikėjų pagrindines ypatybes gal kiek ir schematiškai, J. Paukštelis užtat jas paryškina tokiomis tikromis, tokiomis įtikinamomis ir talentingai, tikru menininko žvilgsniu pagautomis detalėmis, kad jo sukurtieji žmonės įgyja jaudinančios, plazdančios gyvybės. Jeigu Saliutė per visą romaną mums stovi lyg gyva prieš akis, nors daugelyje vietų ji yra ir gana blankokai pavaizduota, tai tik todėl, kad jau romano pradžioje (32-33 p.) autorius sugebėjo pagauti tą jaudinantį jos lūpų krutėjimą, kuris intuityviškai sužavi tiek Joną Lukną, tiek skaitytoją, iš karto atskleisdamas jos širdies tyrumą ir dvasinę simpatiją. Jeigu senosios Luknienės asmuo, romano viduryje beįgijąs schematišką savanaudės ir intrigantės motinos pavidalą, pabaigoje vėl atgauna savo žmo-

giškąją gyvybę, jaudinančią mus motinišku sielvartu, tai tik todėl, kad autorius keliais, tačiau nuostabiai tikrais ir giliai psichologiškais, bruožais parodo mums senąją Lukniėnę, išėjusią galulaukėn apraudoti savo sūnaus pražudyto gyvenimo, iš sielvarto sverdėjančią ir rankas begrąžančią. (215 p.)

„Kaimynuose“ yra dar daug panašių detalių, kuriomis J. Paukštelis parodo tikrą menininko sugebėjimą keliais trumpais bruožais atskleisti žmogaus širdį, nušviesti jo jausmų ar minčių vingius. Kaip tik tos detalės ir įkvėpia meninės gyvybės tiek „Kaimynų“ veikėjams, tiek visam romano siužetui.

Kas dar suteikia J. Paukštelio romanui natūralios gyvybės ir savotiško kolorito, tai jo kalba, ypač romano veikėjų dialogai. „Kaimynuose“ žmonės šneka paprastai, kasdieniškai, tikru kaimietišku žodžiu. Tačiau ausis nesunkiai pagauna, kad tame žodyje skamba kiek kitokia gaida, negu raštuose mūsų beletristų, kilusių iš Suvalkijos, Žemaitijos ar rytų Aukštaitijos. J. Paukštelio romano kalba pasižymi kai kuriomis specifinėmis kalbinėmis ypatybėmis, būdingomis tam kraštui, kuris sudaro dalį vadinamosios Šiaurės Lietuvos. Tai maždaug Linkuvos, Pašvitinio, Žeimelio, Kriukų ir keleto gretimų valsčių apylinkė. Bene vienintelis kilimo iš tos apylinkės ligi šiol mūsų beletristikoje žymiau pasireiškęs rašytojas ir yra J. Paukšte-

lis (berods, linkuvietis). Kaip kitose savo knygose, taip ir „Kaimynuose“ jis vykusiai perduoda tos apylinkės kalbinius specifiškumus, to krašto kaimo žmonėms būdingą kalbos toną, kiek ironizuojantį, truputį stačiokišką ir staigiai nukertantį. Man, taip pat kilimo iš tos apylinkės, tas kalbos tonas J. Paukštelio romane, ypač jo veikėjų dialoguose, skamba taip aiškiai ir spalvingai, kad sudaro tikrą natūralumo įspūdį. Nežinau, gal skaitytojams iš kitų Lietuvos vietų jis gali atrodyti kiek svetimas ir neįprastas, tačiau neabejotinai naujas ir savotiškai koloritiškas, ligi šiol mūsų beletristikoje plačiau nekultivuotas. Tuo šiauriečių lietuvių kalbos tonu, jų kalbine dvasia ar nebus tik paremtas ir tas, J. Paukštelio kūrybai gana būdingas, palinkimas į nevisada pakankamai subtilų sąmojų ir į dažnai estetiniam skoniui nusidedantį saržavimą. Šitos nuodėmės J. Paukštelis neišvengė daugelyje vietų nė „Kaimynuose“. Pavyzdžiui, kad ir šitokia kaime vykstančio susirinkimo dalyvių elgsenos charakteristika:

„Luknos pusbernis net užpakaliu kelisyk į suolą trinktelėjo, kad būtų didesnis triukšmas, o Zenkės Andrius iš pasalų kvanktelėjo kazirka per pakaušį Belecko piemeniui“. (142 p.)

Charakteristikos meniškumui būtų buvę daug geriau, jei šito triukšmą keliančio užpakalio autorius būtų išvengęs.

O štai dar tos pat rūšies dviejų replikų dia-

logas — Pilė Balzaraitė erzina akmenis skaldantį atlapa krūtine Joną Lukną:

„— Ale klausyk, bra, tau visai ne vietoj pradėjo barzda želti — ant krūtinės.

— O tau ar vietoj?“ (42 p.)

Ne, šitokias neskanias dviprasmybes reikia palikti p. Skripkausko „romanams“ — tikrai meniškame kūrinyje joms ne vieta.

Lengvai, nuosekliai, be ypatingų intrigos įmantrumų plėtoja J. Paukštelis savo romano siužetą, suskirstydamas jį į nedidelius skyrelius, kartais turinčius tik fragmentinio pobūdžio, o kartais įgijančius net atskirų novelių formą. Tik poroje trejetoje vietų autoriui teprireikia griebtis dirbtinių priemonių benutrūkstančioms veiksmo gijoms sumegzti. Ir beveik visais tais atvejais jis tokiomis priemonėmis pasirenka laiškus, rašomus vieno romano veikėjo kitam. Jei Jono Luknos meilės laišką Saliutei priimame kaip visai vietoj pavartotą ir natūralų fabulos elementą, nors ir tikimės iš jo tolimesniam romano veiksmui didesnio poveikio, kurio vėliau, deja, nematome, tai Pilės meilužio Gaurilčiko laiškas Jonui Luknai mums atrodo jau itin dirbtinė ir gana netikėtai pavartota siužetinė priemonė, juo labiau, kad tam laiškui romano įvykių posūkyje autoriaus paskiriama tokia lemiama reikšmė. O Saliutės laiškas iš Amerikos Jonui Luknai romano pabaigoje psichologiškai yra taip nepagrįstas ir veikalo fabulai visai ne-

reikalingas, kad tenka net stebėtis, kam autoriui jo prireikė.

Šiaip, „Kaimynų“ siužetas yra nesudėtingas ir net mūsų literatūroje nebe naujas. Kai kuriais atžvilgiais „Kaimynai“ yra senojo Žemaitės „Kurmelio“ variacija, tik jau naujųjų laikų fone. Kaip tik dėl šito naujovinio fono, kuriame vyksta eilinė nelaimingos meilės ir nevykusių vedybų drama, J. Paukštelio „Kaimynai“ ir įgyja aktualios reikšmės. „Kaimynuose“ prieš mūsų akis iškyla nepriklausomos Lietuvos kaimas su visais būdingaisiais dabarties reiškiniais: sodybų skirstymusi į vienkiemius, bankinėmis paskolomis, senovinių papročių, pažiūrų ir moralės nykimu, kaimo jaunuomenės vaikimusi naujovinių madų, naujoviško „gyvenimo stiliaus“, gegužinėmis, paskaitomis, susirinkimais ir kt. „Kaimynuose“ taip pat matome, kaip šį natūralų, istorinės raidos pagimdytą procesą, perėjimą iš senojo gyvenimo formų į naujas, lydi daugybė neigiamybių, besibraunančių į mūsų senojo kaimo nusistovėjusią buitį, griaunančių ją, sukeliančių čia tikrą moralinį perversmą, neretai pasireiškiantį skaudžiomis, puliuotomis votimis — erotiniu jaunuomenės palaidumu, jau ir kaimo mergaičių daromais abortais, plintančiomis venerinėmis ligomis, žemiausio lygio miesčioniškumo pamėgzdžiojimu.

J. Paukštelis savo „Kaimynuose“ duoda gana ryškų šio pereinamojo periodo atvaizdą. Jis

užfiksuoja ne vieną būdingą degeneruojančios kapitalistinės epochos reiškinį mūsų liaudies buityje. Tačiau visų tų iškrypimų šaknis jis per daug vienašališkai suveda tik į neigiamą miesto įtaką mūsų kaimui. J. Paukštelio požiūriu miestas yra tas didžiausias ir pagrindinis visa pikta šaltinis, kurio įtakos dvokiančios srovės, beplūsdamos į mūsų kaimą, nuodija ir purvina skaistų lietuvių liaudies veidą ir tyrą jos širdį. Miesčionys, miesto raugu užsikrėtę žmonės, tegu jie dar ir neperseniausiai būtų kilę iš kaimo, „Kaimynuose" vaizduojami jau kaip visokiausių neigiamybių, dvasinio tuštumo, lengvabūdiškumo, moralinio pakrikimo ir destruktyviškų idėjų atstovai. Toks „Kaimynuose" yra aukštas Kauno valdininkas Jasius Balzaras, Pilės brolis, daug paveikiąs savo sesers moralinį smukimą, tokia jo žmona, padedanti Pilei padaryti abortą, toks miesčionėlis baltakelnis felčeriukas Gaurilčikas, suviliojąs Pilę ir paskui ją dar šmeižiąs laišku, tokia storablauzdė pienininkė, sur kuria pabėga iš tėvų namų Pilės brolis Auciukas. Viskas, ką miestas duoda kaimui — ar tai būtų naujovinės mados drabužiai, ar nauji papročiai ir šokiai, ar kaiman atvykęs paskaitininkas, ar, pagaliau, bankinė paskola naujų ūkio trobesių statybai — viskas J. Paukšteliui atrodo neigiama, verta kritikos ar bent pašaipos.

Tačiau ar teisinga šitokia pažiūra, ar auto-

rius, savo romanu orientuodamas šia kryptimi skaitytojų nuomonę, atlieka pozityvų tautos sąmoninimo darbą?

Netenka ginčyti, kad mūsų miestuose vyraujanti miesčioninė aplinkuma savo įtaka daugeliu atvejų neigiamai veikia kaimo buitį. Šiam neigiamam poveikiui mūsų dabartinis kaimas, išgyvendamas pereinamąjį periodą, ypač lengvai pasiduoda, nes senosios jo buities formos griūva ir nyksta, o nauji gyvenimo pagrindai ir principai dar tik formuojasi. Tokiais pereinamaisiais periodais visada pasireiškia tam tikras moralinis ir idėjinis pakrikimas, bet jis yra tik natūralus istorinės raidos proceso reiškinys, ir ką nors prikišamai dėl to kaltinti netikslu. Pagaliau, ar gi miestas be neigiamos įtakos daugiau nieko neduoda mūsų kaimui? Ar tam tikri pažangos impulsai, paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais pasiekę mūsų kaimą, nėra atėję iš miesto? Imkime kad ir tas pačias bankines paskolas. Argi pasiskolinti ūkininkui iš banko taip jau absoliučiai bloga, kaip įtikinėja J. Paukštelis savo „Kaimynuose"? Čia juk daug lemia ir aplinkybės, kokiomis sąlygomis paskola gaunama, kuriam tikslui ji imama ir, pagaliau, kaip sunaudojama. Neretai paskolos yra būtiniausia priemonė mūsų kaimo gerovei pakelti ir visai lietuvių tautos pažangai ugdyti. Antra vertus, netikslu žiūrėti į miestą kaip į vienalytį visetą, nedeferencijuojant, nesuskirstant jo į atskirus so-

cialinius sluoksnius ir visuomenines klases. Ir mieste šiandien taip pat vyksta arši, nors dažnai ir paslėpta, kova prieš daugelį tų neigiamų reiškinių, kurių antkrėtis mūsų kaime sukelia visai pagrįstą J. Paukštelio pasipiktinimą.

Smerkdamas miesčioniškumo įtaką mūsų kaime ir šiuo atžvilgiu duodamas savo romane aštrios, net gana pažangaus pobūdžio kritikos, J. Paukštelis kaip teigiamojo, pozityviojo idealo pagrindą iškelia „Kaimynuose" mūsų senojo kaimo buitį. Kartais su visai aiškia tendencija, o kartais gal ir nesąmoningai, autorius savo romane nesigaili šiltų žodžių senoviniam kaimo pasauliui. Senajai, per ilgus ilgus metus nurūkusiai pirkiai, — tam senovinio pasaulio simboliui, — išpoetizuoti J. Paukštelis suranda daug daugiau švelnių, pasigėrėjimą sukeliančių spalvų, negu tos susmegusios pirkios vietą užimantiems naujiems sodybų trobesiams. Autoriaus simpatija neslepiamai priklauso tam, kas mūsų kaime nyksta, o ne tam, kas jame dar tik gimsta. Ir su kokiu nuoširdumu jis užjaučia senosios kartos žmogui, kuris, atsidūręs naujuose trobesiuose, toje naujojo pasaulio aplinkoje, pasijunta lyg nesavas:

„A-ha, atsimena, giedodavo pirkioj. Ateini, būdavo, ar kiek pavargęs, ar ko susirūpinęs, visi išsivaikščioja gulti, o tu atsiverti kantičką ir ulbauji vienas už stalo prie žiburio. Žiemos vakarai, sakyt, ilgi, ramūs... Ir visa pirkia

miege skęsdama tada, tartum, tau padėdavo giedoti. Ir šiltos, parūkusios sienos, ir lubos, ir kertės, ir tas ratelis, rodos, kurį močia neseniai koja mynė, o jis linksmai klegėjo, ir visi pakraštėliai, tokie šilti ir jaukūs, tartum niūniuodavo kartu. Už langų, rodos, ir žvaigždės linksmesnės stebisi tamsiame danguje, kad iš paprastos pirkios, tyliomis naktelėmis, dar skamba giesmė ir sklinda prie Dievo sosto... Už sienos garsiau sušnarpščia miegąs vaikas, kitas dar sučirška susisapnavęs, kaip žvirblis... Visi tada išsitekdavo, visiems būdavo jauku ir šilta vienoje gūžtoje, kaip paukščiukams. O dabar — nė vienas nebeišsitenka..." (229 p.)

Bet ar viskas mūsų senoviniame kaime, ilgus dešimtmečius gyvenusiame tik su tomis kantičkomis ir bažnytinėmis giesmėmis, tik su ta žiemos vakarų dvasine nykuma, su tais ant kiekvieno kalnelio ir prie kiekvieno kryžkelės stypsinčiais kryžiais, — buvo jau taip gera, teigiama ir idealizuotina? Ir ar iš to senovinio kaimo paveldėtas vergiškas palikimas dar ir šiandien nekabo, lyg sunki girnapusė, mūsų kaimiečiui ant kaklo, traukdama jį žemyn nuo pažangos kelio, trukdydama jam pakilti ligi tikrojo žmoniškumo. Juk ir J. Paukštelio romano siužetą sudarančiai liūdnai kelių žmonų sugriautos laimės istorijai kažin kas daugiau davė pagrindo: naujoviškų papročių sudemoralizuota Pilė Balzaraitė, ar pamaldi ir dora, bet senovinių pa-

žiūrų vedybų atžvilgiu tebesilaikinti Jono Luknos motina, sutrukdžiusi savo sūnui vesti nuoširdžiai pamiltą, tačiau neturtingą kampininko dukterį? Autorius šiame dviejų skirtingų pasaulių susidūrime yra linkęs palaikyti senovinių principų pusę, bet logiškesnis skaitytojas vargu ar sutiks atsistoti šitokioje pozicijoje.

Koks pozityvus ir teigiamas idealas gali būti suformuotas ant šitų idealizuojamo senovinio pasaulio palaikų?

Teigiamųjų principų atstovu J. Paukštelis savo romane vaizduoja Joną Lukną. Jono Luknos asmenyje autoriui tikrai pavyko sukurti ryškų lietuvio kaimiečio tipą, žavinti mus savo moraliniu ir dvasiniu sveikumu, tyrumu, grynai fizine jėga, švaria ir spindinčia, lyg vidinės saulės nušviesta. Tačiau vis dėlto tai nėra kovotojo, o daugiau rezignatoriaus tipas. Jo gyvenimo turinį sudaro ne kova su aplinkuma, o tik priešinimasis tos aplinkumos teikiamiems smūgiams. Todėl nors jis daro morališkai tvirto žmogaus įspūdį, tačiau mes juo ne tiek gėrimės ir didžiuojamės, kiek jo gailimės, kaip nelaimingo žmogaus. Toks žmogus negali pretenduoti pakeisti nei savo, nei kitų gyvenimo kuria nors nauja linkme, nes jis neturi jokios aiškios pozityvinės veikimo programos. Autorius jam tesuteikė, kaip idėjinę atramą, tik mistinį ryšį su lietuviška žeme, tik gilią pagarbą senovinėms tradicijoms ir intuityvų natūralių mo-

ralės dėsnių pajautimą, paremtą katalikiškos dorovės principais, be to, nuostabų darbštumą ir darbo meilę, tačiau ši gana primityviška Jono Luknos pasaulėžiūra ir pasaulėjauta jo veiksmuose pasireiškia daugiau kaip pasąmonėje tvyrąs instinktas, o ne kaip sąmoninga idėjinė programa. Todėl Jonas Lukna negali būti laikomas atstovaująs tą pozityvų dabarties laikų mūsų kaimo žmogų, kuris jau sąmoningai stengiasi pagrįsti naujais principais tiek savo, tiek visos šalies gyvenimą, kuris jau nebetūno vien siaurame individualiniame kevale, o aktingai dalyvauja visuomeninėje veikloje ir pasireiškia kaip kuriamasis veiksnys bendroje tautos pažangoje. Tokio naujųjų laikų žmogaus atvaizdo dar nerandame J. Paukštelio romane, kaip dar jo nerandame ir apskritai visoje naujojoje mūsų literatūroje, nors realiame gyvenime jis jau dažnai sutinkamas.

Davęs „Kaimynuose" daug ryškių, meniškai atkurtų ir dabartinei mūsų kaimo buičiai būdingų vaizdų, parodęs, koks aštrus psichologinio persilaužimo ir dvasinės fermentacijos procesas vyksta šiandien mūsų sodžiaus liaudyje, J. Paukštelis visuomeninių motyvų atžvilgiu žymiai praturtino mūsų naująją beletristiką. Tačiau idėjiniu atžvilgiu, sąmoningai stengdamasis nuteikti skaitytoją konservatyvizmo adoravimui, perdėtai poetizuodamas praeities elementus mūsų kaimo buityje ir pernelyg

jau juodai nušviesdamas naujovės veiksnių įtaką dabartiniame liaudies gyvenime, J. Paukštelis savo „Kaimynams“ suteikė gana ryškų atžangios tendencijos atspalvį, žymiai sumenkinanti šio talentingai parašyto romano teigiamąją visuomeninę reikšmę.

1940 m.

ANT. VENCLOVOS APYSAKOS

Antano Venclovos vardas jau nuo seniai sutinkamas mūsų naujojoje literatūroje. Pradėjęs savo kūrybą prieš keliolika metų (1926 m.) eilėraščiais, kaip ir daugumas literatūron įžengiančių, jis vėliau davė apysakų rinkinį „Beržai vėtroje“ (1930 m.), keletą storokų verstinių knygų (A. Dickens'o, Guy de Maupassant'o, M. Gorkio, B. Kellermann'o, V. Katajevo ir kt.) ir, pagaliau, 1936 m. pasirodė su dideliu romanu „Draugystė“, vaizduojančiu mūsų studentijos ir Kauno miesčionijos gyvenimą. Be to, Ant. Venclovos vardas per tą visą, daugiau kaip 15-kos metų, tarpą buvo dažnai sutinkamas periodinėje spaudoje, literatūros žurnaluose ir, apskritai, liteteratūriniame gyvenime, kurio veikliu dalyviu jis visada pasireikšdavo. Ir vis dėlto, atvirai sakant, ligi šiol Ant. Venclova dar nebuvo susilaukęs visuotinio pripažinimo kaip neabejotinai talentingas rašytojas, jo kūrybą vis dar tebelydėjo ir kritikos ir skaitytojų skeptiškas, rašytojo kūrybiniu pajėgumu abejojąs

nusiteikimas, dažniausiai neteisingas ir atvirai šališkas. Šito savo kūrybos atžvilgiu skeptiško nusiteikimo Ant. Venclovai nebuvo pavykę išblaškyti nė romanu „Draugystė". Priešingai, tas romanas šią nuomonę buvo lyg ir sustiprinęs, ypač, kad mūsų objektyvesnė literatūrinė kritika jį visai nepelnytai praėjo tylomis, o mūsų laikraštiniai recenzentai jo atžvilgiu pasirodė kaip tik perdėm šališki ir tendencingi. Ir jau buvo beimąs susidaryti įspūdis, kad Ant. Venclovai lemta patekti į tų rašytojų tarpą, kurie visai neteisingai ilgą laiką yra priversti stovėti užpakalinėse literatūros pozicijose, kol susilaukia tikrojo savo vertės ir reikšmės pripažinimo, kol objektyvios literatūrinės kritikos būna pastatyti į jiems tikrai priklausančią vietą.

Tačiau literatūrinei kritikai yra daug maloniau, jeigu pats autorius vienu mostu suskaldo jį supantį skepticizmo lanką, prasimuša pro jam rodomo nepasitikėjimo kevalą ir visus akivaizdžiai įtikina, jog apie jo kūrybinį pajėgumą susidariusi neigiama nuomonė yra neteisinga ir koreguotina. Taip šiuo atveju ir padarė Ant. Venclova, išleisdamas savo naujų apysakų rinkinį „N a k t i s" (1939 m.). Ši knyga iš karto ir nebeginčijamai iškelia jos autorių į pirmąsias mūsų naujosios grožinės prozos kūrėjų eiles. Jos puslapiai rodo tokį aiškų autoriaus talentą ir tokį ryškų jo kūrybinį subrendimą, iš jų į skaitytoją dvelkia tokia įtikinama vaizda-

vimo galia, jų žodis skamba taip šviežiai, sultingai ir žavimai, kad skaitytojui, žinančiam kitus, ankstybesnius, Ant. Venclovos beletristinius kūrinius, net kyla abejonė, ar čia rašyta to paties autoriaus. Taip, Ant. Venclovos padaryta nepaprastai didelė kūrybinė pažanga, ir nuo šiol, atrodo, jo vardui mūsų naujojoje beletristikoje teks skirti žymiai ryškesnė vieta.

Rinkinyje „Naktis" iš viso yra septynios nevienodo ilgumo ir nevienokios meninės vertės apysakos. Kai kuriose jų dar tebėra žymu senoji Ant. Venclovos rašymo maniera, pažįstama iš „Draugystės" ar net iš „Beržų vėtroje". Bene ryškiausiai ji matyti pirmojoje didesnėje rinkinio apysakoje „Amerikos kareivis", nors ir čia autorius jau gerokai yra ją apvalęs nuo ankstybesnio schematiškumo vaizduojant žmonių išorę ar psichiką. Tačiau vis dėlto kai kurie šitokio schematiškumo ir vaizdavimo priemonių trafaretiškumo recidyvai dar nebekyšo čia tai žmonių charakteristikose, tai jų dialoguose, tai, apskritai, apysakos siužeto plėtojime. Pav., apysakoje veikiančios kalvio Galinio žmonos tipas yra sukurtas pasigaunant dar gana paviršutiniško šablono. Jos tie nuolatiniai žegnojimosi, jos prietaringas, tačiau perdėtas bailumas, jos naivumas ir primityvumas rodo gal ne tiek tikrąjį šios moters dvasinį veidą, kiek paties autoriaus vaizduojamųjų priemonių primityvumą, kurį lengvai

išduoda, pavyzdžiui, kad ir šitokia charakteristika:

„Kalvienė buvo bepradedanti tikėti staiga išvysianti negirdėtą neregėtą daiktą. Aštrią bedantę burną atkišusi į lempos šviesą, ji buvo panaši dabar į plėšrią žiurkę. Ji visa virpėjo iš nekantrumo, laukdama, kad prieš jos akis staiga suliepsnos šilkas, degdamas skaidriomis spalvomis lyg laumės juosta...“ (20 p.)

Viskas čia — ir tas moters panašumas į „plėšrią žiurkę“, ir tas „liepsnojas šilkas, lyg laumės juosta“ yra ne tiek vaizdinga, kiek pigu ir banalu.

Neišvengė Ant. Venclova čia taip pat ir gana pigoko, ankstyvesnėse savo apysakose taip mėgiamo šaržo, kuris ypač prasikiša visame IV-jame apysakos skirsnyje. Štai, ryškūs tokio šaržo pėdsakai vaizduojant vieną epizodinį apysakos veikėją:

„Paskui, pro priešakines dureles pirma iškišdamas užpakalį, nuo priešakinės sėdynės nulipo ir išsikepurnėjo iš automobilio dar vienas ponas. Jis buvo mažiausias iš visų trijų, bet dėl to plačiausių pečių ir stambios galvos, tvirtai užtupdytos ant raumeningo sprando, užvožto katiluku. Išlipęs iš kelnių kišenės jis išsitraukė švarią baltą nosinę, sudėliotą keturkampiu, gražiai išskleidė, lyg baltą vėliavėlę, į namus nešančią gerą naujieną, gardžiai nusišnypš-

tė nosį, ir pakėlęs katiluką, nusišluostė delčia praplikusią kaktą." (45 p.)

Tačiau jau toje pačioje apysakoje Ant. Vanclova parodo ir nemažą meninį sugebėjimą teisingai ir įtikinamai pavaizduoti eilę būdingų žmogaus dvasinių išgyvenimų, sukuria ryškių tipų. Pamišėlis, buvęs Amerikos armijos kareivis lietuvis, apysakoje yra pavaizduotas gana įtikinamai, ir iš viso mūsų literatūroje tai naujas tipas. Jo pamišimo priepuolis, aprašytas apysakos II-ame skirsnyje, priklauso prie geriausiųjų visos knygos puslapių. Čia nepaprastai subtiliai ir psichologiškai įtikinamai apibrėžtoje pamišėlio haliucinacijoje duotas taip pat ir klaikus Didžiojo karo dujinės atakos vaizdas, teužimąs vos vieną knygos puslapį, bet toks ryškus ir įspūdingas, kad giliai įsminga atmintin.

Kiek silpniau išlaikytas yra pamišėlio kareivio brolio, kalvio Juozo Galinio, tipas. Nors pagrindinė jo būdo ir prigimties ypatybių schema yra išvesta nuosekliai, tačiau jo psichologinių išgyvenimų detalių vaizdavime dažnai pasitaiko prieštaravimų, griaunančių meninį atvaizdo vieningumą.

Štai, puikiai pastebėta psichologinė detalė:

„Ir jo širdyje kilo mandulys, kuris jį krimto nuo pat Adomo grįžimo dienos, vis didėdamas, augdamas ir virsdamas įžūlia neapykanta. „Kad bent kojas nukratytų, tai būčiau ramus",

galvojo jis ir, tartum išsigandęs, kad kas neišgirstų, ką jis mano, iš paniūrų apsižvalgė. Ne, nieko aplink nėra."

Kaip giliai čia pažiūrėta žmogaus širdin ir kaip vykusiai pagautas tas iš paniūrų metamas aplinkui žvilgsnis, kai bijomasis net savo nusikalstamų minčių. Bet, deja, tuoj čia pat į šią vykusią ir teisingą psichologinę analizę įsiterpia visiškai falšyvas maldos motyvas:

„Jis vijo pagundą nuo savęs, pradėjo kalbėt maldos žodžius: „Ir nevesk mus į pagundimą, bet gelbėk mus nuo pikto", tačiau įkyri mintis gręžė smegenis, ir jis, piktai metęs ant priesvirnės sunarpliotus pakinktus, užspaudė ant pakaušio kepurę ir išėjo į laukus." (31 p.)

Kaip čia nedarniai piaunasi toji, lyg kokios pamaldžios moterėlės lūpomis šnibždama, malda ir vyriškas įniršimas. Nereikia būti dideliu psichologu, kad lengvai suprastum, jog apėmus žmogų tokiai nuotaikai, malda neprisimenama. Juo labiau, kad kalvis Galinis šiaip apysakoje visai nevaizduojamasis pamaldžiu. Daug tikresnį jį matome parodytą bažnyčioje per mišias, kur jis visą laiką galvoja apie nieko bendra su malda neturinčius dalykus:

„Čia vėl galvojo, ar ne geriau su motoru palaukti, o pripirkti daugiau žemės. Žinoma, reikėtų samdyt berną, mergą, vieni neapsidirbtų, bet būtų ir iš ko. Ir kalvis, čiupinėdamas ražančiaus poteriuką po poteriuko, per visas

mišias skaičiavo, kiek čia tų pinigų bus ligi pavasario, ligi rudens, per metus, per porą, per trejetą metų, kiek čia reikėtų tam bernui ir tai mergai. „Tai taip nė sveika Marija nesumečiau“, net nustebo kalvis, atgal į kišenę dėdamasis ražančių, pasibaigus mišioms. „Nė neapsižiūrėjau, taip greit čia tas kunigėlis atgiedojo. Ne dyvai — jaunas, tai greit eina...“ (60 psl.)

Čia iš tikrųjų matome natūralų, tikrą žmogų — šiuo atveju kalvį Juozą Galinį, ligi gyvo kaulo apimtą svajonių praturtėti iš savo nelaimingo pamišėlio brolio pensijos, mokamos jam kaip karo invalidui.

Tam tikru pasakojimo nuotaikos vieningumu, išlaikytu nuo pirmos eilutės ligi paskutinės, išsiskiria dvi rinkinio apysakos, greičiau novelės: „Susitikimas“ ir „Naktis“. Tai vieni geriausių šios knygos kūrinių, kuriuose Ant. Venclova pasirodo su naujomis vaizdavimo ir žodžio priemonėmis, pasiekdamas ryškių meninių laimėjimų. Abiejų apysakų veiksmas pateikiamas skaitytojui pasakotojo vardu, kaip jo atsiminimai, ir tai suteikia abiems apysakoms tam tikro intymumo, patikimumo, sudaro įspūdį, lyg turėtum reikalo su tikrai čia pat šalimais įvykusiu atsitikimu.

Apysakos „Susitikimas“ fabula tokia paprasta ir nesudėtinga, kad ją galima būtų atpasakoti vienu sakiniu. Bet užtat juo sudėtinges-

nė ir gilesnė jos išvidinė, idėjinė pusė. Naujojoje beletristikoje turime ne vieną romaną, kuriame stengiamasi pavaizduoti mūsų pradinės mokyklos mokytojo gyvenimas, išryškinti mokytojo darbo prasmė ir uždaviniai. Tačiau nė vienam tų gana storų romanų nepasisekė duoti tokio ryškaus ir įtikinamo mūsų liaudies mokytojo buities paveikslo, kokį mes randame nedidelėje, vos 30-ties puslapių Ant. Venclovos apysakoje. Viskas čia taip kondensuota ir sukaupta, taip gyva ir tikra, taip teisinga ir nuoširdu, taip patikėtina ir natūralu, kad stovi prieš akis, lyg ranka galėtum apčiuopti — ir tas provincijos užkampio klaikumos užėstas mokytojas, kadaise buvęs „linksmuolis, nutrūktsprandis, nepalyginamas pokštininkas, dainininkas ir poetas", idealistas, svajojęs šviesti liaudį, o dabar — jau gausokos šeimos tėvas, eilinis, prie visokiausių aplinkraščių ir švietimo vadovų pageidavimų prisitaikęs mokytojas, pastorėjęs, praplikęs, apsitrynęs, susivėlęs, nebečuinas; ir ta jo žmona, kaip jis pats savo draugui sako, „nešpėtna bobelė", trijų vaikų motina ir dar laukianti ketvirtojo, paprasta lietuvė kaimietė, žiūrinti ne tik į autorių, bet ir į skaitytoją „akim, pilnom kažkokio siaubo, kaimiško gerumo ir nusistebėjimo"; ir visa ta aplinkuma, klaiki savo nekultūringumu, primityviškumu, užmušanti bet kokius intelektualinius interesus, paraližuojanti bet kokius dvasinius polėkius, suve-

danti visus žmogaus gyvenimo tikslus į duonos kąsnį ir į žmogiškos veislės palaikymą. Ir per visą apysaką, lyg nematoma gija, autoriaus gal sąmoningai nė neištempiama į viršų, eina nepasitenkinimas tuo čia vaizduojamu gyvenimu, kiekvienoje apysakos eilutėje jaučiamas giliai paslėptas ir užslopintas, bet nesulaikomai besiveržiąs pratrūkti garsiu šauksmu protestas prieš tą mūsų provincijos gyvenimo klaikumą ir kultūrinį atsilikimą, prieš tą siaubingą mūsų kaimo buities primityvumą, su kuriuo kovoti dažnai ir didžiausiems idealistams pritrūksta jėgų bei ištvermės. Ir kai apysakos pabaigoje jaunas, ką tik universitetą baigęs mūsų inteligentas beveik vogčiomis išbėga iš savo draugo namų, nujausdamas negalėsiąs čia nei jam, nei jo gimdančiai žmonai nieko padėti, — iš tikrųjų jis bėga nuo mūsų kaimą dar tebeslėgiančios klaikumos, lyg bijodamas, kad nebūtų jos įtrauktas ir paskandintas, kaip jau ne vienas joje nuskendo, pradžioje ryžęsis perverti tą klaikumą mokslo, kultūros ir šviesos spinduliu. Ir tas puikus auštančio ryto peizažas, kuriuo visai natūraliai, be jokios iš anksto numatytos simbolinės prasmės, autorius baigia savo puikiąją apysaką, iš tikrųjų mums nušvinta tartum kitokio, skaitesnio, gražesnio ir prasmingesnio mūsų liaudies gyvenimo ateinančios dienos atspindys: —

„Įvažiavome į mišką. Toli ūbavo ir krykštė ryto paukštis. Jis pažadino mane. Kvepėjo

drėgni paparčiai, laibas beržėlis rasotoj mėlynėj išskleidė šakas, medžių spindyje sušvito žalias ežeraitis, kuriame sentimentaliai glaudėsi stačia galva vandenin nugrimzdę blindys ir skroblai. Netrukus tekės saulė, o diena, matyt, bus tokia giedri kaip ir vakar." (103 p.)

Visai kitokia ir savo turiniu ir nuotaika yra novelė „Naktis". Tai klaikiai tragiška Didžiojo karo įvykių Lietuvoje istorija, papasakota vienos kaimietės senutės folkloro rinkėjui, kuris ją perduoda skaitytojams. Jei „Susitikime" mes matome paprastą, pilką, kasdienį žmonių gyvenimą, tai „Naktyje", priešingai, prieš mus iškyla žiaurūs karo teismo egzekucijos vaizdai ir kazokų sušaudytos šeimos lavonai. Apysaka yra aiškiai antimilitarinio, pacifistinio turinio ir tendencijos. Tačiau svarbiausia, atrodo, čia yra tas fonas, kuriame mums pateikiama toji šiurpi istorija. Jos tikrumo įspūdį sutvirtina ir paryškina ją pasakojančios senutės kalba, tas tipiškai kaimietiškas leksikonas, kuris vienas jau atskleidžia visą žmogaus dvasinį pasaulį, ir mes tą žmogų per jo žodžius matome lyg gyvą, nors apie jį neturėtume jokių kitokių žinių. Taip ir šioje Ant. Venclovos apysakoje ryškiai iškyla ne tik nelaimingosios Tučkų šeimos paveikslas, bet ir klaikią Didžiojo karo žiaurumų istoriją pasakojanti senutė. Autorius ją apgaubia švelnia vasaros popiečio nuotaika, kuri primena tikrą kaimo buities idiliją:

„Atidariau darželio varčiukus ir pamačiau ganą idilišką vaizdą: darželyje ant suoliuko prieš saulę, bijūnų, jurginių, nusvarinusių žemyn puošnias dryžas galvas, levukų ir visokių vardais neminėtų žolynų tarpe sėdėjo mieganti senutė su atversta maldaknyge ant kelių, su akiniais, nusmukusiais ant galo nosies. Senutė, namų saugotoja, galvą atlošusi į sieną, skarelę užleidusi ant akių, buvo panaši į tas gerąsias pasakų laumes, kurios paprastai esti pristatomos užburtų pilių saugoti. Trūko tik katinuko, žaidžiančio siūlų kamuoliu ties jos kojomis, — ir būtų buvusi tikrai gera iliustracija panašiai pasakai". (225—26 p.)

Užtat katinuko trūkumą autorius kompensuoja ant stogo šelmens burkuojančiais karveliais ir pavėsy gulinčiu šunimi, kuris net neamtelėja įėjus kieman svetimam žmogui, o tik lakuoja, liežuvį iškišęs.

Tikrai idiliškas vaizdas ir idiliška nuotaika. Ir, štai, tokioje idiliškoje aplinkumoje pabudusi senutė atsitiktiniam pakeleiviui papasakoja šiurpiausią istoriją. Ko siekė autorius, į šitokius švelnius rėmus įdėdamas tragišką ir baisų paveikslą? Greičiausia šitokiu kontrastu jis norėjo dar labiau pabrėžti karinės istorijos klaikumą, o iš antros pusės, lyg netiesioginiai, sugestionuoti mintį: kam karas, kam jo beprasmiškos žiaurybės, kam tas žmogaus virtimas žvėrimi, jeigu užuot to pasaulyje galėtų viešpatauti taika ir lai-

mė, džiaugsmas ir idiliška ramybė, kaip tai matome senutės saugojamoje sodyboje. Ir ši mintis, netiesioginiai persunkianti visą novelės turinį, įprasmina jos pagrindinį siužetą, suteikia jam gilesnės idėjinės prasmės, be kurios visa papasakotoji istorija būtų tik eilinis šiurpus Didžiojo karo žiaurumų epizodas.

Geriausia viso rinkinio apysaka, be abejo, yra „Medis ir jo atžalos". Jeigu ne keli nežymūs apysakos stilistiniai defektai ir jei ne jos visumai visai netinkanti pabaiga, ją galėtume laikyti tikru Ant. Venclovos kūrybos šedevru. Tačiau ir dabar „Medis ir jo atžalos" yra vienas geriausių kūrinių ne tik mūsų naujojoje beletristikoje, bet ir apskritai visoje mūsų grožinėje prozoje. Ši apysaka nusipelno tokios pat išsamios kritinės analizės, kaip Žemaitės „Marti" ar „Kurmelis", kaip Vaižganto „Rimai ir Nerimai", kaip V. Krėvės „Skerdžius" ar A. Vienuolio „Paskenduolė". Su apgailestavimu, aišku, turime čia atsisakyti tokios analizės, palikdami ją gal kitai progai, ir pasitenkinti tik bendru šio tikrai puikaus kūrinio apibūdinimu.

Kiek šioje apysakoje vaizduojamas gyvenimas yra paprastas ir nesudėtingas savo išore, tiek jis gilus ir jaudinantis savo vidine esme. Iš tikrųjų, tai kasdienė mūsų kaimo buitis, kurią matome čia atvaizduotą. Tokių šeimų, kaip Tamašonio, buvo ir tebėra šimtai tūkstančių Lietuvos kaime. Ir paviršutiniškai žiūrint visa jų bui-

tis atrodo tokia paprasta ir neturinti savyje nieko įdomesnio, kad dažnai mūsų akys nė nepakrypsta jos pusėn. Bet reikia tik prisiliesti menininkui prie šios pilkos kasdienės masės, ir ji ima ryškėti tragišku žmogaus gyvenimo prasmės klausimu, iš jos tuoj iškyla jaudiną žmonių likimo vaizdai. Tokia menininko ranka Ant. Venclova ir palietė savo apysakoje mūsų pilkąjį kaimo žmogų, atskleisdamas jo sieloje ir likime gilių, visuotinių žmoniškumo bruožų.

Kam gyveno, ko per visą savo amžių siekė ūkininkas Tamašonis ir kokia, pagaliau, žmogiškosios buities prasmė atsiskleidė jam gyvenimo saulėleidyje? Šis gyvenimo prasmės klausimas ir yra toji filosofinė mintis, kuri persunkia visą apysaką, suteikdama jai gilios idėjinės reikšmės.

Triūsė, plušo visą savo gyvenimą ūkininkas Tamašonis ir ar suteikė jis kam laimės? Du vyresnieji jo sūnūs kitaip, negu tėvas, suprato gyvenimo tikslą ir prieš tėvo valią išvyko ieškoti laimės Amerikon. Jaunesnysis sūnus jau savo prigimtimi nebuvo skirtas tam darbui, kurį ant jo pečių užvertė tėvas ir palaužė jį pačioje jaunystėje. O duktė Ona, tas „darbinis arklys", buvo atiduota vyrui kaip koks daiktas, nebojant nei jos troškimų, nei jos norų. Tačiau nė pats senis Tamašonis niekad nejuto savo širdyje pilnutinio gyvenimo džiaugsmo, ir juo arčiau karsto, juo tuštesni, beprasmingesni atrodė jam nugyventieji metai, juo labiau jam širdyje maudė

kartus nepasitenkinimas viskuo, ką per savo ilgą amžių buvo užgyvenęs, juo didesnį nusivylimą jis jautė tais pagrindais, ant kurių buvo statęs visą ligšiolinį savo gyvenimą. Ir graudi, sielvartinga, beveik tragiška nuotaika, persunkta gilaus, jaudinančio lyrizmo, lydi jo paskutinįjį atsilankymą pas dukterį, kurią jis ateina atsiprašyti, kad nuskriaudęs, nes per mažai suteikęs jai gyvenime laimės. Tartum pajuodęs, apšepęs, papuvusiomis šaknimis ir aplaužytomis šakomis medžio stuobris, baigia savo žemiškąją buitį ūkininkas Tamašonis, neturėjęs laimės pasigėrėti savo atžalų kukliu vainiku, šaunia viršūne besistiepiančiu į mėlyną, saulėtą padangę. Ir pasidaro mums nuoširdžiai gaila ir to baltagalvio karšinčiaus senio ir jo vaikų, nors aiškiai matome, kad tie principai, kuriais šie žmonės grindė savo gyvenimą, yra klaidingi, neverti žmogiškosios esmės ir jau seniai virtę išmestinais atgyvenusių idėjų palaikais.

Gal dar ryškesnis, negu paties Tamašonio, yra apysakoje duotas jo dukters Onos atvaizdas. Keliais kondensuotais, bet nepaprastai ryškiais ir tikrais bruožais Ant. Venclovai pavyko sukurti vieną originaliausių ir gyviausių mūsų kaimietės moters tipų visoje lietuvių literatūroje. Stambi, kiek primityviška ir aštriais kontūrais apibrėžta Onos figūra, visas nesudėtingas ir drauge toks natūraliai žmogiškas jos dvasinis pasaulis ryškiu, nepamirštamu atvaizdu iškyla prieš

mūsų akis ir jaudina savo paprastu, bet giliu dramatiškumu. Ant. Venclovos sukurtoji Ona gali būti sugretinta su Žemaitės „Marčios“ Katre. Jos abi yra savo tėvų brutalios valios ir vyraujančių papročių aukos, nebent tik tuo skirtumu, kad Katrės tragišką likimą mes matome pavaizduotą daugiau išoriniai, beveik natūralistinėmis priemonėmis, o Onos nemažiau užuojautos vertas gyvenimas mums atskleidžiamas daugiau psichologiniu požiūriu, pasigaunant gilesnio dvasinių niuansų išryškinimo. Tačiau abiem atvejais turime ryškią lietuvės kaimietės gyvenimo tragediją, vis dar, deja, tebeduodančią tematinės medžiagos ir naujajai mūsų literatūrai.

Nemažiau tragišku likimu, kaip Ona, yra pažymėtas ir Tamašonio jauniausias sūnus Bolesius. Dėl nepalenkiamos tėvo valios ir neišvengiamų gyvenimo aplinkybių jis taip pat yra priverstas netekti savo individualybės ir pakasti po sunkaus darbo velėna įgimtuosius gabumus, tikrąjį pašaukimą. Gal būt, kitokiose sąlygose iš jo būtų išaugęs žymus menininkas, didelis rašytojas ir poetas, o dabar teišeina tik suluošintas, nevykęs ūkininkas, nemėgstąs ir neapkenčiąs savo darbo, o velkąs jį diena iš dienos, lyg sunkų jungą. Ir kiek tokių Bolesių dar ir šiandien žūna mūsų kaimo pilkojoje masėje, nepajėgę prasimušti nuo arklo ir žagrės prie knygos ir plunksnos.

Visai apysakai „Medis ir jo atžalos“ būdin-

gas kažkoks vos juntamas, tačiau graudus lyrizmas, kuris visą šį kūrinį daro nuostabiai nuoširdų ir jaudinantį. Jau pirmasis susipažinimas su seniu Tamašoniu, bekopinėjant jam bites, užkrečia mus ta lyrine nuotaika.

„Taip ėjo senis per avilius, žiūrėjo, tikrino, išiminėjo tuščius korius, į avilio tuštumą dėjo pakulas ir liūdnai galvojo:

— Kas jus žiūrės, bitelės, kai manęs nebus?

Paskui, baigęs darbą, vėl atsisėdo po obelia su gelstančiais lapais. Ši obelis sodyta jo paties rankom. Kaip ir tos vyšnios patvoriu, kaip tos kriaušės ir ta didžioji slyva su nudžiūvusia viršūne. Kokios didelės jos užaugo! Pažaliavusiame sodo prūde kvarksėjo antys, aptukusios, rengiamos į Vištyčio jomarką, o sodas buvo sklidinas šviesios, šiltos rudeninės tylos. Ties prūdu ant medžių šakų džiūvo skalbiniai, po obelimis paršiukai triauškė apipuvusius obuolius". (135 p.)

Koks nuotaikingas, neatskiriamai susijęs su senio ūkininko išgyvenimais yra šis peizažas. Nesivaikydamas jokių stilizavimo prašmatnumų, jokių įmantrių palyginimų, taip graibstomų kitų mūsų beletristų, autorius sukuria nepalyginamai nuoširdų ir tikrą vaizdą. Kaip puikiai čia derinasi su ta šviesia, šilta rudenine sodo tyla prūde kvarksinčios antys, apipuvusius obuolius triauškią paršiukai ir ant medžių šakų sudžiauti skalbiniai, kaip visa tai primena tikrą, realų lietuviškos sodybos vaizdą, tačiau nė kiek nesuvul-

garintą ir nesunatūralistintą. Šis kondensuotas realistinis rudens sodo peizažas yra pilnas tokios nuoširdžios, tiesiog sudvasintos nuotaikos, jog jis įgyja alegorinės prasmės, tartum simbolizuotų visą neužilgo mirti besiruošiančio Tamašonio gyvenimą.

Ir kaip apmaudu, kad šią lyrinę nuotaiką, puikiai išlaikytą per visą apysaką, autorius negailestingai nutraukia pačioje pabaigoje, suruošdamas pigų šaržą primenančią kiaulės medžioklę ir nešvankius vaidus. Tai suskamba tokiu rėžiančiu disonansu, jog net norisi imti ir nubraukti tą ketvertą paskutiniųjų puslapių ar juos kaip kitaip perrašyti. Tačiau reikia tikėtis, kad tai padarys pats autorius naujoje savo puikiosios apysakos redakcijoje, nes šis pabaigos epizodas yra taip mechaniškai prijungtas prie visumos, jog jį bus nesunku pakeisti su visa apysakos nuotaika darniai sutampančiu epilogu.

Kitos rinkinio apysakos nepasižymi kuo nors ypatingesniu, kad reikalautų platesnio apibūdinimo. Novelė „Nepavyko" yra daugiau humoristinio pobūdžio buities vaizdelis, nors ir čia duotas ryškus sukto ūkininko tipas, o apysaka „Sunki žiema" atskleidžia vieną šiurpų mūsų netolimos praeities epizodą, iliustruojantį baisias, žmones demoralizuojančias karo pasekmes. Tačiau dėl savo psichologiniu atžvilgiu per daug sudėtingo siužeto ir dėl vaizduojamų įvykių nepaprastumo ji vis dėlto atrodo nepakankamai išplė-

tota, todėl gilesnio įspūdžio nepalieka. Puikus ir meniškai tikrai nusisekęs joje yra vienas nedidelis epizodėlis, kuriame per vaiko įspūdžių prizmę pavaizduotas mirties atvejis (183—184 p.). Poroje nepilnų puslapių duotas nepaprastai ryškus, meniškai teisingas ir subtiliai psichologiškas jaudinančių išgyvenimų atvaizdavimas.

Silpniausia viso rinkinio apysaka yra „Galabūdos pakrantėje". Ji ne tik neįtikina savo turiniu, ne tik erzina per daug jau akivaizdžia, meniškai nepateisinta tendencija, bet yra nenusisekusi ir vaizdavimo priemonių atžvilgiu. Kažkaip viskas joje — ir siužeto plėtojimas, ir dialogai, ir palyginimai, ir charakteristikos, ir visa vaizdinė medžiaga — yra ne savo vietoje, neteisinga, dirbtina ir išgalvota. Vietomis net būtų sunku ant greitųjų pasakyti, kas būtent šioje apysakoje yra negera ar nevykę, tačiau estetinis skonis ir intuityvi nuovoka savaime rodo, jog čia turima reikalo su netikra moneta. Kaip gerosios šio rinkinio apysakos yra reikalingos išsamesnės analizės įrodyti jų meniniam teigiamumui, taip šitoji — jos silpnumui ir ydoms. Tiesiog stebina, kaip Ant. Venclova, šioje knygoje jau parodęs tokį didelį kūrybinį subrendimą, dar galėjo taip smarkiai paslysti. Na, bet kaip sakoma, nėra šeimos be išsigimėlio, nėra knygos be silpnesnių puslapių.

Savo naujosiose apysakose Ant. Venclova

parodo neabejotinį pasakotojo talentą. Jis pasakoja nuosaikiai, paprastai, aiškiai. Vaizduojamosios medžiagos jis nesuvaržo kokiais nors griežtais siužetiniais apribojimais, nespraudžia jos į siaurus iš anksto užsibrėžtos kompozicijos rėmus, kaip tai, pavyzdžiui, daro P. Cvirka savo novelių knygoje „Kasdienės istorijos“, o leidžia pasakojimo tėkmei plaukti plačia ir dažnai nevaržoma srove. Tuo atžvilgiu Ant. Venclova yra daugiau apysakininkas negu novelistas, ir jis talentingai tęsia mūsų literatūroje tas beletristinio vaizdavimo tradicijas, kurių geriausi atstovai ligi šiol iš senosios kartos rašytojų buvo Žemaitė ir V. Krėvė. Kai kur šių tradicijų įtaka pasireiškia taip žymiai, kad galima daryti net sugretinimų. Ar neprimena, pavyzdžiui, šis „Medyje ir jo atžalose“ randamas Onos darbų pavaizdavimas kai kurių V. Krėvės garsiojo apsakymėlio „Bobulės vargai“ vietų? —

„...Ona dirbo triukšmingai, niūkdama dar labiau, negu kadaise namie, ganydama gyvulius. Atsikels ankščiausia už visus, priniukins piemenį, kuris pakeltas vėl griūva atgal į patalą, išvarys gyvulius — pabudo kūdikis, pradėjo bliauti. Įkiš jam į burną paseilėjusį skudurą su cukraus gabalėliu — žiūri pro langą — karvės jau darže, o piemuo nesuvaldo kiaulių ir avių. Išbėgs iš trobos, pro vartelius, rėkt ant karvių, įbėgs, pasikasojusį sijoną, į daržą, duos, duos delnu karvėms per šonus, išvys, padės piemeniui

nuginti į pūdymą, grįžta į trobą — jau kruopos iš puodo bebėgiančios. Nukels puodą — pabus mažėlis. Nespės krūties į burną įsprausti — susikėlė šeimyna, laikas į darbą, pilk pusryčius. Vos pavalgydins — atsimena, kad paršiukai tvarte kvykia viso noro — piausto žoles, beria miltus, pila pamazgas — neša į tvartą. Baigs ten — vėl darbų darbai nepabaigiami laukia: daržai ravėti, dryžiniai staklėse, audeklai baltinti, skalbiniai skalbti. Ir — nors persiplėšk vienai. O čia dar ir laukų darbai — ir šienai, ir rugiai, ir vasarojai". (152 p.)

Kaip tai panašu į V. Krėvės atvaizduotosios bobulės vienos darbo dienos neaprėpiamą triūsą. Ir koks ryškus mūsų kaimietės moters gyvenimo ir jos darbų vaizdas duotas šioje keliolikoje kondensuotų, bet nepaprastai turiningų eilučių. Retai kada mūsų literatūroje tepasiekiama šitokio vaizdavimo suglaustumo ir šitokios žodžio ekonomijos.

Jau iš čia duotų citatų matyti, kokia sultinga, vaizdi, šviežia ir žodinga yra Ant. Venclovos kalba. Ji yra natūrali ir paprasta, bet drauge skambi ir spalvinga. Buities ar psichologiniam koloritui sudaryti autorius nevengia net barbarizmų ir tarmybių, tačiau vargu jam ką prikištum kalbos taisyklingumo atžvilgiu. Šioje knygoje Ant. Venclova valdo žodį kaip retas kuris mūsų jaunųjų beletristų, ir jis visai su pagrindu nusipelno vieno geriausių mūsų stilistų vardo.

Nesivaikydamas kokių nors ypatingų stilistinių įmantrumų, nesigriebdamas dirbtinių palyginimų, tropų, metaforų originalumo, nesiversdamas žodžių ekvilibristika, Ant. Venclova paprastomis priemonėmis dažnai pasiekia žavinčio vaizdų spalvingumo ir nuotaikingumo, kaip, pavyzdžiui, šiame peizaže:

„Po ilgo, sodraus nakties lietaus pasaulis buvo žalias, su aukso spalvos priemaiša. Per taką perlinkusios varpos kartkartėmis šnarėjo, paliestos einančių kojų. Žali debesų aviniukai slankiojo dangumi, lengvo vėjo ganomi, žydėjo pievos, jūravo dirvose javai. Akis džiaugėsi žaluma, sutirštėjusia kloniuose, perregimesne įkalniui. Vandens klanai ant kelio molio duburėliuose po arklių kojomis žybčiojo vaivorykštės spalvų purslais". (57 p.)

Gražu, ką ir besakyti!

Ir vis dėlto norėtųsi, kad Ant. Venclova ateityje dar labiau siektų kalbos paprastumo, natūralumo, dar labiau brangintų palyginimų ir epitetų vaizdinę reikšmę, iš dešimties galimų būdvardžių reikiamoje vietoje tepanaudodamas tik vieną — bet užtat patį tinkamiausią, patį tiksliausią, patį vaizdingiausią. Dabar Ant. Venclovos stiliuje neretai dar jaučiamas šioks toks vaizdinių priemonių perkrovimas, gailėjimasis kartais atsisakyti surasto gražaus žodžio ar įvaizdžio, noras bliksteléti spalvingumu ir žodingumu. Bet tai duoda tik priešingų rezultatų — lieka žodin-

gumas, o nėra nei spalvingumo, nei juo labiau vaizdingumo. Saikas, aiškumas ir tikslumas buvo ir liks esminiai meno privalumai — geriausias mastas kūrėjo talentui įvertinti.

Koks yra tas gyvenimas, kurį Ant. Venclova rodo savo apysakose? Jis nėra nei šviesus, nei žavintis. Priešingai — daugeliu atvejų jis yra klaikus ir tamsus, kaip naktis, kurios vardas šios knygos antraštėje simboliškai jam ir duotas. Ankstesnėse savo apysakose daugiau linkęs į mūsų miesto vaizdavimą, šioje knygoje Ant. Venclova atsikreipė beveik išimtinai į kaimą, į jo buitį ir žmones. Pilna atgyvenusių prietarų, neteisybės, žiaurumo, apgavysčių, smurto, dvasinės tamsybės ir siauraprotiškumo, godumo pinigui ir turtui, — ir drauge kupina žmogiškos kančios, sielvarto, liūdesio, nusivylimo, aižios ironijos iškyla toji buitis ir jos siaurame rate besisuką, besinarplioją žmonės. Neseniai praėjusis Didysis karas meta čia savo tamsų, kruviną šešėlį ir duoda autoriui kelias skaudžias temas tai gyvenimo klaikybei dar labiau paryškinti.

Bet ar tai reiškia, kad Ant. Venclovos apysakose būtų sąmoningai sutirštintos realybės spalvos, iškraipytas tikrasis jos vaizdas? Visai ne. Autorius visais atvejais lieka griežtas ir objektyvus realistas, niekur tyčia nejuodindamas ir nebaltindamas. Ir jeigu jo vaizduojamasis pasaulis vis dėlto išeina gana tamsokas ir klaikus, tai čia kaltos dvi aplinkybės: viena, kad pačioje

mūsų kasdienėje realybėje dar labai gausų visokiausių neigiamų, nežmoniškų ir juodžiausių reiškinių, o antra, kad Ant. Venclova iš tos realybės savo kūrybai kaip tik pasirenka tokius tamsiuosius faktus ir įvykius.

Bet ar tai rodo rašytojo norą „sužvėrinti“ žmones, jo pamėgimą knaisiotis gyvenimo tamsoje ir žaizdose, kaip tai Ant. Venclovai prikišo kai kurie recenzentai? Anaiptol ne. Pirmiausia, šitokiame priekaište slepiasi gerokai šališkumo ir netiesos. Ant. Venclovos apysakos žmonės nėra nė kiek labiau „sužvėrinti“, kaip, sakysim, esteto A. Vaičiulaičio novelėse, kurių paskutiniajame rinkinys „Pelkių takas“ taip pat randame pavaizduotus bent kelis atvejus, kur žmogus žmogui pasirodo esąs žvėris: čia klaikiose, beprasmiškose imtynėse susikibę vokietis sargybinis ir niekuo nekaltas medkirtis nugarma į neužšalusią pelkių alką („Pelkių takas“); čia marčios iš namų išvaryta sena motina sušąla miške („Tavo veido šviesa“); čia dėl nelaimingos meilės ir susipynusių vedybinių santykių priverčiama nusinuodyti jauna moteris („Šiaurietė“). Ir vis dėlto A. Vaičiulaičiui ligi šiol dar niekas neprikišo žmonių „sužvėrinimo“. Ar tik dėl to, kad jis šitokius tragiškus ir juodus gyvenimo reiškinius savo novelėse traktuoja stilistinio estetizmo požiūriu ir apgaubia juos kažkokia neišaiškinama likimo mistika, kai tuo tarpu Ant. Venclova į juos žiūri blaiviu ir kritišku realisto žvilgsniu,

nepridengdamas ir neišgražindamas jų jokia stilistine frazeologija?

Ir ne pamėgimas knaisiotis po gyvenimo žaizdas bei skaudulius, bet noras juos užgydyti, pašalinti, išbraukti iš mūsų buities nukreipia Ant. Venclovos kūrybinį dėmesį į tamsiąsias, neigiamąsias žmonių ypatybes ir į jų žiaurius, smerktinus tarpusavinio santykiavimo reiškinius. Iškeldamas tas gyvenimo žaizdas aikštėn, meniškomis priemonėmis išryškindamas jų tikrąsias priežastis ir pasekmes, šiurpiu jų vaizdu sukrėsdamas širdį, demaskuodamas taip dažnai žmoguje dar tebeslypintį „socialinį žvėrį" ir netiesioginiai nurodydamas tikrąjį žmoniškumo idealą, — rašytojas tik siekia performuoti skaitytojų sąmonę, apvalyti ir paruošti ją naujų idėjų pasisavinimui. Baisūs ir skaudūs mūsų gyvenimo netobulumai Ant. Venclovai nėra kokia estetinė problema, kuriai išspręsti reikėtų griebtis įmantrių stilistinių ir kompozicinių priemonių, o degantis, kankinantis, jaudinantis reikalas, kuriam idėjinės atramos jis ieško ne estetikoje, o pasaulėžiūroje. Todėl savo talentu ir kūryba Ant. Venclova pirmiausia tarnauja gyvenimui ir žmonėms, o tik gal antroje eilėje menui ir grožiui. Ir todėl jis kuria pažangią, skaitytojų sąmonę blaivinančią ir jų širdyse uždegančią naujų idėjų šviesą, literatūrą, kurios geriausias pavyzdys yra jo paskutinioji apysakų knyga.

1940 m.

J. GRUŠO NOVELĖS

Atrodė, kad J. Grušo trečioji beletristikos knyga — novelių rinkinys „Sunki ranka“ (1937 m.) — visumoje bus stipresnio meninio lygio. Ypač po to, kai su romanu „Karjeristai“ autorius užsirekomendavo kaip visiškai brendęs rašytojas, buvo galima tikėtis jį ir novelės žanro srityje duosiant tikrai išbaigtų, jau meistriškai atliktų kūrinių knygą.

Tačiau taip nėra. Rinkinio „Sunki ranka“ didžiumą, išskyrus dvi tris tikrai puikiai parašytas noveles, sudaro silpnokos, aukštesnės literatūrinės vertės neturinčios apysakaitės. Matyt, tai atsitiko todėl, kad autorius rinkinį sudarė daugiausia iš ankstyvesniojo savo kūrybos periodo rašinių. Tik gaila, kad tokių atvejų prie novelių nepažymėti parašymo metai — be jų dabar neįmanoma nustatyti autoriaus beletristinio talento augimo bei tobulėjimo laipsnis ir kryptis. Tačiau sunku patikėti, kad J. Grušas būtų pačiu paskutiniuoju metu parašęs tokius silpnus rinkinio dalykus, kaip: „Atpildas“, „Bus linksmiau...“, „Pabučiavimas“, „Kokia graži žemė“.

Tai vis dar beveik pradedančios plunksnos bandymai, menki ir savo turiniu, ir savo forma. „Atpildas“ neprašoka beletristinio pobūdžio dalykėlių, dažnai pasitaikančių mūsų moksleivijos ar jaunimo periodikoje. Apsakymėlio stilius be individualumo požymių, blankus, sausas, o turinys — sentimentališkas, sekliai griaudus, kaip paprastai kad bando skaitytoją sugriaudinti gerų intencijų turį, bet literatūros poveikio esmės dar neperpratę debiutantai.

Ne geresnė ir novelė „Bus linksmiau...“, nors jos stilius jau labiau išdailintas, joje jau matyti autoriaus pastangos siekti didesnio kalbos, aprašymų ryškumo, vaizdingumo. Tačiau per visą novelę eina dirbtinis, neįtikinąs patosas, autoriaus visomis išgalėmis pabrėžiama tragiškumo gaida, kuri, deja, skaitytoją arba erzina savo nelogiškumu, arba verčia šypsotis dėl jos naivumo.

Apysakaitėje „Pabučiavimas“ autorius visiškai nepajėgia susidoroti su savo personažų psichologija, atvaizduodamas ją pernelyg jau schematiškai ir naiviai. Gyvo žmogaus — nei jo išvaizdos, nei jo jausmų, nei jo žodžių čia dar nėra nė šešėlio. Šmėšteliuoja blankios, trafaretiškos figūros, kurios pagal autoriaus sumanymą turėtų vaizduoti skurstančią motiną, tragiškai besiaukojančią dėl savo dukrelių, tas dukreles ir ištvirkėlį meilužį, norintį vieną tų dukrelių nu-

vilioti į paleistuvybės namus. Šiurpus turinys, bet neapsakomai blankus jo atvaizdavimas.

„Kokia graži žemė!“ — lyriškas škicelis, tačiau tas lyriškumas čia toks saldus, kad skaitant gaila ne džiovininko, mirštančio pačioje jaunystėje, o autoriaus, taip banaliai rašančio.

Šie visiškai silpni dalykai užima beveik trečdalį rinkinio. Simpatiška juose nebent tai, kad visur čia matyti autoriaus humaniškas požiūris į žmones, visur čia jo reiškiama užuojauta silpniesiems, kenčiantiems ir vargstantiems, nuskriaustiems ir pažemintiems. Tiesa, J. Grušo „sociologija“ čia yra tokia primityvi, tokia sentimentali, paremta tik gailesčiu ir užuojauta, kad jei panašūs motyvai būtų buvę atkurti ir su didesniu literatūriniu pajėgumu, tai ir tokiu atveju, atrodo, jie sumenkintų, sužlugdytų patį kūrinį ir autoriaus pastangas. Naivi idėja ar klaidingas požiūris į vaizduojamus reiškinius niekada literatūroje neprisideda prie kūrinio meninio lygio pakėlimo. Juo labiau šiuo atveju, kai autorius pasigauna dar perdėm silpnų ir neištobulintų literatūrinių priemonių savo geroms, bet naivioms intencijoms išreikšti. Dėl tos priežasties ir šių J. Grušo apysakaičių naivusis humanizmas ar altruizmas skaitytojui nepadaro kiek stipresnio įspūdžio.

Likusias, jau labiau brendusia ranka parašytas, rinkinio noveles galima suskirstyti į dvi rūšis.

Pasirodo, J. Grušo beturima ir humoristo gabumų. Aiškiai humoristiško atspalvio yra apsakymėliai: „Pirmas geras darbas“, „Kelionė su kliūtimis“, „Atostogos pas kalėjimo viršininką“, „Įspūdinga ūkininko prakalba“ ir „Tikra komedija“. Skaitytojui geriau nuteikti, šios visos apysakaitės iš eilės sudėtos rinkinio pradžioje.

J. Grušo humoras yra švelnus, skaudžiai negeliantis, neturįs savyje satyros bruožų, kandumo. Humoristinis autoriaus požiūris į žmones ir į gyvenimo reiškinius daugiausia yra paremtas psichologizmu, o ne situacijos komiškumu. Todėl J. Grušo humore nepastebime šaržavimo, perdėjimo, čia daugiausia vyrauja saikas ir santūrumas, nors šalia to pasigendame gilesnio vaizduojamų temų traktavimo, ir todėl beveik visi rinkinio humoristiniai apsakymėliai nepakyla aukščiau vidutinio feljetono.

Perdėm feljetoniško pobūdžio yra „Atostogos pas kalėjimo viršininką“. Siužetas paimtas vykęs — kalėjimo viršininkas ir su savo svečiu, atvažiavusiu pas jį vasaroti, elgiasi taip perdėtai paslaugiai, taip rūpestingai jį sergsti ir globoja, lyg koks prižiūrėtojas kalinį, kad svetys pasijunta atsidūręs tartum kalėjime — ir slapta pabėga iš pernelyg svetingos vasarvietės. Tačiau šito vykusiai sugalvoto siužeto, paremto kalėjimo aplinkumos sugadinto žmogaus psichologijos komiškumu, išplėtojimas apsakymėlio pabaigoje yra nevykusiai sufeljetonintas.

Autoriui nebuvo jokio reikalo versti savo kalėjimo viršininką išgalvoti kažkokią mašiną, nustatančią, ar tardomasis žmogus meluoja, ar ne, ir su tos mašinos bandymais kankintį vasarojantį svečią — tai aiškus triukas, tinkąs tik pigiam feljetonui, ir, be to, jis paimtas iš laikraščių — tokią „melui nustatyti mašiną" nepersenausiai jau tikrai išrado amerikietis profesorius Killer'is, ir jos net atvaizdus galima buvo matyti išspausdintus magazinuose. Tad kuriam galui J. Grušui prireikė šiaip gana gyvą ir įdomų personažą Norutį paversti nevykusiu plagiatorium ir tuo sugadinti sąmojingai pradėtą savo apsakymėlį?!

Apsakymėliai „Pirmas geras darbas" ir „Įspūdinga ūkininko prakalba" savo tematika neturi nieko iš esmės komiška. Kitaip traktuotos jų temos būtų galėjusios tikti ir nehumoristiniam žanrui. Tik apsakymėlio „Pirmas geras darbas" pradžia, kuria paremtas visas tolimesnis siužeto plėtojimasis, yra neįtikinama — per daug jau greitai autorius priverčia savo buhalterį šokti nuo pietų stalo ir net gi be apsiausto ir be skrybėlės bėgti į skelbimų biurą, o bebėgant patekti po automobilio ratais.

Iš humoristinių J. Grušo novelių bene geriausia — „Kelionė su kliūtimis". Čia humoras yra lyg ir užslėptas, netiesioginis, todėl daug įdomesnis. Ūkininko Valiulio marinimas vaizduojamas tartum kokia realistinė buities scena,

ir tik netiesioginiai, ypač į pabaigą vis labiau išryškėja situacijos komiškumas. Tačiau ir šis dalykas detalėse ne be priekaištų. Pavyzdžiui, su bendru realistišku temos traktavimu vargu ar derinasi per daug jau nepatikėtinas dalykas, kad marintoja ūkininko žmona, įdavusi naktį grabnyčios besišaukiančiam savo vyrui rankon žvakę, vėl atsigultų lovon ir ramiausiai užmigtų. Tai jau noras perdėtai jukinti skaitytoją, tai dirbtinis ir neįtikinąs komizmas. Ir stiliaus atžvilgiu autoriui kai kuriose vietose nepasisekė išvengti publicistiškumo, plokštokų sentencijų, net aiškių disonansų, nesiderinančių su vaizduojamos aplinkos koloritu:

„Ji nebuvo nei romantinės poezijos skaičiusi, nei verkšlenusi žiūrėdama teatre kokios nors melodramos, nei vyro apgaudinėjusi... Vyro mirčiai ji buvo pasirengusi taip, kaip, sakysim, kokio nors dienraščio redakcija, sergant karaliui, patrijarchui, pranašui, ar šiaip tolygaus rango piliečiui“. (25—26 p.)

Taip autorius apibūdina marinamo Valiulio žmoną. Vargu ar derėjo paprastos kaimietės ūkininkės charakteristikai griebtis šitokių miestietiškų ir „aukšto tono“ palyginimų.

Geriausieji rinkinio dalykai yra rimto, nehumoristinio pobūdžio realistinės, daugiausia su psichologizmo atspalviu novelės. Jų knygoje iš viso keturios — ir dvi iš jų — „Gera širdis“ ir

„Už saulę gražesnis“ — iš tikrųjų yra tokie vykę kūriniai, kad atperka daugelį viso rinkinio silpnumų. Jau beveik nusivylusį skaitytoją šios novelės vėl priverčia tikėti autoriaus talentu ir literatūriniu pajėgumu. J. Grušas jose vaizduoja šiurpius, tragiškus gyvenimo įvykius, pasiekdamas gilaus žmogaus dvasios pažinimo ir aukšto epinio objektingumo. J. Grušas iš viso pirmiausia yra žmogaus vaizduotojas. Išorinis pasaulis, negyvi daiktai, gamta ar visuomeninio gyvenimo reiškiniai jo novelėse beveik niekur nevaidina kiek žymesnio vaidmens. Rašytojas yra nukreipęs savo žvilgsnį išimtinai į žmogaus dvasią, ir tos dvasios analizė sudaro svarbiausią jo kūrybinį uždavinį, kurį realizuoti vienur jam pasiseka geriau, kitur silpniau. Todėl vaizduodamas ir tragiškiausius, šiurpiausius gyvenimo įvykius, J. Grušas pirmiausia siekia ne tų įvykių reikšmės ar moralinės ir idėjinės prasmės apibrėžimo, o svarbiausia rūpinasi susekti ir parodyti, kaip tie įvykiai persilaužia bei atsispindi žmonių psichikoje. Tuo atžvilgiu J. Grušas yra aiškus psichologizmo krypties atstovas mūsų naujojoje literatūroje.

Novelė „Užgesusi žvakė“ — įspūdingas psichologinis etiudas. Tiesa, ir jame yra šiek tiek dirbtinės mistinės nuotaikos, šiek tiek patoso, tačiau pagrindiniai personažų išgyvenimai atvaizduoti ryškiai ir įtikinamai. Autoriui čia pavyko giliai įsiskverbti į savininko, į nuosavy-

b ė s apologeto psichologiją ir ją kondensuotai, lyg kokiame lęšyje sukauptą, atvaizduoti.

„— Jei nušausi vagį — jokios atsakomybės nei prieš Dievą, nei prieš žmones. Padorūs žmonės tik padėkos, o Dievas nebaus. Dievas leidžia gintis... O gintis reikia, reikia gintis!... Kiek prakaito išlieji, kiek rūpesčių pakeli, kol gyvulį užaugini, ar skatiką sutaupai. Džiaugiesi juo... Tau jis — visa paguoda... O čia, kada tu miegi, ilsies po dienos darbų, vagis atsėlina ir pagrobia tavo gėrybę, visą tavo paguodą". (134 p.)

Taip sako šykštuolis tėvas savo sūnui, kuris nori suminkštinti senį, įrodinėdamas, kad vagį galima surišti, kad vagims bausti yra teismai. Tačiau tėvas, kuris už skolinamus pinigus ima trisdešimts šeštą nuošimtį ir ruošiasi jau septintą ūkininką tokiu būdu išvaryti ubagais, turi nuoseklią savininko nuomonę: „Niekas nevertė jo skolintis. Kiekvienam laisva valia", — atkerta jis į sūnaus maldavimus atšaukti varžytynes. Visą novelės temą ir sudaro šis tėvo pasikalbėjimas su sūnumi vakarą prieš varžytynes. Tačiau naktį tėvas staiga nuo širdies smūgio miršta, o sūnus rytojaus dieną atšaukia paskelbtas varžytynes.

J. Grušas žiaurųjį nuosavybės teisės klausimą čia atvaizdavo transcendentiniu, amžinybės požiūriu, baigdamas savo novelę šitokia sentencija: „Žmogaus likimas toks mažytis mažytis — kaip kūdikis, žaidžiąs ant bedugnės kranto..."

Tačiau realiame mūsų gyvenime tokie tėvai, kaip J. Grušo atvaizduotasis, geležimi rašo įstatymus, o krauju ir ašaromis juos vykdo. Vardan šventosios nuosavybės teisės ir jos apsaugojimo teisėjai pagal atitinkamus paragrafus ramiausia sąžine pasmerkia išalkusį, slapčia paėmusį kąsnį duonos ar skatiką pinigo, o išteisina žiaurų eksploatatorių. Amžinybės požiūris šitokiais atvejais dažniausiai nieko nereiškia.

Visą šią novelę gaubia kažkokia gūdi, šiurpi nuotaika, kuri užkrečia ir skaitytoją. Nuotaikos, o taip pat iš dalies ir minties atžvilgiu ji yra panaši į įspūdingą J. Biliūno novelę „Vagis“, kurios herojus, begindamas savo žirgą nuo vagies, taip pat vietoje užmuša vagį, nors paskui visą gyvenimą dėl to kankinasi: „...ir dabar dažnai dažnai tas pats kirminas širdį graužia. Ir nežinau da, ką pasakys man už tai Visagalis“.

Ta pati nuosavybės gynimo teisė sudaro pagrindinę temą ir įspūdingai, meniškai įtikinamai novelei „Sunki ranka“. Teisė ginti tai, kas yra „mano“, teisė be jokios atodairos atsiskaityti su vagimi čia pasireiškia jau kaip žvėriškas žiaurumas, kaip žmogaus dvasios gelmėse dar tebeglūdintis primityvus sadizmas, turįs dažniausiai progos išsiveržti aikštėn visokių suiručių ir maišačių metais, kai nustoja veikusi normalioji įstatymų ir teismų galia, globojanti ir apsaugojanti nuosavyuės teises. Tada, paprastai, ima veikti „savųjų“ teismai, kurie neretai būna daug bru-

talesni ir žiauresni už įstatymiškąją justiciją. Tai vaizduojama ir J. Grušo novelėje, kur aprašomas lietuviškų „garbės milicininkų“ veikimas tuoj po vokiečių okupacijos, besikuriant nepriklausomai Lietuvai. Lietuviai ūkininkai, garbingi, dori ir geraširdžiai gaspadoriai, kokie jie daugiausia vaizduojami mūsų literatūroje, šioje J. Grušo novelėje pasirodo kaip žiaurūs kankintojai, sužvėrėję vagies „tardytojai“.

„Mūsų kaimietis išgers pusbonkį ir su tėvynės išdaviku, jei tik šis apmokės sąskaitą, bet vagį — būtinai pakars. Jei savo rankomis neišdirbs vagiui kailio — jokios satisfakcijos jam nėra. Pagieža grauš širdį, kaip kirminas medį“ (155 p.), — taip novelės pradžioje autorius apibrėžia tą mūsų kaimiečiams iš tikrųjų būdingą neapykantą ir pagiežą vagims. Tai yra gal todėl, kad vagis akivaizdžiausiai, tiesioginiai paliečia nuosavybės teisę. Ir užtat prieš jį tokia didelė neapykanta. Tas pats mūsų kaimietis, kuris šiaip engiamas ir per akis išnaudojamas ar net tiesiog apvagiamas, — jei tik visa tat yra pateisinta kokiu nors įstatymu, kokia nors prievole, ar jei šią skriaudą jam daro koks nors už jį aukštesnis, galingesnis, prisidengęs kuriuo nors tikslu, — nuolankiausiai kenčia ir be pasipriešinimo duodasi išnaudojamas, tas pats mūsų nuolankusis kaimietis užtat atviram vagiui, arkliavagiui ar smulkiam vagišiui, sugautam nusikaltimo vietoje ar įtartam vogus, dažnai tampa žvė-

riškas ir nuožmus budelis. Tiesa, tas mūsų žmonių sadistiškas žiaurumas vagims yra tik trumpalaikis žemųjų jausmų išsiveržimas: mūsų liaudis savo širdyje nėra iš esmės nei žiauri, nei keršinga, kaip kokios rytiečių tautos, — po neilgo siautėjimo net ir tie, kurie buvo pasidavę šio žvėriško gaivalo užvaldomi, beveik nustebę gėdijasi, kaip jie galėjo būti tokie žiaurūs. Taip įvykstant matome ir J. Grušo novelėje, kur atsitiktinis nelaimingas šūvis, tartum koks likimo ar Dievo „pirštas", priverčia išsiblaivyti įtūžusius „tardytojus" ir vėl pasidaryti žmonėmis.

Kaip įspūdingai autoriaus sugebėta atvaizduoti šitų žemųjų aistrų siautimas, rodo toji neapykanta, kuri sukyla skaitytojuje prieš novelėje vaizduojamos vargšės moters kankintojus. Šią aukštą emocingumo įtampą kiek silpnina nebent per daug pabrėžiamas kankinamosios moters „praktiškumas". Tai neįtikina.

Mūsų kaimiečių būdo neigiami bruožai — nesveikas pavydas ir veidmainingas geraširdiškumas — yra tikrieji meistriškos novelės „Gera širdis" herojai, įtikinamai įkūnyti ūkininke Jone Avižiuje. Tačiau novelėje svarbiausia ne kokia nauja tuo klausimu iškeliama mintis, idėja ar charakteristika, o tai, su kokiu vykusiu pastabumu, su kokiu teisingu psichologizmu parodomas pavydo kirmino augimas žmoguje, kuris dėl tos vienos tuščios aistros įskundžia kaimyną okupantams vokiečiams, o paskui vokiečių nu-

skriaustajam veidmainingai parodo „gerą širdį“. Novelė stebina savo stiliaus epišku paprastumu, sutelktumu, tikrai meistrišku objektingumu — autorius stovi viršum vaizduojamų įvykių ir personažų, nerodydamas nei savo simpatijų, nei antipatijų, bet užtat pasiekdamas juo įtikimesnio įspūdžio. Gal tik vienu atveju dingtelėja abejonė — kodėl vokiečiams įskųstasis ūkininkas Petkus, autoriaus vaizduojamas kaip sumanus ir akilus žmogus, neįtaria jį įskundus kaimyną Avižių, kuriam ką tik buvo pasakęs savo klėties paslaptį. Tačiau ši abejonė nesumažina novelės vertės, kurią šiaip ar taip tenka laikyti jau visiškai brendusiu meno kūriniu.

Dar meniškesnis ir geriausias viso rinkinio dalykas yra novelė „Už saulę gražesnis“. Tai iš tikrųjų mažas šedevriukas. Novelė persunkta graudaus lyriškumo, kuris jaučiamas ir jos turinyje ir stiliuje. Užguitas, kurčias, negražus, naivios, bet tyros širdies medikirtys Adomėlis, kuriam akla mergaitė sykį už jo gerumą pasakė, kad jis „už saulę gražesnis“, atvaizduotas su tokiu nuoširdumu, su tokiu giliu poetiškumu, kad net graudu. Puikiai pagauta brutali, egoistiška, tačiau natūrali medkirčių kolektyvo, priverčiančio po kertamų medžių griūtimi žūti Adomėlį, psichologija. Tiesa, autorius neišryškina tos psichologijos socialinių šaknų, jis detališkiau neparodo, kad toks žiaurus egoizmas tegali žmonėse įsigalėti tik nepakeliamos ekonominės eksploata-

cijos sąlygose, kai žmonės yra verčiami kovote kovoti dėl kasdienės duonos kąsnio ir pasidaryti vieni kitiems vilkai. Kodėl gi medkirčiai pakiša Adomėlį po jį prislėgiančia medžių griūtimi? Ar jo nekęsdami, ar jam keršydami, ar iš jo pasityčiodami? Ne, jie taip žiauriai ir nesolidariškai pasielgia tik todėl, kad, pastumdami savo draugą į mirtį, nori išsivaduoti iš bėdos, nes dėl netinkamai pakirstų medžių jiems gresia pavojus netekti „visos savaitės uždarbio" (200 p.). Deja, autorius šią įvykusios tragedijos socialinę priežastį tepamini tik vienu sakiniu, tuo žymiai sumenkindamas savo novelės idėjinę ir visuomeninę reikšmę.

Novelės meninė vertė svarbiausia remiasi jos vaizdavimo priemonėmis, jos nuostabiai žavingu stiliumi, kurio kiekviena detalė, kiekvienas palyginimas yra pritaikinti bendrai nuotaikai ir tiesiog pavyzdingi.

„Eglė skamba, kaip varpas.

Mažas žmogelis, storomis, it kaladės, rankomis kelia kirvį aukščiau savo galvos, o nuleisdamas pats pašoksta į viršų. Įklimpęs sniege, jis lankstosi vienmarškinis ir mina aplink save ratą naginėtomis kojomis. Platūs kirvio ašmenys švysteli ore ir kiekvienu prisilietimu iškanda gyvą medžio gabalą — skaistų, kaip sniegas. Eglė virpa konvulsijų krečiama, balta žaizda didėja, kaip šypsnys.

Takas nubarstytas eglių šakelėmis, kaip lai-

dotuvių procesijai. Kvepia šviežias medis ir kadugių dūmai.“ (191 p.)

Taip prasideda novelė „Už saulę gražesnis“. Ir jos pradžia iš karto sudaro nuotaiką, kurios visa prasmė paaiškėja tik pačioje novelės pabaigoje, kai virstančios eglės prislėgia kirtėją Adomėlį. Bet jau pirmasis sakinys sukelia nerimą. „Eglė skamba, kaip varpas“. Gal būt, kaip varpas, įspėjantis pavojų, gal būt, kaip mirties pranešėjas. Kieno mirties? Dar nežinia. Gal būt tik eglių, kurios virpa konvulsijų krečiamos ir virsta aštrių kirvių pakirstos į baltą sniegą. Sniege išmintą taką jos nubarsto žaliomis savo šakelėmis, ir atrodo, lyg čia būtų ruošiamas kelias laidotuvių procesijai. Nuo miške sukurto laužo sklinda kadugių dūmai, — bet jie taip labai primena bažnytinius smilkalus, kuriais palydimas į kapines karstas.

Taip meistriškai, nė vienu žodžiu tiesioginiai neužsimindamas apie greitai įvyksiančią tragišką nelaimę, autorius sukuria nerimo nuotaiką.

O štai, kaip vaizdingai parodomas kirtėjas, beruošiąs sau mirtį:

„Adomas po tuo didžiuliu kybančiu tiltu iš tolo atrodė mažytis, kaip skruzdė. Bet jis ritmingai ir atkakliai supo kirvį, lyg varpo širdį įkvėpimo pagautas varpininkas.

Kirtėjas atsitiesė, pažiūrėjo į viršų, ar stipriai laikosi eglės, nusišluostė prakaitą ir vėl už-

simojo. Kirvis, kaip laikrodžio švytuoklė, bet vienodai skaičiavo smūgius, retkarčiais blykstelėdamas šaltu ir šiurpiu blizgėjimu. Medžio žaizda jau iš tolo baltavo, tarsi piktas iškreiptų lūpų šypsnis.

Eglės subraškėjo. Vyrai patys nepajuto, kaip visi kartu sušuko:

— Bėk!

Kirtėjas negirdėjo. Jis kaukšėjo medį, kaip genys, į taktą linguodamas galvą ir siūbuodamas visu kūnu". (203 p.)

Nieko čia nereikalinga, o viskas ligi nuostabumo giliai prasminga — ir tas šiurpiai blykščiojąs kirvis, kurio kirčiai šį kartą iš tikrųjų yra panašūs į laikrodžio švytuoklę, skaičiuojančią, kiek dar valandėlių liko gyventi kirtėjui, ir ta medžio žaizda, tarsi piktas iškreiptų lūpų šypsnis — medis iš tikrųjų šį kartą gali su pagieža, ironiškai šypsotis, nes jis tuoj galės atsikeršyti už savo žuvimą, amžiams prislėgdamas savo kirtėją.

Taip puikiai parašyti gali tik talentingas kūrėjas.

Jeigu J. Grušas būtų davęs ištisą rinkinį tokių novelių, kaip „Gera širdis" ir „Už saulę gražesnis", — jis būtų atsistojęs į visų pirmąsias mūsų beletristikos kūrėjų eiles. Deja, šį kartą iš 13-kos jo rinkinio novelių tik trys keturios tepa-

siekia tikrojo meno lygio. Bet jeigu tos trys keturios gerosios novelės yra parašytos paskutiniuoju metu, tai jos rodo neabejotinę ir ryškią autoriaus pažangą, leidžiančią iš J. Grušo ateityje tikėtis mūsų literatūrai didelių meno laimėjimų.

1938 m.

JONO ŠIMKAUS APYSAKOS

Jono Šimkaus apysakų rinkinys pavadintas „Kova dėl Dievo“ (1937 m.). Kovos motyvas iš tikrųjų eina beveik per visas penkias rinkinio apysakas. Antai, pirmojoje apysakoje, davusioje vardą visam rinkiniui, kunigas Žymantas kovoja dėl teisingesnio evangelijos principų vykdymo, kertasi su savanaudiška ir tartiufiška kunigija, dėl ko dvasinės vyriausybės yra nuolat persekiojamas ir ujamas. Apysakoje „Prie krintančio vandens“ naujo, jau po žemės reformos išaugusio dvaro kumietė Liuda, ilgai leidusis medžiagiškai ir morališkai išnaudojama, pagaliau pakelia kovą prieš savo naudotoją, įtakingą ministerio brolį, nusikrato vergovės dvasios. Apysakoje „Tuo pačiu keliu“ bernas, nelegalus kunigo sūnus, kovoja prieš žmonių tikybinį tamsumą, prietaringumą ir prieš vokiečių okupacinį jungą Didžiojo karo metu Lietuvoje. Apysakaitėje „Mes iš Šventosios“ lietuviškojo pajūrio žvejai stoja drąsion kovon prieš okupantų vokiečių sauvaliavimą. Ir tik apysakoje „Pasku-

tinis portretas" mažiau dominuoja tas kovos motyvas, nors ir čia dailininkas Pasternokas vaizduojamas nuolatiniame konflikte su gyvenimo rutina.

Tat rodo, kad J. Šimkaus apysakų mėgiamieji personažai daugiausia yra veiklos, principo žmonės, ryštingos ir energiškos asmenybės. Tiesa, apysakose randame ir pasyvių, vergiškų, tradicijos bei gyvenimo aplinkumos prislėgtų tipų. Toks yra Liudos vyras Teliukas apysakoje „Prie krintančio vandens", toks yra ūkininkas Daugnora apysakoje „Tuo pačiu keliu". Bet jie autoriaus vaizduojami neigiamai, su pasigailėjimu (Teliukas), ar su ironija (Daugnora).

Autorius savo apysakas rinkinio paantraštėje pavadino novelėmis, matyt, pasidavęs bendrajai dabar pas mus įsivyravusiai sugestijai — visą beletristiką rūšiuoti arba į romanus, arba į noveles. Jeigu jau ne romanas, tai — būtinai novelė. Tuo tarpu šiame rinkinyje sudėti dalykai mažiausiai turi novelinio pobūdžio, vertinant juos tradiciniu novelės žanro požiūriu. Iš esmės tai tikriausios apysakos, beveik ištisų romanų santraukos. Sakysime, apysakas „Kova dėl Dievo" ar „Prie krintančio vandens" buvo galima visiškai lengvai išplėsti į didokus romanus, jų siužetus plėtojant ne taip suglaustai ir ne taip schematiškai, kaip dabar kad autoriaus padaryta. Iš viso rinkinio gal tik apsakymėlis „Mes iš Šventosios" gali pretenduoti į novelės

žanrą. Jis ir trumpiausias visoje knygoje. Tačiau ir jo novelinė konstrukcija yra sugriauta palyginti gana ilgos ir protokoliškos digresijos apie žandarą Maulenhalterį, kuri žymiai susilpnina vieningumo įspūdį, tokį būtiną novelėje.

Vertinant J. Šimkaus apysakų rinkinį, tenka į jį žiūrėti iš tam tikros perspektyvos ir su rezervais. Pirmiausia todėl, kad tai yra pirmoji autoriaus beletristinė knyga. J. Šimkus su savo beletristika debiutavo „Trečiame Fronte". Žurnale buvo išspausdintos jo dvi didelės apysakos: „Nuvirtus beržam" (Nr. 2, 1930 m.) ir „Prie krintančio vandens" (Nr. 3—4, 1930 m.). Jos abi įeina ir į šį rinkinį, tik pirmoji pavadinta „Tuo pačiu keliu". Abi apysakos, prieš dedant į rinkinį, yra gerokai ištaisytos, vietomis kiek pakeistos, tačiau išlaiko savo pirmykštį stilistinį atspalvį ir rašymo manierą. Likusios trys rinkinio apysakos, matyt, rašytos vėliau, nes žymiai skiriasi nuo šiųdviejų tiek savo stiliumi, tiek aprašomosios medžiagos literatūriniu traktavimu.

Savaime suprantama, kad tai, kas mūsų beletristikoje buvo labai madinga ir atrodė originalu prieš keletą metų, šiandien tai jau bėra tik praeito kelio etapas. Todėl būtų neteisinga šias dvi ankstyvesniojo periodo apysakas vertinti šios dienos mastu. Jų vertė šiandieniniu požiūriu atrodytų gerokai mažesnė, negu ji buvo tada, kai apysakos ką tik pasirodė periodikoje.

Antai, savo apysakoje „Prie krintančio vandens“ J. Šimkus tada vienas pirmųjų mūsų naujojoje beletristikoje pajudino žemės reformos ir jos pasėkoje susidariusių naujų visuomeninių santykių temą. Vėliau tą pačią temą daug plačiau ir meniškiau atvaizdavo P. Cvirka savo romane „Žemė maitintoja“. Tačiau J. Šimkui šiuo atžvilgiu vis dėlto priklauso pradininko vaidmuo ir nuopelnai. Apysakoje „Tuo pačiu keliu“ iškelti būdingi vokiečių okupacijos Lietuvoje reiškiniai taip pat daug anksčiau prieš tai, negu jie buvo platesniu mastu atvaizduoti J. Būtėno romane „Mėlyni kareiviai“, ar P. Šalnos romane „Skynimai dega“.

Šitas J. Šimkui būdingas tematinis naujoviškumas, t. y. sugebėjimas imti savo apysakų siužetams dar niekieno mūsų literatūroje nepaliestą medžiagą, žymu ir naujosiose, pirmą kartą tik šiame rinkinyje teišspausdintose jo apysakose. Štai, apysakoje „Paskutinis portretas“ duodama eilė būdingų vaizdų iš mūsų menininkų bohemiško gyvenimo. Tiesiog gaila, kad autorius neužsimojo tos mūsų bohemos, retai kieno tepažįstamos, atvaizduoti kiek platesniu mastu. Dar naujoviškesnę temą paėmė J. Šimkus apysakai „Kova dėl Dievo“. Čia jis netgi laužo tam tikrą „tradiciją“ ar bent šabloną. Ne paslaptis, kad vadinamų mūsų pažangiųjų, t. y. kairiosios ideologijos rašytojų raštuose yra jau įsivyravęs trafaretas kunigus vaizduoti tik nei-

giamu požiūriu, nepripažįstant jiems jokio subjektyvaus idealizmo, nuoširdaus religinių principų išpažinimo ir netgi žmoniškumo. Netenka įrodinėti, kad tai ne visada būna teisingas ir realistiškas požiūris. J. Šimkus savo apysakoje kaip tik išdrįso pavaizduoti kunigą idealistą, kunigą kovotoją dėl teisingesnio ir nuoširdesnio krikščionybės idealų įgyvendinimo, kunigą, kuris meta kunigystę ne dėl moters, ne dėl egoistinės meilės, o dėl idėjinio apsisprendimo. Nors apysakoje tas kuniginis idealizmas daugelyje vietų atvaizduotas ir kiek naivokai, tačiau svarbu pats temos naujoviškumas.

Šis J. Šimkaus sugebėjimas iškelti mūsų beletristikoje naujas temas, naują gyvenimo medžiagą, be abejo, yra vertinga jo, kaip rašytojo, ypatybė.

Anksčiau rašytose apysakose žymu daugiau schematiškumo, daugiau stilistinės manieros. Štai peizažas:

„Kai ramūs būdavo vakarai Dambravos padvarėse, nuvargę svirdavo rugiai ir kai kur iškišdamos žydrias galvas rugiagėlės koketuodavo su žiogais, per pat lauko vidurį nuūždavo ilgas ir juodas traukinys. Kai kur kibirkštis nupuldavo, kai kur dūmas. Dūmas priplaukdavo liepas ir pasikardavo šakose. O jeigu traukinys suklikdavo, suklikdavo ir visi rugiai į visas puses išsisvarstę, ir visi tie žiogai, kur be galo šoka ir džiaksi.

Paskiau tolyn. Paskiau toli. Paskiau tik juodas taškas, ir amen traukiniui.“ (97 psl.)

Toks rašymo būdas ypač tipingas apysakoms „Prie krintančio vandens“ ir „Tuo pačiu keliu“. Šiandien, žinoma, mūsų beletristikoje tai jau atgyventa maniera: tas sąmoningas stilizavimas, tas dirbtinis sakinių trumpinimas. Bet prieš keletą metų tai buvo labai madinga. Ir J. Šimkus tada buvo vienas ryškiausių to stiliaus reprezentantų. Tiesa, perredaguodamas apysakas šiam rinkiniui, autorius jose jau gerokai tą stilistinę manierą suniveliavo. Štai, pirmoje redakcijoje buvo:

„...Iš už miško sunkiom antim pradeda lėkti Sveika Marija ir Amžinas atilsis. Antys skamba ir skambėdamos lenda pro pažaliavusios varpinyčios langą. Vario gabalai. Toki kaip didelės skrybėlės. Vidury geležinė širdis. Nuo širdies gyslos tęsiasi į žemę. Iš kanapių nuvytos. O prie tų gyslų gyslotos rankos. Dvi. Viena pakyla, tai Sveika Marija. Kita: tai Amžinas atilsis. Tamposi virvės nuo rankų ligi širdžių, ir šventos antys laksto iš varpinyčios. Romantikai pasakytų šventąjį gandą sklystant“. („Trečias Frontas“, Nr. 2, 2 psl.)

Dabar tas pats skambinimas varpais aprašytas jau šitaip:

„Iš už miško ataidi pavėjui sunkus Amžinas atilsis. Linguojasi pažaliavę varpai, ir jų dusliai spiegiantis garsas klaidžioja po apylin-

kę. Ilgos kanapinės gyslos, įsikibusios į geležinę šerdį, tęsiasi iki pat žemės, o apačioje gyslotos rankos. Pakyla viena: tai Sveika Marija; pakyla kita: tai Amžiną atilsį. Jeigu neįsmelktų rankų, tai būtų gražu. Aidas lekia toli toli — tai gražu.“ (177 psl.)

Tenka pripažinti, kad naujoji redakcija žymiai geriau pavykusi tiek vaizdingumo, tiek nuotaikingumo atžvilgiu.

Vėlesnėse savo apysakose J. Šimkus rašo jau daug paprastesniu, natūralesniu stiliumi. Taip pat čia mažiau bėra ir schematiškumo. Čia jau nebesitenkinama tik nuogu atskirų žmogaus būdo bruožų ar faktų konstatavimu, kaip ankstybesnėse apysakose, bet siekiama sukurti šiokie tokie tipai, stengiamasi įsiskverbti į jų vidų, į jų psichiką ir dvasią — kunigo Žymanto, zakristijono Kanapės, dailininko Pasternoko ir kt. Tačiau schematiškumo ir čia autoriui nepasiseka visiškai išvengti. Jeigu anksčiau jis gal sąmoningai buvo vartojamas kaip tam tikra rašymo maniera (atseit, „konstruktyvizmas“!), tai dabar jis atsiranda dėl autoriaus nepakankamo įsigilinimo į vaizduojamą medžiagą, dėl paviršutiniško jos traktavimo, ar tiesiog dėl per skubaus darbo.

Negalima, tiesa, sakyti, kad J. Šimkus būtų nepastabus detalėms. Jis kartais jų duoda labai įdomių ir ryškių.

„Kunigas Žymantas kurį laiką stovėjo prie lango ir žiūrėjo į tamsų, padūmavusį dangų, kuriame ir žvaigždės buvo panašios į varvelinės spinksulės liepsną.“ (16 psl.)

Tai labai vykęs ir nuotaikingas, detale paremtas, palyginimas: kunigui Žymantui, ištremtam į skurdžią užkampio altariją, kur jis pirmąjį savo atvykimo vakarą teranda užsižiebti tik mažą rūkstančią lempelę, ir dangaus žvaigždės atrodo panašios į tos spinksulės liepsną.

Tačiau dažniausiai J. Šimkui nepasiseka įjungti detalių į meninę visumą, į jas įsigyventi, panaudoti jas gilesniam objekto išryškinimui. Kartais gana įdomios ir originaliai pastebėtos detalės jo apysakose stovi kažkaip atsijusios nuo visumos, egzistuoja savaimingai ir todėl daro balasto įspūdį. Tokiu būdu, schematiškumas dar labiau išlenda aikštėn.

Kai kur yra tiesiog publicistinių vietų ar atreferavimų. Ypač tuo atžvilgiu pažymėtinas kunigo Žymanto pasipasakojimas vestuvėse apie savo persekiojimo priežastis (49—52 p. p.). Tai lyg koks protokolas. Svarbiausia, kad jis netikras ir nepsichologiškas: gyvas žmogus tokiose sąlygose niekada taip nekalbės — nei tokiais žodžiais, nei tokiu tonu. Tai nerealistiška.

Schematiškumas literatūroje bet kokį ideologinį požiūrį, kuriuo rašytojas traktuoja vaizduojamą medžiagą, dažniausiai paverčia neįtikinamu tendenciškumu. Taip daugelyje vietų

atsitinka ir J. Šimkaus apysakose — nuoga tendencija čia kai kur yra per daug ryški ir akivaizdi, kad ji galėtų sugestionuoti skaitytoją. Antai, apysakoje „Tuo pačiu keliu“ pamaldusis ūkininkas Daugnora atvaizduotas per daug jau didelis kvaišas. Tvarto gaisro priežastis (tvartas užsidegė besmilkinant šventomis žolėmis karvę), kaip ji motyvuojama apysakoje, atrodo naivi. Taip pat per daug jau juodomis spalvomis ir neįtikinamu tendencingumu aprašytas Traškų klebonas apysakoje „Kova dėl Dievo“ (19—21 p. p.). Vargu ar kas patikės, kad Lietuvoje yra tokių klebonų, kurie savo vikarus pavasarį varytų į laukus dirvos arti.

Atrodo, kad šį tendencingumą autorius daug kur sąmoningai, primygtinai pabrėžia, norėdamas labiau iškelti savo idėjinius principus. Tačiau nuo to nuogo ir neįtikinamo tendencingumo kaip tik daugiausia ir nukenčia idėjinis vaizdavimo taurumas.

Iškeltinas dar vienas J. Šimkaus beletristikai būdingas bruožas. Autorius savo apysakose nevengia tam tikro žodžių, išsireiškimų, vaizdų brutalumo, šiurkštumo, atvirumo, vietomis netgi vulgarumo. Be abejo, tai taip pat maniera, savotiškas „berniškumas“, savotiškas noras atrodyti paprastu ir natūraliu. Tačiau tai vis dėlto labai maža teturi bendra su meniniu realizmu, o labai dažnai gadina estetinį įspūdį. Ir svarbiausia, tai daugeliu atvejų nužemina

vaizduojamo žmogaus vertę, sugyvulina jo žmogiškąją prigimtį, o literatūros, ir ypač pažangios krypties literatūros, uždavinys turėtų būti kaip tik kelti, aukštinti žmogaus esmę. Juk ne kas kitas, o M. Gorkis pasakė, kad: „Žmogus — tai skamba išdidžiai!“ Tuo tarpu kokie perdėm fiziologiški, kūniški, be jokios dvasios atrodo žmonių erotiniai santykiai J. Šimkaus apysakoje „Tuo pačiu keliu“:

„O kamaroje du įsimylėjusieji dalijosi nepasidalydami glėbiais. Stiprūs vyriški glėbiai sugniuždavo mergą, nors ir besispiriant jai. Maloniai neatsispirdavo Elzė, suglebdavo stiprūs rankų raumenys ir raudonikė merga pažlugdavo prakaitu.

— Nusivilk, Elziut, tą storąją. Ir vėsiau ir...

Nusivelka storąją...

Vėl keliolika minučių tylių kabinėjimųsi. Vėl iš sodo ir iš lauko lenda šilto oro gniūžtys. Lūpos įsikabinę į lūpas, degina ir degina. Gal net per daug, gal net per labai. Pažastyse vėl prakaitas.

— Elziut, nusivilk ir tą plonąją.

Nusivelka ir plonąją.

Nors marškiniai ir stori, bet pro juos išsispaudžia du kieti kalniukai. Kietieji kalniukai atsiremia į vyrišką krūtinę, pusnuogę, apsamanojusią.

Ima drebėti Elzės krūtinė, o už krūtinės širdis mažu kūju duoda ir duoda. Rankos įsivelia į Petro plaukus. Drasko ir tąso. Vyriška krūtinė prislegia, kaip sunkus antspaudas baltą popierių. Didelis kūjis plaka vyro krūtinėje, daužo į Elzės dešinįjį kalniuką. Elzė pradeda verkti ir rankas paleidusi nebesigina. Jai ir džiugu ir liūdna. Jai 23 metai ir tik pirmą kartą ją taip vyras kamuoja, taip nepaprastai kankina." (201 psl.)

Ir būdinga, kad autorius taip rašo apie savo teigiamuosius personažus, kuriuos jis idealizuoja. Tiesa, pasaulinėje literatūroje, ir net didžiausiųjų rašytojų kūriniuose, yra daug atviresnių ir drastiškesnių erotinių scenų, negu J. Šimkaus pavaizduotoji, tačiau mums čia svarbu ne tiek tradicinės moralės normos ginti, kiek pasipriešinti žmogaus nudvasinimui literatūroje.

Atrodo, kad tam kadaise adoruotam „trečiafrontiškajam berniškumui" šiandien pirmiausia turėtų stengtis padaryti galą patys buvusieji „trečiafrontininkai", nes toji prasčiokiškumo ir vulgarumo maniera yra jau perdėm atgyvenęs ir literatūroje nebekultivuotinas reiškinys. Gaila, kad J. Šimkus, gerokai perredagavęs savo ankstybesnes apysakas kitais atžvilgiais, nepadarė būtinų korektyvų bei pataisų kaip tik šioje srityje.

Apskritai, J. Šimkaus knygą „Kova dėl Dievo" tenka laikyti literatūriniu reiškiniu, nusi-

pelnančiu atitinkamo dėmesio. Autorius, nors ir nepasižymėdamas produktingumu (per 7 metus 5—6 apysakos), turi neabejotinų beletristo sugebėjimų ir jau yra kai ką laimėjęs šioje srityje. Tik jam dar reikėtų žymiai labiau išugdyti, išryškinti ir išpuoselėti tuos savo sugebėjimus bei įdėti daugiau meninės kūrybos pastangų į savąjį beletristinį darbą.

1937 m.

ANTANO STRAZDO KŪRYBA

Apžvalginė charakteristika VII-tajam Antano Strazdo raštų leidimui 1938 metais

A. Strazdo, liaudies vadinamo Strazdeliu, kūrybinis veidas šiandien, daugiau kaip po šimto metų, atrodo gerokai iškreiptas, apneštas laiko nuosėdų, įgijęs svetimų bruožų. Tačiau kaip labai jis išaugo, kaip padidėjo per tą šimtą metų! Šiandien jis žiūri į mus beveik iš kiekvieno Lietuvos valsčiaus, iš kiekvieno kaimo. Vargu rasime Lietuvos liaudyje daug tokių žmonių, kurie būtų negirdėję Strazdo vardo ar nežinotų nors vienos jo dainelės. Bet užtat kiekvienas dainininkas vis kitaip, vis savotiškai padainuoja tas jo daineles, į jas įdėdamas dalį savęs, dalį savo apylinkės. Ir tokiu būdu A. Strazdo kūrybinis veidas įgyja bendrų, nacionalinių bruožų, netenka grynai individualinio pobūdžio.

Literatūros istorikui ar kritikui tai yra didelė kliūtis tiksliai apibūdinti A. Strazdo kūrybos charakterį bei nustatyti jo, to charakterio, ypatybių autentiškumą. Pats A. Strazdas teišleido tik 11-ka savo kūrinių („Giesmėse swie-

tiszkase ir szwintase“ ir šiek tiek kituose spaudiniuose). Visa kita, kas priskiriama jo kūrybai, yra mus pasiekę per žmonių lūpas, per liaudies dainininkų atmintį ar per užrašus, kurių autentiškumo visu šimtu nuošimčių neįmanoma patikrinti.

O pakanka bent paviršutiniškai palyginti paties A. Strazdo paskelbtąsias dainas su jam neabejojamai priskiriamais kūriniais, gautais iš liaudies ar per užrašus, kad tuoj būtų galima pastebėti skirtumą tarp jų. Paties A. Strazdo paskelbtuose tekstuose pastebimas kažkoks individualumo atspalvis, kažkokia originalumo dvasia, kažkas savaiminga. Tai sunku apibrėžti kuriuo nors tiksliu terminu, bet tai aiškiai jaučiama. Viso to nebėra jam priskiriamų dainų net patikimiausiuose užrašuose (pav., L. Didžiulienės). Poeto kūrybinis individualumas čia jau gerokai išblukęs, žymiai suniveliuotas, aiškiai palenktas bendriesiems liaudies dainų poetikos nuostatams.

Dėl tos priežasties A. Strazdo kūrybos visumą tenka apibūdinti labai rezervuotai, vengiant kategoriškų išvadų bei sprendimų iš atskirų posakių, nes nėra tikros garantijos, kad kai kurie jam priskiriamų dainų posmai ar net ištisos dainos galėjo būti ir ne jo sukurti.

Tačiau, iš antros pusės, toks glaudus A. Strazdo poezijos susiliejimas su liaudimi, jo kūrybinio žodžio įaugimas į žmonių širdis ir gal-

vas, gausūs jo dainų variantai yra neginčijamas įrodymas jį buvus tikrą tautinį poetą. O būti tautiniu, liaudies poetu — reiškia būti tikru kūrėju, dideliu poetu. Retam iš rašančių pavyksta tai pasiekti. Ir iš mūsų poetų, išskyrus gal tik Vienožinskį, nė vienas negali šiuo atžvilgiu prilygti A. Strazdui.

Šis A. Strazdo dainų populiarumas, liaudiškumas yra visų ryškiausioji jo kūrybos ypatybė ir drauge tam tikra paslaptis, savotiškas estetinis casus, netgi problema, kurią bandė išaiškinti visi daugiau ar mažiau lietę A. Strazdo poeziją — ir L. Jucevičius, ir kun. J. Katelė, ir L. Didžiulienė, ir J. Petrulis.

Kun. J. Katelė A. Strazdo dainų paplitimą mūsų liaudyje svarbiausia aiškina tuo, kad „Strazdelis palietė visus jausmo apreiškimus, visus dūšios balsus ir visuomet tai padarė meistriškai... Viena eilė, vienas pritaikytas žodis daug daugiau pas jį reiškia, negu pas kitus prirašyti lapai. Jo dainų turinį kiekvienas savo širdyje ras sudėtą“.

Tai yra teisinga ir tinka A. Strazdui, tačiau atrodo per daug bendra, nes dera visiems tikriems poetams apibūdinti.

J. Petrulis savo neišspausdintoje studijoje bandė, remdamasis R. Müller'io-Freienfels'o poetų skirstymu, nustatyti, kuriam poetų tipui skirtinas A. Strazdas su savo kūryba. Pasak R. Müller'io-Freienfels'o, esą dviejų tipų poetai —

išreiškimo (Ausdrucksdichter) ir supavidalinimo (Gestaltungsdichter). Pirmieji išreiškią pirmiausia savo jausmus, savo individualinius išgyvenimus, į visą pasaulį žiūrį tik per save. Tai — grynieji lyrikai (pav., mūsų Vienožinskis). Antrieji savo kūrybai medžiagą imą ne iš vidaus pergyvenimų, o iš laukujo pasaulio ir tik paskui tą medžiagą pripildą savo jausmais. Jų kūryboje skaitytoją pirmiausia domina ne pats autorius su savo išgyvenimais, o teikiamoji turinio medžiaga. Tai — epinio, draminio pobūdžio kūrėjai (pav., mūsų Duonelaitis).

A. Strazdą tektų skirti prie šio antrojo pobūdžio rašytojų.

Iš tikrųjų, A. Strazdas — vienas objektyviausių mūsų poetų. Jo kūryboje niekur nedominuoja jo paties asmuo, individualūs motyvai ar asmeninė tematika. Todėl vargu galima sutikti su J. Dobilu, teigusiu A. Strazdą nuo tikrų liaudies poetų skyrusis tuo, kad: „beveik visose jo dainose labai aiškiai išeina aikštėn jo asmenybė“. Priešingai, A. Strazdo asmuo jo kūryboje pasireiškia tik perdėm netiesiogiai. Jo dainos kaip tik neturi jokio individualinės lyrikos atspalvio ir yra grynai objektyvaus, epiško pobūdžio, dainuojančios ne paties poeto, o tik poezijos kūriniuose įkūnytų personažų jausmus ir išgyvenimus. Jeigu A. Strazdas kuo skiriasi nuo anoniminių liaudies poetų, tai nebent tuo, kad jo kūryboje žymu tam tikras for-

mos individualumas, atseit, strazdiškas posmavimas ir eiliavimas, tam tikra literatūrinė kultūra bei mokykla (pav., įtakos iš lenkų poetų: Karpinskio, Kochanovskio ir kt.). Ir jei jo asmenybė kur pasireiškė, tai gal tik individualiniame kūrybiniame impulse, poetinėje impresijoje, paskatinusioje savo jausmus bei išgyvenimus reikšti episkais poezijos vaizdais ir tų vaizdų meniškame interpretavime. Suprantama, visi A. Strazdo kūriniai turi tam tikrą bendrą atspalvį. Juos visus gaubia ir vienovėn jungia viena kūrybinė dvasia, strazdiška dvasia. Tačiau tai nėra joks siauras individualizmas ar asmeniškumo dominavimas, o tik pasireiškimas to poetikos dėsnio, jog kūrėjas neišvengiamai atsispindi savo kūriniuose. Tačiau tai juk liečia ir liaudies kūrybą, nors jos autoriai yra anoniminiai poetai, o gal net ištisi kolektyvai.

Antai, L. Jucevičius sako, kad A. Strazdas „Giesmėj apie siratas“ tiesiogiai kalbąs apie savo vargus:

Ei, dienos mano klapatų!
Kur pasidėsiu be turtų?
Kur ašei nujosiu,
Vis bėdas atrasiu
Dėl savęs.

Galimas dalykas, kad impresiją šiai dainai parašyti poetui, kaip teisingai pastebi J.

Petrulis, davė kuris nors grynai asmeninis išgyvenimas (tėvų netekimas ar kuris kitas skaudus įvykis). Tačiau A. Strazdas šią impresiją nukreipė ne subjektyvios, o objektyvios ekspresijos kryptimi. Pradėjęs dainą grynai lyriškai, savo vardu, jau nuo antro jos posmo jis egocentrinį motyvą pakeitė bendra, socialine tema, leisdamas savo vietoj kalbėti kitam, didesniam už save „siratai“ — samdininkui, ūkininko bernui, kuriam:

Nėr čėso vaitotie,
Ligų suspaustam gulėtie:
Atėjo adyna,
Gaspadorius budina, —
Eik dirbtų.

Šioje dainoje ryškiausiai pasireiškė gilus A. Strazdo socialinis jaumas, gilus visai jo poezijai būdingas liaudiškumas. Ir ne tiek svarbu, kad A. Strazdas čia aiškiai pasmerkė socialinę žmonių nelygybę (kontrastas tarp sergančio samdininko (berno) ir ristu žirgu jodinėjančio, minkštuose pataluose besiilsinčio ūkininkaičio) bei šiurpiais bruožais atvaizdavo ekonominės eksploatacijos žiaurumą, kiek ypač svarbu tai, kad A. Strazdas čia pasirodė esąs gilus altruistas, užleidęs savojo „aš“ vietoj pirmenybę „kitam“, bendresniam personažui, kad jis čia pasielgė kaip tikras Gestaltungsdichter.

Ir tai, gal būt, yra svarbiausias raktas į A. Strazdo poezijos populiarumą. Liaudžiai šitokiu būdu pateikiama bet kokia poetinė ekspresija, bet kokie jausmai ir išgyvenimai, suprantama, buvo daug artimesni ir mieliau priimami, negu individualinė, tik savo vardu reiškiama ir tik grynai savus vargus ar džiaugsmus, bėdas ar pasisekimus apdainuojanti lyrika. Todėl A. Strazdo dainos taip labai ir sutapo su mūsų liaudimi, nes, anot teisingų akademiko V. N. Pereco žodžių: „Literatūra yra tautos išreiškimas ne todėl, kad tauta ją sukūrė, o todėl, kad ji tautos buvo pasisavinta, pripažinta ir suteikė tautai malonumo".

O A. Strazdo poezija mūsų tautai, matyt, teikė neabejojamo estetinio malonumo ir atitiko tą paskirtį, kurią buvo numatęs pats poetas kaip savo kūrybinį uždavinį:

Reiškiu, giedu, linksminu,
Smūtną žmogų raminu,
Tiešydams gražiom giesmelėm.

A. Strazdo kūryba mūsų liaudžiai buvo ir tebėra juo artimesnė, kad jos motyvai yra glaudžiai susiję su liaudies gyvenimo kasdieniais, konkrečiausiais reikalais, su liaudies sielvartais ir džiaugsmais, su jos vargais ir nedaliomis. Jau kun. J. Katelė pabrėžė tą A. Strazdo poezijos turinio artimumą liaudies buičiai: „Kun. Strazdelis neišseko medžiagos dėl dai-

nos. Ūkiškas butas su liuoba, kasdieniniai atsitikimai artojams, jo šeimynos gėrybė, paukščiai, rytmečio brėkšta ir saulės nusileidimas, čyruliavimas paukščių, prigimimas — tas viskas pas jį gyvuoja, kalba, dainuoja jo dainose".

Taigi A. Strazdo poezijos motyvų centre stovi valstietis ūkininkas ir jo gyvenimas. Nors tų motyvų apimtis nėra per daug plati, tačiau pakankamai paliečia visus svarbesniuosius ano meto valstietiškos buities reiškinius — tiek moterų, tiek vyrų ūkio darbus namie ir lauke, ūkininkų santykius su samdiniais, su ponais ir bajorais, su kunigais, valdininkais, žydais, elgetomis, ūkininkų pažiūras į savo buitį, kuria vieni jų yra patenkinti, o kiti — ne, šeimos gyvenimą, jaunųjų meilę, vaikų ir tėvų santykius, tikėjimą. Visa tai A. Strazdo poezija teikia gyvame gamtos ir epochos fone.

Daugeliu atvejų į gyvenimą ir pasaulį poeto žiūrima tiesiog valstiečio akimis, tik retai tepasikeliant į mokytojo bei patarėjo vaidmenį, papeikiant girtuokliavimą (dainose: „Pone Dieve Visagalis", „Ei tu, Dieve, viso pilnas" ir kt.), vaidus („Kaulaky ir kamarnyke"), nedorovingumą, tinginystę („Ei tu, Dominykai") ir kitas žmonių ydas. Tačiau A. Strazdo poezijos didaktika yra gana švelni, nerūsti, atmiešta didele doza humoro arba nuolaidumo dėl žmonių vargo, tamsumo ir nesusipratimo:

Gailysta mañ didi ima,
Kodėl terp jum̃ tankios zvodos,
Nors razumni esat žmonės?
Ustavičnos barnės, zdrodos,
Neturit terp saũ malonės.

Taip apgailestauja poetas savo „Gegužėlėj“ ir pataria žmonėms:

Gyvenkit — kaip mes paukšteliai:
Nebus terp jum̃ žėdnų zdrodų,
Prapuls visi neprieteliai.

Taigi, yra labai būdinga, kad A. Strazdas savo didaktines mintis dažniausiai reiškia ne tiesiog, o per kokį supersonifikuotą paukštį ar žvėrelį. Jo didaktika tokiu būdu įgyja netiesioginį pobūdį, sušvelnėja, netenka pamoksliškumo atspalvio, pasidaro natūralesnė ir objektyvesnė. O, iš antros pusės, tai rodo poeto artimumą gamtai, jo gilų, kaimo žmogui tokį artimą, gamtinį jausmą, kurį jis vietomis sugeba išreikšti nuostabiai plastiškai ir nuoširdžiai:

Upelė linksmai plaukia,
Verpetas „vivat“ šaukia,
Ir sulelė beržo prateko.
Žiedai iš žemės pinas,
Pilnas paukščių karklynas,
Siaudžia, griaudžia, lizdus pindami.

Tai pavasariško džiaugsmo posmas iš populiariojo „Strazdo“, bet ir jis duodamas įterptas paukščio giesmėje, o tuo padidinamas vaizdo emocingumas.

Net savo ideologinę ir socialinę programą A. Strazdas išreiškė varno kranksėjimu, sakydamas: „Klausykit, ką anas jum loja“. O varno „lojimas“ yra labai piktas, rūstus ir aniems laikams didžiai revoliuciškas, pranašaująs kerštą:

Jau prikalta daugel plieno —
Ateis tokia dėl jų diena!

Dainoje aiškiai pasakyta, kad turi ateiti „tokia diena“ tiems, kurie:

Svetimos tik procies laukia,
Bet tik ant žmogų prisitraukia.
Paskutinį krauja traukia,
Kada dvaran nusišaukia.

— — — — — — — — —

Jie nemyli lietuvnykų,
Prastų žmonių darbinykų:
Chamais anuos jie vadina
Ir mokestim apsunkina.

Galima labai paabejoti, ar visi tos programos punktai yra grynai A. Strazdo deklaruoti. Dainoje aiškiai jaučiama stoka poetinio vaizdingumo ir emocingumo, kurie taip žymūs visose neabejojamai A. Strazdo dainose. Tačiau, jeigu tai vis dėlto būtų tikrai A. Strazdo sukurta

daina, reiktų manyti poetą turėjus labai radikalias ideologines ir socialines pažiūras. Galimas dalykas, kad tokioms radikalioms pažiūroms susidaryti daug įtakos bus turėjusi bendra šviečiamosios gadynės pasaulėžiūra, tačiau A. Strazdo nuopelnas čia būtų — tos pasaulėžiūros idėjų perkėlimas lietuviškon žemėn ir jų išreiškimas lietuvišku žodžiu.

Kitose A. Strazdo dainose šitokio revoliuciškumo daug mažiau bežymu. Net dainoje apie Domininką, kur duodamas ryškus baudžiavos vaizdas, —

Dominykui bėda!
Vienoj pusėj — šlėkta,
Antroj pusėj — dvaras.
Tu nežinai, Dominykai,
Kas ant tavęs baras.
Ateina urėdas
Ir paskui tijūnas —
Dominyko nabagėlio
Dreba visas kūnas...

vyrauja aiškiai humoristiška nuotaika, nes poetas apgailėtino Domininko likimo vaizdavimą baigia posmu:

Tu nežinai, biednas,
Ko tujen sulauksi:
Ažukirstas per vuodegą,
Kaip vaikelis, šauksi.

Tačiau apskritai baudžiavos motyvas A. Strazdo poezijoje nėra vyraująs. Būdinga, pavyzdžiui, kad A. Strazdas niekur nemini net žodžių „baudžiava“, „baudžiauninkas“. Jo poezijos vyriausias, dominuojąs personažas yra ūkininkas, gana savarankiškas ir laisvas. J. Petrulis, plačiai nagrinėjęs A. Strazdo poezijos motyvus, teigia, kad jo dainose ūkininkas dažniau jaučiąsis patenkintas savo buitimi, negu ja skundžiąsis. O jei ir yra galinčių nusiskųsti savo vargais bei bėdomis, tai daugiausia tokių, kurie dėl savo pačių kaltės — girtuokliavimo, tinginystės, vaidų — tokion apverktinon padėtin pateko. Net samdininkų būvis, toks sunkus „Giesmėj apie siratas“, kitose A. Strazdo dainose atrodo daug švelnesnis. Antai, „Gaspadoriškoj giesmėj“ šeimininkas tik nurodo samdiniams darbus, visiškai jų nespausdamas, ir liepia gaspadinei:

Kopūstų ir su lašiniais
Privirk pilną puodą, kiek tiktai pareis.

O, darbus sėkmingai baigus, dar pažada:

Gersma, pasiuliosma,
Atsigėrę Dievui padėkavosma.

Dainoje „Iš to pulko gaspadorių“ samdinio gyvenimas ir darbas vaizduojama dar ideališkiau. Samdinys bernas džiaugiasi, kad:

Gaspadorius palydėjo,
Gražiais žodžiais kalbinėjo
Man, laukan einančiam.
Ariau varstą, da ir kitą,
Neša blynų pamirkytų,
Stiprina artoją.
Gaspadinė mėsos štuką
Dėjo tarbon ir jėščiuką —
Tai man linksma diena!

Tačiau negalima sakyti, kad A. Strazdo poezijoje nevyrautų socialinio teisingumo tendencija, kad joje nepasireikštų progresyvi mintis. Jau jo emocingoji „Gegužėlė“ reiškia socialinės laisvės, nepriklausomumo idėją:

Aš neapverkiu bėdos mano,
Bo esmu valna paukštelė:
Neturiu ant savęs pono.

Ir jo Strazdas, kuris, „sparniukėliais klėsdamas, brudną žiemą bardamas, pranašauja pavasarėlį“, be abejo, yra tik poetinė figūra, reiškianti šviesesnės, teisingesnės ateities viltį. Jo pranašaujamas „pavasarėlis“ — tai tik tos ateities simbolis, poetinė metafora, kuri dainuojančios liaudies buvo suprasta tikrąja prasme. Todėl ji gaivino ir guodė žmonių širdis, atliko svarbią visuomeninę funkciją. A. Strazdo poezija, visumoje nors ir neduodama kokios aiškiai formuluotos socialinės ar politinės progra-

mos, vis dėlto turėjo didelės reikšmės, nes skatino liaudį pasiilgti, trokšti, sąmonėti. Todėl jos progresyvus vaidmuo neabejotinas, ir šiuo atžvilgiu dr. J. Šliūpo neigiamas A. Strazdo kūrybos vertinimas yra aiškiai neteisingas.

Nors A. Strazdo poezijos bendras tonas yra perdėm objektyvus, nepasižymįs jokiais egocentriškais motyvais, tačiau keista, kad mums būtinai norisi už jos matyti dar ir patį autorių, patį poetą, įsivaizduoti net jo išvaizdą, žinoti jo veidą ir būdą, kaip ir kokiose sąlygose jis kūrė savo dainas, kaip jis santykiavo su aplinka ir žmonėmis. Tai nėra tik noras pažinti jo biografiją, tai troškimas pažinti jį patį, jo dvasios esmę. Be viso to, nematant ir neįsivaizduojant A. Strazdo gyvo, „sudedančio" ir gal net dainuojančio savo daineles, jo poezija atrodo, bent šių dienų skaitytojui, kažkaip nepilnutiniai suprantama ir pajaučiama. Lyg jai dar kažko trūktų, kas ją galutinai įprasmintų ir pateisintų — trūktų gyvojo paties autoriaus paveikslo. Ir tik tada, kai prieš akis iškyla tas daugiau ar mažiau autentiškai įsivaizduojamas poeto paveikslas, A. Strazdo dainos šalymais jo įgyja visą savo savotišką, kokiomis nors definicijomis sunkiai apibrėžiama, tačiau poetiniu jausmu lengvai pagaunamą žavesį, grožį ir prasmę.

Tai nėra tik noras jungti poeto biografiją su jo kūryba; tai yra kažkas daugiau;

tai siekimas atgaivinti poeto asmenybę jo kūryboje, asmenybę, kurią jis pats gal sąmoningai čia nustelbė, visur tedainuodamas tik kitų jausmus, džiaugsmus ir sielvartus. Ir Homero epas mums darosi daug artimesnis bei suprantamesnis, kai mes gyvai įsivaizduojam jo tariamą aklą kūrėją, bedainuojantį ir beskambinantį savo herojines giesmes. Tai yra nuostabus poeto atgimimas, gaivališkas noras iškelti jo asmenybę iš praeities ir nežinios, troškimas, kad įvyktų kūrėjo prisikėlimas. Ir tai dažniausiai liečia tuos poetus, kurie savo kūryboje kaip tik mažiausia išreiškė patys save, o daug rečiau tuos, kurie apdainavo kiekvieną, kad ir menkiausią, savo jausmų virpesį. Tartum čia veiktų koks kompensacijos nuostatas, kuris save kūryboje užmiršusiems ir altruistiškai pasiaukojusiems atlygina vėliau sukuriama jų gyvenimo legenda.

Tokį norą papildyti, paryškinti A. Strazdo poeziją jo paties asmenim, matyti, jautė daugelis A. Strazdo kūrybą komentavusiųjų. Antai, jau J. Katelė rodo poetą su senu apsiaustu, užsidėjusį ant galvos briedkailinę ausėtą kepurę, važiuojantį prastais lietuviškais ratais, o dar dažniau pėsčiomis einantį iš kaimo į kaimą, mokantį katekizmo ir kitų mokslų, duodantį patarimų, linksminantį ir stiprinantį žmones savo dainelėmis. J. Dobilas A. Strazdo asmenybę norėjo įspėti, tvirtindamas poetą buvus tipiš-

ką renesanso žmogų, širdies, vidaus, o ne dogminio tikėjimo žmogų, atsidavusį žemės grožiui, individualistą, ciniką, lyg kokį lietuvišką Boccaccio. J. Petrulis, nesutikdamas su šia, iš tikrųjų vargiai priimtina charakteristika, A. Strazdą laiko šviečiamosios gadynės žmogum, Naturmensch'u, kuris, pasak Herderio, viską, ką matąs, vaizduojąs gyvai, stipriai, įspūdingai. Todėl ir A. Strazdo kūryba buvusi giliai realistiška, vienodai apimanti tiek žemiausius seksualinius, tiek aukščiausius religinius jausmus. Pagaliau V. Mykolaičiui-Putinui A. Strazdas iškyla „vaizduotėj kažkokio seno satyro-ciniko paveikslu". Jis A. Strazdą vaizduojasi atgijusį iš M. Römerio paveikslo: „Susikuprinęs, trumpa sutona, ilgaauliais geltonais batais, vienplaukis, pasiramsčiuodamas lazda, štai, kretena jis keliu, rankoj laikydamas raudoną skarelę, kokią paprastai vartoja tabokiai. Pailgas veidas, ilga, didelė nosis, atsikišęs, seniai neskustas smakras rusvai raudonos spalvos, atkariai pakrypusios lūpos ir siaurai primerktos akys — visai jo fizionomijai duoda kažko įspėjančiai atkaklaus. Jis nesiduos užgaunamas ir skaudžiai atsikirs kiekvienai pašaipai". Šitokios išvaizdos ir šitokio būdo A. Strazdą, V. Mykolaičio-Putino manymu, šiandien galime laikyti kaip ir kokiu bendrinančiu pavyzdžiu, kaip etninės liaudiškos lietuvio savybės gynėsi ir kėlė maištą prieš in-

teligentines svetimos kultūros formas, kurios norėjo tas savybes užgniaužti.

J. Katelė sakė, kad, „kuo yra Beranžeras dėl prancūzų, Karpinskis dėl lenkų, Padura dėl Ukrainos, tuo yra Strazdelis dėl Lietuvos". Literatūrinės reikšmės atžvilgiu gal ir taip. Bet savo kontrastingu būdu, savo „satyro-ciniko paveikslu", savo užgaulumu ir atšakumu ponams, o nepaprastu gerumu, nuoširdumu ir gailestingumu vargo žmonėms, jungimu savo kūryboje aukščiausių, švariausių religinių bei estetinių emocijų su nešvankiausiomis erotinėmis blevyzgomis A. Strazdas daugiau primena kitą genialų prancūzų poetą, didįjį valkatą ir galvažudį, girtuoklį ir vagabundą François Villon'ą, o savo liaudiškumu, natūrališkumu, savo stoikišku paprastumu ir demokratiškumu, valstietiško gyvenimo iškėlimu ir gamtos adoravimu jis yra panašus į škotų liaudies dainių Robertą Burns'ą. Ir A. Strazdo asmeniui, o per jį ir jo kūrybai charakterizuoti gerai tinka Thomo Carlyle'o žodžiai, pasakyti apie Burns'ą: „Visas jo gyvenimas yra tragiško teisingumo išreiškimas. Laukinė teisingumo forma — ne, negailestinga, ne, o visiškai priešingai — laukinė: nuogas jis išėjo kovoti su tikrove. Šiuo atžvilgiu kiekvienas didelis vyras turi savyje kažką laukinio".

Taip, tikrai taip: „kažką laukinio" turėjo savyje A. Strazdas, „kažką laukinio", geriausia

to žodžio prasme, laukinio, kaip pati gamta, kuri yra ir tyrai švari ir brutaliai nuoga.

Netenka abejoti A. Strazdo religinio jausmo gilumu ir švarumu, nors pagal bažnyčios kanonus jis gal ir nebuvo pavyzdingas kunigas. Net, skelbdamas savo revoliucines pažiūras apie baudžiavos neteisėtumą ir socialinę lygybę, jis pirmiausia remiasi Dievu:

Kaip tik svietas prasidėjo,
Dievas lygumą padėjo.

Savo „Giesmėj apie siratas", davęs ryškų socialinės priespaudos paveikslą, A. Strazdas išeitį iš šios eksploatacijos betgi randa taip pat tik Dievo prieglobstyje:

Ak, Dieve mano mieliausias,
Tėve Dangiškas aukščiausias,
Ant tavęs šaukiuosi:
Sunkiuose varguose
Priglausk mane.

Jo tikėjimas Dievo apvaizda ir dangaus pagalba pasiekia tiesiog mistiško nusiteikimo dainoje „Ai, sesiulės mano mielos", kurios bendra nuotaika turi daug gimininguma su Vienožinskio dainomis, ypač su šedevrišku „Kaipgi gražus, gražus tolimasis dangus". Čia A. Strazdas tikina, kad:

... tik su Dievo valia
Gali išneštie iš marių,

Iš šitų vilnių šio svieto,
Kur yra nelaimių vieta.

Poeto tikėjimas pasiekia vizijinės dangaus poetizacijos:

Kur nėr vargų, ani zdrodos,
Kur kožnas mum broliu rodos;
Kur nėr bėdų ir nelaimių,
Kur nėr barnių, ani baimių,
Kur nėr pavydo, apkalbų,
Kur nebreikia krautie skarbų;
Kur, kaip aniolai, gyvena
Meilėj, vienybėj iš vieno —
Ten tėvynę savo rasma,
Kur per amžius mes gyvensma.

Negalima nepastebėti šioje dangaus poetizacijoje vis dėlto vyraujant aiškiai žemišką, netgi socialinį motyvą, kuris sukonkretina visą šią viziją. Suprantama, būtų naivu šių dienų požiūriu kritikuoti A. Strazdą šitaip nerealiai sprendus socialines ir visuomenines problemas. Čia mes pirmiausia turim reikalo su emocijomis, o ne su teorija. Žinoma, šitokios emocijos visiškai atitiko A. Strazdo, kunigo ir tikinčio žmogaus, pasaulėžiūrą. Tačiau toji religinė A. Strazdo pasaulėžiūra, išskyrus jo grynai bažnytines giesmes, niekur nesireiškia siauru, „kantičkiniu“ dogmatiškumu ar abstraktumu, o visur yra persunkta gyvo jausmo. To jausmo šviesoje jo poezijoje iškyląs reli-

ginis motyvas įgyja ne tik konkretumo, bet vietomis net ir progresyvumo pobūdį: kai įsivaizduojamo antgamtinio, dangiškojo idealo mastu imamos matuoti žemiškosios tikrovės neteisybės ir skriaudos, išpoetizuota dangiškoji vizija virsta netiesioginiu protesto šauksmu prieš tas neteisybes.

Ir, kai A. Strazdas sakosi:

Kur tiktai nukanku,
Reiškiu Aaukščiausio ranką, —

tuo jis išreiškia ne tiek savo poezijos religingumo, kiek jos utilitariškumo pobūdį. Visai A. Strazdo kūrybai yra griežtai svetimas „menas—menui" principas. Sakydamasis reiškiąs „Aukščiausio ranką", A. Strazdas tik pabrėžė tą pačią mintį, kurią mūsų laikais nemažiau kategoriškai reiškia ir Bernardas Shaw'as: „Didysis menas niekada nekuriamas patsai sau. Jis per daug sudėtingas, kad apsimokėtų pats savaime. Visi didieji menininkai tiki, kad jie atlieka tai, kas įprasta vadinti Dievo valia".

A. Strazdo kūryba, aišku, yra glaudžiai susijusi su savąja epocha, nors joje apstu ir tokių elementų, kurie išlieka visais laikais. Tačiau būtų sunku šiandien reikalauti iš skaitytojo viskuo žavėtis A. Strazdo poezijoje. Jo dainos, subruktos į popieriaus lakštus, nebeturi tokios gaivališkos gyvybės ir tokio žavingumo, kokio jos turėjo patekusios į liaudies dainininko lū-

pas, kuriam pirmiausia ir buvo skirtos. Kažkaip nenumaldomai norisi vaizduotis ir patį A. Strazdą dainuojant savo daineles. L. Jucevičius su L. Didžiuliene irgi tvirtina, kad A. Strazdas savo sukurtoms dainoms pats lengvai sugalvodavęs, pritaikydavęs gaidas. Ir todėl A. Strazdas tikriausiai galėtų pakartoti savo dainų skaitytojams Goethe's žodžius: „Tiktai neskaitykit, visados dainuokit, ir kiekvienas puslapis bus jūsų nuosavybė".

Į A. Strazdo kūrybą šiandien norėtųsi žiūrėti, kaip į tuos mūsų dievdirbių išdrožtus dievukus ir rūpintojėlius. Primityvūs, keliais peilio ar kalto drožtelėjimais įgiję meninę gyvybę, papilkėję, saulės išdžiovinti, vėjo nugairinti, lietaus išplauti, suplaišioję, kinavarpų sugraužti, aptręšę, dažnai jau suluošinti — jie betgi žavi mus tokiu nuostabiai gyvu, tokiu naiviai nuoširdžiu meniškumu, kad jiems šiuo atžvilgiu retai tegali prilygti tikrųjų meno meisterių kūriniai. Taip ir A. Strazdo dainos, skirtos dainuoti prastiems liaudies žmonėms, kaip tie dievdirbių rūpintojėliai stovėti pakelės kryžiuose, sueiliuotos „kantičkine" forma, pilnos barbarizmų, tarmiškumų, iškraipytos užrašinėtojų ir dainuotojų, pasiekusios mus dažnai jau sužalotos — betgi trykšta tokiu gyvu ir nuoširdžiu jausmu, kokiu pasižymi tik gryniausioji poezija.

1938 m.

JONO BILIŪNO KŪRYBOS BRUOŽAI

Pranešimas, skaitytas J. Biliūno 60 metų gimimo sukakties paminėjime Valstybės Teatre 1939 m. gegužės m. 12 d.

Rašytojo literatūrinę reikšmę nulemia tai, kas išlieka iš jo kūrybos būsimiems laikams.

Praėjo jau daugiau kaip trisdešimt metų, o J. Biliūno „Žvaigždė", „Lazda", „Liūdna pasaka", „Piestupys", „Jonukas", „Vagis", „Brisiaus galas", „Kliudžiau" ir kiti jo kūriniai šiandien yra žinomi visiems literatūrą branginantiems lietuviams, žinomi kiekvienam mūsų pradinės mokyklos vaikui ir visus vienodai jie žavi savo meniniu grožiu, — šiandien dar net labiau negu pirmojo savo pasirodymo metu.

Kur slypi J. Biliūno kūrybos meninė galia, sužavinti skaitytoją ir patikrinanti jo kūriniams nenykstantį patvarumą mūsų literatūroje? Ir kuriuo pagrindu mes sutartinai Biliūną laikome vienu žymiausių mūsų rašytojų? Juk, rodos, J. Biliūnas nepaliko mums nei storų tomų nei didelio masto veikalų. Jo raštų iš viso susidarytų tik dvi vidutinio didumo knygos, ir tai viena jų apimtų ne grožinę kūrybą, o publicistiką.

Būtų per banalu ir per paprasta atsakyti,

jog meno kūrinio vertė ir poveikis nepareina nuo jo didumo. Tai žino visi ir be įrodinėjimų. J. Biliūno kūrybos meniškumui apibūdinti to vieno nepakanka.

Pagrindinė ir svarbiausioji J. Biliūno kūrybos ypatybė, kuri pagauna ir užkrečia skaitytoją, yra jos nuoširdumas. Tai nėra tas pat nuoširdumas, kuris suprantamas kaip rašytojo kūrybinio išgyvenimo tikrumas. Kiekvienas rašytojas, jei jis yra tikrai talentingas kūrėjas, be abejo, tam tikra prasme visada rašo nuoširdžiai, visada išgyvena tai, ką kuria. Kitaip jo raštai būtų ne kūryba, o grafomanija ar, geriausiu atveju, sausa amatininko produkcija. Tačiau J. Biliūno kūrybos nuoširdumas yra kažkas daugiau negu tik šis kūrybinio proceso nuoširdumas. J. Biliūnas ne tik nuoširdžiai išgyvena tai, ką jis rašo, bet jis ne mažiau nuoširdžiai ir traktuoja aprašomuosius žmones, daiktus, įvykius. Nuoširdumas yra lyg tas stiklas, pro kurį J. Biliūnas savo kūryboje žiūri į pasaulį, kurio skaidrumu jis matuoja ir vertina gyvenimo reiškinius. Nuoširdumas yra visa J. Biliūno kūrybos dvasia, persunkianti kiekvieną jo raštų eilutę, kiekvieną žodį. Nuoširdumas J. Biliūno kūrybai būdingas taip pat, kaip kitiems rašytojams būdinga — sentimentalumas, patetiškumas ar skepticizmas. Ir kai skaitydami iš pažiūros, rodosi, tokius paprastučius J. Biliūno vaizdelius, jaučiame kažkokią jų pagaunančią,

jaudinančią galią, jaučiame jų užkrečiančią nuotaiką, — tai čia veikia gilus rašytojo nuoširdumas. Jis įprasmina ir mažiausius J. Biliūno rašinėlius, suteikia jiems meninio ryškumo ir galios. Iš to nuoširdumo taip pat išplaukia ir graudus J. Biliūno kūrybos lyriškumas, ir platus jos humaniškumas — kitos dvi svarbiausios šio rašytojo kūrybinės dvasios ypatybės.

Kaip žinome, J. Biliūnas savo kūrybą pradėjo socialistinės minties vaizdeliais. Jis buvo vienas pirmųjų mūsų rašytojų, kurie įvedė lietuvių literatūron darbininką, atkreipė dėmesį į jo sunkų, dažnai beviltišką gyvenimą ir į jo ryžtingą išsilaisvinimo kovą. Šiuo atžvilgiu J. Biliūną mūsų literatūroje tenka laikyti novatorium. Be abejo, tai buvo įtaka socialistinės ideologijos, kuriai J. Biliūnas savo jaunystėje buvo pasidavęs, ir duoklė revoliuciniam veikimui, kuriame jis pradžioje taip pat aktingai dalyvavo.

„Jau buvau skaitęs socialistų knygelių ir laikraščių, — prisipažįsta J. Biliūnas savo „Pirmajame streike“, — girdėjau apie kylantį darbininkų judėjimą, apie jų kovą su valdžia, su skriaudėjais; girdėjau apie pirmąją gegužės ir darbininkų streikus; sapnuodavau apie tai naktimis, kaip apie kokį šventą, tolimą, negalimą daiktą, nes tai buvo kitur, ne pas mus... Pas mus da viskas, kaip vanduo po ledu, tyliai ir bailiai sriuvena“.

J. Biliūnas ir buvo vienas tų, kurie pirmieji laužė tą gyvenimą sukausčiusį ledą.

Tačiau ir čia šalia socialistinio ideologinio momento visu ryškumu prasimuša J. Biliūno gilus nuoširdumas. Net jo pats pirmasis, ateistinės nuotaikos vaizdelis „Per sapną", dar perdėm naivus ir neįtikinantis, šiandien mums tebėra įdomus tuo savo nuoširdžiu atvirumu, rodančiu jaunuolio pasaulėžiūros formavimosi procesą. O štai su kokiu graudžiu nuoširdumu vaizduoja J. Biliūnas savo pirmojo sukurto personažo, bedarbio Lauryno, mintyse skaudžią darbininkijos buitį ir liūdną jos likimą:

„Žiūri Laurynas į plinkantį sodą ir klausos. Medžių ošime ir vėjo švilpimuose tartum girdi jis gatve einančių darbininkų balsus ir šūkavimus: policininkų rėkavimus, švilpiančius kazokų kančiukus, raižančius darbininkų nugaras. Tartum vargdienių vaitojimus ir jų verksmą neša laibos, gailestingos vėjo stygos, — tartum atgarsis tų, kurie, paskendę varguose ir nelaimėse, žudo savo jaunystę, jėgas ir sveikatą, atiduodami jas savo „darbdaviams".

Kaip tie geltoni lapai, krinta mirties pakirsti vargdienių broliai ir seserys, nuo vargo išdžiūvę, nuo darbo pajuodę, krinta su gailesčiu ir graudžiu dejavimu, ankstyvų ligų ir prispaudimo pergalėti. O jų kapą, kaip tas rudenio lietus, mirko kasdien karčios likusiųjų ašaros, — ašaros tų, kurių toks pat likimas laukia. Jei tas

ašaras surinktumei, pasidarytų srauni upė: paplūdusi ji viena įgalėtų nunešti šalin vargą, bėdas. Bet išbarstytos po visą pasaulį, džiūsta jos nematomos, nežinodamos savo galybės. Ir liesis tos ašaros, kris nekaltieji, kol žus ir eis niekais visur išsklaidyta jų galia...“

Nesunku pastebėti, kaip tolimi šie žodžiai bet kokiai sausa ideologine doktrina paremtai tendencijai. Čia į mus pirmiausia prabyla gilus rašytojo nuoširdumas, nesutelpąs kurioje nors siauroje tėzėje, o išsiveržiąs bendra užuojauta visiems vargstantiems ir sielvartu dėl bendros žmonių nedalios.

Lengva suprasti, kad, būdamas šitokio kūrybinio nusiteikimo, J. Biliūnas negalėjo ilgai išsilaikyti kuriame nors siaurame dogmatizme. Ne tik didesnis ar mažesnis nusivylimas socialistinio veikimo praktika, ne tik kaskart vis labiau įsigalinti liga, nuteikusi jį ieškoti gilesnės, universalesnės gyvenimo prasmės, — bet jau pati jo kūrybinė prigimtis kreipė J. Biliūno žvilgsnį plačiau žiūrėti į žmonių buitį ir jų dvasią.

Ir tolimesnis J. Biliūno kūrybos kelias darosi pažymėtas humaniškumu. Rašytojas dabar nukreipia savo dėmesį pirmiausia į žmogų, į jo dvasinius išgyvenimus, mažiau besirūpindamas tuo, kuriam luomui ar socialiniam sluoksniui tas žmogus priklauso. Kiekvienas, net mažiausias žmoniškumo pasireiškimas, kiekvienas nuoširdus žmogiškos širdies virpulys dabar rašytojui

tampa brangus ir vertas dėmesio. Mažą, sulysusią, strėlės pervertą katytę ar seną, apžlibusį, savo šeimininko žudomą šunį Brisių J. Biliūnas aprašo su ne mažesniu žmogiškos širdies liūdesiu ir sielvartu kaip graudų žąsiaganio Jonuko likimą ar sūnaus elgetauti išvaryto turtingo ūkininko Sabaliūno pirmąją išmaldą. J. Biliūnas ieško ir randa žmoniškumo pėdsakų net ten, kur, atrodo, jų mažiausiai galėtų būti — tamsioje baudžiavos gadynėje. Ir tartum netikėtai sužibusią žvaigždę šviesų vasaros popietį, jis pamato tą žmoniškumą sužiaurėjusioje urėdo sieloje. O jo garsiojoje „Lazdoje" mes nežinom, ko labiau turime gailėtis — ar to sunkia obeline lazda žiauriai primušto baudžiauninko, visą amžių likusio paliegėliu, ar likimo vėliau taip pat skaudžiai sugniužinto urėdo Dumbraucko. Ir pasidaro gaila jų abiejų. „Lazdoje" J. Biliūnas nuostabiai giliai pažvelgė į mūsų lietuvio kaimiečio dvasią ir pasiekė reto humaniškumo apoteozės. Jūs, tikiuosi, atsimenate, su kokiu atlaidumu novelėje atvaizduotasis tėvas priima dovanų iš buvusio urėdo lazdą, kuria jis pats kadaise buvo žiauriai primuštas, ir į savo vaikų priekaištus dėl tokio atlaidumo atsako liūdna šypsena. „Tėvas liūdnai nusišypsojo" — šiame viename sakinyje sutelkta tiek gilaus psichologinio pažinimo, jog čia jau prašokamas atskiras asmuo ir apimama ištisa žmonių masė. Argi tai nėra visai mūsų liaudžiai būdingas bruožas greit užmiršti pada-

rytą skriaudą, geru atsakyti į bloga ir atlaidžiai dovanoti savo priešams ir kartu argi tai nėra aukščiausio laipsnio humaniškumas? Gal būt, visuomeninėje santvarkoje, kur žmogus tebėra žmogui vilkas, šitoks humaniškas atlaidumas kartais prilygsta savižudybei. Susidūrusi su smurtinga priespauda, su brutaliu žmogaus teisių ir asmenybės paníekinimu, mūsų liaudis šį savo humanišką atlaidumą dažnai turi išgyventi kaip skaudžią tautos tragediją. Bet ir tokiais istorinio išbandymo momentais mūsų liaudis visada išlaiko savo humaninį taurumą. Juk tame J. Biliūno atvaizduoto lietuvio ūkininko liūdname nusišypsojime, atleidžiant padarytą skriaudą, pasireiškia ne tik gili, gyvenimo patirtimi pagrįsta išmintis, ne tik gilus žmogiškos prigimties supratimas, pateisinąs ir priešo atžvilgiu senąjį dėsnį, jog klysti yra žmogiška, — bet čia taip pat aukščiausiu laipsniu išreiškiamas ir taurus humaniškumas, kuris turėtų būti vienintelė etinė norma žmonių tarpusavio santykiuose.

Tos giliu humaniškumu pagrįstos tarpusavinio žmonių santykiavimo normos J. Biliūnas ir ieškojo gyvenime, norėdamas parodyti ją savo kūryboje. Deja, jam retai teteko gyvenimo realybėje užtikti tą tikrąjį humaniškumą. Priešingai, jis visur prieš savo akis matė daugiausia skurdą, vargą, priespaudą, liūdesį, sielvartą, žmogaus paniekinimą ir, pagaliau, visuotinę mirtį. Ir nuo to, kaip jis pats prisipažįsta, „taip so-

pėjo širdį, taip buvo gaila kažin ko tolimo ir nežinomo, kad ėmė neapsakomas noras bėgti iš čionai išsvajotojon šalin, kur vargų nėra, kur tik viena laimė žydi...“ Šis nusiteikimas visai J. Biliūno kūrybai suteikia kažkokio graudumo atspalvį, paverčia ją ištisai lyg kokia „liūdna pasaka“.

Tačiau J. Biliūnas savo kūryboje vis dėlto niekur nepabėgo nuo žiaurios gyvenimo tikrovės į kokią nors išsvajotą, trokštamą fantastikos šalį. Net vienintelė jo fantastinė alegorija — „Laimės žiburys“ yra atremta į realų gyvenimo pagrindą. Nuskriaustieji, vargstantieji, ištiktieji nedalios visada liko artimi J. Biliūno širdžiai, kad ir graudindami, kad ir liūdnu sielvartu užliedami ją. Ir geriausius savo raštų puslapius J. Biliūnas paskyrė kaip tik tiems nelaimingiesiems, tiems gyvenimo nedalios ištiktiems. Išskyrus keletą vaikystės dienų atsiminimų, visa J. Biliūno kūryba yra apsiausta liūdnos nuotaikos ir skirta skaudiems mūsų buities reiškiniams atvaizduoti. O viršum viso to graudaus liūdesio čia visur dar plevena mirties šešėlis, mirties, kurios šaltą alsavimą J. Biliūnas jautė jau ant savo veido ir kuri, jo paties žodžiais tariant, tartum jau sakė jam: „neišbėgsi; niekai tavo meilė ir širdies troškimai, niekai tavo draugai, kurių nerandi ir kurie tavęs neieško, — greitai būsi jiems nebereikalingas... Ateis laikas ir, visa palikęs, gulsi šiton šalton žemelėn, užmirštas ir apleistas...“

Tačiau, nežiūrint to „memento mori", juoda gija einančio per visą J. Biliūno kūrybą, joje niekur nevyrauja beviltiškas pesimizmas, besąlygiškas nusivylimas gyvenimu ar žmogumi. Pro sielvartingą liūdesį, lyg pro kokią rūškaną ūkaną, J. Biliūno kūryboje vis dėlto jauti prasiskverbiant šviesesnės ateities, geresnio gyvenimo viltį. Nors ir pasitraukęs į šalį nuo aktingo visuomeninio veikimo, J. Biliūnas neperėjo reakcijos pusėn ir nenustojo tikėjęs žmogaus prigimties šviesiuoju kūrybiniu pradu, nuolatine žmonijos pažanga. 1906 m. parašytame, bet niekur neišspausdintame „Atvirame laiške dailiosios literatūros ir kalbos mylėtojams" J. Biliūnas aiškiai pasako savo pažiūrą: „Negaliu pasigirti, kad į gyvenimą labai linksmai žiūrėčiau. Teisingiau bus pasakius, kad liūdnom akim į jį žiūriu. Tačiau ir aš daug ko nuo jo laukiu. Jeigu pats daug ko ir netikiu pamatyti, tai vis tik tikiu, kad ateityje žmonės bus daug geresni ir laimingesni, kaip dabar yra, — kad teisybė, dora ir laisvė galų gale paims viršų ir jeigu ir nesutrupins savo priešams galvų (nes tikroji teisybė, dora ir laisvė neturėtų niekam galvų trupinti), tai vis tik prašalins juos iš pirmųjų gyvenimo eilių, atims valdžią iš jų rankų arba pavers juos savo šalininkais . . ."

J. Biliūno kūryba buvo naujas žingsnis mūsų literatūros plėtotėje.

Yra susidariusi ne visiškai teisinga nuomo-

nė J. Biliūną laikyti realistu*. Žinoma, jis realistas ta prasme, kad niekur savo raštuose neiškreipė nei gyvenimo tikrovės, nei žmogaus išgyvenimų psichologinės tiesos. Tačiau savo kūrybos forma Biliūnas vargu ar beturi ką bendra su tradiciniu realizmu.

Tiesa, vos pradėjęs literatūrinį darbą, dar 1901 metais, J. Biliūnas, rašydamas apie Žemaitės raštus, pasisakė už realizmą: „Paskutiniame laike viešpatauja r e a l i z m o srovė. Pagal jį (t. y. realizmą) visi gyvenimo prajovai turi būti aprašomi reališkai, be jokių pridėjimų ar atėmimų, t. y. taip, kaip mes juos pripratom matyti ar apie juos girdėti. Sukėlimui skaitytojams jausmų gali būti daleidžiamas padailinimas, bet jis neturi priešintis teisybei ir ją perkraipinėti. Nes kas gali sujudinti skaitytojams jausmą labiau už tikrą gyvenimo teisybę, už reališką aprašymą ar tai gerų, ar blogų jos pusių!“ Tačiau geriausieji ir žymiausieji J. Biliūno kūriniai buvo parašyti ne pagal šį realizmo kriterijų. Pagaliau, ir jis pats vėliau, matyt, jau susidarė kitokią pažiūrą į literatūros uždavinius. 1905 metais išspausdintame poleminiame straipsnyje „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys“ Biliūnas rašo: „Vis dėlto, mano nuomone, geriau būtų, jeigu ne visa, ką gali sienos ar pora akių

---

* Prie šitos nuomonės susidarymo yra prisidėjęs ir šio pranešimo autorius. Žiūr. jo „Straipsnius apie literatūrą“, 28—29 p.

matyti, pasirodytų ir literatūroj". Literatūros tikslą J. Biliūnas dabar jau mato ne tiek realistiniame tikrovės atvaizdavime su visais geraisiais ir blogaisiais jos reiškiniais, ne tiek literatūros utilitarinėje, propagandinėje paskirtyje, kaip anksčiau, bet „labai svarbus, jeigu jau ne svarbiausias, — sako dabar jis, — dailiosios literatūros tikslas kaip tik tame ir yra, kad ji ne tik skaitytojaus protą jaudintų, bet žadintų ir tobulintų jo jausmus, gaivintų jo širdį, vestų jį prie dailės, prie gero".

Tai jau naujas estetinis požiūris mūsų kritikinėje literatūroje. Jis rodo ne tik naują etapą J. Biliūno estetinių pažiūrų evoliucijoje, bet tam tikru atžvilgiu žymi ir naujos srovės pradžią mūsų literatūroje.

Biliūno kūrybai svetimas smulkmeniškas tradicinio realizmo kruopštumas, natūralistinis buities detalių traktavimas, verksmingas sentimentalumas, aiškiai pabrėžiamas didaktinis motyvas, kaip visa tai ryšku Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Bitės, Dėdės Antanazo ir kitų mūsų ankstyvesniojo meto rašytojų realistų raštuose. Nesunku, pavyzdžiui, pastebėti, koks didelis skirtumas yra tarp J. Biliūno „Piestupio", iš kurio taip pat galima netiesiogiai išvesti didaktinę tendenciją, jog nėra jokių vaiduoklių, ir tarp anksčiau minėtų rašytojų panašiomis temomis rašytų apysakaičių. J. Biliūnui „Piestupy" pirmoj eilėj svarbu bažnyčion rarotų einančių vaikų vidiniai

išgyvenimai, pats psichologinis procesas ir meninis įspūdis, o didaktinė mintis išplaukia iš vaizdelio turinio lyg ir savaime. J. Biliūnas jau priartėja prie inpresionistinės rašymo manieros: keliais trumpais bruožais, vienu dviem žodžiais jis dažnai išreiškia sudėtingiausią mintį, plačiausią vaizdą, giliausią psichologinį išgyvenimą. Į kelius ar keletą puslapių jis sukondensuoja tragiškiausią gyvenimo turinį (pav. „Vagyje", „Svečiuose") ir, jį perteikdamas skaitytojui, pasitenkina keliais sakiniais, kur kitokio pobūdžio rašytojas griebtųsi plačiausių aprašymų.

Rašydamas J. Biliūnas, atrodo, tartum tik fiksuoja savo tiesioginius įspūdžius. Kai kurie jo kūrinėliai, pavyzdžiui, „Keliu", „Pakeleivingi", „Tikėjimas" ir yra tik fragmentai pirminio įspūdžio, užfiksuoto popieriuje, gal būt, tuoj jį išgyvenus. Jau pati J. Biliūno kūrinių atsiradimo chronologija atskleidžia mums tiek jo kūrybinio proceso pobūdį, tiek parodo jo literatūrinį veidą. Atkreipkime dėmesį į tai: 1905 metų balandžio mėn. 2-rą dieną parašomas vaizdelis „Nemunu", 12-tą — „Vagis", 13-tą — „Tikėjimas", 15-tą — „Laimės žiburys". 1906 metų taip pat balandžio mėnesio 21-mą dieną parašomas „Jonukas" ir pradedama „Liūdna pasaka", 22-rą — „Piestupys", 25-tą — „Lazda"; tų pat metų rugpiūčio mėnesio 22-rą dieną parašoma „Abejonė", 25-tą — „Brisiaus galas", 30-tą — „Vieną rudenio dieną". Kiti geresnieji J. Biliūno kūriniai

yra atsiradę nežymiai tarpais tarp šitų datų. Ką tai rodo? Tai rodo ne tik mirštamai sergančio rašytojo skubėjimą palikti savo pėdsaką literatūroje, bet taip pat rodo J. Biliūną kūrus koncentruotais periodais, per keletą dienų išliejus iš savo širdies tai, kas joje gal buvo kaupiama ištisais metais. Greitai, kaip sakoma, vienu prisėdimu, vienu plunksnos pasimirkymu, vienu kūrybiniu akimoju žymėjo popieriuje savo gražia, smulkute smulkute rašysena J. Biliūnas tai, ką jis jautė reikalo pateikti skaitytojui, beveik nieko nebraukydamas, nepertaisinėdamas. Tai nebuvo kruopštus realisto darbas diena iš dienos. Ir jei dėl šitokio kūrybinio darbo pobūdžio net geriausiuose J. Biliūno kūriniuose randame kai kurių stilistinių nelygumų, publicistinės frazeologijos, skubėjimo pėdsakų, tai užtat kokiu nuostabiu, užkrečiančiu nuotaikos vieningumu pasižymi tie jo dažnai vienu prisėdimu parašyti kūriniai!

Antra vertus, ši J. Biliūno raštų chronologija taip pat iškelia ir ne mažiau liūdnų reminiscencijų: kaip anksti žuvo J. Biliūnas ir kaip mažai jis tespėjo padaryti. Juk visa tai, ką geriausio paliko mums jo plunksna, kaip matom, buvo parašyta per keliolika dienų ar, tikriausiu atveju, per porą trejetą mėnesių. J. Biliūnas mirė nesukakęs nei 29-rių metų. Kai vertiname J. Biliūno kūrybą, niekada neprivalome išleisti to iš akių: tai, ką mes gavome iš J. Biliūno, tebuvo tik pati

jo kūrybinio darbo pradžia, tik dar patys pirmieji žingsniai, ir kokių puikių, jau plačiai suplanuotų kūrinių, kaip pav. „Kūdikystės sapnai"*, neįvykdytus užsimojimus jis amžinai nusinešė su savimi į kapą, tepalikęs mums tik trumpučius, šedevriškus jų fragmentus. Daugelis dabartinių mūsų rašytojų, kuriuos tebelaikome jaunais ar

---

* J. Biliūno rankraščiuose yra likęs ištisas „Kūdikystės sapnų" planas, iš kurio matyti, jog tai turėjo būti didokas kūrinys. Duosime čia tą planą ištisai, taip, kaip jis J. Biliūno užrašytas, nekeisdami atskirų skyrelių numeracijos ir palikdami originalo kalbą. J. Biliūno bloknote užrašyta pradžioje šie projektuotieji „Kūdikystės sapnų" skyreliai:

1. Kaip kaminą vedė troboj; 2. Kaip kryžius galulaukėj statė; 3. Kryžiavos dienos; 4. Edra, drugis; 5. Bagočius; 6. Rykštė.

Toliau planas vėl pradedamas iš naujo numeruojant:

1. Kaip su Katino Jurgiu lyną pagavome. 2. Šuva Razbonas. 3. Kiaulė dagloja — kaip man galvą pramušė. 4. Motynos mirtis. 5. Kaip kuone išvirtau su arkliu upėn — važiuodamas iš Liasapolio. 6. Istorija su gilelėmis — kaip nuo Ragaišienės kvartaką paskolinau. 7. Tėvo mirtis (jo palaiminimas ir ką radau ant Kalėdų parvažiavęs). 8. Kaip ganant žąsis svetimas bulves nežinodami kasėme su Šlyžio Vincu. 9. Kaip kuone numiriau nuo garų (sesuo Uliutė išgelbėjo). 10. Kaip pirmą kartą pakliuvau vienmarškinis ir be diržo ant vakaruškų, kur pažinau savo brolio sužieduotinę ir k. 11. Kaip pirmą kartą klūpojau už lenkišką skaitimą („rano wstawszy . . ."). 12. Kaip Cicilijai akmeniu žandą pramušiau. 13. Srovės, srovės! . . — kaip pirmi metai žąsis ganiau. 14. Ruduo . . . — Kaip varydamas žąsiukus, vienas int tvorą užsimušė. 15. Kaip nuo balkės ant šieno šokdamas pas dėdę baisiai susikrėčiau ir ropomis namo parėjau. 16. Kaip piemuo Juozapiokas man ripka akį išmušė. 17. Brolono kunigo laiškas, naujas mokytojas ir pirmieji įspūdžiai. 18. Kaip buvau nu-

dar net pradedančiais, jau keleriais metais yra vyresni už J. Biliūną. Nesunku įsivaizduoti, ką ilgainiui būtų galėjęs duoti mūsų literatūrai J. Biliūnas, jeigu jo talentingos gyvybės nebūtų taip per ankstyvai pakandęs džiovos kirminas.

Šiandien, kai stovime paskutiniosios J. Biliūno valios įvykdymo išvakarėse, norėtųs iškelti dar vieną, šiam atvejui ypač būdingą jo kūrybos

---

baustas už svetimą taboką (brolono Kazioko). 19. Tėvo knygynas — kaip kartą motyna slėpė tėvo knygas kamaros pečiaus pelenuos ir į užantį. 20. Kaip žąsis ganydamas su mergaitėmis susimušiau. 21. Kaip žąsis kartą ieškojau ir didis griausmas su lietum pačioj paupėj užtiko. 22. Kaip su sesele ėjau riešutautų. 23. Kaip su motyna ėjau Atorietienon baravykautų. 24. Kaip grybų — paužolių kartą labai daug radau prie linmarkai. 25. Kaip mane vežė birmavotų (Kupiškin ir Kurkliuos). 26. Kaip Variuje kilbukus ir plenies gaudydavau. 27. Kaip pamigdolišky man varškio puodynėlį išvalgė, kaip meldžiaus. 28. Brolio vestuvės. 29. Brolienė. 30. Aš auklė (kaip brolio vaikus dabojau ir 5 kap. sugrąžinau). 31. Krikštotėvas (kaip kalendavojo). (Čia numeracija peršoka). 33. Žaislai (malūnas iš smėlio, duobių kasimas etc.). 34. Pypkoriai (kaip lapus ir samanas rūkėme). 35. Kaip pantinę gyvatę pagavau (juodbalyj). 36. „Klebonas" še pat bra, še bandelė. 37. Kaip su mergaitėmis maudėmės.

Pabaigoje keli skyreliai be numeracijos:

Vakacijos (kaip Pamarčiuose Vaškų par.(apijoje) gyvenau ir ką mačiau). Vakaras (kaip Latavėnų dv.(aran) su Aug.(ustinu) naktį užėjova. Įspūdžiai iš buvimo Rozalyme.

Iš visų planuotųjų „Kūdikystės sapnų" Biliūnas tesuskubo parašyti tik keturis fragmentus: 1. Senutė Baltruvienė. 2. Motina. 3. Pirmieji įspūdžiai. 4. Krikštamočia. Parašytieji skyreliai rodo, kokio puikaus veikalo būtume susilaukę, jei mirtis J. Biliūnui nebūtų sutrukdžiusi parašyti visus „Kūdikystės sapnus", kaip jie buvo suplanuoti.

bruožą. Turiu galvoj J. Biliūno, jei taip galima pasakyti, provincinį patriotizmą geriausiąja šio žodžio prasme, — turiu galvoj tą gilią Anykščių krašto meilę, tą šiltą simpatijos jausmą Šventosios upės pakrantėms ir gimtojo sodžiaus laukams, kuriuos J. Biliūnas mylėjo su retu mūsų literatūroje nuoširdumu. —

Kaip brangūs man tie kloniai numylėti,
Šventoja upė ir aplink miškai,
Ant kranto sodžius, stovintis aukštai,
Kur mano metai pralėkė saulėti —

sako rašytojas sonete „Kūdikystės aidas". Bet ir visuose geriausiuose savo kūriniuose J. Biliūnas vis prisimena Anykščių žemę, aprašo jos žmones, gėrisi jos vaizdais. Pirmieji žodžiai jo garsiojoje „Lazdoje" yra apie tėviškę: „Dabar mano gimtasis sodžius stovi ant kalnelio, netoli Šventosios"; pirmasis vaizdas jo puikiojoje „Žvaigždėj" yra gimtojo kaimo laukai, kuriuose: „Gražu buvo neapsakomai... Ore nei vieno balso, nei vieno šauksmo. Tik toli, Šventosios pakraščiais, rėkavo žąsys, raudojo piemenų rageliai"; pirmasis įspūdis jo graudžiame, giliai psichologiškame „Ubage" yra gaivinančios tėviškės aplinkos sukeltas: „Klausiaus, kaip sode raibioji gegutė kukuoja, linksmai luputis tutuoja, gėriau pavasario kvapą ir klajojau akimis Šventosios pakraščiais, kur gražios ievos žydi, kur naktimis lakštingalos skamba. Visur graži prigimtis, bet savajame krašte ji maloni, brangi, graudina šir-

dį...“ O savo „Liūdnos pasakos“ įžangoje J. Biliūnas Šventosios pakrantes prisimena, lyg kokį žavingą vaikystės dienų sapną, kai „tada tokios gražios, laimingos buvo dienos. Būtume už rankų susitvėrę Šventosios pakraščiais vaikščioję, lakštingalos giesmių klausę“, — sako rašytojas savo širdies artimajai Ramūtai. Net plaukdamas Nemunu ir gėrėdamasis jo puikiais vaizdais, J. Biliūnas negali užmiršti savo gimtojo krašto: „Štai tas ant kalnelio sodžius taip primena man mano tėviškę... Šitai tokia pat banda po krūmus lando; paupiais rėkauja tokie pat žąsų pulkai, kokius ir aš kadaise Šventosios pakrančiais ganydavau...“ Sutiktus Nemune sielininkus rašytojas vaizduojasi anykštėnais: „O, gal būt, labai iš toli, Šventąja ir Nerimi atvarė jie tuos sielius Nemunan; gal tat mano matyti ir pažįstami žmonės arba net kaimynai, nuo kurių jau seniai esu atsiskyręs, bet kurių atsiminimas dar tebegyvena mano mintyse“. — Ir rašytojas moja ranka sielininkams, lyg siųsdamas jiems savo pasveikinimą.

Net aukštuose Šveicarijos kalnuose J. Biliūnas prisimena savo numylėtosios Šventosios krantus. Pamatęs kalnuose skraidantį kėkštą, jis kreipiasi į paukštį:

Būk toksai geras, lėk čion arčiau,
Tave ne kartą aš juk mačiau,
Kaip tu, Šventosios krantu skraidydams,
Rėkavai balsiai, vaikus ugdydams.

Lietuvių literatūroje sunku rasti antrą rašytoją, kuris būtų taip labai suaugęs su savo gimtuoju kampu kaip J. Biliūnas. Nebent tik vienas Vaižgantas su savo meile aukštaičiams galėtų šiuo atžvilgiu atsistoti šalia jo.

Šitoji gimtojo krašto meilė, pasireiškianti visoje J. Biliūno kūryboje, padaro dar įtikimesnį, dar tvirtesnį jo testamentą, kuris, suprantama, ir negalėjo būti kitoks, kaip tik:

Kad numirsiu, man pakaskit
Ant Šventosios upės kranto:
Kad matytų kapas sodžių
Kūdikėlis kur užaugau.

Pripažįstant ir didžiai vertinant J. Biliūno kūrybą, būtų šventvagiškas nusikaltimas neįvykdyti šito rašytojo pageidavimo, kuris yra ne tik jo paskutiniosios valios pareiškimas, bet ir giliausia, visą jo kūrybą persunkianti emocija.

P. S. Kilęs karas palietė ne tik gyvuosius, bet ir mirusius: kai pagaliau jau viskas buvo paruošta J. Biliūno priešmirtinės valios realizavimui, ėmusi siausti karo audra vėl privertė neribotam laikui atidėti jo palaikų perkėlimą į lietuviškąją žemę.

VIETOJ MAIRONIO NEKROLOGO

Fragmentas*

Maironis lietuvių poezijoje sudarė ištisą epochą. Kai 1921 metais K. Binkis išleido tada dar naujosios mūsų lyrikos antologiją „Vainikus", redaktoriaus vardu jis sakėsi norįs toje antologijoje duoti „poezijos vaizdą to laikotarpio, kuris jau dabar mėginamas vadinti pomaironiniu. Vadinasi, ligi tol būta maironinio laikotarpio. Ir tas laikotarpis toli gražu nesibaigė „Vainikais", nes maironizmo elementų užtinkame mūsų literatūroje ligi pat paskutiniųjų dienų, tegu ir kitaip nušviestų ar kitokiu požiūriu pavartotų.

Tačiau maironizmo vardas paskutiniame dešimtmetyje daug kam buvo virtęs tiesiog baubu ar net pašaipa. Pavadinti kritikoje kurį nors mūsų jaunųjų poetų Maironio sekėju, surasti jo jaunutėje kūryboje maironizmo elementų reiš-

---

* Spausdinant šį nekrologinį straipsnį pirmą kartą, jo antroji dalis spaudos išbraukymų buvo taip sužalota, kad iš jos nieko nebeliko. Nepavykus surasti rankraščio, čia tededamas tik pirmoji straipsnio dalis kaip atskiras fragmentas.

ė tiesiog įžeidimą. Jaunoji rašytojų karta atıkliai kratėsi Maironio vardo. Daug menkes. sūnūs įžūliai bandė išsiginti savo didžiojo tė). Gal būt todėl, jog tie idealai, kuriais gyva aironio kūryba, ne tik jau buvo realizuoti, bet, apę kūnu", pasirodė tokie kartūs ir tokie nu.ukę.

Reikia manyti, kad dabar prasidės kitas :aštutinumas. Užuot vertinus Maironio kūryį plačios istorinės ir socialinės perspektyvos ɔžiūriu, ji, greičiausia, bus perdėtai „išblusinė.", neteisingai idealizuota, ir jos pagrindiniai otyvai sukanoninti. Mūsų kritikos ligšiolinė :aktika tokiam spėjimui duoda pakankamai pa:indo.

Kuo didelis lietuvių literatūroje Maironis?

Jis didelis visiškai ne tuo, jog daniavo tėvyės meilę. Jis didelis todėl, kad tinkamai ir tinımu metu sugebėjo prabilti apie tą meilę. Už.t toji meilė jo kūryboje buvo ne įkyri abstrakja, kaip dabar, o konkreti sąvoka, išreiškianti ylančios mūsų buržuazinės inteligentijos ir klaškai sąmonėjančios valstietijos socialines, kulırines ir politines aspiracijas. Carizmas buvo əndras visos tautos politinis ir kultūrinis prieıs. Niekuo nemenkesnis socialinis ir kultūri.s priešas buvo sulenkėjusi dvarininkija. Prieš ıos stojo kovon Maironis tėvynės meilės varın. Tėvynės meilė, plačiausia prasme supras.s patriotizmas tokiu būdu virto grandimi, jun-

giančia priešingus Lietuvos visuomenės sluoksnius bendrai kovai prie bendrą priešą, nors tos kovos laimėjimais buvo lemta naudotis toli gražu ne visiems lygiai. Tatai suteikė Maironio kūrybai, be nedidelių išimčių, plataus nacionalinio universalumo atspalvį.

Tos idėjos, vardan kurių „jau slavai sukilo nuo juodmarių krašto" ir kuriomis prisidengęs „pavasaris eina Karpatų kalnais", — anuo metu buvo vienos pažangiausių epochos idėjų. Tai buvo gyvenimo varikliai į priekį, jos savyje turėjo daug revoliucinio įkarščio ir jėgos. Tėvynės meilė, plačiausia prasme suprastas patriotizmas anuo metu reiškė ne tik nacionalinį momentą, bet tai taip pat buvo ir buržuazinės demokratijos principų deklaracija, tai buvo vadinamo „trečiojo luomo" socialinių ir politinių siekimų šūkis. O „tretysis luomas" tada ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje kitų kraštų buvo visai ne toks, koks jis pasidarė dabar. Jo „tėvynės meilė" tada dar negrėsė išvirsti reakciniu šovinizmu, o jo socialiniai siekimai buvo pridengti socialinio teisingumo, o ne kapitalistinės eksploatacijos uždanga.

Stojęs pažangaus nacionalinio sąjūdžio priešaky, tapęs to sąjūdžio oficialiu poetu, Maironis iš karto padėjo savo kūrybai ne tik aiškų visuomeninį pagrindą, bet savo žodžiui suteikė ir plačios visuomeninės reikšmės. Rašytojo kūrybos ideologinė reikšmė visuomet matuojama tuo,

kiek glaudžiai ji yra susijusi su progresyviomis epochos idėjomis. Maironis tikrai savo poezijoje įstengė rasti sąsają su tomis progresyviomis epochos idėjomis net ten, kur, rodosi, tai mažiausiai galėjo būti įmanoma. Net tas lyrinis peizažas, kurį Maironis pirmas mūsų poezijoje taip meniškai išryškino, net ir jis Maironio kūryboje atsirado daugiau dėl reikalo apdainuoti Lietuvos gamtos, jos vasaros naktų, jos žiemos speigų grožybę, o ne dėl grynai estetinio pasigėrėjimo. Tatai taip pat buvo savotiška duoklė patriotizmui.

Tėvynės meilės, patriotizmo motyvai mūsų literatūroje atsirado dar prieš Maironį. Jau senis Duonelaitis mokė burus mylėti lietuvišką sermėgą ir vyžas. Čia lietuviškumo motyvas turėjo daugiau reakcinį, o ne progresyvinį atspalvį. Vyskupas Baranauskas, savo kūryboje iškėlęs daug patriotinių motyvų, vis dėlto, pagaliau juos pajungė katalikiškumui. Ir tiktai Maironio lyrikoje patriotiniai motyvai pasireiškė kaip visiškai savarankiškos progresyvės idėjos. Jos čia įgijo nebe tik protesto, bet tiesiog šaukimo kovon pobūdį. Jos ne tik žadino nacionalinę sąmonę, bet ir revoliucionizavo ją. Ir tai buvo nuosekli kylančios nacionalinio sąjūdžio bangos pasėka.

Tačiau ne vien tai nulėmė tokią didelę Maironio lyrikos reikšmę tiek mūsų literatūroje, tiek nacionalinio atgimimo gadynės lietuvių visuo-

menėje. Maironio poezijoje šalia aiškiai progresyvinių elementų galima rasti ir apsčiai reakcinių motyvų. Ypač vėlesniame pariode, po 1905 metų. Katalikybė, kurią Maironis savo kūryboje nors ir degredavo ligi vienodo lygio su patriotizmu, vis dėlto varžė jo kūrybinių užsimojimų radikalumą. Tuo atžvilgiu jau tada buvo mūsų visuomenėje žmonių, kurie sugebėjo ne tik griežtai skirti tuos du elementu, bet ir patį patriotizmą suprasti daug platesne, daug radikalesne prasme, negu jį daugeliu atžvilgiu suprato Maironis. Tenka tik prisiminti kad ir „Varpo" grupės žmonės. Vien savo idėjinėmis pozicijomis Maironis nebūtų pasidaręs toks svarbus mūsų literatūros veiksnys, koks iš tikrųjų jis buvo.

Maironis, be to, dar buvo didelis menininkas, gilus poetas, meistriškai mokėjęs valdyti žodį ir kurti norimų emocijų sukėlimui reikiamus vaizdus. Kad suprastume Maironio, kaip poeto, o ypač kaip lyriko didybę, bent mūsų lietuvišku mastu, turime atsiminti, kokia menka ir savo forma ir savo turiniu buvo lietuvių poezija ligi Maironio. Maironis čia padarė tikrą perversmą. Jis ne tik sugebėjo suprasti pagrindines savo epochos idėjas, bet ir apvilko jas tikrai meniška forma. Tos idėjos menine forma veikė visuomenę daug radikaliau, negu sausa publicistika ar agitacija. Kūrybinis Maironio talentas darė jo lyriką tokią reikšmingą ir turinčią tokio stipraus poveikio, nors, antra vertus, tas talentas dauge-

liu atžvilgių buvo žymiai siaurinamos tos aplinkybės, kad jam teko meniškai išreikšti ir ne vieną konservatyvišką, o vėliau net reakcišką elementų prisigėrusį motyvą. Reikia atsiminti, kad ir patys patriotiniai motyvai buvo labai reliatyvaus progresyviškumo. Ne vienu atveju, ypač susidūrę su dar radikalesnėmis idėjomis, jie lengvai išvirsdavo reakcijos propaganda. Maironio kūryboje galima rasti apsčiai tokių pavyzdžių.

Lietuvių poezijoje kol kas dar nėra antro tokio masto poeto kaip Maironis, kurio lyrika būtų tokia visuomeniška. Maironis rašė aiškiai, prieš akis turėdamas aiškų tikslą. Jis neslėpė savo klasinio veido. Ir jis žinojo, ką sako ir kuriam reikalui sako. Galima nesutikti su jo mintimis ir nepritarti jo jausmams, bet negalima nesuprasti jų. Tuo atžvilgiu daugelis dabartinių mūsų poetų, paskendę visokios spalvos mistikoje, neturėdami jokio aiškaus idėjinio tikslo ir nematydami buržuazinėje visuomenėje jokių ateities perspektyvų, palyginti su Maironiu, atrodo tikrai pasigailėjimo verti.

Maironio poezijos idealas buvo laisvoji Lietuva. Be abejo, tą „laisvumą“ jis suprato pagal interesus tos socialinės klasės, kurios poetu ir ideologu jis buvo. Jam teko susilaukti savo idealo realizavimosi. Ar buvo jis patenkintas tuo, ko siekė?

Yra žinomi keli Maironio satyriniai eilėraščiai, kuriuose jis kritikuoje jau nepriklausomos Lietuvos gyvenimo reiškinius. Be abejo, toji kritika teturi tik paviršutinį koregavimo pobūdį. Bet ji davė daug kam pagrindo manyti, kad Maironis buvo stipriai nusivylęs nepriklausomybe.

Jau ties Maironio kapu poetas Jonas Kossu-Aleksandravičius dar kartą pajudino šį svarbų klausimą, — svarbų todėl, jog kiekvieno kūrėjo tiek kūryboje, tiek gyvenime nėra nieko svarbesnio, kaip jo santykis su savo idealu. Vienas talentingiausių mūsų naujosios poezijos reprezentantų, J. Kossu - Aleksandravičius, savo straipsnyje „Maironyje ir nepriklausomybėje" („Naujoji Romuva", 1932 m. Nr. 28—9) tuo klausimu prabilo daugiau negu pesimistiškai.

Iš visų liūdniausių varpų, kurie sugaudė laidojant Maironį, šis varpas liūdniausias. Ir liūdniausias ne tiek Maironio, kiek mūsų miesčionijos jaunosios kartos atžvilgiu.

Kaunas statosi. Iškilo didžiuliai Banko, „Pienocentro", Pašto ir kt. rūmai. Meksfaltuojamos gatvės. Gatvių kryžkelėje stovi savas lietuviškas policininkas. „Maironis mėgdavo retkarčiais pereiti per miestą. Jis eidavo ir stebėdavo naujai statomus „Pienocentro" ir pašto rūmus. Jis kadaise kovojo dėl šito miesto! Kadaise buvo laisvė tik svajonėse, tos svajonės kve-

pia, kaip žaizdos... Ir aš manau, kad baigdamas septintą dešimtį senelis Maironis žiūrėjo į besistatantį miestą ir norėjo grįžti, norėjo atsitraukti laike, kada jis dėl jo kovojo. Šiandie čia statybos — kūrimosi laikas, šiandie čia niurus šiokiadienis, pilkas, kaip sudevėtą milinė. Šiandie čia poetas nereikalingas".

Ši Maironio būklės charakteristika — tik pesimistiškai nusiteikusio dabarties inteligento požiūris. Pats Maironis buvo daug blaivesnis realistas ir nepriklausomoje Lietuvoje jautėsi daug geriau. Ir jis nebuvo tik „ramus stebėtojas", pasyviai žiūrįs į naują gyvenimą ir į naujus žmones, kurie, tarytum vaikai, žaidžia ant smėlio krūvos. Parafrazuodami tuos V. Šklovskio žodžius iš „Marko Polo", — kuriuos J. Kossu-Aleksandravičius padėjo savo straipsnio motto, — mes pilnai galime pasakyti: „Jis ligi paskutinės dienos statė šitą miestą". Maironis, pasirodo, nesudarė jokios išimties būryje tų patriotų, kurie, kadaise platinę „Aušrą", „Varpą", „Tėvynės Sargą", šiandien pasistatė aukštus namus ir įsigijo plačius „centrus". Blaiviai kovojęs, jis mokėjo „blaiviai" iškovotu pasinaudoti. Tarytum pasityčiojimui iš J. Kossu-Aleksandravičiaus rezignacinio pesimizmo, toje pačioj vietoje (t. y. „Naujoje Romuvoje") J. Tumas-Vaižgantas straipsnyje „Maironis — statytojas" rašo: „O prelatą Joną Maironį tenka visai rimtai vadinti —

Kauno atstatytoju, kai suskaitome, jog visako jis yra pristatęs beveik už visą milijoną litų". Maironio salionai, pasak J. Tumą, jo nuosaviuose rūmuose, buvusiame Pacų palociuje, Kaune, Muziejaus g-vėj Nr. 5, buvo vieni gražiausių ir prašmatniausių visame Kaune...

1932 m.

ADOMUI JAKŠTUI MIRUS

Ad. Jakšto gadynė jau buvo mirusi daug anksčiau, negu jis pats. Ji mirė maždaug per Didįjį karą ar bent pačioje nepriklausomybės pradžioje. Paskutiniuosius dvidešimtį metų Ad. Jakštas nei mūsų visumeniniame, nei kultūriniame, nei literatūriniame gyvenime nebesvėrė tiek, kiek jis, sako, svėręs carinės priespaudos laikais. Gyvasis kūrybinis gyvenimas ėjo pro jį savo vaga, nebebodamas nei jo pamokymų, nei jo įspėjimų. Net ir tiems, kurie, rodosi, prelato Dambrausko balsui turėjo būti ypač paklusnūs, net ir katalikiškajai inteligentijai Ad. Jakšto žodis jau nebeturėjo įsakomosios galios, nebebuvo autoritetas. O ką jau bekalbėti apie kitus, kitokios ideologijos ir kitokių principų išpažintojus, — jiems Ad. Jakšto skelbiamos mintys, visada ligi kraštutinumo ortodoksiškos ir atžangios, dažnai atrodė tiesiog viduramžiškas anarchronizmas, ir jei į jas nieko nebebūdavo reaguojama, tai tik nebent pagerbiant jų autoriaus žilą galvą.

Taigi, Ad. Jakštas visokeriopais atžvilgiais jau buvo tapęs veteranu.

Bet jis vis dar dirbo, vis dar triūsė, rašė, veikė. Ir tat galėjo imponuoti. Imponavo ne tiek patys jo darbai, — ar mažai yra rašančių ligi pat savo senatvės ir leidžiančių knygas, kurios, dar saulės šviesos neišvydusios, jau priklauso istorijai, — kiek ypač imponavo jo atkaklus ištikimumas savo deklaruotiems principams, jo nuoseklus laikymasis savo susidarytųjų kriterijų, jo atviras atžangumas, tiesus ir nesivaržąs savo nuomonių reiškimas, bet kokių kompromisų atmetimas. Ad. Jakštas visada buvo Ad. Jakštas.

Garbingasis Veteranas ir mirė bestovėdamas savo visą gyvenimą laikytose pozicijose, prieš mirtį jas netgi dar atnaujinęs. Jo atgaivintasis ir naujai redaguojamas „Draugijos“ žurnalas pasirodė kaip pats atžangiausias ir ortodoksališkiausias katalikiškas spausdinys šiųdieninėje mūsų periodikoje. Anksčiau smarkiai kirtęs mūsų moderniosios poezijos šulams, dabar Ad. Jakštas nemažiau atvirai ir aštriai ėmė indeksuoti paskutiniojo meto mūsų literatūrą, kiekvieną pažangesnę knygą apšaukdamas beveik pornografija. Liko ištikimas ir savo pseudoestetiniam skoniui, pav. kad ir J. Kossu-Aleksandravičiaus poezijoje terasdamas tik kreivus rimus, šleivus ritmus, keisčiausias licencijas („Draugija“, 1938 m. Nr. 2, 29 p.).

Ir vis dėlto šitokius Ad. Jakšto sprendimus buvo savotiškai įdomu skaityti. Nyki, siaura, parapinė pažiūra buvo juose išreiškiama nuostabiu ryškumu.

Ad. Jakštas, be abejo, daug nusipelnęs veikėjas. Pirmiausia, jo nuopelnai neabejotini Lietuvos katalikų bažnyčiai ir klerikalizmui. Kam tai naudinga — tie Ad. Jakštą gali prideramai pagerbti. Nors į viską pirmiausia žiūrėdamas katalikybės akimis, Ad. Jakštas vis dėlto dar nemažai nusipelnė ir lietuvių tautai, atseit lietuvybei. Jis kovojo su rusifikacija, priešinosi dvarininkiškai lenkomanijai ir mūsų kunigijos sulenkėjimui, organizavo lietuvišką, tegu ir siaurai katalikišką, spaudą, kėlė lietuviuose tautinę mintį, kai kuriais atžvilgiais netgi pasisakė kaip demokratas, liaudies ir prasčiokų palaikytojas. Ir už visą tai gavo nukentėti.

Net ir literatūroje, ypač literatūrinėje kritikoje, kur Ad. Jakštas propagavo siauriausią katalikišką dogmatizmą, kur jis palaikė visokius grafomanus bei eilėkalius, o smerkė aiškius, naujais kūrybos keliais einančius talentus, — net ir čia Ad. Jakštui sunku nepripažinti nuopelnų. Viena — savo gausiais ir anuo metu beveik vieninteliais kritikos raštais jis populiarino mūsų literatūrą. Daugelis mūsų rašytojų pradžioje kaip tik ir pasidarė plačiai žinomi dėl to, kad juos išpliekė Ad. Jakštas. Antra, — Ad.

Jakšto siauras ortodoksališkumas daugeliui atvėrė akis į naujas idėjas, aiškiau parodė tai, kas iš esmės slypi tuose jo skelbiamuose principuose, kurie dažnai mėgsta vietoje jakštiško atvirumo prisidengti ir labiau viliojančiomis, „mistiškesnėmis“ skraistėmis. Taigi, nors ir netiesioginiai, bet vis dėlto tai yra aiškūs Ad. Jakšto nuopelnai.

Ad. Jakštas buvo plačiašakis mūsų tautos veikėjas — visuomenininkas, teologas, filosofas, publicistas, kalbininkas, matematikas, poetas, satyrikas, kritikas, redaktorius. Visose srityse jis paliko savo darbų, pažymėtų vienodu, savaimingu, jakštišku atspalviu. Tačiau kažin ar galima sakyti, kad šis jo universalumas būtų kilęs iš jo plataus intelekto. Greičiau tai buvo jo katalikiškojo dogmatizmo pasėka — jis visur norėjo įrodyti katalikybės principų teisingumą, jis viską norėjo suvesti į katalikišką pasaulėžiūrą ir net pasaulėjautą. Tai buvo kažkas panašu į pastangas duoti naujovišką „Summa theologiae“. Žinoma, XX amž. tat buvo neįmanoma. Neįmanoma ne tik dėl to, kad Ad. Jakštas moderniojo gyvenimo ideologiją ir moderniojo mokslo faktus norėjo būtinai palenkti atgyvenusiems, tiesiog viduramžiškiems principams, bet ir todėl, kad toks universalumas šiuo metu vienam žmogui neįmanomas nenukrypstant diletantizman. Todėl nors Ad. Jakšto veikla

buvo labai plačiašakė, bet jis vis dėlto nesukūrė nieko monumentalaus, vientiso.

Net ir toje srity, kur Ad. Jakštas kaip tik daugiausia pasireiškė, būtent, literatūrinėje kritikoje, jis nepaliko jokio sintetinio savo literatūrinių ir estetinių pažiūrų veikalo. Jo kritikos raštai beveik niekada neprašoka paviršutiniškų recenzijų pobūdžio. Jo, kaip didžiausio mūsų literatūros kritiko, reputacija, atrodo, yra gerokai perdėta ir atsitiktinė, atsiradusi daugiausia dėl to, kad Ad. Jakštas turėjo laimės ir galimumo surinkti visus, alei vieno, net ir smulkiausius savo kritikos raštelius į knygas ir juos išleisti. Tokiu būdu susidarė didžiuliai jo kritikos tomai, kurių objektyvė vertė toli gražu neprilygsta jų storumo. Šalia Ad. Jakšto mūsuose iš senesniųjų literatūros darbininkų atsirastų ne vienas (pav., L. Gira-Radzikauskas, V. Bičiūnas), kuris, surinkęs visas savo recenzijas į atskiras knygas, galėtų pretenduoti į nemažesnius, o gal dar ir į didesnius kritikus. Jau toje pačioje prieškarinėje „Draugijoje“, kurią redagavo Ad. Jakštas ir kurioje jis daugiausia kaip kritikas pasireiškė, buvo išspausdinta literatūros temomis daug svaresnių ir rimtesnių raštų (Gustaičio, Krago), negu jakštiškos recenzijos.

Be abejo, iš dalies Ad. Jakšto veiklos plačiašakumą nulėmė ir gyvenimo aplinkybės —

jam teko dirbti tais laikais, kai lietuviškoje kultūrinėje dirvoje trūko darbininkų, kai vienu metu teko būti ir šiuo, ir tuo, nes spyrė būtinieji reiklaai. Tačiau šiandien vargu ar tai begali būti teiktinu pavyzdžiu.

Kaip žmogus, Ad. Jakštas buvo taurus ir humaniškas. Tiesė paramos ranką net ir aiškiausiam savo idėjiniam priešui. Pats tai patyriau. Buvo atviras ir todėl vertas pagarbos.

Kadaise Ad. Jakštą buvau pavadinęs kritiku, kuris nesvyravo. Dabar man atrodo, kad jis buvo ir žmogus, kuris nesvyravo. Nesvyravo nei savo pažiūrose, nei savo principuose, nei savo siekimuose, nei savo darbuose. Atrodo, kad pasaulyje jam viskas buvo aišku, suprantama, dieviškojo apreiškimo išaiškinta ir įprasminta. Jokių vidinių dvasios ar intelekto konfliktų jam nekildavo, nes šventraštis ir evangelija viską galėjo išaiškinti. Jis buvo scholastiška, ne dramatiška asmenybė mūsų kultūros, literatūros ir, apskritai, gyvenimo fone. Todėl jo kūrybinis palikimas niekada nieko neuždegs, neuždegs net ir ortodoksališkiausio kataliko, nes jo kūryboje niekas nedega, nesikankina, čia nėra jokių dvasinių kančių ir jokių minties konfliktų — tik sausa tezė, sustingusi, akmeninė dogma ir postulatai iš šventraščio.

Bet kaip lengva gyventi pasaulyje tokiems žmonėms, kuriems viskas aišku, kurie dėl nieko

nesvyruoja! Kaip daug ir produktingai gali jie dirbti!

Ir ar ne milžiniškai daug nudirbo Ad. Jakštas?

Pagerbdami jo atminimą, tikėkime, kad jam bus lengva ir po pilkąja Lietuvos žeme.

1938 m.

VINCAS KRĖVĖ—LIETUVIŲ LITERATŪROS KLASIKAS

V. Krėvės kūrybinio darbo 30 metų sukaktį minint

Šiemet sukako 30 metų, kaip mūsų literatūroje pirmą kartą pasirodė V. Krėvė. Jo pirmasis kaimo buities vaizdelis „Bobulės vargai" šiandien jau yra pasidaręs mūsų beletristikos pavyzdinis kūrinys, kaip ir pats V. Krėvė kad yra tapęs lietuvių literatūros klasiku ir mūsų žymiausiu dabarties rašytoju.

Kas suteikė V. Krėvei garbingą lietuvių literatūros klasiko titulą? Ar tik stori, skaitlingi raštų tomai? Tiesa, V. Krėvė yra produktingas rašytojas, ir jo jau išleisti raštai sudaro 10-ties tomų rinkinį, nors ir juose sudėta toli gražu dar ne viskas, ką V. Krėvė yra parašęs. Tačiau daug svaresnis yra tų tomų turinys — jo dėliai V. Krėvė ir gavo mūsų literatūros klasiko vardą.

Pirmiausia kas krinta į akis V. Krėvės kūryboje, tai rašytojo žanrinis platumas, įvairumas: V. Krėvė savo didžiojo talento nėra suspaudęs kuriame nors viename žanre, vienoje kūrybos rūšyje. Pirmasis jo raštų tomas mums rodo V. Krėvę esant lyriką, poetą ne tik nusi-

teikimu, bet ir forma — eiliuotoją, savo eilėraščių cikle „Liaudies stygomis“ nepaprastai priartėjusį prie mūsų folkloro. Gilų mūsų tautos žodinės kūrybos pažinimą, intuityvų jos dvasios ir formos pajautimą V. Krėvė yra parodęs savo klasiškuose „Dainavos krašto senų žmonių padavimuose“. Čia V. Krėvė yra davęs tiesiog šedevriškų legendinio žanro kūrinių, kurie ilgiems laikams išliks kaip lietuvių literatūros puošmena.

Pasiekęs didelių kūrybinių laimėjimų folkloro medžiaga pagrįstų legendų atkūrime, galima sakyti, pradėjęs naują mūsų literatūroje romantizmo etapą, V. Krėvė nepasitenkino šia legendine sritimi — jis davė dar ir ne mažiau šedevriškų realistinės beletristikos kūrinių. Jo apysakaičių ir novelių ciklas „Šiaudinėj pastogėj“ yra viena aukščiausiųjų mūsų grožinės prozos viršūnių. Tokios jo novelės, kaip „Skerdžius“, „Silkės“, „Bedievis“, „Antanuko rytas“ jau seniai pateko į mūsų mokyklines chrestomatijas, bet jos gražios, žavios ir duoda tikro meninio pasigėrėjimo ne tik jaunimo, o ir suaugusiųjų estetiniam jausmui.

Ne mažesnio meninio masto kūrėjas V. Krėvė yra ir dramatiniame žanre. Jo episkasis „Šarūnas“, jo tragiškasis „Skirgaila“, jo realistiškasis „Žentas“, jo įvairiamotyvė misterija „Likimo keliais“, pagaliau, jo neseniai pasirodžiusi, bet mūsų kritikos atkak-

liai nutylėta istorinė drama „Mindaugo mirtis“ — visi šie veikalai V. Krėvei nupelnytai suteikia didžiausio mūsų draminės literatūros kūrėjo vardą.

Labai originalūs ir savaimingi yra V. Krėvės kūriniai, rašyti orientaliniais motyvais. Tokių kūrinių jau yra išleistas ištisas tomas (X) bendra antrašte „Rytų pasakos“; jų tarpe randame tokį klasišką dalyką, kaip legendą: „Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną“. Rytų pasaulis, jo keista ir mums sunkiai suprantama dvasia, jo savotiškas stilius bei forma, šventraščio padavimai, senosios žydų legendos, evangelijų motyvai V. Krėvei yra, galima sakyti, taip pat artima sritis, kaip ir jo gimtoji Dzūkijos žemė bei žmonės. Didžiausias orientalistinis V. Krėvės kūrinys „Dangaus ir žemės sūnus“ dar teberašomas ir, reikia tikėtis, kad jis bus vertas V. Krėvės vardo.

Paskutiniaisiais metais V. Krėvė parašė eilę realistinių, tikriau, kritinio realizmo linkmės novelių, kurių viena — „Gėlės“, gerokai netekusi savo kritiško aštrumo, buvo išspausdinta „Kultūros“ žurnale (1935 m. Nr. 3), autoriui prisidengus J. Puodžiaus slapyvardžiu. Kitos šio realistinio ciklo novelės dar tebelaukia sąlygų išspausdinamos.*

---

* Kai kurios jų jau išspausdintos žurnaluose: „Draugai“ „Židinyje“, 1938 m., Nr. 11; „Vilkas“ „Naujojoje Romuvoje“, 1938 m. Nr. 46; prie tokių kritinio

Taigi, V. Krėvė mūsų literatūros klasiko titulą yra nusipelnęs už savo kūrybos platumą, už savo kūrinių meninį svorį, už jų didelę mūsų lietratūroje reikšmę. Kiekvienoje literatūrinės kūrybos srityje, į kurią tik savo plunksna ėjo V. Krėvė, jis visur laimėjo didelius meno lobius, jis visur kūrė svariai, giliai, reikšmingai. Turinio svarumas ir gilumas, paremtas formos meistriškumu, yra būdingiausieji V. Krėvės kūrybos bruožai. Bet juk tai pirmiausia ir yra būdinga kiekvienam dideliam rašytojui.

V. Krėvė, atėjęs mūsų literatūron po 1905 metais Lietuvoje įvykusio visuomeninio persilaužimo, pagriežtėjus ir labiau išryškėjus socialinei bei ideologinei mūsų visuomenės atskirų srovių diferenciacijai, išreiškė savo kūryboje, kad ir netiesioginiai, visą eilę tos diferenciacijos momentų. Tuo požiūriu plačiau nagrinėjant V. Krėvės kūrybą ir jos reikšmę, galima būtų iškelti įvairių tos kūrybos komentavimo ir vertinimo aspektų. Čia gi, svarbiausia, pabrėžtina tik viena, kad V. Krėvė pagilino mūsų literatūrą, pagilino ta prasme, kad vietoj lietuvio literatūriniu personažu jis pirmiausia paėmė žmogų. Juk tiek Žemaitės, tiek Maironio, tiek Vaižganto, tiek ir kitų senesniosios kartos

---

pobūdžio kūrinių priklauso ir kiek ilgesnė V. Krėvės apysaka „Miglose“, spausdinama dalimis „Prošvaistėje“ (I ir II knygose), „Dienovidyje“ (1940 m. Nr. 2) ir kt.

mūsų rašytojų raštuose personažai daugiausia pasireiškia kaip lietuviai ar tai etniniu, ar visuomeniniu, ideologiniu, politiniu atžvilgiais. Gi V. Krėvės kūryboje pirmoje vietoje iškyla tiesiog žmogus, žmogaus aistros ir vidiniai išgyvenimai, žmogus su kūnu ir su siela, nors jis ir veikia lietuviškose, konkrečiose dabarties ar praeities aplinkybėse.

Netenka įrodinėti, kad tai V. Krėvės kūrybai suteikia universalumo atspalvį, daro ją artimą ir reikšmingą ne tik lietuviui, bet ir svetimos tautos skaitytojui, nors, antra vertus, šis bruožas gali būti palaikytas inteligentinio individualizmo, socialinio indiferentizmo požymiu.

V. Krėvė — mūsų literatūros klasikas. Tačiau klasikų likimas dažnai būna pažymėtas gyvenimiškos ironijos ženklu. Klasikai dažnai daugiau gerbiami, negu skaitomi. Jie dažnai nepajėgia konkuruoti su lengva, sezonine lektūra, kuri, pasirėmusi triukšminga reklama, įkyriai lenda visuomenei į akis ir į ausis. Klasikai privalo kultūringesnio, labiau literatūriškai išprususio skaitytojo. O tokių skaitytojų nedaug kitur, jų dar mažiau Lietuvoje. Štai kodėl ir V. Krėvė, užsipelnęs jau nebeginčijamo mūsų literatūros klasiko vardą, šiandien literatūrinėje prekyvietėje bėra retai minimas ir šlovinamas. Tačiau juk žinome, kad lengvos putos visada yra arčiau paviršiaus, negu ramūs gelmių vandenai.

Klasiku būti garbinga, bet šiuo metu retai kur tat yra patogu. Visi žinome, kokį likimą ant savo pečių šiandien pakelia dabartinis vokiečių literatūros klasikas Th. Mann'as. Ne geriau jaučiasi ir amerikiečių literatūros žymusis kūrėjas klasikas Th. Dreiser'is, kurio vardas pačioje Amerikoje užstelbtas reklamos išgarbintų ketvirtaeilių plunksnagraužių, nusikalstamai besidangstančių rašytojų vardais, ir kurio veikalus šlykščiausiai išdarko, nebodami jokių autoriaus protestų, Holivudo gengsteriai savo kokčiuose filmuose. Daug purvo buvo sviesta paskutiniu metu ir ant senstančios V. Krėvės galvos. Matyt, to reikėjo, kad V. Krėvė jau galutinai įsigytų mūsų literatūros klasiko teises.

V. Krėvė akilai seka gyvenimą, budriai žiūri ir į dabartį, ir į ateitį. Ir natūralu, kad apie jį, kaip apie kokį stulpą, paskutiniu metu telkiasi visos pažangesnės, visos gaivesnės mūsų literatūrinės pajėgos lietuvių literatūrai ugdyti. Tai rodo, kad V. Krėvė nėra iš tų „klasikų" tarpo, kurie panašūs į pabaltintus karstus, slepiančius savyje buvusio kūrybinio įkarščio ir tiesos palaikus, o priklauso tiems, kurie, patys nepaliaujamai stiebdamiesi į šviesą, ir kitiems nori padėti, ir kitus siekia paskatinti prasiveržti pro ūkanas.

1936 m.

ŠALOMĖJA NĖRIS – LYRIKĖ

Salomėja Nėris atėjo mūsų literatūron su jaunatviškai giedria poezija. Jos eilėraščių pirmasis rinkinys „A n k s t i r y t ą“ (1927 m.) buvo kupinas entuziazmo, optimizmo, šviesios mergautinės nuotaikos. Jau pats rinkinio pavadinimas išreiškė jo pagrindinę tematiką ir vykusiai simbolizavo poetės pasaulėvaizdį: visas pasaulis, visi jo reiškiniai jai tada atrodė žavėtinai skaidrūs, lyg saulės nušviesti anksti rytą. Tai buvo dar grynai jaunatviška ir mergautinė poezija, kurią tedengė tik lengvas melancholijos ir individualinio ilgesio ar liūdesio šešėlis. Tačiau jau tas pirmasis rinkinys iš karto parodė ryškų jaunos poetės talentą, nors jai tada dar ir trūko visiškai savaimingo originalumo, nors ir buvo dar jaučiama formalinė mūsiškės simbolizmo srovės įtaka.

Antrasis S. Nėries eilėraščių rinkinys „P ė d o s s m ė l y j e“ (1931 m.), kuriame ji jau pasirodė kaip savaiminga ir visai originali kūrėja, žymėjo naują pakopą ir kartu aštrų persilauži-

mą jos lyrikoje. Vietoje jaunatviškų, džiūgaujančių motyvų čia jau iškyla kitokia nuotaika. Į poetės kūrybinius išgyvenimus įsiveržė kritinė analizė, kuri suskaldė ligi tol vieningą jos pasaulėžiūrą, nustelbė joje nerūpestingą, jaunatvišką, dažnai naivų džiūgavimą ir sukėlė joje susikirtimą tarp tiesioginio jausminio įspūdžio ir idealoginio kriterijaus. Poetė ėmė savo kūryboje ne tik jausti ir išgyventi, bet ir protauti, svarstyti, analizuoti. Jos poezijoje atsirado kritikos momentas, ji ėmė nebesitenkinti ligi tol turėtuoju visuomeniniu pagrindu ir pasijuto atsidūrusi ties idėjine krize. Iš čia kilo jos poezijoje pasireiškęs „juokas pro ašaras“, kaip ji pati sakė — „pajaco juokas“, kuriuo poetė pradžioje bandė išblaškyti savo vidines abejones. Nepavykus apgaulingu, dirbtiniai linksmu juoku savęs nuraminti, poetė metėsi į gilų, beviltišką pesimizmą ir buvo priėjusi, atrodo, visiškai nuoširdžios minties: „Dar momentas, — paspausiu šaltą plieną“.

Tačiau iš šitos idėjinės krizės poetė rado išeitį ne individualinėje mirtyje, o idealoginiame persiorientavime.

Savo metu mūsų literatūroje buvo didelė staigmena S. Nėries demonstratyvus perėjimas iš dešiniųjų, ateitininkiškųjų pozicijų į kairiąsias, „trečiafrontiškąsias“.

Šis poetės žygis buvo visaip komentuojamas, tačiau niekas neginčijo jo nuoširdumo ir

tiesumo. Jis pakankamai aiškiai buvo paremtas jos kūrybinių išgyvenimų evoliucija ir pačia jos kūryba.

S. Nėriui, savo poetine prigimtimi grynai lyrikei, nelengva buvo, perėjus į naujas ideologines pozicijas, surasti kūrybiniam žodžiui atitinkamą formą. Tos pozicijos, „kairaus poeto" pozicijos, teoriškai reikalavo tolimesnėje poetės kūryboje vadinamo agitacinio momento. S. Nėriui, grynai lyrikei, tai buvo sunkiai arba tiesiog visiškai neįmanomas dalykas. Ir matome, kad poetės pastangos rašyti majakovskiškai vis dėlto baigėsi kūrybiniu nepasisekimu.

S. Nėries tretysis eilėraščių rinkinys „P e r l ū ž t a n t į l e d ą" (1935 m.), kuriame atsispindi poetės ieškojimai jau naujose ideologinėse pozicijose, vis dėlto nėra stipriausias jos kūryboje. Nors ir čia S. Nėris pasirodė kaip nuoširdi, gili kūrėja, iškėlusi keletą visai naujų mūsų poezijoje socialinių bei idėjinių motyvų, nors ji čia aiškiai pabrėžė savo poetinių polėkių progresyvumą, savo individualinių išgyvenimų ir troškimų sutapimą su kolektyvu, su mase, tačiau čia ryškiai buvo jaučiamas ir dvilypumas tarp minties ir formos, tarp jausmo ir išreiškimo.

Poetė nepajėgė atsikratyti kai kurių mūsų simbolinės poezijos šablonų, mažai tetinkančių pažangių idėjų apipavidalinimui. Susidarė įspūdis, lyg poetė dar nebūtų suradusi po savo ko-

jomis tvirto pagrindo, lyg ji dar tebeitų per lūžtantį ledą.

Tačiau ketvirtasis S. Nėries eilėraščių rinkinys „Diemedžiu žydėsiu“ (1938 m.), gavęs valstybinę premiją, parodė, kad pagaliau poetė jau surado save, — save, kaip lyrikę ir tik kaip lyrikę, kokia ji buvo nuo pat savo kūrybos pradžios. Tas faktas, kad šiame rinkinyje nebeužtinkame poetės pastangų agituoti, verstis ideologine frazeologija, kad čia nebėra bandymų dainuoti apie tai, kas nėra tiesiogiai išgyventa, visai nerodo, kaip tat kas bandė išaiškinti, poetės grįžimo į senasiąs ideologines pozicijas. Poetė tik suprato, kad jos kūrybinis kelias — lyrikės kelias, ir kad ji gali išreikšti tikrai kūrybiškai tik tai, ką nemažiau kūrybiškai pergyvena. Pagaliau, tas teorinis, kadaise buvęs dogma, reikalavimas iš pažangios ideologijos poeto tik agitacinių šūkių rimavimo, tik aktualiųjų įvykių apdainavimo, taigi, šitasai reikalavimas, anksčiau visus mūsų pažangiuosius poetus stipriai veikęs, šiandien taip pat jau yra gerokai netekęs savo dogmiškumo. Nenuostabu, kad ir S. Nėris, toliau nebelaužydama per prievartą savo poetinio talento prigimties, irgi liovėsi bandžiusi savo tolimesnėje kūryboje žūt būt prie jo prisiderinti.

Premijuotajame rinkiny poetė savo kūrybos pagrindiniu motyvu paėmė gilų, tikrąjį žmoniškumą. Tauriu humaniškumu persunkti visi šio

jos rinkinio eilėraščiai. O humanizmas šių dienų nežmoniškose atgijančio barbarizmo sąlygose, atrodo, vėl pradeda tapti ta didžiąja idėja, kuri simbolizuoja pažangumą, kultūrą ir laisvę. Motina — pati poetė, ir Motina — tas didysis žmoniškumo simbolis, Motina, einanti su kūdikiu ant rankų pro spygliuotas vielas, pro nuodingų dujų debesis, sprogstančių ir viską naikinančių granatų trenksme — toji Motina šiame S. Nėries eilėraščių rinkinyje iškyla kaip šviesesnės ateities viltis. O kiek gilaus humanizmo išreikšta poemėlėje apie tragišką dailininkės Katiliūtės likimą. Net ir ten, kur poetė dainuoja tik apie savo vaikelį, mus pirmiausiai apima bendrumo, visuotinumo nuotaika.

Ne, tiems, kurie kultūrą, žmoniškumą, laisvę, motiniškąją meilę yra viešai pakeitę priespauda, žmogaus individualybės sunaikinimu, ginklų ir smurto garbinimu — tiems S. Nėries naujieji eilėraščiai yra taip pat priešingi, kaip ugnis vandeniui, kaip šviesa tamsai.

Paskutiniu metu periodinėje spaudoje pasirodę keletas naujų S. Nėries eilėraščių, parašytų jau dabarties aktualiųjų įvykių poveikyje, taip pat yra persunkti gilaus humaniškumo ir lyriškumo. Juose poetė parodo jau suradusi savo talentui geriausiai tinkantį kūrybinį kelią, kuriuo eidama ji gali būti drauge ir nuoširdi lyrikė, ir realiojo gyvenimo skaudžiųjų įvykių aktyvi stebėtoja.

Aukščiausios savo kūrybos pakopos Salomėja Nėris kol kas yra pasiekusi premijuotajame rinkiny „Diemedžiu žydėsiu“.

Jos žodis čia reiškiasi nepaprastu santūrumu, glaustumu, bet drauge ir nuostabiu ryškumu, vaizdingumu, emocionalumu, poetinės formos savitumu ir originalumu. Žodis, rodosi, savo prasme kasdienis ir net nuvalkiotas, čia vėl atgyja nauju šviežumu ir skambesiu. Tai ir yra tikroji kūryba, tikroji poezija, visada savyje jungianti paprastumą su naujumu.

O tuo pasižymi tik tikri poetai, poetai, kaip sakoma, iš Dievo malonės. Tokia poetė ir yra S. Nėris, kuriai neginčijamai priklauso viena pirmųjų vietų mūsų naujojoje lyrikoje.

1939 m.

T U R I N Y S

Idėjos ir problemos

Literatūriniai pulsavimai 7
Gyvi ir negyvi personažai. 19
Turinys ir forma 26
Paradoksai ir tikrovė 49
Rašytojai ir profesija 59
Visuomeniniai motyvai naujojoje lietuvių beletristikoje 73

Knygos

V. Krėvės „Raganius" 105
A. Vaičiulaičio „Valentina" 162
Tezių romanas 185
J. Paukštelio „Kaimynai" 236
Ant. Venclovos apysakos 254
J. Grušo novelės 278
Jono Šimkaus apysakos 294

Rašytojų veidai

Antano Strazdo kūryba 309
Jono Biliūno kūrybos bruožai. 330
Vietoj Maironio nekrologo 348
Adomui Jakštui mirus 357
Vincas Krėvė — lietuvių literatūros klasikas. . 364
Salomėja Nėris — lyrikė 370